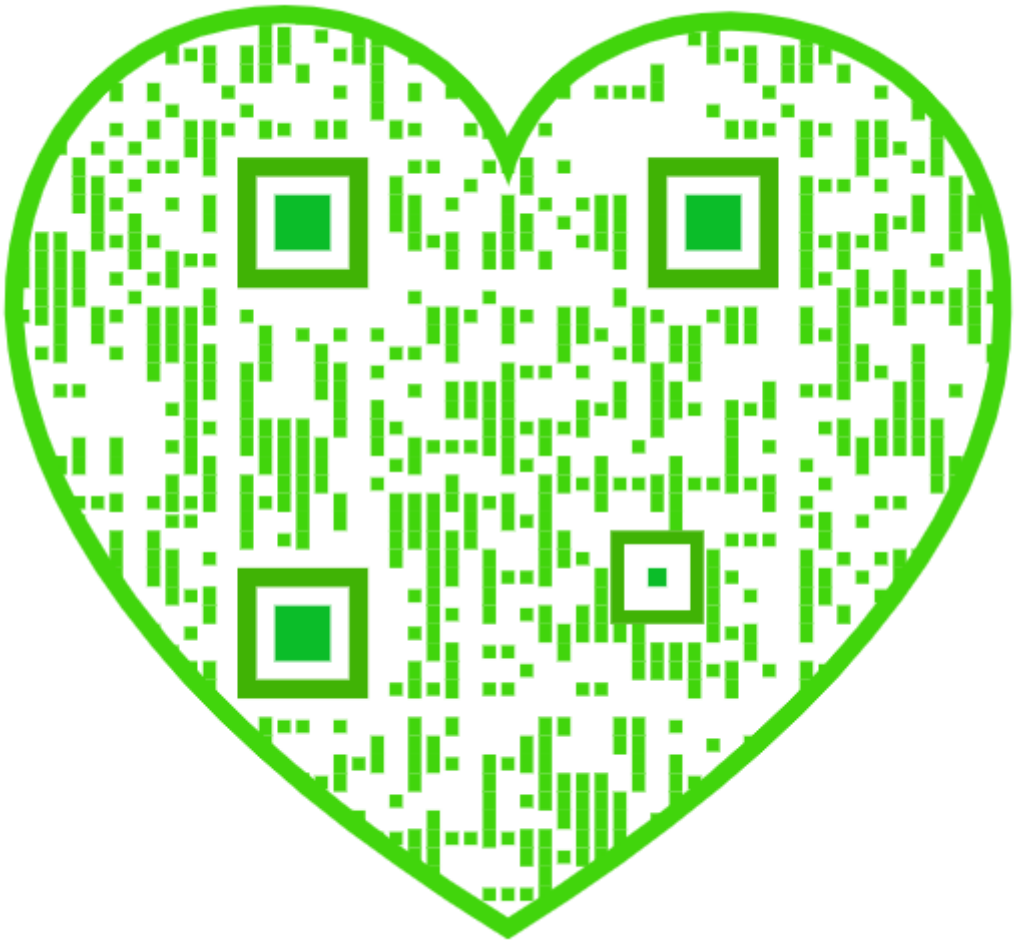

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

ZES EN DERTIGSTE DEEL.

1859.

Vindicamus hereditatem patrum
nostrorum.
I Mach. XV, 34.

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede,
En hine Aertsche bisscop wiede.

Melis Stoke

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ GEBR. J. & H. VAN LANGENHUYSEN.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Berengarius van Tours. — VII, VIII. 1, 265

Verschillende berigten over het concilie van Tours. 1

Onderzoek naar de geloofwaardigheid dier berigten. 9

Brief van den graaf van Anjou aan den kardinaal Hildebrand. 34

Aanmerkingen gemaakt naar aanleiding van dien brief. 40

Berengarius gedurende de regering van Viktor II en Stephanus IX. 265

Bladz.

Tweede concilie van Rome onder Paus Nikolaus II. 270

Verhouding van den kardinaal Hildebrand tot Berengarius. 275

Handelwijze en herroeping van Berengarius. . . . 281

Toelichting van het door hem bezworen geloofsformulier. 295

Levensschets van kardinaal Nicolaus Wiseman. 77

De toestand van het Protestantisme geschetst naar de „Nieuwe Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie".

II. Hoofdoorzaak der verwerping van alle gezag. . 129

Jongste bekentenissen van F. J. Stahl. 199

De bekeering van G. Fr. Daumer. 313

Nieuwe uitgave van den Vatikaanschen Codex. 342

De drie redenaars van Notre-Dame. 349

VERSCHEIDENHEDEN.

Gevaarvolle toestand van den Kerkelijken Staat. 49

De regering van Pius IX en hare beschuldigers, door Dr. Nuijens. 51

Verdediging van het tijdelijk bestuur des Pauses, door een R. K. Pr. 52

De Duitsche Gustaaf-Adolf-Vereeniging. 113

„De Tijdstroom." 117

Nederlandsche vertaling van Bresciani's „Ebreo di Verona". 127

De boekdrukkunst in 1475 zeer nieuw geheeten. 128

De laatste algemeene vergadering der Evangelische Maatschappij. 243

Bladz.

Spurgeon's tabernakel en exerceer-preek. 262

Twee predikanten over den H. Ambrosius. 361

„ Het Kerkelijk jaar. Door P. van der Ploeg Pr.„ 375

Achteruitgang van „ Welstand „. 378

Vermindering en vermeerdering der Nederduitsche Hervormde gemeenten sedert 1795. 387

Sprokkeling:

Een Engelsch traktaatgenootschap. 264

Berigt en Correspondentie. . . . . —

BERENGARIUS VAN TOURS.

VII.

Ruim twee jaren na de synode van Parijs werd de in vele opzigten merkwaardige kerkvergadering van Tours gehouden, over welke wij in dit artikel moeten spreken. De groote Hildebrand was als pauselijk gezant naar Frankrijk gekomen en bekleedde het voorzitterschap in het concilie; Tours was de stad, waar Berengarius zijnen leerstoel en dus waarschijnlijk ook zijnen grootsten aanhang had; en Berengarius legde er eene geloofbelijdenis af, welke men als zijne eerste herroeping beschouwd heeft. Zeer verschillend echter wordt dit feit voorgesteld; beginnen wij derhalve, met de berigten mede te deelen ons door Berengarius zelven, en door zijne bestrijders gegeven.

Durandus van Troarn schrijft aan het slot van zijn verhaal, dat Berengarius „eenigen tijd na de synode van „Parijs in een concilie — [het is vrij algemeen aange-

nomen, dat Durandus hier het concilie van Tours bedoelt] — „het Katholiek geloof beleed, die belijdenis „met eenen eed bevestigde, maar later wederom in zijne „dwaling herviel" [1]). — „De Kerk", zegt Guitmundus [2]), „heeft de dwalingen van Berengarius in het con„cilie van Tours wederlegd door haar tegenwoordig „opperhoofd Paus Gregorius, destijds aartsdiaken van den „Roomschen Stoel; en Berengarius zelven in genade „aangenomen, toen hij, naar het scheen, bekeerd was en „haar door een eed te zweren voldoening gaf." — Lanfrank meldt eerst de uitspraak der conciliën van Rome en Vercelli; zegt vervolgens, dat Leo IX daarvan nimmer afweek en dat zijn opvolger Viktor II haar bekrachtigde, en gaat dan aldus voort: „Eindelijk: in „het concilie van Tours, waar zijne gezanten aanwezig „waren en het voorzitterschap bekleedden, werd u de „vrijheid gegeven, om uw gevoelen te verdedigen; maar „dewijl gij die verdediging niet durfdet ondernemen, „hebt gij in tegenwoordigheid van allen het algemeen „geloof der Kerk beleden, en gezworen van dat oogen„blik af aldus te zullen gelooven; gelijk gij in het con„cilie van Rome, zooals ik boven zeide, gezworen „hebt" [3]) Deze drie berigten stemmen geheel overeen [4]);

---

1) Durandus Troarnensis, Pars IX.

2) Guitmundus, *de veritate Eucharistiae*, lib. III, circa finem.

3) Lanfrancus, *de Eucharistiae Sacramento*, cap. IV. *„In het concilie van Rome"*; hiermede bedoelt Lanfrank *het tweede*, dat onder Paus Nikolaas gehouden werd.

4) Guitmundus noemt *alleen* Hildebrand als pauselijk gezant, Lanfrank daarentegen spreekt van *„gezanten"*: wij kunnen dit echter zeer goed overeenbrengen door te zeggen, dat Lanfrank eene algemeene en onbepaalde uitdrukking gebezigd heeft; bijna alle latere schrijvers, die zijn verhaal kenden, hebben het aldus

geen wonder dus, dat Milo Crispinus, Willem van Malmesbury en alle latere Katholieke schrijvers eenparig verzekeren: Berengarius heeft te Tours eene Katholieke geloofsbelijdenis afgelegd en haar met eenen eed bevestigd.

Intusschen zijn vele Protestanten daartegen in verzet gekomen. Volgens de Maagdenburger eeuwschrijvers [1]) had Berengarius zijne eigene leer wel niet durven verdedigen, maar toch het concilie om den tuin weten te leiden door te verklaren, dat hij de algemeene leer der Kerk beleed, terwijl hij evenwel bij zijn gevoelen bleef volharden. Zoo zegt ook de Anglikaansche bisschop Joh. Cosin [2]): „hij verwierp zijn gevoelen niet, gelijk de „Pausgezinden van lateren tijd beweren, maar bleef het „verdedigen en leeraren". Wij behoeven slechts te verwijzen naar de aangehaalde woorden van Lanfrank, op wien deze schrijvers zich beroepen, om de onwaarheid hunner voorstelling te doen uitkomen. — Geheel anders handelde Lessing; na de woorden van Lanfrank te hebben medegedeeld, schreef hij: „Wat, denkt gij wel, dat „van dit alles waar is? tel eens op, wat onwaar is en

---

opgevat, want zij spreken alleen van Hildebrand; terwijl Berengarius zelf Lanfrank daarover niet lastig valt. Mabillon (*Acta Sanct.* praef. saec. sexti, n. 23; *Annales*, Tom. IV, pag. 504) en Fleury, (*Hist. eccl.*, liv. 60, n. 18) doen nevens Hildebrand nog een tweeden gezant, *Geraldus*, in het concilie van Tours verschijnen; een woord van Eusebius Bruno bragt hen op dit verkeerd denkbeeld en deed hen Lanfrank's woorden nu ook anders verklaren.

[1]) *Centur. Magdeburg.* undecima centuria, pag. 457. — Men vergelijke ook Flacius Illyricus. *Catalogus testium veritatis* (Lugduni. 1597), Tom. II, pag. 335.

[2]) J. Cosin, episcopus Dunelmensis, *Historia transsubstant. Papalis* (Londini, 1675), pag. 137.

„zie dan, of er iets overblijft. *Onwaar is het*, dat men „op het concilie van Tours aan Berengarius vrijheid liet, „om zijn gevoelen te verdedigen. *Onwaar*, dat hij daar „hetzelfde gezworen heeft, wat hij vier jaren later onder „Nikolaas II te Rome bezwoer. *Onwaar*, dat dit con- „cilie van Tours onder Paus Viktor gehouden is. *Onwaar*, „dat Viktor gedurende zijne regering, hetzij in persoon, „hetzij door zijne gezanten, iets het minste met Beren- „garius over diens leer gehandeld heeft"; en tot bewijs voert hij dan het verhaal van Berengarius zelven aan [1]). Neander [2]) spreekt op gematigder toon; niettemin is ook volgens hem het berigt van Lanfrank „*zeker onnaauwkeurig*", terwijl dat van Berengarius „*over het geheel den stempel der waarheid draagt*". Hooren wij derhalve, wat Berengarius aan Lanfrank geantwoord heeft:

„Of ik wil of niet", schrijft hij, „de altijd voortdu- „rende valschheid van uw schrijven, alleronbetamelijkst „voor u die een monnik zijt, dwingt mij om hier uit „te weiden. Gij hebt geschreven, dat Paus Viktor door „zijne gezanten het concilie van Tours heeft doen ver- „gaderen; — in het concilie van Tours waren geene ge- „zanten van Paus Viktor tegenwoordig, noch hebben „daar voorgezeten: nimmer hebben gezanten van Paus „Viktor mij veroorloofd mijn gevoelen te verdedigen. „Met overgroote valschheid hebt gij geschreven, dat ik „mijn gevoelen niet heb durven verdedigen; met eene „vervaarlijke leugen verzekert gij, dat ik (te Tours) ge- „zworen heb, evenals te Rome; gij raaskalt, dat ik het „algemeen geloof, met welken naam gij gestadig uwe „dwaling bemantelt, beleden heb; en gij noemt het het

---

[1]) Lessing, S. 144. [2]) Neander, S. 342.

„geloof der Kerk, wat gij meer naar waarheid het geloof „der dwalende menigte hadt kunnen noemen. Ik ben te „uitvoerig, maar word er toe gedwongen door de ont- „zettende valschheid van uw geschrift. Nogmaals dan „zeg ik: nimmer heeft Paus Viktor in persoon of door „gezanten met mij gehandeld over de tafel des Heeren; „nimmer heeft hij mij vrijheid gegeven, om daaromtrent „mijn gevoelen te verdedigen; nimmer heb ik in bijzijn „der gezanten van Paus Viktor de algemeene dwaling „der onwetenden beleden, welke gij u niet ontziet het al- „gemeen geloof der Kerk te noemen, nimmer in hun „bijzijn iets bezworen. Maar Hildebrand leeft nog, van „wien men de waarheid vernemen kan; en daarom (hoe- „wel ik reeds veel te lang hierbij blijf stilstaan) wil ik „thans aan allen, die mijn geschrift zullen lezen, bekend „maken, wat destijds slechts aan zeer weinigen bekend „werd: hoe namelijk zich de zaken in het concilie van „Tours hebben toegedragen.

„Ten tijde niet van Viktor, maar van Paus Leo kwam „Hildebrand als gezant der Kerk van Rome te Tours, „om in naam en plaats van den Paus de kerkelijke zaken „te regelen. Voor hem zuiverde ik mij van den door „onzinnigen tegen mij verspreiden laster (wat ieder die „wil, buiten mij om, nog van hem vernemen kan), „sprak hem over den profeet, den apostel, den evan- „gelist, de schriften van Ambrosius, Augustinus, Hiero- „nymus, Gregorius, en voldeed hem door mijne woorden; „gelijk ik ook nu nog door Gods goedheid iedereen vol- „doen kan, die komt, niet om den levenden God te „bespotten, om tot den Heer te zeggen: „*wij willen de „kennis uwer wegen niet, ga weg van ons*", of om mij „met zwaarden en stokken ten onder te brengen, maar

„om mij met Christelijke zachtmoedigheid in den naam „des Heeren aan te hooren: zoo zelfs, dat er volstrekt „geene zekerheid meer zou overblijven voor hem, die „nog twijfelen zou, na mij met Christelijke zachtmoedig- „heid en oplettendheid te hebben aangehoord.

„Hildebrand, de waarheid duidelijk inziende, raadde „mij aan, naar Paus Leo te gaan, wijl deze door zijn „gezag den nijd der hoovaardigen en de opschudding „der dwazen zou weten te bedwingen; om overigens voor „het oogenblik aan de vergaderde bisschoppen, indien „zij in een uitvoerig onderzoek over de Eucharistie wil- „den treden, de boeken der verschillende schrijvers met „aanwijzing der plaatsen voor te leggen (welke boeken „Hildebrand zelf in groot aantal van alle kanten had „doen bijeenbrengen): doch zoo zij met een eenvoudig „antwoord zonder verdere behandeling tevreden waren „(want zij, die in gevoelen verschillen, kunnen het echter „soms eens zijn over een geschreven woord, gelijk de „Arianen en Katholieken over het woord: „*de Vader is „meer dan de Zoon*") en met hunne andere zaken voort- „gingen, dan zoude ik met Hildebrand na het sluiten „der vergadering regelregt naar den Paus van Rome „reizen.

„De bisschoppen nu besloten in hunne vergadering, „dat eenigen hunner, namelijk de bisschop van Orleans, „die van Auxerre en de aartsbisschop van Tours met „hunne geestelijken, mij afzonderlijk over de Eucharistie „zouden hooren. Dit gebeurde. Beide bisschoppen ver- „weten mij, dat zij door mijne schuld verhinderd wer- „den, zich met de zaken hunner eigene Kerken bezig „te houden. Ik vroeg hun, waarin mijne schuld bestond. „Waarop zij antwoordden: *gij beweert, dat het heilig*

„ *brood des altaars slechts brood is en van gewoon en on-*
„ *gekonsakreerd brood niet verschilt.* Zij konden echter
„ niemand aanwijzen, die mij hiervan beschuldigde, maar
„ zeiden, vernomen te hebben, dat zoodanig kwaad ge-
„ rucht van mij ging. Daar ik het ontkende, vroegen zij
„ mij, wat ik dan geloofde. Toen sprak ik: *houdt dit voor*
„ *vast en zeker: ik zeg, dat het brood en de wijn des altaars*
„ *na de konsekratie inderdaad het ligchaam en bloed van*
„ *Christus zijn.* Dit vernemende verzekerden zij, dat de an-
„ dere bisschoppen, die in de St. Mauritius-kerk vergaderd
„ waren, niets anders van mij verlangden, dan diezelfde
„ verklaring uit mijnen mond te hooren, wijl zij dan de
„ behandeling hunner eigene zaken konden voortzetten.
„ Ik ging dus met hen, die mij afzonderlijk gehoord had-
„ den - de bisschoppen van Orleans en Auxerre - naar de
„ algemeene vergaderplaats en herhaalde daar voor de volle
„ vergadering, wat ik aan eenigen afzonderlijk gezegd had.

„ Alzoo was er bijna een einde gemaakt aan den tegen
„ mij uitgestrooiden laster. Maar er waren er die uit-
„ riepen: men mogt zich met mijne woorden niet tevreden
„ stellen, ik dacht welligt anders dan ik sprak, men moest
„ daarom een eed van mij afvorderen. Tegen alle regt
„ in werd zulks van mij geëischt, daar zij geen getuige
„ konden aanwijzen, die mij de leer had hooren verkon-
„ digen, welke zij als de mijne beschouwd hadden. Ik
„ gaf nogtans gehoor aan den raad van den bisschop van
„ Angers en van Albertus, abt van Marmoutier, die
„ overtuigd waren, dat ik mijn gevoelen aan de schriften
„ ontleend had, en mij aanmaanden om de volksopschudding
„ tegen te gaan, daar het hun toch bekend was, hoe
„ mijne gedachten met mijne woorden overeenstemden.
„ Ik schreef dan zelf wat ik zou zweren: *het brood en*

„*de wijn des altaars zijn na de konsekratie het ligchaam*
„*en bloed van Christus*: en bevestigde met eenen eed,
„dit in mijn hart te gelooven, gelijk ik het met den
„mond uitsprak; — hoewel gedwongen, tegen wereldlijk
„en kerkelijk regt, zooals ik reeds zeide, en alleen op
„den raad van voornoemde personen, die evenals ik de
„waarheid kenden.

„Nadat alzoo het geraas der menigte bedwongen was —
„(van hen, die zeer bekwaam zijn om te roepen: kruisig,
„kruisig hem, bijna nimmer of nooit de waarheid kunnen
„bevatten, maar altijd gereed zijn om naar stokken en
„lansen te grijpen) — zette Hildebrand, gezant der Kerk
„van Rome, die van alle kanten boeken had doen bijeen-
„brengen, door welker gezag het geschil over de Eucha-
„ristie zou beslist worden, — (in hetwelk ik na eene
„naauwkeurige overweging en door Gods goedheid de
„waarheid gekend had, maar juist daarom van ketterij
„beschuldigd was door menschen, die zelven niets wisten
„en geleerdere personen niet konden verdragen) — de
„behandeling dier zaken voort, om welke hij van
„Rome gekomen was. Nog eenigen tijd hield hij zich
„daarmede bezig en ik meende volgens onze afspraak
„weldra met hem naar Rome te zullen gaan, om mijn
„gevoelen over de tafel des Heeren met bondige redenen
„en met voldoend gezag te staven, toen hem het over-
„lijden van Paus Leo geboodschapt werd. Op het ver-
„nemen dier tijding zag ik af van mijn plan om naar
„Rome te gaan. Nimmer hebben de gezanten van Paus
„Viktor iets met mij te doen gehad. Welk eene schande
„derhalve voor u, eenen monnik, welk eene schande voor
„uwe geleerdheid, dat gij mij in uw geschrift valschelijk
„durft beschuldigen van te Tours voor de gezanten van

„Paus Viktor gezworen te hebben, wat ik te Rome be-„zworen heb" [1]).

Iedereen ziet dadelijk in deze woorden den trotschen eigenwaan, den gekrenkten hoogmoed en het verbitterd gemoed van Berengarius. Wij weiden derhalve daarover niet uit en willen zelfs zooveel mogelijk zijne hartstogtelijkheid vergeten, ten einde met kalmte en bedaardheid de voor de geschiedenis zeer belangrijke vraag te onderzoeken: *of bovenstaand verhaal*, gelijk Neander beweerde, „*over het algemeen den stempel der waarheid draagt.*"

„De hoofdzaak", zegt Lessing, „is buiten twijfel de „tijd, waarop en onder welken Paus het concilie van „Tours gehouden is." Daarmede beginnen wij dan ook ons onderzoek: moet dit concilie met Berengarius gesteld worden in 1054 onder Paus Leo, die den 19 April van dat jaar overleed? of, zooals bijna alle schrijvers van vroegeren tijd beweren, in 1055 onder Paus Viktor, die op den 13 April 1055 den pauselijken Stoel beklom? Voor de geloofwaardigheid van Berengarius is deze vraag van groot belang; want is het concilie werkelijk onder Paus Viktor gehouden, dan is hij een onbeschaamde leugenaar, met wiens vertelsels wij ons verder niet behoeven bezig te houden. Daarenboven moeten wij bij dit onderzoek ook daarom nog verwijlen, omdat men tegen onze meening vele en groote bedenkingen kan inbrengen, die wij derhalve moeten voorkomen; terwijl wij eindelijk iets geheel nieuws meenen aan te voeren, en daardoor allen twijfel omtrent dit punt op te lossen.

De innerlijke gronden, wij erkennen het, pleiten voor Berengarius. Als wij letten op zijne stellige en telkens

---

[1]) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 49—53.

herhaalde betuiging: „nimmer had ik met gezanten van Paus Viktor iets uit te staan"; — op de afspraak, die hij, tot driemalen toe, zegt met Hildebrand gemaakt te hebben, om na afloop van het concilie zich naar Paus Leo te begeven; — op de plotselinge tijding van 's Pausen dood, welke Hildebrand tijdens het concilie zoude ontvangen hebben; — dan wordt het ons moeijelijk hem niet te gelooven. Door dit alles te verzinnen, moest hij alle vertrouwen verliezen ook bij zijne vrienden en aanhangers, voor wie zulke leugentaal niet onopgemerkt kon blijven, wijl het meerendeel van hen te Tours en in de omstreken woonachtig was. Is het te denken, dat hij zich hieraan blootstelde, alleen om het genoegen te smaken — want een ander doel kon hij daarbij niet hebben — van Lanfrank eenen leugenaar te noemen? Hierbij komt nog in aanmerking, dat hij in persoon het concilie bijwoonde, hetwelk van Lanfrank alles behalve zeker is; want deze zelf meldt dit niet, zoo min als iemand zijner tijdgenooten, en de eerste, die zulks berigt heeft, was Ordericus Vitalis, een schrijver der volgende eeuw [1]). Kunnen wij derhalve niet veeleer eene kleine en onbeduidende vergissing van Lanfrank aannemen, welke zijne goede trouw in geene verdenking brengt en zelfs den heftigen aanval niet verdiende, dien Berengarius zich tegen hem veroorloofde?

Maar tegenover deze innerlijke redenen pleit een groot uitwendig gezag. I. Berengarius staat in deze zaak geheel alleen. Niemand zijner tijdgenooten stelt het concilie van Tours onder Paus Leo; maar tegen hem getuigen de

---

1) Ordericus Vitalis, lib. IV, pag. 519. „Profundissimis disputationibus Berengerium Romae Turonisque palam evicit.". — Bij Mabillon, *Annales*, Tom. IV, pag. 504.

anonyme schrijver van Chifflet [1]), die zijn geschrift in het jaar 1088 vervaardigde; Bertholdus van Constans [2]), een der warmste verdedigers van Gregorius VII tegen keizer Hendrik IV; Milo Crispinus [3]) in zijne levensbeschrijving van Lanfrank en Willem van Malmesbnry [4]); zij allen (om van latere schrijvers niet te spreken) getuigen uitdrukkelijk, dat Berengarius zijne dwaling herriep in het te Tours door de gezanten van Paus Viktor gehouden concilie. — II. Het *Chronicon Vindocinense* meldt op het jaar 1055: „Paus Viktor volgde Leo op en er werd eene synode te Tours gehouden"; en insgelijks zegt het *Chronicon Malleacense* op hetzelfde jaar 1055: „er werd eene synode te Tours gehouden" [5]). — III. Het is zeker, dat Hildebrand als gezant van Viktor II in Frankrijk conciliën heeft gehouden: de getuigenissen van den H. Petrus Damiani [6]) en van Desiderius, abt van Monte-Cassino [7]), laten daaromtrent geen twijfel toe; maar nergens leest men voor zoover ons bekend is, be-

---

1) Bij Labbe, Tom. IX, pag. 1050, 1051.

2) *Bertholdi Chronicon*; bij de Bollandisten op den 25 Mei, pag. 143.

3) Milo Crispinus, *Vita B. Lanfranci*; bij de Bollandisten op den 28 Mei, pag. 836.

4) Wilhelmus Malmesburiensis, lib. III, *de gestis Anglorum*; bij Garet, pag. 78.

5) Sudendorf, S. 45.

6) Cum adhuc subdiaconatus dumtaxat fungeretur officio (Hildebrandus), A VICTORE PAPA Apocrisarius in Gallias destinatus synodum congregavit. Petrus Damiani, bij Baronius op het jaar 1055.

7) Desiderius (onmiddellijke opvolger van Gregorius VII op den pauselijken Stoel onder den naam van Viktor III) verhaalt, dat hij de volgende woorden uit den mond van Hildebrand zelven vernomen heeft: Cum essem subdiaconus, et A BEATAE MEMORIAE VICTORE HUJUS APOSTOLICAE SEDIS PONTIFICE in Galliam pro ecclesiasticis negotiis discutiendis essem transmissus. Bij Baronius, l. c.

halve bij Berengarius, dat reeds Paus Leo eene dergelijke zending aan Hildebrand heeft opgedragen. — IV. Hildebrand zelf, op wien Berengarius zich beroept, zou tegen hem getuigen; Bouquet namelijk vond in de archieven der St. Martinuskerk van Tours een oud geschiedverhaal (*vetus historia*), in hetwelk Hildebrand aldus sprekende wordt ingevoerd: „ik herinner mij ten tijde van Paus „Viktor te Tours vertoefd te hebben in de dagen van „den aartsbisschop Bartholomaeus, om de zaak van onzen „broeder B. (Berengarius) te onderzoeken" [1]).

Vatten wij zoo kort mogelijk te zamen, wat hierop kan geantwoord worden. I. De anonyme schrijver van Chifflet gebruikte als bronnen voor zijn geschiedkundig verslag de reeds bestaande werken van Lanfrank en Christinus of Guitmundus [2]); zoo hij zelf dit niet verklaarde, zou het nog blijken uit zijn geschrift. Bertholdus van Constans moest als Duitscher zijne berigten over Berengarius wel uit anderen putten; maar, wat nog meer afdoet, het schijnt in den laatsten tijd te zijn uitgemaakt, dat hij niemand anders is dan de zooeven genoemde anonymus van Chifflet, die het werk van Lanfrank kende en gebruikte [3]). Milo Crispinus en Willem van Mal-

---

1) Ego autem memini aliquando TEMPORE VICTORIS PAPAE Turoni moras fecisse in diebus Bartholomaei Archiepiscopi ad discutiendam causam fratris nostri B. — Bouquet, *Rerum Gallicarum et Francicarum Scriptores*, Tom. XI, pag. 524 (Opgave van Sudendorf).

2) Hij noemde *Christinus*; maar Chifflet was reeds van oordeel, dat onder dien naam de bekende Guitmundus bedoeld is. Deze laatste werd insgelijks *Christianus* genoemd door Paulus van Bernried (*in vita S. Gregorii VII*, cap. IX).

3) Bertholdus, wiens Chronicon gewoonlijk onder dezen naam genoemd wordt, zoude eigenlijk *Bernoldus* of *Bernaldus* geheeten hebben. Trithemius (*de script. eccl.* cap. 338) sprak reeds van *Bernoldus, presbyter ecclesiae Constantiensis.*

mesbury kunnen als schrijvers eener volgende eeuw hier weinig in aanmerking komen; de eerste verklaart bovendien zijne berigten uit het werk van Lanfrank te hebben genomen, en de tweede doet dit zeer sterk vermoeden, daar hij Lanfrank en Guitmundus noemt als de twee bestrijders der nieuwe ketterij. Heeft dus Lanfrank zich vergist, dan moesten natuurlijk ook al deze schrijvers, die hun verhaal aan zijn werk ontleenden, zich met hem vergissen.

II. Het gezag van het *Chronicon Malleacense* doet hier insgelijks weinig af, wijl het bijna eene eeuw later geschreven is; maar dit kan niet gezegd worden van het *Chronicon Vindocinense*, daar het eindigt op het jaar 1057 en derhalve slechts twee jaren na het daarin vermelde concilie van Tours. Beide chronica zeggen echter volstrekt niet, dat in dit concilie de zaak van Berengarius behandeld is: en zeer goed kan Hildebrand het gehouden hebben tegen de Simonie, tot welker beteugeling Paus Viktor hem naar Frankrijk zond. Daardoor — het is tevens een antwoord op de derde moeijelijkheid — wordt de mogelijkheid niet uitgesloten, dat Hildebrand ook het jaar te voren onder Paus Leo eene synode te Tours hield en het stilzwijgen daarover van andere schrijvers kan niet gelden tegen de uitdrukkelijke verklaring van Berengarius. Deze nu verhaalt, dat Hildebrand nog bezig was met de zaken van het concilie, toen hij tijding van Leo's dood ontving: is het niet zeer aannemelijk, dat de legaat zich op het vernemen dier tijding onverwijld naar Rome spoedde en eerst onder Paus Viktor de onafgedane zaken der synode heeft ten einde gebragt? Men lette nog op deze twee omstandigheden: Hildebrand werd na den dood van Leo door de Romeinen naar Duitschland afgevaardigd om

met den keizer over de keuze van den nieuwen Paus te handelen: en er verliepen elf maanden tusschen den dood van Leo en de benoeming van Viktor II; wordt het ook daardoor niet vrij waarschijnlijk, dat Hildebrand zich tijdens het afsterven van Leo op grooten afstand van Rome bevond? en kan men bijgevolg niet zeer goed aannemen, dat hij zich destijds te Tours ophield?

IV. Wij hebben nu nog het door Bouquet medegedeelde gezegde van Hildebrand. Het door Sudendorf tegen Bouquet slechts half uitgesproken, maar daarom niet minder hatelijk vermoeden van kwade trouw gaan wij met stilzwijgen voorbij; maar erkennen toch met hem, dat, zoolang men niets naders weet omtrent de „*vetus historia*", welke Hildebrand dat gezegde in den mond legt, zoolang men niet weet, waar, door wien of in welken tijd zij geschreven is, men daaruit moeijelijk een afdoend bewijs kan ontleenen.

Door dit alles wordt het gezag, dat sterk tegen Berengarius scheen te pleiten, zoo niet geheel vernietigd, althans grootelijks verzwakt. Wij begrijpen dan ook, dat niet alleen Lessing [1], Neander [2] en Sudendorf [3], maar ook de Katholieke schrijvers Staudenmaier [4] en Binder [5] met Berengarius instemmen en het concilie van Tours doen plaats hebben vóór de regering van Viktor II, in het jaar 1054.

Ten gunste van dat gevoelen voeren wij de volgende,

---

1) Lessing, S. 150—152. 2) Neander, S. 341.

3) Sudendorf, S. 41—47.

4) Staudenmaier, in het *Kirchen-Lexicon von Wetzer und Welte*, B. I, S. 823.

5) Dr. W. Binder, *Allgem. Realencyclopädie*, B. II, S. 133.

zeker geheel nieuwe reden aan: *onzes inziens is Lanfrank hier niet in tegenspraak met Berengarius, ook volgens hem werd het concilie van Tours onder Paus Leo gehouden.* Zelven gevoelen wij het gewaagde, wij zouden bijna zeggen, het vermetele dier bewering. Zouden dan alle schrijvers zonder eenige uitzondering Lanfrank's woorden verkeerd begrepen hebben? en zouden wij de eersten zijn, aan wie het na acht eeuwen gegeven wordt, den waren zin zijner woorden te vatten? Evenwel, niettegenstaande het onwaarschijnlijke hiervan, is toch onze overtuiging op dat punt reeds lang gevestigd; sedert hebben wij misschien dertig en meermalen, op verschillende tijden en met wantrouwen tegen ons zelven, Lanfrank's woorden herlezen en overwogen, en onze overtuiging wankelde niet; wij meenden dus haar te mogen, ja te moeten uitspreken. Het kan zijn, dat alleen wij ons hier vergissen: het oordeel daarover verblijve aan onze lezers. Ter zake dan.

In zijn eerste geschrift had Berengarius gezegd: „De „Bourgondiër — [de kardinaal Humbertus] — was het „gevoelen, of liever *den onzin van het domme volk*, van „Paschasius en Lanfrank toegedaan. dat namelijk de „zelfstandigheid van brood en wijn na de konsekratie „op het altaar volstrekt niet meer aanwezig is." — Tot antwoord hierop en om te toonen, dat, wat Berengarius met onbeschaamden trots „den onzin van het volk" noemde, *de leer der Kerk* was, maakte Lanfrank eene korte uitweiding (*digrediendo haec dixi*), en verhaalde, hoe dikwerf reeds *de Paus als hoofd der Kerk* de ketterij van Berengarius veroordeeld had. „Ten tijde van „Paus Leo", aldus begint hij, „werdt gij bij den pauselijken „Stoel van ketterij beschuldigd. Toen deze Paus in het

concilie voorzat" enz: hij verhaalt dan uitvoerig de eerste veroordeeling van Berengarius door Leo in het concilie van Rome. Daarna gaat hij aldus voort: „Vervolgens „werd het houden eener synode te Vercelli vastgesteld"; en na ook in het kort de handelingen dezer synode te hebben medegedeeld, zegt hij: „Van dit gevoelen week „de H. Leo in geen zijner conciliën af, hetzij hij ze „in persoon bijwoonde, hetzij hij ze door zijne gezanten „houden liet". Door deze regelen wordt men zeer gemakkelijk in den waan gebragt, — *en daaraan schrijven wij de verkeerde opvatting van Lanfrank's woorden toe* — dat hij hier afstapt van Paus Leo, als had hij alles, wat Leo tegen Berengarius verordende, besproken en afgehandeld; en niet weinig wordt men daarin versterkt, als men dadelijk daarna leest: „Welk gevoelen ook niet ont„ging aan zijnen opvolger Paus Viktor, zaliger gedach„tenis"; dit toch schijnt een overgang van Paus Leo op Paus Viktor te zijn. Wij zeiden echter: *in den waan gebragt*, want men hoore nu verder: „maar al wat hij „[Paus Leo] in deze of in andere zaken, of zelf heeft „beslist, of door anderen doen beslissen, dat heeft ook „deze [Paus Viktor] door zijn gezag en het gezag van „al zijne conciliën bekrachtigd": *quicquid* IPSE [namelijk Leo] *statuit*, *hoc etiam* ISTE [Paus Viktor] *firmavit*. Duidelijk blijkt het, dat Lanfrank nog van Paus Leo bleef spreken en dat deze in zijne gedachte zelfs de hoofdpersoon bleef, wien hij daarom aanduidde met het woord IPSE. Onmiddellijk nu hierna volgt de zinsnede, die beslissen moet: „Eindelijk in het concilie van Tours, waar „*zijne* gezanten voorzaten"; *Denique in concilio Turo„nensi*, *cui* IPSIUS *interfuere ac praefuere legati*. Bij het lezen nu dezer woorden „*zijne* gezanten" hebben alle

schrijvers aan Viktor gedacht; maar zeker *kan* men, en onzes inziens *moet* men ze toepassen op Leo, op hem, dien Lanfrank zich in de onmiddellijk voorgaande zinsnede als hoofdpersoon voorstelde, van wien hij aldaar zeide: IPSE, en dien hij dus ook hier aanduidt door het woord: IPSIUS.

De tijdsorde, welke Lanfrank in acht neemt, bevestigt dit nog nader. Hij begint met het concilie van Rome, HET EERSTE dat Paus Leo tegen Berengarius hield (*Tempore sancti Leonis*, etc.); stelt daarna als HET TWEEDE het concilie van Vercelli, onder denzelfden Paus gehouden (*Dehinc declarata est synodus Vercellensis*, etc); spreekt dan van ALLE VOLGENDE conciliën van Leo *gezamentlijk*, omdat daarin niet in het bijzonder tegen Berengarius werd gehandeld, maar slechts in het algemeen de Katholieke leer werd uitgesproken: en dewijl dit ook van toepassing was op alle conciliën van Paus Viktor, vond hij hierin gelegenheid om *in het voorbijgaan en bij wijze van tusschenzin* ook van deze te gewagen; en hij eindigt dan zeer natuurlijk met HET LAATSTE concilie van Leo, op last van dien Paus en omstreeks den tijd van zijnen dood gehouden (*Denique in concilio Turonensi*). — Maar zou men die tijdsorde niet anders kunnen opvatten? Kan men niet zeggen: Lanfrank noemde het concilie van Tours als *het laatste*: derhalve volgde het in zijne meening *na alle* conciliën én van Leo én van Viktor? Hierop antwoorden wij: niemand heeft zijne woorden aldus verstaan: de vroegere schrijvers, van wie wij verschillen, en die op gezag van Lanfrank het concilie van Tours onder Paus Viktor meenden te moeten stellen, plaatsten het nogtans in het eerste jaar zijner regering (in 1055), terwijl het zeker is, dat die Paus nog twee conciliën

hield in 1056 te Keulen en te Toulouse, en in 1057 een derde te Rome [1]).

Wij stellen derhalve als eerste resultaat van ons onderzoek met volle overtuiging het concilie van Tours in April of Mei van het jaar 1054. Ten tweede: de beschuldiging van *onnaauwkeurigheid* en *onwaarheid* is door Protestanten tegen Lanfrank uitgebragt, en een der voornaamste gronden daarvoor meende men te vinden in het door hem aangegeven tijdstip; uit hetgeen wij hebben

---

[1]) Tot meerdere duidelijkheid laten wij hier, voor zooveel noodig is, den tekst van Lanfrank volgen. — TEMPORE SANCTI LEONIS PAPAE delata est haeresis tua ad Apostolicam Sedem: qui cum synodo praesideret, etc.... (Concilie van Rome). DEHINC declarata est synodus Vercellensis, quae proximo tunc Septembri *eodem praesidente pontifice* est celebrata Vercellis... In qua... sententia tua exposita ac damnata, fides sanctae Ecclesiae... audita et concordi omnium assensu confirmata. Duo clerici, qui legatos tuos se esse dixerunt, volentes te defendere, in primo statim aditu defecerunt et capti sunt. Ab hac sententia numquam discessit *sanctus Leo*, in omnibus suis conciliis, seu quibus IPSE praesentiam exhibuit, seu per legatos suos in diversis provinciis congregari instituit. Quae sententia non effugit successorem quoque suum felicis memoriae Papam Victorem. Sed quicquid de hac re, seu ceteris, IPSE statuit, statuive praecepit, hoc etiam *iste* sua atque *omnium* conciliorum suorum authoritate firmavit. DENIQUE in concilio Turonensi, cui IPSIUS interfuere ac praefuere legati, data est tibi optio defendendi partem tuam. (Lanfrancus, *de Eucharistiae Sacramento*, cap IV).

Bij Baronius, Natalis Alexander en sommige andere schrijvers vindt men deze laatste zinsnede aldus aangehaald: *cui* IPSIUS VICTORIS *interfuere legati*. Maar dit woord VICTORIS staat bij Lanfrank niet. Wij hebben de Parijsche uitgave van Lanfrank's werken door d'Achery (1648), die van Oxford door Giles (1844), verschillende uitgaven der *Bibliotheca Patrum*, in welke het geschrift van Lanfrank *over de Eucharistie* voorkomt en Monchiacenus Democharis (*de veritate corporis et sanguinis Christi*, Antverpiae, 1573, pag. 42—44), die *het vierde hoofdstuk* van dat geschrift *geheel* mededeelt, vergeleken; overal vonden wij de door ons aangegevene lezing, zonder het woord VICTORIS.

aangevoerd blijkt, dat die grond geheel vervalt. Ten derde: van Katholieke zijde [1]) wordt welligt Berengarius van *onwaarheid* beschuldigd, omdat hij het concilie van Tours in 1054 laat vergaderen: een noodzakelijk gevolg daarvan zou zijn, dat geheel zijn verhaal over het concilie als een verdichtsel moest beschouwd worden; ook daarmede kunnen wij ons niet vereenigen. Ten vierde eindelijk zijn wij te meer overtuigd van het voortvarend, onstuimig en hartstogtelijk karakter van Berengarius. Al had ook Lanfrank zich in het aangeven van den tijd *inderdaad vergist*, dan nog konde dit Berengarius niet geregtigen, om hem met woorden, vol van bitterheid, aan te vallen; maar Lanfrank heeft zich niet vergist en daarom is zijne taal zooveel te schuldiger. Want dat *zij* Lanfranks woorden verkeerd begrepen hebben, die alleen uit diens verhaal de synode van Tours kenden, dit - wij hebben het aangetoond - laat zich gemakkelijk en zelfs zeer natuurlijk verklaren. Maar Berengarius kende het juiste tijdstip van het concilie: hij had dus ook Lanfrank kunnen en moeten verstaan: hij had beter moeten toezien, alvorens zich zijne heftige uitvallen tegen Lanfrank te veroorloven.

De tweede vraag, die wij te onderzoeken hebben, is: heeft men Berengarius vergund, om te Tours voor het concilie zijn gevoelen te verdedigen? Lanfrank verzekert het uitdrukkelijk; Lessing spreekt hem tegen: „*onwaar*",

[1]) Wij zagen wel is waar geen Katholieken schrijver, die Berengarius hiervan beschuldigt; maar gelooven toch — om hetgeen wij bij Sudendorf, S. 42—47 lezen — dat Bouquet zulks gedaan heeft, en verwachten ook, dat Dr. Will het doen zal in de tweede aflevering van zijn werk (*Die Anfänge*), wijl hij in de eerste het Pontifikaat van Leo heeft afgehandeld, zonder van de synode van Tours te gewagen.

zegt hij, „dat men Berengarius in het concilie van Tours „vrijheid gaf, om zijn gevoelen te verdedigen."

Lessing is waarschijnlijk misleid door de woorden van Berengarius: „nimmer hebben *gezanten van Paus Viktor* „mij vrijheid gegeven om mijn gevoelen te verdedigen"; en hij zal niet hebben ingezien, hoe het met die woorden nog zeer goed overeen te brengen is, dat *het concilie van Tours* die vrijheid gaf. Gemakkelijk echter had hij zich voor die misleiding kunnen bewaren, door met wat meer aandacht het verdere verhaal van Berengarius te lezen. Met Hildebrand, zoo lezen wij daar, was hij overeengekomen, om de teksten der kerkvaders aan de bisschoppen voor te leggen, indien deze verkozen in een uitvoerig onderzoek over de Eucharistie te treden; of anders eene eenvoudige verklaring of geloofsbelijdenis af te leggen, zoo zij daarmede tevreden waren. Maar het concilie nam een middenweg: de bisschoppen wilden het geschil niet behandelen in de volle vergadering: (door het klare woord der H. Schrift, verhaalt Eusebius, bisschop van Angers [1]), scheen hun de zaak toe zoo volkomen uitgemaakt te zijn, dat zij een verder onderzoek naar de teksten der Kerkvaders overbodig oordeelden); — van den anderen kant stonden zij echter Berengarius meer toe dan het afleggen eener geloofsbelijdenis; want zij benoemden eene commissie van drie bisschoppen uit hun midden, die met hunne geestelijken hem over de Eucharistie zouden hooren: wat toch was dit anders, dan hem de verdediging van zijn gevoelen te veroorloven?

Letten wij nu op zijne onderhandeling met de drie bisschoppen. Zij beschuldigden hem te leeraren, dat het

---

1) *Epistola Eusebii episcopi ad Beringerium magistrum.*

gekonsakreerde brood des altaars van het ongekonsakreerde niet verschilt; bewijzen echter daarvoor hadden zij niet: zij konden zich op niemand beroepen, die zoo iets uit zijnen mond gehoord had: het was slechts een gerucht, dat tot hen gekomen was: en zij waren zoo onkundig van zijne leer, dat zij zich door de eerste verklaring de beste geheel lieten bevredigen en aan zijne regtzinnigheid geloofden; — aldus Berengarius.

Wij stuiten hier op eene groote moeijelijkheid. Berengarius noemt ons de drie bisschoppen en onder hen op de eerste plaats DEN BISSCHOP VAN ORLEANS. Maar deze bisschop, Isembertus, was een der grootste tegenstanders van Berengarius; hij had het concilie van Parijs bijgewoond; hij had op dat concilie den eigenhandigen brief van Berengarius aan Paulinus, dien hij met geweld aan den bode ontroofd had, doen voorlezen; en juist tengevolge daarvan, „om de afschuwelijke ketterij in dien „brief vervat", was Berengarius te Parijs veroordeeld; — dit alles verhaalde ons Durandus van Troarn. En nu zoude die bisschop, als wij Berengarius gelooven moesten, te Tours niet meer geweten hebben, welke ketterij Berengarius trachtte in te voeren, noch op welke wijze men hem daarvan overtuigen kon! „Als Durandus en „Berengarius elkander hierin niet tegenspreken", roept Lessing uit [1]), „dan bestaat er geen tegenspraak meer „in de wereld".

Met onverschoonbare ligtzinnigheid laat dezelfde schrijver daar dadelijk op volgen: „*men behoeft niet te vragen*, wien

---

[1]) Lessing, S. 137. — Sudendorf (S. 21 en 132) deelt beide berigten mede, dat van Durandus zoowel als van Berengarius, zonder te spreken over de zoo duidelijke tegenspraak.

„van beiden men gelooven moet, Durandus of Beren-
„garius", stelt met dat woord Durandus in 't ongelijk en ontleent daaraan een der voornaamste gronden, op welke hij het concilie van Parijs voor „een verdichtsel „van Durandus" verklaart. Zelfs Neander (in wiens oog het verhaal van Berengarius over het algemeen den stempel der waarheid draagt) vraagt niet alleen, maar durft niet beslissen, wien van beiden men gelooven moet: „hetzij", zegt hij, „het verhaal van Durandus, hetzij „dat van Berengarius onnaauwkeurig is, hetzij de bis-
„schop van Orleans zich zelven heeft tegengesproken" [1]); deze laatste veronderstelling kan, dunkt ons, onmogelijk in aanmerking komen, en wij hebben derhalve te kiezen tusschen het verhaal van Durandus en dat van Berengarius.

In ons voorgaand artikel [2]) hebben wij bewezen, dat het concilie van Parijs geen verdichtsel van Durandus is, maar inderdaad heeft plaats gehad: daaruit ontstaat wel geen strikt bewijs, maar toch een sterk vermoeden, dat het berigt van Durandus, omtrent het gedrag van den bisschop van Orleans op dat concilie, insgelijks waarheid bevat. Dat vermoeden gaat over in zekerheid, als wij letten op alle omstandigheden, die Durandus ons mededeelt; hij verhaalt ons, hoe de brief van Berengarius in handen van den bisschop van Orleans kwam: zegt ons iets over den inhoud van dien brief: noemt ons den persoon, aan wien hij geschreven was: en wij zijn met Sudendorf tot het resultaat gekomen, dat het allerwaarschijnlijkst een antwoord was op den nog bestaanden brief

---

1) Neander, S. 340.
2) *De Katholiek*, Mei 1859, bl. 306—311.

van Paulinus van Metz; — waarlijk, dat alles noopt ons, om Durandus in het bijzonder omtrent de geschiedenis van dien brief te gelooven; immers, wat konde hem aansporen, of welk belang konde hij er bij hebben, om die geschiedenis te verdichten?

Geheel anders is het gesteld met Berengarius. Lanfrank had hem verweten: *gij hebt uw gevoelen niet durven verdedigen en daarom de Katholieke leer beleden*; — dat wilde hij logenstraffen en het was dus in zijn belang, de zaak zoo voor te stellen, alsof er tusschen hem en de bisschoppen bijna niets was voorgevallen, alsof die bisschoppen, onkundig als zij waren van zijne leer, hem niets hadden kunnen tegenwerpen. Voegt men hier nu nog bij, dat hij voor zoodanig doel geen feit *geheel behoefde te verdichten* — wat Lessing van Durandus moest veronderstellen —, dat hij daarvoor het gehouden gesprek slechts gedeeltelijk had te verbergen, gedeeltijk eenigzins te kleuren of in te kleeden; dat hij dit in hetzelfde verhaal, zooals blijken zal, meermalen gedaan heeft; dan aarzelen wij niet om te zeggen, dat wij in dit gedeelte van zijn verhaal „den stempel der waarheid" niet vinden kunnen.

De bisschoppen nu beschuldigden hem te leeren: *dat het heilig brood des altaars slechts brood is en van gewoon en ongekonsakreerd brood niet verschilt.* Zij konden echter geene getuigen aanvoeren, want er was niemand op het concilie die zeggen kon, zoo iets uit zijnen mond gehoord te hebben; het was slechts een gerucht dat zij vernomen hadden — Wij willen voor het oogenblik in geene theologische discussie treden en daarom niet onderzoeken, of de leer van Berengarius in bovenstaande woorden juist uitgedrukt, juist geformuleerd was; het is

genoeg op te merken, dat Berengarius leerde: de *zelfstandigheid van brood blijft na de konsekratie voortbestaan*, en dat genoemde beschuldiging daarop doelde. Maar zoude men geene getuigen hebben kunnen vinden, zooals Berengarius ons wil doen gelooven? zoude althans niemand zijne ketterij uit zijnen mond gehoord hebben en die duidelijk hebben kunnen aangeven! Voorwaar, daar is een sterk geloof voor noodig. Men denke eens na: het concilie werd gehouden te Tours, in de stad derhalve waar hij zijnen leerstoel had; er ontstond eene groote beweging toen hij zijne geloofsbelijdenis aflegde: want men zag er de Katholieke leer in, en meende daarom, dat Berengarius huichelde; daarvan was men zoo overtuigd, dat men eenen eed van hem vorderde, waarbij hij getuigen moest, de leer welke hij met den mond beleden had, ook met het hart te gelooven; ja zelfs werd er uitgeroepen (zooals wij uit den aanstonds mede te deelen brief van den graaf van Anjou zien zullen): *tegen hen die beweerden, dat op de tafel des Heeren het brood bleef bestaan, moest het banvonnis worden uitgesproken.* De stempel der waarheid is ook hier tamelijk onzigtbaar.

Berengarius verklaarde aan de drie bisschoppen, dat de leer, waarvan zij hem beschuldigden, geenszins de zijne was; hierop vroegen zij hem, *wat hij dan geloofde?* Wat deed nu Berengarius? wat was zijn antwoord? Hij had hier de gelegenheid en het was tevens zijn pligt, om onbewimpeld voor zijn gevoelen uit te komen en met ronde woorden te verklaren: *ik geloof, dat de zelfstandigheid van brood na de konsekratie blijft voorbestaan*; — in plaats daarvan gaf hij eene verklaring, welke daarmede volkomen in strijd scheen, waarin een ieder de

Katholieke leer moest zien en die slechts door kunstgrepen in een onkatholieken zin kon worden uitgelegd. Had Lanfrank geen regt, om te zeggen: *gij durfdet uw gevoelen niet verdedigen?* en moet men niet verbaasd staan over de onbeschaamdheid, waarmede Berengarius hem daarop antwoordt: *met overgroote valschheid hebt gij geschreven, dat ik mijn gevoelen niet heb durven verdedigen?*

Beschouwen wij thans de geloofsbelijdenis, door Berengarius voor de bisschoppen afgelegd en later in de volle vergadering door hem herhaald en met eenen eed bezworen. Hij geloofde niet, *dat het heilig brood des altaars slechts brood is en van gewoon of ongekonsakreerd brood niet verschilt*; — integendeel het was zijne overtuiging, *dat het brood en de wijn des altaars na de konsekratie inderdaad het ligchaam en bloed van Christus zijn* [1]). Hoewel wij alleen op zijn gezag moeten aannemen, dat hij deze geloofsbelijdenis, welke bij geen anderen schrijver gevonden wordt, werkelijk heeft afgelegd, willen wij dit echter niet in twijfel trekken, omdat het geheel overeenkomt met de berigten van Guitmundus, Durandus en Lanfrank, die eenparig zeggen: „Berengarius heeft te Tours het Katholiek geloof beleden en bezworen." Die belijdenis toch, eenvoudig en opregt opgevat, houdt in,

---

1) Quam meam culpam dicerent, interrogati (episcopi) responderunt, dicere me, PANEM SANCTUM ALTARIS PANEM TANTUM ESSE, NEC DIFFERRE AB INCONSECRATO PANE MENSAE COMMUNIS.... Quid dicerem, cum negarem illud, audire voluerunt. Hic ego inquio: certissimum habete, dicere me, PANEM ATQUE VINUM ALTARIS POST CONSECRATIONEM CHRISTI ESSE REVERA CORPUS ET SANGUINEM. — Van zijne geloofsbelijdenis in de volle vergadering zegt hij: Scripsi ergo ego ipse, quod jurarem: PANIS ATQUE VINUM ALTARIS POST CONSECRATIONEM SUNT CORPUS CHRISTI ET SANGUIS; haec me, sicut ore proferrem, juramento confirmavi, corde tenere·

dat door de konsekratie eene verandering geschiedt, door welke verandering dat, wat *vóór* de konsekratie brood was, *na* dezelve het ligchaam van Christus is: eene verandering derhalve van het brood in dat ligchaam, waarbij de zelfstandigheid van brood ophoudt te bestaan. Gelijk niemand uit de uitdrukking: „de roede van Moses was, na op den grond geworpen te zijn, een slang", of: „het water op de bruiloft van Cana was na het woord des Heeren wijn": gelijk niemand daaruit verstaan zal, dat de roede eene roede en het water nog water bleef, maar ieder daarbij denkt aan eene *substantiële*, aan eene zelfstandigheids-verandering; — zoo denkt ook ieder, die de belijdenis van Berengarius leest of hoort, aan eene dergelijke verandering van het brood in het ligchaam des Heeren. In dien zin namen dan ook de leden van het concilie haar op; die belijdenis was in hun oog regtzinnig, Katholiek, eene herroeping zijner vroegere dwaling; vandaar de verwondering, vandaar de twijfel, ja het ongeloof van velen, of Berengarius wel opregt te werk ging en die bekentenis welligt aflegde, alleen om zich voor het oogenblik te redden, terwijl hij inwendig het tegendeel bleef vasthouden.

Maar welken zin hechtte Berengarius zelf aan deze geloofsbelijdenis? beschouwde hij ze als eene herroeping zijner leer, of niet?

Het is zeer mogelijk, dat hij er eene herroeping in zag, waartoe hij zich door de omstandigheden genoodzaakt vond, hoewel hij inwendig van meening niet veranderd was. Er is zelfs iets, dat dit waarschijnlijk maakt: want zeer goed stemt daarmede zijn groote tegenzin overeen, om het formulier, door hem zelven opgesteld, te bezweren, zoodat de aandrang van den bisschop van

Angers en van Albertus, abt van Marmoutier, noodig was, om er hem toe te bewegen. Zijn hatelijke uitval tegen Lanfrank wordt in deze veronderstelling des te hatelijker, en zijn verhaal des te minder geloofwaardig.

Van den anderen kant evenwel geeft hij in zijn verhaal te kennen, dat hij in die geloofsbelijdenis geene herroeping gezien, of althans niet bedoeld heeft: en ook dit is mogelijk. Meermalen toch zegt hij in zijne geschriften: wanneer iemand belijdt, *dat het brood en de wijn na de konsekratie het ligchaam en bloed van Christus zijn*, dan erkent hij daardoor ook noodzakelijk, *dat brood en wijn door de konsekratie niet ophouden te bestaan* [1]). — (Wij spreken voor het oogenblik niet over de ellendige sofisterij zijner redenering, welke wij slechts als feit aanhalen ter bevestiging). — Ja nog verder gaat hij op andere plaatsen, waar hij van dezelfde uitdrukking (*het brood is na de konsekratie Christus' ligchaam*) zegt, dat zij niet in eigenlijken, maar in figuurlijken zin moet verstaan worden, namelijk op dezelfde wijze als het woord der H. Schrift: „*Christus is de hoeksteen*" [2]).

---

[1]) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 70, 82, 107, 108; *Acta Concilii Romani*, apud Martene, *Thes. nov. anecd.*, Tom. IV, pag. 107. Op de laatste plaats zegt hij: Quicumque enunciat affirmationem hanc, *panis et vinum post consecrationem sunt corpus Christi et sanguis*, necessario mentitur, si affirmationi huic auferat vel *subjectos* terminos, qui sunt *panis et vinum post consecrationem*, vel praedicatos qui sunt *Corpus Christi et Sanguis*.

[2]) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 83. Cum dicit Dominus de pane illo, quem primo in privilegium promovit, illud ut esset corpus ipsius: hoc, i. e. *haec res, hic panis est meum corpus*, non est locutus proprie... *subjectus terminus*, quod est panis, *propria* perpendendus est locutione, *tropica praedicatus terminus*, quod est in propositione: meum corpus. — Pag. 145. Quod dicitur panis altaris *corpus Christi*, eo locutionis dicitur genere, quo dicitur: *Christus est summus angularis lapis.* — Cf. pag. 86, 87, 148, 157.

Moeten wij nu deze veronderstelling aannemen, dan noemen wij zijn gedrag op het concilie van Tours eene schandelijke huichelarij. Zijne geloofsbelijdenis toch, plegtig afgelegd voor een concilie dat er over oordeelen moest, diende uit den aard der zaak om kenbaar te maken wat hij geloofde. En hij maakte er misbruik van, niet alleen om zijn gevoelen te verbergen, maar zelfs om het concilie te misleiden en in het valsch denkbeeld te brengen, dat hij de Katholieke leer beleed; ja hij durfde den heiligen naam Gods en de heiligheid van den eed misbruiken, om dien valschen waan te versterken en te bevestigen.

Eene onbeschaamheid noemen wij verder zijne bewering, dat hij tot dien eed gedwongen werd „*tegen wereldlijk en kerkelijk regt*". Reeds jaren lang had hij eene onkatholieke leer verdedigd; Italië, Duitschland en vooral Frankrijk waren er door in onrust; men had hem in verschillende Kerkvergaderingen om die reden veroordeeld; eensklaps komt hij nu te Tours eene verklaring afleggen, waarin hij den schijn aanneemt van de Katholieke leer te belijden; en het concilie zoude hem nu geenen eed hebben mogen en moeten afvorderen, om zich van zijne opregtheid te verzekeren?

Wij durven onze lezers verzoeken, nu nogmaals het kort berigt van Lanfrank met het uitvoerig verhaal van Berengarius te vergelijken; in het eerste, wij houden er ons van verzekerd, zullen zij de minste onnaauwkeurigheid niet aantreffen [1]); het laatste zal hen overtuigend doen

---

1) Lessing telt onder de onwaarheden van Lanfrank ook deze: „*Onwaar.* dat Berengarius te Tours hetzelfde bezworen heeft, wat hij vier jaren later te Rome onder Nikolaas II bezwoer." Wij

zien, wat men van de opregtheid en geloofwaardigheid van Berengarius te denken heeft.

In het verhaal van Berengarius komen twee personen voor, die nog eenige oogenblikken onze aandacht vorderen: Eusebius Bruno, bisschop van Angers, en de pauselijke legaat, de groote Hildebrand.

Eusebius wist Berengarius te bewegen om den gevorderden eed te zweren: hij was overtuigd, dat deze zijn gevoelen aan de schriften ontleend had; dat zijne gedachten met zijne woorden overeenstemden; ook hij kende de waarheid. Zoo verhaalt Berengarius.

Ons voorbehoudende om later meer uitvoerig over dien bisschop te spreken en een door hem geschreven en nog bestaanden brief in zijn geheel mede te deelen, kunnen wij echter niet nalaten reeds nu ter zijner regtvaardiging een en ander uit dien brief te ontleenen, te minder nog, dewijl ook daarin, hoewel met korte woorden, gewag wordt gemaakt van het concilie van Tours. — Na Berengarius herinnerd te hebben aan de instelling van het allerheiligste Sakrament in het laatste avondmaal, welke hij met de eigene woorden der H. Schrift beschrijft, laat Eusebius daarop onmiddellijk volgen: „Wij gelooven en „belijden, dat door de kracht en uitwerking van dat „Woord, door hetwelk alles gemaakt is, het brood na „de konsekratie des priesters, het waarachtig ligchaam „van Christus en evenzoo ook de wijn zijn waarachtig „bloed is. En vraagt men ons, hoe dit geschieden kan,

---

antwoorden eenvoudig: *onwaar*, dat Lanfrank dit gezegd heeft. Men moet wel verblind zijn, als men niet inziet, dat Lanfrank onmogelijk de domheid hebben kon, van te schrijven: „gij hebt te Tours een formulier bezworen, dat eerst vier jaren later onder Paus Nikolaas werd opgesteld."

„dan antwoorden wij hem, *niet volgens de orde der natuur*, „*maar volgens de almagt Gods*" [1]). Hij zegt vervolgens aan Berengarius, dat men zich in deze zaak niet te veel met de schriften der Kerkvaders bemoeijen moet, — (de reden, waarom hij zulks schreef, zal later blijken) — dewijl het eenvoudig woord van het Evangelie voldoende is; dat dit ook zoo begrepen werd door de drie provinciale vergaderingen, — onder welke ook onze synode van Tours genoemd wordt [2]) — die zich op deze zelfde overweging gegrond hebben, om het geschil over de Eucharistie te doen ophouden. Hij eindigt dan met uitdrukkelijk te verklaren, dat hij zich volstrekt niet meer met een dispuut daarover bemoeijen, noch een zoodanig dispuut toelaten wil. „want", zegt hij, „reeds driemalen is aan „deze zaak een einde gemaakt door een vonnis in onze „provincie geveld — (in de drie door hem genoemde „vergaderingen) — en ten vierden male is zij door de „uitspraak eener synode van den Apostolischen Stoel „volkomen beslist" [3]).

Om niet te uitvoerig te worden, stippen wij hier slechts aan, *ten eerste*: dat Eusebius de Katholieke woorden zijner geloofsbelijdenis ook in Katholieken zin opvatte,

---

[1]) Hujus verbi, per quod omnia facta sunt, virtute et effectu, panem post consecrantis in haec [Christi] verba sacerdotis sacrationem, verum Corpus Christi, et vinum eodem modo verum Sanguinem esse, credimus et confitemur. Quod si quis qualiter fieri possit inquirat, non ei secundum naturae ordinem, sed secundum Dei omnipotentiam respondemus.

[2]) Hoc consilio eodem tumultus, qui in audientia Domini Eldebrandi in eadem civitate efferbuit, sopitus est.

[3]) Est enim causa ter Provinciae nostrae judicio terminata, quarto Sedis Apostolicae Synodi sententia extincta. — Men vindt dezen brief van Eusebius onder anderen ook bij Bulaeus, *Historia universitatis Parisiensis*, Tom. I, pag. 438, 439.

blijkens zijn beroep op de almagt Gods; *ten tweede*: dat dit, zoo noodig, ten overvloede nog duidelijker blijkt uit zijnen eerbied voor - en zijne onderwerping aan de uitspraak des Apostolischen Stoels: want het concilie, dat volgens zijn oordeel de zaak *volkomen beslist en uitgemaakt had*, was het concilie van Rome, in 1059 onder Nikolaas II gehouden, in hetwelk Berengarius zelf bekent zijne leer te hebben moeten herroepen; *ten derde*: dat Eusebius geen essentiëel verschil zag tusschen de uitspraak van dit concilie en de uitspraak der drie provinciale vergaderingen: hij kon zich toch niet ter zelfder tijd op *tegenstrijdige* vonnissen beroepen; derhalve heeft volgens hem ook in het concilie van Tours (ééne dier drie vergaderingen) de Katholieke leer gezegepraald en is ook aldaar aan de dwaling van Berengarius *een einde gemaakt*. Kan men na zulk duidelijk bewijs nog geloof hechten aan het verhaal en de voorstelling van Berengarius?

Wij hebben nu nog te spreken over Hildebrand. Men heeft vroeger algemeen beweerd, dat het doel zijner zending naar Tours geweest is, de ketterij over het H. Sakrament tegen te gaan, wijl men van het aldaar gehouden concilie anders niet wist, dan dat Berengarius daar zijne dwaling herroepen had. Volgens diens verhaal echter zou hij te Tours gekomen zijn, om kerkelijke aangelegenheden te regelen (waarschijnlijk tot beteugeling der simonie) en wij willen ons daarmede wel vereenigen [1]). Hoe dit zij of niet, dat verhaal is voor de beoordeeling van Hildebrand's karakter zeer belangrijk.

---

[1]) Lessing (S. 152) gaat zelfs zoo ver van te zeggen, dat alleen op aandrang van Berengarius zelven diens zaak behandeld werd. Maar Neander (S. 341) en Sudendorf (S. 130—132) deelen zijne zienswijze niet.

Het is bekend, hoe Hildebrand in vroegeren tijd met de zwartste kleuren door de Protestanten werd afgeschilderd; omdat hij met krachtigen wil zich tegen het heerschend zedebederf verzette, omdat hij orde en regel handhaafde tegenover de willekeur dier tijden, noemde men hem een trotschen, heerschzuchtigen, onverzettelijken dwingeland; zelfs deelden sommige Katholieken, eenigermate althans, dit onregtvaardig oordeel. En hoewel velen in lateren tijd — vooral in Duitschland — van deze dwaling zijn teruggekomen, de traditionele afschuw en verontwaardiging bezielen nog immer vele Protestanten, ook in ons vaderland, bij het hooren van den naam van Hildebrand.

Het verhaal van Berengarius geeft ons van hem een geheel ander denkbeeld. Wel zien wij hem in het concilie van Tours — bij het begin van zijne loopbaan — reeds optreden als een man van orde, die met regelmatigheid de handelingen der vergadering tracht te leiden, maar geen heerschzucht, noch willekeur openbaart zich in zijn gedrag; integendeel, hoezeer hij ook verlangde Berengarius met zich naar Rome te nemen, om aan den Paus het oordeel over te laten, geeft hij het echter in de keus der bisschoppen, om, zoo zij zulks verkiezen, zelven het vonnis te vellen; vol zachtmoedigheid verleent hij gehoor aan Berengarius, niettegenstaande de zware beschuldiging van ketterij tegen hem uitgebragt; hij verlangt, dat er een onpartijdig onderzoek zal plaats hebben, en dat de beschuldigde zich zal kunnen verdedigen; en hij laat zelfs de geschriften der Kerkvaders bijeenbrengen, omdat Berengarius zijne verdediging daarop gronden wilde. Kortom, Berengarius moet van zijne zachtmoedigheid en onpartijdigheid wel ten volste overtuigd geweest zijn; want

hoewel de uitspraak en afloop van het concilie voor hem ongunstig waren, veroorlooft hij zich geen enkel hard woord tegen Hildebrand.

Maar zooals wij Hildebrand hier op het concilie van Tours, bij het begin van zijne loopbaan leeren kennen, zóó zullen wij hem ook op het einde daarvan, als Paus, als Gregorius VII terugvinden. Ook dan zal hij Berengarius voor zijnen regterstoel doen komen, en van hem eene laatste herroeping zijner dwaling vorderen; maar Berengarius zal eerbied voor hem blijven bewaren; — en hij, die zich niet ontzag den zachtmoedigen en heiligen Leo IX eenen *pompifex* en *pulpifex* [1]) te noemen, hij zal, in zijn geschrift tegen die laatste herroeping, aan Gregorius VII geenen anderen naam, dan dien van *Dominus Papa* durven geven [2]).

Wij hoorden echter Berengarius stoutweg verzekeren, dat hij zich bij Hildebrand gezuiverd heeft van den tegen hem verspreiden laster, en dat deze van de waarheid duidelijk overtuigd was: hetwelk in zijnen mond beteekent, dat Hildebrand zijn gevoelen over de H. Eucharistie deelde; ook daarop willen wij antwoorden. Niet dat wij die dwaze bewering uitvoerig zullen wederleggen: de hierboven aangehaalde woorden van den bisschop Eusebius Bruno toonen reeds duidelijk genoeg, wat wij er van te

---

[1]) De volgende verklaring van dit woord vonden wij bij Chr. Lupus (*Synodorum decreta et canones*, P. III, p. 559. Bruxellis. 1673): „Berengarius Pontificem Romanum non veritus est vocare „Pulpificem, quod Pulpam, id est, Carnem in Eucharistia esse „definierit.„

[2]) *Acta Concilii Romani;* apud Martene, *Thes. nov. Anecd.*, Tom. IV, pag. 103—109.

denken hebben; — maar wij willen nog een ander berigt met die bewering vergelijken.

Sudendorf namelijk deelt ons eenen brief mede van den graaf van Anjou, Gaufridus Martellus. De graaf schreef dien brief, om Berengarius, toen deze zich in het jaar 1059 voor het concilie van Rome, onder Nikolaas II gehouden, ging verantwoorden, aan den kardinaal Hildebrand aan te bevelen; hij spreekt daarin bijna uitsluitend over het concilie van Tours en Hildebrand's handelwijze op die synode. Die brief is van den volgenden inhoud:

„Graaf Gauf(ried) aan den Eerwaarden H(ildebrand), „zoon der Roomsche Kerk: moge hij zich zijner zoo „groote moeder niet onwaardig gedragen.

„B(erengarius) is dan op uw verlangen en op uwen „schriftelijken aandrang naar Rome gekomen. Thans be„hoort gij met Christelijke grootmoedigheid te handelen, „opdat hij in u niet denzelfden terugvindt, dien hij, toen „gij bij ons gekomen waart, om als 's Pausen plaats„vervanger het Apostoliesch gezag uit te oefenen, in u „gevonden heeft. Met groot verlangen toch had hij uwe „komst, als die eens engels te gemoet gezien; maar gij „hebt liever „*aan zielen, die niet moesten leven, het leven „komen brengen en den dood aan hen, die in het leven „moesten behouden worden*" [1]). Want gij wist, hoe boos„aardige lieden, door nijd en hoovaardij verblind, hem „valschelijk van ketterij beschuldigd hadden en hebt even„wel geen gebruik gemaakt van het Apostoliesch gezag „om de waarheid te verdedigen en hare vijanden te be„schamen; integendeel gij wildet, naar 't scheen, liever

---

1) Ezech. XIII. 19.

„aan hem gelijk zijn [Joseph van Arimathea], van wien „wij lezen: „*ook hij was een leerling van Jesus, maar „in 't geheim, uit vrees voor de Joden*" [1]). Ik zwijg hier „nog, wijl ik u sparen wil, [er staat: *tibi parens*; waarschijnlijk voor: *tibi parcens*] „van hem [Pilatus], die na „gezegd te hebben: „*ik vind niets in hem, waarom hij „des doods schuldig is*" [2]), nogtans den dood [des Heeren] „niet verhinderde: hoewel gij zelfs nog minder dan hij „schijnt gedaan te hebben. Pilatus toch vreesde niet, om „met den Heer Jesus te gaan spreken en 's Heeren on„schuld openlijk te betuigen; gij daarentegen waart be„vreesd om de zaak van B(erengarius) te behandelen en „met hem alleen te gaan spreken, nadat zijne vijanden „vergaderd waren; ja zelfs, toen die dwaze het anathema „uitsprak tegen allen *die ontkenden, dat er op de tafel „des Heeren geen brood blijft bestaan* [3]), hebt gij, hoewel „zeer goed wetende, met welke goddelooze vermetelheid „hij door aldus te spreken de waarheid aanrandde, nog„tans een volstrekt stilzwijgen bewaard: tegen het woord „van het Evangelie: „*die zich over Mij en mijne woorden „zal geschaamd hebben, over hem zal ook Ik Mij schamen „voor mijnen Vader*" [4]); alsook tegen het volgende: „*wee „u, gij die den sleutel der kennis in handen houdt; zelven*

---

[1]) Joan. XIX, 38. [2]) Luc. XXIII, 22.

[3]) Ad excommunicationem illius inepti, qui anathema fecit omnibus, qui panem in mensa dominica non superesse *non* negarent. Sudendorf zegt van deze zinsnede: „Het laatste *non* staat er te „veel; in het handschrift vindt men achter dat woord de letters „*eg*, die echter weder doorgehaald zijn, om in plaats daarvan „*negarent* te schrijven. Waarschijnlijk heeft de overschrijver van „de eerste letter van *negarent* het woordje *non* en van de overigen „nogmaals *negarent* gemaakt."

[4]) Luc. IX, 26.

„*zijt gij niet ingegaan, en die anders ingaan zouden,*
„*belet gij binnen te treden*" [1]; insgelijks tegen het woord
„van den profeet: „*Uwe regtvaardigheid heb ik niet in*
„*mijn hart verborgen: uwe waarheid en uw heil heb ik*
„*openlijk verkondigd: in de talrijke vergadering heb ik*
„*uwe barmhartigheid en waarheid niet verzwegen*" [2] en
„dan nog hiertegen: „*Hoort Mij, gij die mijn oordeel*
„*kent, mijn volk in welks hart mijne wet is! wilt den*
„*smaad der menschen niet vreezen, noch u laten ver-*
„*schrikken door hunne lastertaal en telt het niet, zoo zij*
„*u verachten; want gelijk een kleed door den tijd en als*
„*wol door de mot, zoo zullen zij verteerd worden*" [3].

„Welligt zult gij dit alles als eene ongepaste aan-
„matiging van mijne zijde beschouwen en denken, dat
„niemand zich dergelijke taal tegen u veroorloven mag.
„Kwam het voort uit vermetelheid of uit haat, ik zelf
„zoude zoo oordeelen; maar vriendschap en liefde mogen,
„mijns inziens, veel verder gaan. Ik weet dan ook wel,
„dat gij, gelijk B(erengarius) zelf van u getuigd heeft,
„opzettelijk en met een redelijk doel u op dat tijdstip
„aldus gedragen hebt; gij steundet, naar ik verneem,
„op het woord van den H. Augustinus, die in zijn eerste
„boek *over de Stad Gods* zegt: „*wanneer iemand zich ont-*
„*houdt van hen, die verkeerd handelen, te berispen en*
„*te bestraffen, omdat hij daarvoor een geschikter oogenblik*
„*afwacht, dan moet men bij hem geene kwade begeerte,*
„*maar een liefdevol doel veronderstellen.*" Besluit dus
„niet uit mijne woorden, dat ik u heb willen belee-
„digen of hoonen; zie er veeleer eene vermaning in,

---

[1]) Luc. XI, 52.
[2]) Psalm XXXIX, 11, 12.
[3]) Isaias LI, 7, 8.

„aan u gegeven als aan een vriend, waardoor ik u van „den eenen kant wilde doen opmerken, hoe ligtelijk zij, „die de reden niet begrijpen, welke u wederhield om „hen te berispen, die eene berisping verdienden, in uw „gedrag eene schandelijke veinzerij kunnen zien; en u „van den anderen kant wilde doen beseffen, hoe noodig „het is om thans, nu het geschikte oogenblik gekomen „is, uw vroeger stilzwijgen te vervangen door eene vrij- „willige en ronde erkenning der waarheid.

„Ja thans is dat oogenblik daar, nu B(erengarius) „zich bij den Paus bevindt. Blijft gij ook nu zwijgen en „u niet verzetten tegen de dwaling der onzinnigen, dan „is het uitgemaakt, dat gij vroeger, niet een geschikteren „tijd hebt afgewacht, maar uit kleingeestigheid en vrees „den onschuldige niet hebt durven verdedigen. Mogt „zoo iets gebeuren, wat wij niet hopen, de groote ver- „wachting, die wij van u hadden, zoude verijdeld zijn, „en gij zoudt tegen u zelven, om hier van God niet te „spreken, grootelijks misdoen. Met regt zouden wij uwe „komst in ons midden vergelijken bij die van een aller- „noodlottigst gesternte, daar gij geen licht in onze duister- „nissen gebragt, integendeel, zooveel gij maar kondet, „ons licht in duisternis veranderd zoudt hebben. Allen „toch die bij ons eenigzins in geleerdheid uitmuntten en „de zaak van alle zijden volgens de schriften overwogen „hadden, getuigden, dat B(erengarius) de schriften goed „had opgevat; allen hadden eene groote verwachting van „u en hoopten, dat gij met de volheid van uw gezag „de waarheid voorstaan en openlijk huldigen zoudet. „Bitter zijn zij door uw stilzwijgen in hunne verwach- „ting teleurgesteld; zij waren bij uwe komst reeds be- „reid om de waarheid luide toe te juichen, en gij hebt

„ook hun daardoor een schandelijk stilzwijgen opgelegd.
„Maar hoe! ik hoor, dat zij, die zich over Christus
„en diens woorden schamen, hunne vrees bemanteld heb-
„ben door, toen gij bij ons waart, voor te wenden: deze
„zaak (namelijk het onderzoek, wat een Christen over
„Christus' ligchaam en bloed gelooven moet; - gij zelf hebt
„daarover een en ander met deu abt van St. Aubin ver-
„handeld -) is niet van dien aard, dat men zich daar veel
„mede bemoeijen moet, of denken, dat het tegen den aard
„van het Christendom strijdt, zoo men het volk in zijne
„dwaling daarover laat voortgaan [1]). Geheel anders denken
„zij hierover, die billijk te werk gaan en niet hun eigen
„belang, maar dat van Christus zoeken; volgens hen heeft
„de H. Augustinus zoo iets afgoderij genoemd in zijn
„vierde boek over de Stad Gods, waar hij ironiesch uit-
„roept: „*Een schoone godsdienst, welke een zieke omhelst*
„*hopende op genezing: maar waar men, als hij de waar-*
„*heid zoekt die hem genezen kan, denkt dat het goed voor*
„*hem is, zoo hij bedrogen wordt!*" — Die volksdwaling

---

[1]) Het Latijn dezer zinsnede is zeer gebrekkig afgeschreven en daardoor min duidelijk: „audio eos, qui manifeste Christum et „Christi sermones erubescant [erubescunt], ita palliasse formido- „lositatem suam, cum apud nos esses, ut dicerent, non esse ejus- „modi negotium istud, id est disquirere, qualiter vivendum [viel- „leicht *vivendum sed credendum* statt *vivendum*] sit Christiano de „corpore Christi et sanguine. Unde etiam ipse non uihil egisti cum „abbate sancti Albini, ut magnopere de eo intelligendo sit labo- „randum, velut aliquid contra rationes Christianitatis valeat, si „vulgus in eo suo dimutatur [dimittatur] errore." Sudendorf deelt het aldus mede en hecht er dezen zin aan: Hildebrand zou tegenover den abt van St. Aubin beweerd hebben, dat het niet met het Christendom overeenkwam, het volk in dwaling te laten. Wij hebben de punctuatie anders gedacht en er een anderen zin aan gegeven, dien de zamenhang ons toescheen te vorderen.

„zal bovendien, als zij toeneemt, uitloopen op eene „hoofdketterij; men zal de verrijzenis des vleesches niet „meer kunnen volhouden, die toch in Christus reeds „volbragt is en waarvan de Apostel zegt: „*dit bederfelijke „zal de onbederfelijkheid, dit sterfelijke de onsterfelijk- „heid aandoen*" [1]); indien wij namelijk blijven toegeven, „dat het ligchaam van Christus op zinnelijke wijze — „behalve wat het Sakrament betreft — met de handen „der priesters, of met de tanden gebroken wordt.

„Gij beroemdet u op de kracht van uw Rome, welks „geloof, welks wapenen nog nimmer overwonnen waren! „hoe weinig zoude er van dien roem overblijven, zoo „thans, nu God u bij den Apostolischen Stoel boven allen „verheven heeft, die dwaling, waaruit noodzakelijk ket- „terij ontspruiten moet, door uwe veinzerij en het zwijgen „van den Apostolischen Stoel in krachten toenam! Wil „dan aan een ander uwe eer niet geven: reken er op, „dat zulks gebeuren zou, zoo gij, terwijl een ander de „verdediging der waarheid opnam, u in de schuilhoeken „van een schandelijk stilzwijgen gingt verbergen; over- „weeg, om dat te voorkomen, het woord van den Apostel „Paulus: „*laat ons tot hem uitgaan, buiten de leger- „plaats, zijne versmaadheid dragende*" [2]); overweeg het „woord, dat gij zoo dikwerf uitspreekt: „*gelukzalig zij, „die zijne getuigenissen onderzoeken, die Hem zoeken met „hun gansche hart*" [3]); en ook dit: „*het is zijn testa-*

---

1) 1 Cor. XV, 53. 2) Hebr. XIII, 13.

3) Ps. CXVIII, 2. Dat Hildebrand deze woorden van den Psalm „*altijd in den mond had*", wordt zeer zorgvuldig door Sudendorf (S. 137) opgemerkt; het mogt een oogenblik onzen lachlust opwekken, wij konden het hem zeer goed vergeven; welk Protestant zou ook op het denkbeeld komen, dat Hildebrand *verpligt was*,

„*ment, opdat het hun geopenbaard worde*" [1]). Laat anderen „bij hun testament goud, zilver, of bezittingen vermaken, „„*Ik*", zegt onze Heer, „*zal hem beminnen en hem Mij „zelven openbaren*"" [2]).

Het is duidelijk dat deze in vele opzigten kurieuse brief de zaak van Berengarius betrof, geschreven werd op een tijdstip, waarop deze zich ter zijner verdediging naar Rome begeven had, en dienen moest, om hem aan iemand aan te bevelen, die reeds vroeger als pauselijk legaat in die zaak was betrokken geweest, en thans na den Paus de hoogste waardigheid te Rome bekleedde. Berengarius kwam tweemalen te Rome; de eerste maal in 1059 onder Paus Nikolaas II: dagteekent de brief van dat jaar, dan is hij door Gaufried, graaf van Anjou, Martel bijgenaamd, geschreven aan den Kardinaal Hildebrand; — de tweede maal in 1078 en 1079 onder de pauselijke regering van Hildebrand of Gregorius VII: maar vele redenen beletten ons, den brief in dezen tijd te stellen; om er slechts ééne te noemen, Fulco Rechin, neef van Gaufridus Martellus, was destijds graaf van Anjou, en kon dus de schrijver van onzen brief niet zijn, wijl deze zich *graaf Gaufried* noemt; daarom houden wij ons met Sudendorf aan de eerste veronderstelling, dat Gaufridus Martellus den brief geschreven heeft aan Hildebrand [3]).

---

dagelijks in zijn brevier-gebed die woorden van den psalm uit te spreken?

1) Ps. XXIV, 14. 2) Joan. XIV, 21.

3) De inhoud van den brief schijnt ook vrij duidelijk betrekking te hebben op het concilie van Tours; 'tgeen ons in dit gevoelen niet weinig versterkt. Wij hebben er echter één bezwaar tegen, dat wij moeijelijk kunnen oplossen. Volgens ons gevoelen zou de brief geschreven zijn *vóór* het Romeinsch concilie van 1059; maar de schrijver schijnt de geloofsbelijdenis, aan Berengarius eerst *in*

Een enkel woord derhalve over dezen graaf Gaufried zal hier niet ongepast zijn. Zijn bijnaam *Martel*, of *Hamer* doet ons hem kennen als een geducht krijgsman; onophoudelijk was hij met zijne naburen in strijd en, uitgezonderd in zijne oorlogen met den hertog van Normandië, Willem den Veroveraar, bijna altijd overwinnaar. Maar was hij een dapper, hij was tevens een woest krijgsman; wij melden alleen, om niet te uitvoerig te worden, dat hij tegen zijn stiefzoon, hertog Willem van Guienne, ja tegen zijn eigen vader Fulco-Nerra oorlog gevoerd heeft. Ook schijnt het, dat hij, nog bij het leven zijner vrouw Agnes, een ander huwelijk sloot met Graecia, welke laatste in eenige akten als zijne echtgenoote voorkomt [1]). Van den anderen kant zien wij hem sommige kloosters stichten: en op zijn doodsbed (November 1060) liet hij zich, na alvorens afstand van de regering gedaan te hebben, als monnik aannemen van het St. Nikolaasklooster te Angers [2]).

Ieder zal ons gereedelijk toestemmen, dat zulk een vorst — een ridder geheel in den geest dier tijden — onmogelijk zelf den brief kan gesteld hebben, dien wij boven mededeelden en waarin wij twaalf teksten uit de H. Schrift, twee van den H. Augustinus en theologische

---

dat concilie voorgeschreven en door hem afgelegd, te bestrijden door de woorden: „si adhuc concedimus, Christi corpus sensua„liter, excepto quod ad sacramentum pertinet, sacerdotum ma„nibus frangi, dentibus atteri.„

[1]) Mabillon, *Annales*, Tom. IV, pag. 527. Zoude deze bigamie van den graaf welligt in verband staan met zijne goede gezindheid voor Berengarius? wij zagen toch vroeger uit de woorden van Theoduinus en Guitmundus, dat Berengarius ook eene — niet al te juist bekende — dwaling *over het huwelijk* gehad heeft.

[2]) Zijne levensschets vindt men bij Sudendorf, S. 69—87.

redeneringen aantreffen, maar dit aan een ander moet hebben opgedragen. Daarom verwondert het ons zeer, dat Sudendorf hier niet vraagt, wie de steller van den brief is: hij, die als zijne meening durft uitspreken, dat Berengarius een onbeduidenden brief van tien regels van den aartsbisschop van Tours — een gelukwensch aan Paus Alexander II — zal geschreven hebben, wijl daarin eenige uitdrukkingen voorkomen, ontleend aan de H. Schrift, welke men terugvindt in een derden brief, waarvan Berengarius, volgens de loutere gissing van Sudendorf, de schrijver zijn zou [1]).

Op onze beurt durven wij het, althans waarschijnlijk noemen, dat de brief van graaf Gaufried uit de pen van Berengarius gevloeid is, en wel om de volgende redenen:

Er bestaat eene in het oog loopende overeenkomst tusschen dezen brief en dien, welken Berengarius aan den abt A(nsfried) schreef [2]). De abt had openlijk verklaard: „men moest zich met de klare uitspraken der H. Schrift tevreden stellen en zich niet vermoeijen met over de teksten der Kerkvaders te twisten"; daarom verweet Berengarius hem, „dat hij, tegen zijne overtuiging en alleen uit vrees, voor de waarheid niet durfde uitkomen"; — hetzelfde verwijt wordt hier gedaan aan Hildebrand, den voorzitter der synode van Tours, waar men zich ook met de uitspraak der H. Schrift had tevreden gesteld. Berengarius herinnert den abt aan de bedreiging van het Evangelie: „*wee u, gij die den sleutel der kennis in handen houdt*", enz.; alsook aan deze: „*wie zich over Mij zal geschaamd hebben*", enz.; — beide teksten

---

[1]) Sudendorf, S. 139.

[2]) Sudendorf, S. 208 — 210. — *De Katholiek*, Februarij 1859. bl. 105.

vinden wij terug in onzen brief aan Hildebrand. Om het harde dier toepassing eenigzins te verzachten, laat Berengarius in zijn schrijven aan den abt op die teksten volgen: „*denk niet, dat ik u hiermede heb willen hoonen*"; — dezelfde verzachting vindt men wederom in den brief aan Hildebrand.

Genoemde teksten schijnen Berengarius zeer gemeenzaam geweest te zijn; den eersten treft men insgelijks aan in zijn antwoord aan Adelman, den tweeden in zijnen brief aan Ascelinus. De woorden, die op Hildebrand worden toegepast: „*hij was een leerling van Jesus, maar in het geheim uit vrees voor de Joden*", worden door Berengarius in zijn werk *de sacra coena* (pag. 65) toegepast op hen, die zich in het Romeinsch concilie van 1059 niet ten zijnen gunste durfden verklaren. In dat werk werpt Berengarius zijnen bestrijders gestadig en met grooten ophef tegen, „dat zij het ligchaam van Christus beschouwen als onderhevig, nog na zijne verrijzenis, aan lijden en bederf"; en juist dit is het eenige argument, aan de reden ontleend, dat in dezen brief aan Hildebrand wordt voorgesteld. Voegen wij eindelijk daar nog bij, dat de hatelijke kwalifikatiën, welke Berengarius gewoon was zich tegen zijne bestrijders te veroorloven, in dezen brief niet ontbreken, en wij daarin eenige hem zeer eigenaardige uitdrukkingen terugvinden [1]).

Men zou tegen onze gissing kunnen inbrengen, dat in den brief van Berengarius in den derden persoon wordt

---

[1]) Onder eerstgenoemde uitdrukkingen tellen wij bijv. deze: pessimi homines, invidiae atque superbiae fumo irrevocabiliter caligantes: inepti: ineptorum error. Onder laatstgenoemde: haeresiis eum insimulaverant (vgl. *de sacra coena*, pag. 52 en *Acta concilii Romani*) en het eenigzins vreemd maar bij hem zeer gewoon gebruik van het woord *nihilominus* in den zin van *en, ook nog*.

gesproken: „Berengarius zelf erkende, dat gij om wijze redenen u te Tours aldus gedragen hebt"; en: „alle geleerden gaven getuigenis, dat Berengarius de schriften goed verstond"; — maar daarin zien wij geen wezenlijk bezwaar, integendeel eene reden te meer voor ons gevoelen. Berengarius — dit mogen wij gerust veronderstellen — had den graaf eenen brief van aanbeveling gevraagd, om dien bij zijne komst te Rome, hetzij in persoon hetzij door zijne reisgenooten, aan den kardinaal Hildebrand te overhandigen; de graaf, die uit genegenheid voor hem hierin bewilligde, belastte zeer natuurlijk hem zelven met het opstellen van dien brief; maar even natuurlijk is het ook, dat Berengarius nu, om Hildebrand zooveel mogelijk voor zich te stemmen, er eene zinsnede liet invloeijen, waarin hij zijne goede gezindheid voor Hildebrand liet blijken. Zoude een ander er aan gedacht hebben, om Hildebrand op die goede gezindheid van Berengarius opmerkzaam te maken?

Doch hoe dit zij of niet — want onze gissing dient slechts om geest en strekking van den brief meer verklaarbaar te maken — uit dit voor Berengarius zoo gunstig schrijven blijkt vooreerst duidelijk, dat hij zich over den afloop van het concilie met betrekking tot zijne leer waarlijk niet kon verblijden, en dat die leer aan de leden van het concilie wel degelijk bekend was; want een hunner vorderde het uitspreken van het banvonnis tegen hen die beweerden, dat het brood na de konsekratie bleef voortbestaan. Maar ten andere, Hildebrand, wiens handelwijze op het concilie van Tours wij door dezen brief wilden toelichten, treedt zegevierend te voorschijn: de verdenking zelve, onder welke de schrijver hem wilde brengen, strekt door de manier waarop zulks geschiedt,

ten bewijze voor zijne regtzinnigheid. Als voorzitter van het concilie nam hij de partij voor Berengarius geenszins op; integendeel zijn gedrag noodzaakte Berengarius en diens aanhangers tot een „*schandelijk stilzwijgen*", zooals dit in den brief genoemd werd, maar welks beteekenis terstond door ieder gevoeld wordt. Moeijelijk was dan ook daarmede de bewering overeen te brengen, welke wij in het verhaal van Berengarius en ook in onzen brief vinden, dat hij de waarheid (dat wil zeggen, de ketterij) was toegedaan. Onze schrijver vond er dan ook slechts deze uitleggingen op: „Hildebrand zou gezwegen hebben, of wel omdat hij een geschikter oogenblik afwachtte, of wel uit lafhartige vrees"; maar verraadt daarbij allerduidelijkst, hoe weinig waarde hij zelf aan zijne beweringen en uitleggingen hechtte. Inderdaad, als hij zeker was van Hildebrand's overtuiging, waarom dan al die pogingen aangewend om hem voor de nieuwe leer te winnen? waarom dan werd Hildebrand aan dat gezag *der geleerden* herinnerd, die „de zaak van alle zijden volgens de schriften „overwogen hadden en getuigden, dat Berengarius de „schriften goed had opgevat"? waarom werd dan dat argument hem voorgesteld: „men zal de verrijzenis des vleesches niet meer kunnen volhouden", dat nergens anders toe dienen kon, dan om hem een valsch denkbeeld te geven van de leer, welke Berengarius bestreed? waartoe dat opwekken van booze hartstogten, van hoogmoed en ijdelheid, dat men zoo duidelijk opmerkt in de woorden: „allen hadden eene groote verwachting van u"; „bitter zijn zij reeds door u teleurgesteld"; „die verwachting zou geheel verijdeld worden"; gij zoudt tegen u zelven, om hier van God niet te spreken, grootelijks misdoen"; „wil aan een ander uwe eer niet geven"? En

dan eindelijk dat woord van Hildebrand: „*Rome is in het geloof onverwinbaar*", stelt dat alleen zijne regtzinnigheid niet boven alle verdenking?

Maar even weinig waarde hechtte onze briefschrijver aan zijne uitlegging, waardoor hij de voor Berengarius hoogst ongunstige handelwijze van Hildebrand tracht te verschoonen, dat deze namelijk een beter en geschikter oogenblik zou hebben afgewacht. Zij schijnt in den brief slechts ingevlochten om Hildebrand te vleijen, door hem den goeden dunk en de liefderijke gezindheid van Berengarius kenbaar te maken, die hem op deze wijze bij zijne vrienden had trachten te verschoonen. Dat echter Hildebrand zich door dit motief had laten leiden, geloofde de schrijver blijkbaar niet; vandaar zijne vrees, welke hij poogt, maar niet geheel kan verbergen, dat Hildebrand te Rome zich even ongunstig jegens Berengarius gedragen zal; vandaar de bedreiging welke hij hem doet: „blijft gij ook nu zwijgen, dan zullen wij overtuigd zijn, dat gij vroeger alleen uit kleingeestigheid en vrees den onschuldige niet hebt durven verdedigen".

Wat eindelijk die lafhartigheid en vrees betreft, die Hildebrand zouden wederhouden hebben, om zijn gevoelen openlijk uit te spreken, het is onnoodig daarbij lang stil te staan. Hij, die den magtigen keizer Hendrik IV wederstand dorst bieden, die niettegenstaande alle vervolging daarin moedig volhardde en deswegens op zijn sterfbed kon uitroepen: „ik heb de geregtigheid bemind en de boosheid gehaat: *daarom* sterf ik *in ballingschap*", hij, „*de onverzettelijke dwingeland*", zooals zijne lasteraars hem noemden, of, gelijk Neander hem meer regtvaardig beoordeelt, „*de om zijne sterkte en vastheid van karakter bekende Hildebrand*" was waar-

lijk de man niet, om zich door lafhartige vrees te laten beheerschen.

Dit zij genoeg ter verdediging van Hildebrand. Het is evenwel zeer goed mogelijk, dat hij eenig blijk van ingenomenheid en welwillendheid aan Berengarius betoond heeft; indien de laatste (in het mondgesprek vóór het concilie) aan Hildebrand dezelfde geloofsbelijdenis deed, welke hij in het concilie aflegde — hetwelk Neander als zeker veronderstelt —; indien hij hem volgens zijne gewoonte een valsch denkbeeld gaf van de leer zijner bestrijders; dan zou het niet te verwonderen zijn, zoo Hildebrand zich ingenomen betoond had met den man, die om zijne wetenschap geprezen werd en wiens zedelijkheid vooral hem moest innemen.

Men zal zich nu gemakkelijk een denkbeeld kunnen vormen van hetgeen er te Tours in het concilie is voorgevallen; alsook over de wijze waarop dit door de Protestantsche schrijvers verhaald wordt, waarover wij evenmin willen uitweiden: het is genoeg te zeggen, dat de woorden van Berengarius bij hen als orakeltaal schijnen te gelden, en dat zelfs Neander geen woord van afkeuring over heeft voor de huichelarij, waarmede hij zijne geloofsbelijdenis of *op* het concilie afgelegd, of *na* het concilie verklaard heeft. Wij eindigen derhalve dit reeds te uitvoerig artikel met de volgende opmerking. Men moest vroeger wel verwonderd zijn over de niet-uitvoering van het besluit der Parijsche synode: de koning van Frankrijk met de edelen van zijn rijk zouden Berengarius tot herroeping dwingen of met den dood straffen: en men zag aan dat besluit het minste gevolg niet geven. Wij zijn nu in staat dat raadsel eenigzins op te lossen: Berengarius genoot de bescherming van den magtigen en gevreesden graaf van

Anjou en was veilig door die bescherming. Wel is waar gelooven wij niet, dat de graaf hem bescherming verleende uit belangstelling in zijne leer over de H. Eucharistie; want Gaufried was er de man niet naar, om zich met theologische kwestiën diep in te laten; maar, hetzij hij zich jegens Berengarius verpligt gevoelde, omdat deze of zijne bigamie begunstigde (eene gissing, waarop wij niet te sterk willen drukken), of wel hem diensten had bewezen in zijn geschil met Paus Leo, die ook over hem het banvonnis had uitgesproken wegens het gevangen houden van den bisscbop van Mans [1]), hetzij andere ons onbekende redenen hem bewogen hebben, hij was, blijkens den medegedeelden brief, gunstig voor Berengarius gestemd. Allerwaarschijnlijkst derhalve kon Berengarius ten gevolge daarvan, niettegenstaande het besluit der synode van Parijs, rustig te Angers verblijven; want de graaf, bondgenoot van den koning van Frankrijk, zal dezen hebben weten te bewegen, om aan dat besluit geene uitvoering te geven.

Toen nu Berengarius later te Tours zijne geloofsbelijdenis aflegde, toen daardoor de faam verbreid werd, dat hij herroepen en zich bekeerd had, werd hij ook bij den koning weder in genade aangenomen; uitdrukkelijk zelfs werd hem dit berigt door Frollantus, bisschop van Senlis, wiens schrijven, dat later ter sprake zal komen, hoogst waarschijnlijk na het concilie van Tours gesteld moet worden.

---

[1]) Zie *de Katholiek*. December 1858, bl. 357.

VERSCHEIDENHEDEN.

GEVAARVOLLE TOESTAND VAN DEN KERKELIJKEN STAAT.

De regering van Pius IX en hare beschuldigers, door Dr. W. J. G. Nuijens. — Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1859.

Verdediging van het tijdelijk bestuur des Pauses, of de geneesmiddelen, door Lord Derby, Disraeli en De la Guéronière tot herstel van den Kerkelijken Staat voorgeschreven, te laat aangekomen. Naar het Italiaansch, door een R. K. Priester. — Bij denzelfden uitgever, 1859.

Men kan den openbaren toestand van Europa al niet beter kenschetsen dan door den heer Nuijens geschiedt, als hij zegt: „gewigtige gebeurtenissen zijn aanstaande. Eene groote krisis der „europesche maatschappij is ingegaan. Zij is, om zoo te zeggen, „begonnen zich te uiten met den H. Stoel tot een geschilpunt te „stellen. Hoelang zal die krisis duren? Dit weet God alleen! Men „bedenke echter dat jaren in het werk der Voorzienigheid ter „naauwernood zooveel zijn als dagen; dat soms de gebeurtenissen „schijnen stil te staan of rugwaarts te gaan, maar desniettemin „haren onveranderlijken loop vervolgen. Die feiten ontspruiten uit „de denkbeelden; de denkbeelden uit het goede of kwade in den „mensch. Vrijwillige onderwerping aan den wil van God — of de „hoogmoed die den mensch heeft ingefluisterd: *gij zult Gode gelijk „zijn*: tusschen deze beide heeft de mensch reeds moeten kiezen „toen de dageraad der wereld aanbrak, en tusschen beide wordt

„thans nog de strijd gevoerd. De vijand des menschelijken geslachts, „die de rede tot godinne verklaart en de omverwerping van alle „orde begeert, omdat menschelijke orde eene flaauwe weêrkaatsing „is der goddelijke orde, begint zijne eischen te stellen. Wat zal „zijn *ultimatum* wezen? Wat dit ook moge zijn, hoe lang het „moge duren dat hij zich geheel en al openbaart, wat thans nog „maar in den loop der wereldgebeurtenissen, misschien wel tegen „den wil der werktuigen, wordt voorbereid, — dit is zeker: dat „eene groote worsteling aanstaande is, waarin de ideën de groote „raderen der beweging zullen zijn" (bl. 183).

Het is waar, ontegenzeggelijk waar, Christus heerscht, is de Koning der Koningen en zijn stedehouder staat aan 't hoofd der geschiedenis; dat zelf, *dat de krisis zich uit, met den H. Stoel tot geschilpunt te stellen*, is daarvan een bewijs. De toestand des Pausen is de toestand der wereld.

Uit dien toestand volgt dan ook zeer duidelijk, dat wij een worsteling te gemoet gaan zoo omvattend en zoo diep, dat, daar de hartstogten zich tot idee gemaakt en als idee gevestigd hebben, het niet minder een strijd des geestes, dan van geweld zal zijn, en meer en meer de wereld zich in eene valsche Kerk schijnt te zullen vergaderen om de ware Kerk te bestrijden: voorspel van den laatsten strijd tusschen Christus en den Antichrist.

Terwijl de Katholieke Kerk meer dan ooit hare gehoorzaamheid, liefde en gehechtheid toont voor haar zigtbaar Hoofd, meer dan ooit hare krachten om dat middelpunt zamelt en ordent, en zij zich in alle opzigten gereed maakt tot den strijd, zien wij van den anderen kant de vorsten zich vereenen tegen den Heer en zijnen Gezalfde; zien we de streving der wereld, zich in zekere eenheid te vergaderen, en te strijden met hare soort van geloof, met opinie, met idee.

Voor wie oogen heeft en ze gebruiken wil, staat de Paus en zijn bestuur schuldeloos daar. Men zou slechts de onbepaaldheid, de tegenspraak, de tot in 't belagchelijk gaande uitsporigheid der beschuldigingen behoeven op te merken, en hoe valsch de beginselen zijn welke daarbij tot grond worden genomen, om zich te vergewissen waar het regt en waar het onregt is: maar de aanzienlijkste staatspersonen, wier stelling, wier eerlijke onpartijdigheid,

wier bepaalde kennis het meeste gezag moet geven aan hun spreken, hebben gesproken. Hetzij van hun goevernement gelast, den toestand van den Kerkelijken Staat te onderzoeken, hetzij door het gewigt der zaak er toe aangedreven, hebben zij dat onderzoek bij herhaling ingesteld. De St. Aulaire, De Rayneval, de Courcelles, Lesseps hebben daarin den last van 't Fransch goevernement volbragt en de gunstigste getuigenissen voor 't Pauselijk bestuur afgelegd. Verschillende leden van 't Engelsch parlement, Maguire, Bowyer, Henry Wiston Baron hebben het bij dergelijke algemeene getuigenissen niet gelaten, maar in uitvoerige geschriften met feiten, ontegensprekelijke feiten hun gunstig oordeel over 't Pauselijk goevernement gestaafd. Gode zij dank, ook in ons Vaderland heeft het niet aan even bevoegde als bekwame verdedigers ontbroken. De *Tijd* heeft geene gelegenheid verzuimd, om door verkondiging der ware beginselen, door naauwkeurige voorstelling der feiten, door wederlegging der aangevoerde bewijzen, en men mag er bijvoegen, door ontmaskering der beschuldigers, aan de Kerk dienst te bewijzen, en ook in deze zaak de Katholieken aan zich te verpligten. Niet minder dankbaar zijn wij den heer Nuijens, die het op zich genomen heeft het Romeinsch bestuur van de zoo valschelijk opgeworpen blaam te zuiveren, en deze taak op zijne gewone, dat is voortreffelijke wijze volbragt heeft.

Na in zijne Inleiding den geest besproken te hebben, waarvan men in de beoordeeling van 't Pauselijk goevernement uitgaat, onderzoekt hij, welke beschuldigingen tegen dat goevernement worden ingebragt, wie alzoo de beschuldigers zijn, en eindelijk welke oorzaken de ontevredenheid der Italianen te weeg brengen. Daarmede heeft hij de zaak reeds van zoo vele en zoo gewigtige zijden in 't licht gesteld, dat een onbevooroordeeld lezer er genoegzamen grond in vinden zou om te beslissen, aan welke zijde waarheid en regt te vinden zijn. Maar hij gaat vervolgens die beschuldigingen bepaald onderzoeken en toetsen aan feiten en beginselen.

„1. Men beschuldigt het wereldlijk bestuur des Pausen, omdat „het bestaat;

„2. omdat het verdedigd wordt door vreemde legermagten;

„3. omdat het de administratie uitsluitend aan geestelijken zou „toevertrouwen en het volk daarbij geheel en al miskennen.

„4. omdat het eene verkeerde regtspleging zou handhaven, en „met noodelooze gestrengheid te werk gaan;

„5. omdat het in verwarde financiële omstandigheden verkeert;

„6. omdat het niet behoorlijk zou zorgen voor de stoffelijke en

„7. voor de verstandelijke ontwikkeling van het volk der Ro„meinsche Staten.„

Zegevierend, niet met declamatiën, maar met feiten, met onbetwistbare getuigenissen en statistieken worden deze beschuldigingen wederlegd, en het pleit voor de regtvaardige zaak is daarmede zoo voldongen, dat alleen nimmer tot zwijgen te brengen kwade trouw, na van 't bondig geschrift te hebben kennis genomen, in de veroordeeling van 't Romeinsch bestuur kan volharden.

Wij bevelen derhalve het geschrift van den heer Nuijens onzen lezers aan als een nuttig, heilzaam, voor onze dagen hoogst geschikt werk, ofschoon het ook later tot historiesch gedenkschrift, en ter beoordeeling van tijd en gebeurtenissen zal blijven dienen.

Nog hebben we melding te maken van een vlugschrift, welks verspreiding we insgelijks wenschen te bevorderen: *Verdediging van het tijdelijk bestuur des Pauses* uit het Italiaansch, door een R. K. Priester. Schoon het meer bepaald tegen eenige beweringen van Lord Derby en d'Israëli, en de beruchte brochure van De la Guéronière gerigt is, zijn ook daarin de voornaamste beschuldigingen tegen het Pauselijk bestuur en de wederleggingen dezer te vinden. Bijzonder vereenigen we ons met de aanmerkingen die op het code Napoléon gemaakt worden; en houden ons overtuigd, der goede zaak en onzen lezers dienst te doen, met hun dit vlugschrift ten dringendst aan te bevelen.

De overtuiging der Katholieken is dus wel gevestigd.

Vergeten we daarbij niet te herinneren aan de betuigingen door den Paus zelven zoo nadrukkelijk, zoo openbaar en plegtig gedaan. Men behoeft niet Katholiek te zijn om daaraan de meeste waarde te hechten. Waar meer dan te Rome zal kennis van den mensch, van de wereld, van gebieden en besturen gevonden worden? Waar zal men vaderlijker, zachter, zorgzamer regering verwachten? Dat vreemde legers hem tegen een van buiten aangestookt en bestierd oproer zijn komen beschermen, zal toch wel geen blijk zijn, dat hij zijn bestuur poogt te vestigen op geweld en onderdrukking.

Maar wat meer is de ondervinding heeft doen zien, wat men over al die aanklagten en beschuldigingen tegen den Paus te denken hebbe. In 't jaar 1831, nadat de revolutie weder een' grooten stap had vooruitgezet, en met Louis Philippe de valsche vredespolitiek zich ontwikkelde, welke thans door Napoleon, te gelijk met meer list en met meer geweld, wordt doorgezet, wendden de Protestantsche goevernementen van Engeland en Pruissen, het schismatieke goevernement van Rusland, en de weinig minder dan schismatieke goevernementen van Frankrijk en Oostenrijk zich tot den Paus met het befaamd Memorandum. Daarin werd aangedrongen op zoogenaamde constitutionele instellingen, als toen van die vijf mogendheden alleen Frankrijk bezat, tegen welker invoering in zijn eigen staten de koning van Pruissen zich zoo lang verzette, en waarvan tot heden geen schijn in Rusland en Oostenrijk te vinden is; werd een geheele secularisatie of toelating der leeken tot de hoogste staatsambten gevraagd, en om er ook dit nog bij te voegen, de vestiging geëischt eener opperste kamer of consulta van financiën *„met daaraan beantwoordende magt"*, enz. Ieder dezer drie vragen stond met onttrooning van den Paus gelijk. Gregorius XVI bleef steeds werkzaam in verbeteringen aan te brengen, maar aan zulke eischen kon hij onmogelijk gehoor geven. Intusschen hielden de groote mogendheden niet op in dien zin te intrigueren, werd, bij de alom toenemende magt der revolutie, Italië door Engelsche en Fransche zendelingen, en geheime genootschappen in onrust gebragt, zoodat Pius IX, bij zijn troonbestijging, meende iets meer te moeten toegeven. Lord Palmerston zelf getuigde: „dat de tegenwoordige Paus begonnen was met over te „gaan tot een systeem van administratieven vooruitgang en dat „zijne handelwijze in hare algemeene beginselen hoogst prijzens„waardig was." En hoe hoog klonk overal de lof der bedriegers en der bedrogenen! Welk was het gevolg? Ieder kent het. Maar wat werd er toen in 1848 gezegd? Dat de Paus de eigenlijke oorzaak was der revolutie.

Eene beslissende proef was derhalve genomen, en, wat alreeds duidelijk genoeg moest zijn, door de naaste ondervinding tot eene ontegensprekelijke waarheid gemaakt: dat staatshervorming, in dergelijken zin, den ondergang van 's Pausen tijdelijke magt moesten

ten gevolg hebben. Desniettemin ging men en gaat men nog altijd voort dezelfde klagten te herhalen, dezelfde eischen te doen, voor dezelfde oproerlingen op nieuw amnestie te vorderen, en den Paus zedelijker wijze te dwingen van instellingen in te voeren, die Rome en Frankrijk zelf aan den rand des ondergangs gebragt hebben. Onmogelijk anders is dat te verklaren dan door kwade trouw en boos opzet om den Paus ten val te brengen. De opinie, waarmede als gezegd is, meer dan ooit de tijdgeest poog te doen, wat de Kerk doet door geloof, en die hij met zooveel gedruisch en verwarring verkondigt, als de Kerk haar geloof met kalmte en overeenstemming, wordt onophoudelijk in dien aan Rome vijandigen zin voortgedreven. Het luidst is, als natuurlijk, het geroep van 't revolutionair geboefte; meestal minder hevig maar des te vreeswekkender doen zich de goevernementen van Engeland, Frankrijk en Sardinië hooren, die dat geboefte beschermen en in hunne dienst hebben genomen. Daarop volgen al de vijanden van den Paus: de overal verspreide ongeloovige vrijdenkers, de Joden, geboren vijanden des Christendoms, de Protestanten, die als godsdienstig revolutionair, ook op staatsgebied der revolutie gunstig zijn, en toch de hoop niet kunnen opgeven Rome te zien vallen. Eindelijk de scheurmakers en onkerkelijk gezinde Katholieken; want zoo er Protestanten zijn die wel inzien wat de heer Nuijens bewezen heeft: dat zulk een gang van zaken niet in 't voordeel is van een geloovig Protestantisme, er zijn evenzoo Katholieken, die van den tijdgeest beheerscht, niets van de zaak begrijpen.

Ook aan 't hoofd van deze beweging des geestes begint zich een Paus te vertoonen, die daarop de Kerk der wereld bouwen, den waren Paus en de ware Kerk overheerschen wil, en streeft den eeuwigen vrede en de wereldburgerij of confederatie der volken te verwezenlijken, reeds lang van eene goddelooze wijsbegeerte in Duitschland uitgedacht. Die Paus is de zich noemende Napoleon III, en we herinneren ons nog den schrik, die ons overviel, toen we het zeggen van een zoo revolutionairen man vernamen: *„l'Empire c'est la paix."* Louis Philippe had geheel in dien zin geregeerd, was *„le roi bourgeois"*, *„le juste milieu"*, *„la pensée immuable"*, was *„le Napoléon de la Paix!"* maar eerst thans zou die

pantheïstische wereldgeest zijne heerschappij uitbreiden en volmaken, zou de ware Napoleon des vredes ontstaan, zou niet een *Roi bourgeois* of revolutionair koning, maar een revolutionair keizer naar het absolute en onveranderlijk idee regeren, en het juiste midden of de bemiddeling tusschen waar en onwaar, tusschen goed en kwaad, Christendom en ongeloof, verwezenlijken.

Is Napoleon zich daarvan bewust? Voorzeker niet; hij zou daardoor veel minder geschikt zijn het *idee* voort te zetten; maar hij voegt zich naar den tijd, is daar niet boven, gelijk de geniale, de stichtende, en hunne eeuw beheerschende, waarlijk groote mannen; hij is er onder, wordt er van beheerscht als de slimme, avontuurlijke troonveroveraars, en zoekt aan 't hoofd der beweging te komen, niet om haar te wenden, maar haar ten eigen voordeele te regelen. Hij die zijn leven in conspiratie had doorgebragt, en daarbij *schrijver* was, die in zijne schriften eenen abstracten tijdspolitiek verkondigd, en over artillerie en fabriekwezen gehandeld had; een Napoleon, die van zijnen tijd en voor zijnen tijd gevormd, zich daarnaar voegde om te heerschen, hoe zou die den tijdgeest niet uitdrukken?

Althans wat we vreesden heeft zich tot zekere hoogte reeds vervuld.

Men heeft hem een sfinks genoemd. Hoe zou een despoot niet raadselachtig zijn, dewijl het, naar de schriftuur, zelfs goed is het besluit des konings verborgen te houden. Doch in onze tijden is een despoot nog bijzonder raadselachtig, omdat hij ontstaat niet uit een of ander oproer of uit een strijd van partijen, maar uit een strijd van de diepste beginselen. Reeds van den eersten Napoleon kan men én kwaad én goed verkondigen, en hem zoowel danken als verfoeijen; maar de huidige is zooveel te raadselachtiger, dewijl hij, niet als de eerste, uit eene materialistische, maar pantheïstische beweging ontstaan, een veel listiger, minder geweldige politiek moet volgen, zich meer aan den tijd kan aansluiten, en ook de militaire Napoleontische tradities moet vereenigen met de ideën der van den eersten Napoleon zoo verachte ideologen. Een *Napoleon-Ideoloog* kan wel niet anders dan raadselachtig wezen. Diens politiek moet alles behalve avontuurlijk zijn, maar het schijnen, omdat hij als Keizer van 't valsche *juste milieu* goed en

kwaad vercent, geene middelen, mits zij tot het doel geleiden, ontziet, en zóó geweld paart aan list, dat zijne zoogenaamd redelijke discoursen bedreigingen, en zijn gewelddaden zoogenaamde voorbeelden van gematigdheid zijn. Ook dient niemand meer dan hij de veranderende omstandigheden, en ofschoon hij zeer weinig waagt, is toch het wagen van tijd tot tijd volstrekt onvermijdelijk.

Ons schijnt dus, onder 't eigenlijk en voorname opzigt, Napoleon geen raadsel te zijn, en we meenen al het gebeurde door 't idee dat we hebben vooropgezet te kunnen verklaren. Bij zijn troonbestijging zou hij gezegd hebben, dat hij de fout van zijn oom zou vermijden, en noch met den Paus noch met Engeland breken. Het komt zeer bijzonder met zijn politiek overeen. Er zijn slechts twee groote wereldmagten: de Katholieke Kerk en de revolutie; de een heeft haar middelpunt te Rome, de andere wordt bijzonder door Engeland vertegenwoordigd, hetwelk de revolutie op het vaste land steeds begunstigd heeft, en heden zijn eigen ouderwetsche staatsinstellingen in dien zin verandert. Daaraan hebben Napoleon's handelingen steeds beantwoord; altijd heeft hij tegelijk én de Katholieken én de revolutie gevleid, en terwijl hij in 't zoo Katholiek Bretagne een bijzonder moedige, zelfs teedere godsvrucht vertoonde, werden te Parijs ridderorden uitgedeeld aan al te bekende vrijdenkers en ongodisten. Maar „wie niet met Mij is, is tegen Mij", geldt van de Kerk gelijk het geldt van haren Stichter. Slechts is dat revolutionarisme fijnder en bedriegelijker. Ten voorbeeld strekke het van Napoleon verkondigd staatsbeginsel: „*La puissance „vient de Dieu et la souveraineté vient du peuple!*" Hoe schoon klinkt dat sommigen in de ooren! maar wat is daarvan de noodzakelijke zin? Dat de blinde kracht van God komt, maar dat het *zedelijke* van die kracht, het eigenlijk gezag, de soevereiniteit komt van het volk; 'tgeen, voorzeker meer dan Napoleon weet, past op de leer van een zich in de wereld ontwikkelenden en zedelijk wordenden God.

Dat hij ten laatste én Rome én Engeland ten openbaren vijand verkrijgen, en in zijn eigen valstrik gevangen worden zal, lijdt geen twijfel. Ten opzigte van den Paus is zijn vijandelijk plan reeds duidelijk geworden. Het is van 't begin zijner regering af doorgezet.

Reeds bij de inneming van Rome duldt hij de wapenen der

andere mogendheden, zelfs die van 't aangrenzende Napels niet, ten einde het in zijne magt komen, en hij den Paus beschermen, dat is, beheerschen zou. De beruchte brief, door Edgard Ney overgebragt, toont dat hij dezelfde revolutionaire verandering als die vroeger verlangd was, met geweld wil opdringen, en zulks op 't oogenblik dat hij zelf de gevolgen daarvan bestrijdt. Maar de tijd was niet rijp, en hij zwicht voor den ondervonden tegenstand. Want het is thans duidelijk, waarom de Paus zoo lang toefde om naar zijne hoofdstad terug te keeren. — Een stilzwijgen, als aan de heerschzucht eigen is, volgt, en dekt het plan dat verraderlijk wordt doorgezet. Sardinië, in openbare vijandschap met de Kerk, moet voor hem Italië en de Romeinsche Staten in revolutionairen zin bewerken, en er 't gezag des Pausen zedelijk vernietigen. Ten einde van dat kleine koningrijk nog meer dienst te ontvangen, wordt daaraan — ongetwijfeld na mededeeling der bedoelingen aan Engeland, 'twelk niet minder van de Sardiniërs ter verwarring van Italië gebruik maakt — eene volstrekt onnoodige hulp aangenomen ter beoorloging van Rusland in de Krim. Zoo namelijk zou Sardinië zitting verkrijgen in het te houden congres, daar Oostenrijk helpen overstemmen, en de eischen des oproers en des van haat vlammenden ongeloofs doen hooren. Werkelijk komt dat congres in 1856 tot stand, en Walewski opent het met eene aanspraak welke te kennen geeft, dat het meer om Rome dan ter vaststelling der betrekkingen met Rusland gehouden wordt. Weder dezelfde liberalistische voorstellen worden ter tafel gebragt, en ofschoon de Paus daarbij niet vertegenwoordigd is, over den Pauselijken Staat geoordeeld en gehandeld. Zoo gedraagt zich jegens het opperhoofd der Kerk de man, dien men, zonder de bittere spotternij welke er in ligt te bedoelen, met Karel den Groote vergelijkt! Oostenrijk echter laat zich niet medeslepen, en met dien Staat worden in 't volgende jaar de onderhandelingen voortgezet, die van de zijde van Frankrijk steeds hetzelfde den Paus vijandige doel hebben, en des te meer tegenstand ondervinden, dewijl zij ook met Oostenrijks belangen in strijd zijn. Met meer gevolg werden de pogingen volgehouden om Italië in verwarring te brengen, en men behoefde slechts te letten op de zoogenaamde correspondentiën uit Rome en de, bij 't stilzwijgen van den *Moniteur*,

in de dagbladen verkondigde opiniën, om te voorzien waartoe het eindelijk komen zou. De zaak van Mortara [1]) maakte dat nog duidelijker. Welke eene goede gelegenheid om te doen zien, dat de Kerkelijke Staat niet overeenkwam, en zelfs niet overeen te brengen was met de eischen van dezen zoo verlichten tijd. Niemand moest meer dan Napoleon het gedrag van het Romeinsch goevernement begrijpen en billijken. Echter was de gezant van Frankrijk de eerste die deswegens vertoogen deed bij den Paus, en diens antwoord, dat hij *onmogelijk* anders handelen *kon*, was juist dat wat Napoleon voorzag en wenschte. Officiëel werd derhalve daar niet meer over gehandeld. 't Was genoeg dat zelfs kleinere mogendheden in de noodzakelijkheid gebragt werden Frankrijks voorbeeld te volgen, terwijl de aanklagt, de veroordeeling en verguizing van het Pauselijk goevernement gerustelijk aan de revolutionairen en aan de der Kerk natuurlijk vijandige Protestanten kon worden overgelaten. Een beslissende stap werd eindelijk gedaan, door het verbond van Frankrijk met het revolutionair Sardinië en het huwelijk van Prins Napoleon met eene dochter van Koning Victor Emmanuel. Nu was het doel zigtbaarder dan ooit, en verspreidde tevens het duidelijkst licht over de ter uitvoering rijp geworden omstandigheden. Italië was in de grootste gisting gebragt, Sardinië had zich uitgeput om zich te wapenen, en de spanning tusschen dien Staat en Oostenrijk was tot eene hoogte gedreven welke den oorlog onvermijdelijk maakte, waardoor de bondgenoot Napoleon in de gelegenheid zou komen zijne plannen met Italië te verwezenlijken. Daar verscheen ter laatste voorbereiding het keizerlijk pamflet waarbij la Guéronière de pen had gehouden. Met eene huichelarij welke de verachting trotseerde der meer nadenkenden, werd daarin hetgeen zoo openbaar aan Pius IX gewelddadig was afgedrongen, voorgesteld als diens eigenlijke wensch en vrije

[1]) Het verheugt ons, hier ter plaatse de gelegenheid te vinden, om, al is 't wat laat, het vlugschrift over de Mortara-kwestie ter lezing aan te bevelen dat het vorig jaar te Utrecht (van Rossum) uitgekomen en getiteld is: *De Waarheid in de zaak van Mortara.* Wie in korten tijd op de hoogte wil zijn van dat voorval, door de vijanden der Kerk even vlijtig geëxploiteerd als vroeger de zaak der Madiaï's, leze die niet minder bondig dan klaar geschreven brochure.

wil! en terwijl ieder wist, wat ook graaf Buol had doen gelden: dat de onrust in den Kerkelijken Staat van buiten bewerkt werd' heette het daar: dat die onrust „toe te schrijven was aan het „antagonisme noodzakelijk ontstaand tusschen de zending van het „hoofd der Kerk en die des Pausen als *Italiaansch* vorst." Met andere woorden: het Pausschap was onbestaanbaar met *staatsbestuur* en de *op de nationaliteiten gegronde politiek;* ten bewijze daarvan werd het volgende gezegd: „de Paus die als soeverein de „onafhankelijkheid had te handhaven, veroordeelde den oorlog en „weigerde met Oostenrijk te breken als hoofd der Kerk. Tusschen „twee pligten geplaatst, was hij genoodzaakt den eenen aan den „anderen op te offeren. Hij bragt noodzakelijk den politieken „pligt aan den geestelijken pligt ten offer. Zulks is de veroor„deeling, niet van Pius, maar van het systeem, — niet van den „persoon, maar van diens stelling, dewijl zijne stelling hem dwingt „de verschrikkelijke keus te doen: óf den vorst aan den Kerk„voogd, óf den Kerkvoogd aan den vorst ten offer te brengen. „Eindelijk een derde moeijelijkheid, en wel niet de geringste is „het vormen — van een *Italiaansch* leger."

Om de daaruit zich alweder ontwikkelende moeijelijkheden, waarbij de nationale of Italiaansche vraag niet vergeten wordt, uit den weg te ruimen en voor altijd te voorkomen, dat is, om den Paus te onttroonen, worden de volgende middelen voorgesteld.

„Secularisatie der administratieve magt (van 't staatsbestuur) „door de vorming van een staatsraad, bestaande uit leeken en „belast met de wetten te onderzoeken en te beredeneren.

„Vertegenwoordiging van alle belangen des lands (alsof de Pauselijke Staat niets met de Kerk te maken had) in een con„sultum (Kamer) onmiddellijk gekozen door provinciale Staten, „of ten minste uit een lijst van kandidateu, door die provinciale „vergaderingen opgemaakt, te kiezen door den Paus; welke „Kamer moest opgeroepen worden ter beraadslaging over alle „wetten en ter stemming over het budget.

„Een krachtig werkzame narekening van de plaatselijke uit„gaven door provinciale vergaderingen of Staten, die hunne zending „ontvangen van stedelijke vergaderingen, welke benoemd worden „door kiezers overeenkomstig het edikt van 24 November 1850

„Hervorming der regtswet door de afkondiging van een wet-
„boek naar het plan van het Code van Napoleon, of van Lom-
„bardije, of dat van Napels.

„Eene geregelde [!] heffing van belastingen overeenkomstig het
„in Frankrijk aangenomen systeem.

„Eindelijk verzoening van alle klassen en *opiniën* door een ver-
„licht en vaderlijk gebruik van goedertierenheid jegens al degenen
„die tot eerbiedige onderwerping aan den Paus bereid zijn.

„Zoodanig waren de grondslagen van het ontwerp 'twelk in
„de maand Junij 1857 van Parijs naar Weenen werd gezonden."

Maar, stond er in de brochure, indien de Paus van zijn tijdelijk gezag zou verliezen, hij zou op eene andere wijze winnen, namelijk president worden van een bond van Italiaansche Staten. Dat Presidentschap, ofschoon het nog niet gezegd werd, kon niet anders zijn, dan een bloote titel of eere-presidentschap; want indien de Paus geen goed vorst kon zijn, nog minder kon hij zulk een bestuur voeren, en de nationale belangen met die der Kerk overeenbrengen.

Wat er al in dat gansche plan schuilt hebben we niet na te gaan; de kwade trouw is openbaar. Hoe kan de Paus tegen 't wel begrepen belang van zijnen staat handelen, wanneer hij handelt naar *het principe waardoor* - en streeft naar het doel *waarvoor* die staat ontstaan is? Of is Rome niet eene *kerkelijke*, door en voor 's Pausen geestelijke waardigheid bestaan hebbende staat? Indien Lodewijk Napoleon zoo ongeloofelijk kortzigtig is en zoo weinig van de geschiedenis weet als niemand kan gelooven, en echter de la Guéronière doet veronderstellen: hoe zwicht hij dan niet voor het feit, dat de belangen van den staat werkelijk door het Pauselijk bestuur zijn bevorderd? Naauwelijks drie jaren was het geleden, dat de Rayneval, in zijn verslag van Rome's toestand aan 't Fransch goevernement, gezegd had: „wanneer sommige lieden tot het Pauselijk goever-
„nement spreken: Vorm een bestuur dat het welzijn des volks
„ten doel hebbe, kan dat goevernement antwoorden: ziet onze
„daden, en veroordeelt ons indien gij durft!" Maar het plan stond vast, en de la Guéronière, die zich zoo beijverd had voor de vrijheid der Romeinen, werd waardig bevonden de vrijheid der Franschen onder Napoleon te beschermen, en benoemd — tot prefekt van Policie te Parijs!

Nog schandelijker en schaamteloozer was het gebruik dat tot hetzelfde doel van een anderen huurling gemaakt werd. Edmond About, die, van liberaal of demokraat een aanhanger van Napoleon geworden, daarvoor begiftigd was met de star van 't legioen van eer en verbonden aan den *Moniteur*, werd naar Rome gezonden om voor dat officiële blad correspondentiën uit Italië te schrijven. Zij waren zoodanig dat, wilde Napoleon niet openlijk met den Paus breken, aan de eischen van den Nuntius te Parijs moest toegegeven en de opname dier lasteringen in den *Moniteur* verboden worden. De schotschrijver zette evenwel het hem opgedragen werk voort, en gaf het onder den titel van *La question Romaine* te Brussel in 't licht, van waar het bij duizenden exemplaren in Frankrijk verspreid, en daar eerst verboden werd, toen dat verbod slechts dienen kon om de nieuwsgierigheid te prikkelen. „Het is", zeide de Engelsche en der Katholieke Kerk vijandige *Telegraph*, „als Bonapartische beschimping van het Pausdom eene merk-„waardigheid in het rijk der letteren, en werd dan ook uitgegeven „om het Fransche publiek met verachting te vervullen voor alle „in Italië bestaande goevernementen, slechts dat van Sardinië „uitgenomen, *dewijl het een Apologie moest leveren voor de tusschen-„komst des Franschen keizers in de zaken van Italië. Nooit* is eenig „goevernement *op meer opzettelijk honende en schoftachtige wijze „aangevallen dan dat der Pauselijke Staten door een letterkundigen „handlanger van Lodewijk Napoleon, oudsten zoon der Kerk.* — De „heer About moge vervolgd worden, maar het proces zal een „schandaal zijn, *want het werk is, wat ook de regtbanken van Parijs „zullen zeggen, schier zoo goed van Louis Napoleon, als wanneer „diens naamcijfer op den titel stond.*"

Toen dus het Fransche publiek genoegzaam gestemd, Sardinië meer dan gereed, en de Italiaansche revolutionairen ter ondersteuning van het plan aangevuurd waren, werd de oorlog begonnen. Dat nogtans Oostenrijk, tot den eersten aanval genoodzaakt, beschuldigd werd moedwillig den weg ter onderhandeling afgesneden en den vrede verbroken te hebben, terwijl Napoleon de houding aannam, als snelde hij *onvoorbereid* zijnen bondgenoot slechts ter hulp, is eene zoo openbare, voor de onnoozele menigte berekende bedriegerij, dat zij reeds alleen grond zou leveren om de keizerlijke politiek

te beoordeelen. Te klaar was daarbij het regt aan de zijde van Frans Josef om niet te vermoeden, dat Pruissen en Engeland met Napoleon overeengekomen waren, dewijl ook zij, inzonderheid het Engelsch ministerie op hoogst beleedigenden toon, aan Oostenrijk de schuld gaven van den verbroken vrede.

Maar nog boven onze verwachting vervulde zich wat we gevreesd hadden, en trouwens van ieder, die den geest des tijds en van Napoleon begreep, te voorzien was. „Goddank! aan zijn Con„gressen, zijn afschuwelijken aggressieven vrede, zijne discoursen, „is in zooverre een eind, dat hij de wapenen heeft moeten aan„grijpen. Wij zeggen: *in zoover*, want het is te vreezen, dat hij „op nieuw de vorsten bedriegen zal, en men toevlugt zal nemen „tot de valsche bemiddeling eigen aan dezen tijd, tusschen regt „en onregt, tusschen ja en neen.„ Dus schreven we toen de oorlog naauwlijks aanvang genomen had, en hoe spoedig daarna werd de vrede gesloten! Wat bedriegelijk weefsel daarbij of opgezet of voortgezet wordt, is nog onduidelijk; maar het naaste doel dat Napoleon voorhad, is bereikt: Italië is in verwarring, en hij maakt zich gereed, om als die verwarring, die hij tot heden niet tegengaat, den van hun gewenschten toestand zal hebben voortgebragt, in een Congres of Conferentie, waartoe hij kwanswijs gedwongen zal worden, de zaken in Italië naar het wel begrepen belang der revolutie en het zijne te regelen, en mogelijk nog in de houding van Rome's redder te verschijnen.

Wat Napoleon tot heden van zijne voornemens omtrent Rome verluiden laat, getuigt van denzelfden geest als die in 't *Memorandum* van 1830, in den brief van Ney, en in de keizerlijke pamfletten heerschte. In hoeverre de omstandigheden hem zullen toelaten of beletten zijn plan ten uitvoer te leggen, is geheel onzeker. Helaas, meer zeker is daarbij, dat de geest dier schriften en telkens herhaalde vertoogen de geest is des tijds, welke zich slechts in Napoleon individualiseert, en welken we nog hebben te kenschetsen, om de gevaren te doen begrijpen waarin Rome verkeert.

Wij hebben vooreerst gewezen op die beweging der geesten, dien stroom der opinie, welke tegen den Kerkelijken Staat steeds

heviger aandringt, en verder op den gang van Napoleon's politiek, waarbij hij, zich naar die opinie rigtend, haar door zekere regeling tot feit, tot historie wil maken, en daardoor als een soort van wereld-ordenende en beschavende Paus verschijnt. Van beiden, én van die opinie, én van die Napoleontische politiek, hebben we thans de algemeene oorzaak, den onderaardschen oorsprong en als den metaphysieken wortel aan te wijzen. Eerst daardoor wordt de strijd tegen den Kerkelijken Staat, en diens gevaarlijke toestand begrijpelijk.

We hebben 't reeds gezegd, of te kennen gegeven, de geest des tijds is de pantheïstische geest, waarnaar de mensch zich God waant, en die algemeene oorzaak, die onderaardsche oorsprong, die booze wortel is het hoogmoedig, bijzonder in Duitschland gepredikte, *absolute idee.*

Dat idee vermeestert de geesten, is de diepe, onbewuste zin der opinie, en bezielt de door Napoleon verkondigde politiek, waarnaar geen traktaten gelden, alle natiën zich tot zekeren absoluut moeten ontwikkelen, om weder door een bond in een hooger absoluut te worden zaâmgevat, en Frankrijk, als een andere Kerkelijke Staat aan Paus Napoleon of liever modernen Mohammed dienen moet, om overal deze soort van moraal te doen zegevieren. Valsche eenheid, valsche Kerk, door den mensch van 't begin der wereld af gezocht, en die, naar den tijd gewijzigd en vervolmaakt, steeds meer wijst op het rijk van den Antichrist.

Om drie redenen moet dat idee bijzonder aan 's Pausen vorstelijk gezag vijandig zijn, en ter vernietiging daarvan voortdrijven: 1. het bestrijdt het historiesch regt; 2. het wil zich, ofschoon slechts een hersenschim, voor 't goddelijk idee in de plaats stellen, en 3. de eindige natuur vernietigend, onderdrukt het alle vrijheid en verscheidenheid.

1. Het bestrijdt *het historiesch regt.* Naar eene zekere *orde a priori* moet alles geregeld worden. Zoo en niet anders - zegt men - behoort de orde te zijn van iederen staat en van de staten onder elkander; derhalve moet alles, wat daarmede strijdt, 'tzij goedschiks, 'tzij met geweld, veranderd worden. Dus vordert het heil der volken, en geen historische regten, geen verdragen mogen daartegen gelden. 't Is socialisme in 't groot, en men kan de

onregtvaardigheid van deze door den Franschen *Moniteur* verkondigde en door Napoleon in praktijk gebragte politiek al niet beter leeren gevoelen, dan wanneer men zich voorstelt, dat de rijken gedwongen worden deze of gene bezitting af te staan, op grond dat hun vermogen onevenredig groot is, en de maatschappelijke orde vordert, dat anderen er mede bevoordeeld worden; eene regtsleer, naar men verhaalt, door Schinderhannes en Cartouche gevolgd, die, 't is waar, zich zelven niet vergaten, maar stalen van de rijken om te geven aan de armen.

Welk historiesch regt nu staat aan de invoering van dergelijke praktijk meer in den weg, en moet derhalve meer bestreden worden, dan het regt des Pauses op den Romeinschen Staat?

Er is geen Staat in de wereld, die een zoo diepen historischen oorsprong heeft, en hetgeen van sommigen ten bewijze der ontwettigheid van 's Pausen vorstelijke magt wordt aangevoerd: dat er geen oorkonden of bescheiden zijn aan te wijzen waarbij eene dergelijke magt aan hem afgestaan of geschonken wordt, is juist het grootste bewijs voor hare oorspronkelijke wettigheid en toont aan, op wat met de eindige orde overeenkomstige, *natuurlijke* wijze 's Pausen vorstelijke onafhankelijkheid is geboren; want gelijk de natuur overal duister is in haren oorsprong, en het zaadje niet dan in duisternis ontkiemt, zoo is die onafhankelijkheid onmerkbaar ontstaan, is zij uit de natuur der dingen als gegroeid, en indien tot heden niemand haar bepaald begin kan aanwijzen, is zulks omdat zij, langzamerhand zich ontwikkelend, geen begin heeft in den gewonen zin.

Maar geen onheugelijk bezit gaat verzeld van zulke bewijzen van goede trouw; want zoo het historiesch *begin* van den Pauselijken Staat in het duister ligt, des te zigtbaarder zijn de bij uitnemendheid maatschappelijke *beginselen*, waaruit die Staat geboren is. Van den eenen kant zijn het geestelijke en tijdelijke weldaden, van den anderen, zijn het schenkingen uit geloof aan het geestelijk gezag, uit eerbied, uit dankbaarheid en liefde gedaan; dus staat in de geschiedenis te lezen, en wel een groote weetniet is hij, die, 't zij Katholiek of Protestant, zich een Paus, zich een als Petrus' opvolger vercerd Hoofd des Christendoms kan voorstellen, zonder dat die Paus of vorst wordt, of vorst is.

Slechts dat is gebeurd wat uit den aard der zake gebeuren moest: de Paus is vorst geworden zonder het te weten of te willen.

Eindelijk daar het regt óf zelf maatschappelijke betrekking is, óf maatschappij veronderstelt, behoort tot diens volkomenheid, dat het als zoodanig erkend zij; en welke staat is al weder zoo in den hoogsten zin erkend als Rome? Er is er geen die zooveel eeuwen bestaan, zoo velerlei rampen doorworsteld, zoo in al de lotgevallen van Europa gedeeld heeft; geen dus die meer bleek tot de openbare maatschappij der volken te behooren, meer toonde van de goddelijke Voorzienigheid erkend, dat is, gewild te zijn, en dien overeenkomstig meer openbare, algemeene, nadrukkelijke erkenning én vorderde én verkreeg van vorsten en volken.

Men kan om de aangevoerde gronden den Kerkelijken Staat als een ideaal van historiesch regt beschouwen. Wie dat regt aantast, tast alle regten aan, en reeds bij wijze van instinkt zouden de vorsten moeten gevoelen, wat de revolutie maar al te wel begrijpt, dat in de aanranding van des Pausen troon, hunne eigene troonen aangerand en ten val bestemd worden. Maar de vorsten en goevernementen zijn heden zelven door den tijdgeest verblind en meêgesleept, en met schrik ontwaart men in hen:

cet esprit de vertige et d'erreur,
De la chûte des Rois funeste avant-coureur.

2. De politiek van 't idee verwerpt het goddelijk idee, om daarvoor eene menschelijke abstractie in de plaats te stellen. — Wie zegt historiesch regt, zegt niet, gelijk sommigen beweren: pure positiviteit, alsof daarmede aan den mensch redelijke terugwerking op den openbaren toestand ontzegd, en in den zich historiesch ontwikkelden staat geen idee, geen uitdrukking van intelligibile waarheid gevonden wierd. God is de Schepper, God is de opperste bestierder der maatschappij, en de mensch is redelijk; hoe dan zou, indien de mensch aan de wetten van God gehoorzaamt, en een geoorloofd gebruik maakt van zijne vrijheid, niet iedere maatschappij eene orde, een idee aanbieden? Dewijl God niet te ontroonen is, en de mensch niet kan ophouden mensch te zijn, moet

zelfs iedere maatschappij óf vergaan, óf, hoe dan ook, een idee der waarheid uitdrukken. Geen hooger, magtiger, meer voor den mensch geschikte waarheid, dan de historische, en de oneindige waarheden des Christendoms zelven zijn bij uitstek historiesch. God is mensch, God is, om het zoo uit te drukken, historiesch geworden. Maar ziehier wat in dwaling voert. Dat idee door God in de natuur gelegd, die waarheid der openbaring in de historie is *concreet*, is *levend*, terwijl het *subjectief* idee des menschen *abstract* is. Daardoor treft dit laatste den mensch meer, en stelt hij het in zijnen waan boven het idee Gods. Een voorbeeld zal het duidelijk maken. Een wandelaar staat stil op 't zien van een op den grond getrokken vierkant, terwijl hij den schoonen boom daarneven niet opmerkt. Is dat vierkant ordelijker dan die welig groeijende boom? Voorzeker niet, en nog geen geleerde heeft de geheele orde daarvan uitgelegd. Maar dat vierkant is door den menschelijken geest heengegaan, is door abstractie verkregen abstractie, is dien ten gevolge meer onmiddellijk tot hem sprekende waarheid, is eindelijk *de mensch die zich aan den mensch vertoont.* Dat vierkant moge dus den wandelaar meer treffen, het is nogtans bij het idee dat in den boom ligt niet te vergelijken, en Salomon in al zijn *kunstige*, *doode* pracht, was zoo schoon niet gekleed als de van God geschapen, levende lelliën des velds.

Zoo dan meent de mensch wijzer te zijn dan God, en acht zijne abstractie hoogste waarheid. Dien historischen, door God en den vrijen mensch ontwikkelden Staat ziende, erkent hij het daarin heerschend idee niet, omdat het concreet, levend en diep is; maar denkt zich eenen, zoo hij meent, veel schooner Staat, waarin alles abstract geregeld, op registers gesteld en opgeschreven is. 't Is een machiene, waarin de vierkante platen, de ronde raderen, de regte lijnen overal zigtbaar zijn, en het geheel zoo aanéén is verbonden, dat door het trekken aan een enkel koord, alles in beweging wordt gebragt! Voor deze slechts kunstmatige orde staat hij in verrukking, en in plaats van te begrijpen, dat een boomblad schooner geconstitueerd en ordelijker is, dan het doode werktuig, door hem bij uitstek constitutie genoemd, gaat hij in allen ernst aan 't werk, om de maatschappij op die wijze *a priori* te hervormen, loochenende dat God daarvan de Stichter, en alle

gezag van God afkomstig is. Behoeven we te zeggen, dat hij God in de natuur miskennende, Hem niet huldigt in zijne openbaring? Daarom ook poogt hij, voor de bovennatuurlijke, slechts door de Kerk en den haar bezielenden Geest, mogelijke eenheid der volken, zekere eenheid van natiën in de plaats te stellen, waarin alle natiën één natie, alle menschen één mensch uitmaken, en ieder geen lidmaat der Kerk, maar wereldburger is. Ja, zoo kunstig moet ten laatste alles worden ingerigt, dat deze aarde een hemel is, alle goederen gemeen zijn, enz. enz.

Dus is het revolutionair idee des tijds, dat, zoo niet in de volheid zijner gevolgen, althans in beginsel overal wordt verkondigd, en onmiskenbaar streeft naar zijne volkomen toepassing. Wat wonder dat de Kerkelijke Staat wordt aangevallen en in het grootste gevaar verkeert.

Immers die Staat dient niet alleen aan de onafhankelijke verkondiging en vrije handhaving der door de revolutie bestreden bovennatuurlijke en natuurlijke waarheden, maar is vervolmaking van de zigtbaarheid der Kerk, en, reeds door zijn bestaan alleen, eene openbare, historische prediking dier van de revolutie gehate waarheden of ideën.

Die Staat, door 't geloof voortgebragt en gedragen, is een groot historisch feit, 'twelk, gelijk ieder gevolg zijne oorzaak verkondigt, zoo het bestaan der openbaring, het bestaan van 't geloof, en diens overwinning over de wereld blijft prediken, terwijl de revolutie de openbaring loochent en het geloof daaraan poogt te vernietigen.

Die Staat, bij uitstek op het geloof gegrond en die bij uitstek daaraan dient, is *religieuse* staat, en predikt onophoudelijk, dat de godsdienst grondslag is der tijdelijke maatschappij en deze boven haar eigen doel er een hooger heeft in de godsdienst. Maar juist dat wordt van de revolutie ontkend, die, de orde omkeerend, de godsdienst als aan den Staat ondergeschikt beschouwt, en als onvolkomen *idee* beschermt.

Eindelijk die Staat, koninklijk bezit van den God-*mensch* en zijne Kerk, en welke door den Paus slechts als Stedehouder bestierd wordt, toont en predikt door het openbaar feit van zijn bestaan, dat de tijdelijke orde of maatschappij van Christus gewild

en bemind is, en geeft daardoor eene hoogere sanctie aan alle wettige regten, van het regt des eigendoms af, dat ten grondslag ligt aan de maatschappij, tot aan het opperste regt van leven en dood, dat noodig is voor haar behoud en hare volmaking.

Er zijn zelfs Protestanten, die deze historische zigtbaarmaking van ideën, welke door den Kerkelijken Staat geschiedt, genoegzaam opmerken om het behoud van dien staat te wenschen. Mogten zoovele halfrevolutionairen, die niet weten waarheen ze voortgaan, ten minste hunne eigen belangen begrijpen! Want:

Ook de natuurlijke zedelijke waarheden, wetten en regten, behoeven eene bovennatuurlijk-godsdienstige sanctie. Hoedanig moet die sanctie zijn? Eene zoo volkomene als op aarde mogelijk is; want de wereld heeft behoefte aan 't Christendom, en het Christendom is de volkomenheid; alzoo is bloote leer niet genoeg, maar daad, maatschappelijke daad, en wel zich tot historische orde ontwikkelende daad. Die sanctie gaat daarom reeds van den eersten der Pausen uit. Hand. V, waar we de oorzaken en de kiem van den Kerkelijken Staat zien, *leert* Petrus niet alleen, dat er een regt van eigendom bestaat, vs. 4; maar door, in naam der Kerk, bezit te nemen van de voor zijne voeten nedergelegde goederen, toont hij op het krachtigst aan, dat de mensch bezitten mag, en heiligt, sanctioneert hij door het kerkelijk eigendom het regt van eigendom in 't algemeen; en evenzoo door de bedriegerij welke daarbij plaats had te straffen met den dood, toont, heiligt, sanctioneert hij het voor de maatschappij noodige regt van leven en dood. Maar dat was slechts voorbijgaande daad, terwijl het voor de volmaking der wereld noodig was, dat die daad blijvende orde, openbaar maatschappelijk feit wierd. Zij was slechts het *profetiesch* begin; want van toen af groeide het bezit en de tijdelijke magt van Petrus en zijne opvolgers, totdat in den Kerkelijken Staat dat gevorderde openbare, maatschappelijke feit werd verwezenlijkt. Wee der wereld indien het verdwijnt! Want wij aarzelen geen oogenblik te zeggen, *dat wanneer de Paus ophield Vorst te zijn, zelfs het eerste en laatste regt der tijdelijke maatschappij: regt van eigendom en regt van leven en dood, weldra zouden beginnen onzeker te worden.*

3. Eindelijk wordt door de revolutionaire politiek de vrijheid en

verscheidenheid der natuur ontkend en deze zooveel mogelijk vernietigd. — Groot is het geroep van vrijheid, en de meesten verstaan daarbij zich zelven niet. Welke is die vrijheid die men zonder het te weten huldigt? De slavernij! de absolute vrijheid van het Pantheïsme 'twelk God en de wereld vereenzelvigt, eene vrijheid alzoo welke van noodzakelijkheid niet verschilt, en het grootste despotisme ten gevolge heeft.

Zekere *noodzakelijke natuurgang* wordt in die politiek der nationaliteiten voor waarachtige menschelijke vrijheid in de plaats gesteld.

Gelijk in het burgerlijke leven de eene mensch den anderen behoeft, de eene zekere onafhankelijkheid bezit, de andere niet, er in die onafhankelijkheid zoowel als in die ondergeschiktheid graden zijn, waardoor eene *organische* orde ontstaat, en de *vrijheid* niet wordt uitgesloten zich in deze of gene dienstbetrekking te stellen, of door regtvaardig gebruik van zijn vermogen heer, en grooter heer te worden over zeer verschillende personen en inrigtingen — evenzoo is het met de natiën. Niet alle natiën zijn onafhankelijk, niet allen maken door eigen krachten alleen en zonder die van een andere natie een onafhankelijken staat uit, niet allen zijn óf afhankelijk óf onafhankelijk in denzelfden graad. Frankrijk is onafhankelijker dan Nederland, Nederland is onafhankelijker dan de slechts neutrale Staat van België, enz.; en ook menschelijke *vrije* daad behoort tot de oorzaken van dat verschil. Het kan ontstaan door goed of slecht bestuur, door deugd en vlijt, door overwinning, verdrag, vrije keuze, erfregt, afstand, enz. enz. Dus is de natuur, en de heilzame gevolgen die daaruit voortspruiten, zijn evenmin te tellen als de jammeren, welke moeten geboren worden uit de vloekwaarde, God en mensch miskennende politiek door Napoleon verkondigd en door zoovele onnoozelen toegejuicht. Allerrampzaligste wereldvrede, welken men voor den vrede van Christus te vergeefs poogt in de plaats te stellen! Gelijk naar de revolutionaire leer der regten van den mensch, ieder mensch, alleen omdat hij mensch is, politieke onafhankelijkheid moet bezitten en Koning zijn, zoo moet iedere natie alleen omdat zij natie is, zich door noodzakelijke ontwikkeling tot onafhankelijken staat verheffen. Alle Franschen moet één Frankrijk, alle

Duitschers één Duitsch vaderland [1]), alle Slavoniërs één Slavonië, alle Italianen één Italië uitmaken. En daar men de onafhankelijkheid niet meer als gradueel en eindig, maar *absoluut* denkt, kunnen die volken met elkander geen organische orde, die immers ongelijkheid vordert, uitmaken; maar moeten vereenigd worden door een vrijen bond, die evenwel onmogelijk zijnde, zich in oorlog van allen tegen allen moet oplossen. Het leert ons de Schriftuur begrijpen, hoe volken tegen volken zullen opstaan.

En hoe verder moeten die in aard, in aanleg, in magt, en men mag wel zeggen in honderd opzigten van elkander verschillende natiën geconstitueerd zijn? Allen op dezelfde wijze. Naar eene abstracte, *a priori*-gedachte staatsorde, die uitdrukking is van het absoluut idee, den staat maakt tot meer dan Kerk, tot God, en er een demokratiesch despotisme doet heerschen, 'twelk godsdienstige, politieke, burgerlijke en persoonlijke vrijheid vereenzelvigt, en daardoor ook binnen den kring van iederen staat de verscheidenheid en waarachtige vrijheid der natuur onderdrukt.

Wij hebben geen woorden om onzen afschuw tegen deze goddeloosheden uit te drukken. Liever zeggen we: het is de glorie van Christus en zijne Kerk, dat de Kerkelijke Staat, dat Rome alleen door zijn bestaan deze leeringen veroordeelt, en bijna alleen de ware van God gewilde orde verdedigt.

Geen staat toont, door zijne eigenaardigheid, meer de verscheidenheid der natuur, en geen staat is vrijer gewild, laat meer ware vrijheid toe, en strekt meer ter bevordering van de vrijheid der volken.

Ieder staat heeft zijn eigenaardige oorzaak of grondslag: 't is militaire magt, 't is handel en industrie, 't is godsdienstig gezag, 't is rijkdom en grondbezit, 't is vrije ligging, enz. Doorgaans zijn of worden die oorzaken gemengd. Geene echter blijft zoo onvermengd en daardoor eigenaardig als godsdienstig gezag of vermogen. Dat zulk eene godsdienstige magt beginsel is van politieke onafhankelijkheid, en staat kan voortbrengen, is te klaar om het uit te leggen, en te zeer door de geschiedenis der wereld

---

[1]) Wij hebben van het lied: *Was ist das Deutsche Vaterland?* evenveel afschuw als van de *Marseillaise*.

bevestigd om het te bewijzen. Welke magt is hooger dan geestelijke magt? Hoe menigvuldig waren de priesterstaten in de oudheid, en hoevele zijn er in de middeleeuwen niet ontstaan! Die vorst-Bisschoppen zijn verdwenen en de Paus alleen is vorst gebleven. (Wij laten de oorzaken en hooge bedoelingen daarvan ter zijde.) Even duidelijk is het, dat zoo de grond van de onafhankelijkheid der staten meer en meer gemengd wordt, ofschoon hij zijne eigenaardigheid niet verliest, het godsdienstig gezag meer onvermengde eigenaardige grond blijft van onafhankelijkheid. De Paus is vorst door 't geloof der Kerk, en het ware met zijne tijdelijke magt gedaan, indien óf het Katholiek geloof ophield te bestaan, óf aan den Romeinschen staat eene andere oorzaak dan 's Pausen geestelijke magt werd ten grond gelegd.

Daar verder ieder staat, naar de natuur, die in zijn grond en oorsprong ligt, is geconstitueerd en behoort geregeerd te worden, zoo moet de Pauselijke, en heden eenige priesterstaat, waar, gelijk we zeiden, 't beginsel of de grond der onafhankelijkheid veel meer onvermengd is gebleven, wel op bijzonder eigenaardige wijze geordend en geregeerd worden. Om het duidelijk te maken, en de ongerijmdheid te toonen der eischen door Napoleon aan den Paus gedaan, veronderstelle men een militairen staat die in het krijgswezen nog den onvermengden oorspronkelijken grond behoudt van zijne onafhankelijkheid. Hoe moet die staat geconstitueerd zijn, en wie er met de groote waardigheden bekleed worden? Die staat is noodwendig eene monarchie bij verkiezing, en indien de voornaamste staatsdienaren er geen militairen zijn, gelijk de vorst, gaat hij aanstonds ten onder. Hetzelfde geldt van de andere staatsgronden. Een pure handelstaat bij voorbeeld, is eigenaardig republikeinsch en de militairen zijn er integendeel in geen aanzien. Het beginsel der magt en politieke onafhankelijkheid moet werkzaam blijven, en zich in de staatspersonen doen gelden. Dat is zoo waar, dat sinds men het abstract idee tot grond der staten heeft willen maken, en beweerd heeft, dat men niet *met verstand*, maar dat *het verstand* regeren moest, professoren, schrijvers en geleerden, die *'t minst van al voor staatsbestier geschikt zijn*, nogtans de hoogste staatsdienaren werden; en toen het *a priori*-gemaakt en inderdaad boos poëtiesch stelsel zich in Frankrijk verder

ontwikkelde, daar een bedorven dichter, een la Martine aan 't hoofd kwam van het bestuur. De Kerkelijke Staat alzoo, die geestelijk gezag heeft tot grond en wortel, en meer dan ieder andere staat dien wortel of dat beginsel van zijn bestaan behoudt, moet, om niet op te houden en te vergaan, geestelijken hebben tot voornaamste bestuurders en dienaren.

Inderdaad, óf boosheid óf onwetendheid alleen kan van den Paus de zoogenaamde secularisatie vorderen; 't is even zooveel als vorderen, dat hij niet alleen afstand doe van zijn vorstelijk gezag, maar erkenne, dat hij dergelijk gezag nooit behoorde verkregen te hebben. Werkelijk wordt de bewering gedaan, dat de geestelijken, die men anders gewoon is van heerschzucht te beschuldigen, noch heerschen noch bestieren kunnen. De bewering zelve is ongerijmd; en tegen wien en ten behoeve van wien werd zij volgehouden? Tegen den Paus, tegen een geestelijken Staat, die minstens duizend jaren telt, en waarop mag worden gewezen ter bevestiging van het oude spreekwoord: „onder den kromstaf is het goed leven". En ten behoeve van wien wordt dat beweerd? Van Napoleon, na een reeks van revolutiën te voorschijn gekomen, wiens bestuur gisteren is ontstaan en morgen verdwijnen zal! Indien de keizerlijke schotschrijvers dergelijke gedachten, om het verwijt dat er in ligt, zooveel mogelijk verwijderen, zouden zij zich ten minste moeten herinneren, dat in hun eigen vaderland Richelieu, Mazarin en Fleury bekwaamheid genoeg voor staatsbestuur getoond hebben; vooral dat hun eigen meester, door wien ze betaald worden, aan kardinalen als zoodanig zitting geeft in den senaat, en zelfs een kardinaal tot lid van 't voogdijschap over zijn zoon benoemd heeft.

Maar gelijk de Kerkelijke Staat, met de geheele geschiedenis des Christendoms, die het in zich zamenvat, en wel bepaaldelijk door zijne uitstekende *eigenaardigheid* het openbaarst protest is tegen eene politiek die, alles absoluut gelijk en gelijkend makend, de verscheidenheid en het leven doodt der van God geschapen natuur, niet minder is hij in strijd met de valsche politiek, die despotisme in de plaats stelt van gezag, en anarchie voortbrengt in plaats van vrijheid. De Pauselijke Staat is de sanctie en waarborg van de vrijheid of onafhankelijkheid der vorsten en staten, van de vrijheid der onderdanen en van alle wettige regten en vrij-

heden. Men kan het reeds daaruit opmaken, als men bedenkt, welk geloof dien staat heeft voortgebragt en schraagt. Immers ieder weet, dat de Katholieke leer een leer is van *gezag*, maar ook eene leer van menschelijke *vrijheid*, die door de Kerk zoo nadrukkelijk tegen het Protestantisme is verdedigd. Daaraan beantwoordt de gansche geschiedenis. Door de Pausen is het Christendom over Europa verbreid. Zij hebben het onderscheid geleerd tusschen Kerk en Staat, tusschen koning en onderdaan, en terwijl zij van den eenen kant het gezag heiligden en deden eerbiedigen, hebben zij het eerst van al de eigenlijke slavernij verboden, en de vrijheid der onderdanen beschermd. Maar om dat bepaalder in den Pauselijken Staat na te wijzen, kunnen we zeggen, dat geen staat of staatsgezag zoo vrij of onafhankelijk is; want de grond van dat gezag is geestelijke, onvervreemdbare, onverwinnelijke, slechts van God verkregen magt en zending, en het kan niet anders of het staatsgezag moet als gevolg van zulke oorzaak onafhankelijker en vrijer zijn. Een Paus, wiens tijdelijke magt zoo duidelijk op zijne geestelijke rust, kan nimmer aannemen, dat het volk de bron is van zijn tijdelijk gezag, of dat hij slechts een constitutioneel *representatief* is van 't volksidee. En ook welke vorsten zijn zoo dikwerf van hunnen troon verdreven, en weder zoo zegepralend daarop hersteld? Om dezelfde reden kunnen geen andere vorsten, *met behoud van hun gezag*, zooveel vrijheid laten. Welke zijn zoo vrij gewild en van alle volken en van hunne eigen onderdanen? Hij is vorst door 't vrije geloof, en zijne onderdanen willen hem gelijk geen ander koning gewild is; want zij willen hem door die hooge vrijheid des geloofs, in hem, om den Paus, den Koning eerbiedigend. Men poogt hem de militaire conscriptie op te dringen. Deze is met den aard van zijn gezag bijzonder in strijd: vooreerst omdat de conscriptie, *principiëel* genomen, eene revolutionaire instelling is [1]), en ten andere omdat geen gezag minder dan het zijne rust op en behoeft gehandhaafd te worden door geweld.

't Zijn vreemdelingen en revolutionaire mogendheden, die den

---

[1]) Men lette er op: we zeggen *principiëel*, 'tgeen niet belet, dat zij regtens kan bestaan. Josef II, de romantische revolutiemaker, heeft haar het eerst ingevoerd.

Pauselijken Staat in onrust brengen; en de conscriptie moge in de eenmaal gegeven omstandigheden overal noodzakelijk zijn, zij is zoo min voor den Kerkelijken Staat als voor Engeland noodig.

Maar vatten we de zaak eenigzins dieper op. Waarop inzonderheid rust van de eene zijde de vrijheid of onafhankelijkheid des gezags, en van de andere zijde de vrijheid der onderhoorigen? Op de ware, niet bloot abstracte, maar levende *organische* orde. En wat is het beginsel dier orde? *Onderscheid* en *vereeniging*; en wel in de eerste plaats van het goddelijke en menschelijke. (Grondidee des Christendoms.) Daaruit vloeit alle orde, dat is, alle onderscheid en vereeniging op deze wereld voort; daaruit volgt onderscheid en vereeniging van goddelijk gezag en menschelijke vrijheid, van geloof en rede, van geest en stof, van geestelijk en wereldlijk, van Kerk en Staat, van gebieder en onderdaan, van maatschappelijke standen, van godsdienstige, politieke, burgerlijke en persoonlijke vrijheid, van persoon en stand, wet en wil, enz.

Ter welligt overbodige verklaring voegen we er bij, dat het beginsel van eenheid of *vereeniging* meer is in de kracht en vrijheid van 't gezag, terwijl het beginsel van *onderscheiding* meer ligt in de vrijheid der ondergeschikten; want door de onderscheiding doet zich de persoonlijkheid gelden, en wordt aan ieder zijn kring gelaten waarbinnen hij vrij en onbelemmerd handelen kan.

Van die orde nu is de Paus als priester-koning de sluitsteen. In hem zijn die twee zoo onderscheiden en verschillende naturen, zijn geestelijk en wereldlijk vereenigd, en wel in hare hoogste volkomenheid en derhalve hoogste onderscheid vereenigd; want hooger geestelijk gezag dan eens Pausen is er op de wereld niet, en wederom is er geen grooter tijdelijk geluksgoed en magt dan koningschap, terwijl ze hier nogtans zoo vereenigd zijn, dat de eene magt het gevolg is van de andere, en één persoon met beide magten bekleed is, zonder wegneming van het onderscheid.

's Pausen vorstelijk gezag is zeer natuurlijk, dat wil zeggen, hoogst ordelijk uit zijn geestelijk gezag ontstaan, zoodat het, *naar de gewone wetten der historie*, eene onmogelijkheid was dat hij geen vorst wierd. Desniettemin, of liever juist daarom, omdat zulks historische ontwikkeling was, is hij geen vorst *per se*, is hij, als Paus, niet noodzakelijk vorst, behoort het tijdelijk koningschap

niet tot het wezen zijner geesteijke waardigheid. Indien hij dat tijdelijk gezag, *dat niet verder reikt dan zijne staten*, verloor, zou hij niets, volstrekt niets verliezen van zijn geestelijk gezag, *'twelk reikt tot het einde der aarde.* En gelijk hij dat tijdelijk gezag in de zich ontwikkelende geschiedenis verkregen heeft, zoo kan, en zal hij, naar wij vermoeden, eenmaal dat gezag weder verliezen.

Aan die vereeniging en onderscheiding van geestelijk en tijdelijk in den Paus beantwoordt zijn invloed; want de Kerkelijke Staat is het hoogst geschikte middel om overal zijn geestelijk gezag te doen gelden, dat is om overal Kerk van Staat, en geloof van rede of wetenschap te onderscheiden, zoowel als vriendschappelijk te doen zamenwerken, en derhalve overal het groote beginsel te handhaven van orde, van eenheid en onderscheid, van gezag en vrijheid.

De *pantheïstische* tijdgeest, bij uitstek tegen alle organische orde, tegen gezag en gehoorzaamheid, tegen de ware vrijheid en onafhankelijkheid der staatsmagten en der onderhoorigen gerigt, heeft dus haren grootsten en onverwinlijksten bestrijder in dien priester-koning, die het middelpunt der Christelijke geschiedenis uitmaakt. Het Pantheïsme verwart en vereenzelvigt God en mensch, geloof en rede, geest en stof, gezag en vrijheid, geestelijk en wereldlijk, Kerk en Staat, gebieder en onderdaan, den hemel en de aarde. Vandaar dat het een absoluten staat wil stichten, die nog meer is dan verwarring van Kerk en Staat, die een zich ontwikkelend God of idee is. Het kent geen *levende, onderscheiden, organische eenheid;* het kent slechts alverzwelgende ABSTRACTIE. In den staat, dien het heeft uitgedacht, bestaan niet dan *vormen*, dan *representatiën.* Koning, ministers, staatsvergaderingen, burgerij hebben geen eigen zelfstandigheid en magt, gelijk weleer koning, adel, priesterschap, steden en gemeenten; er zijn slechts *vormen*, slechts *representatiën*, niet van 't volk, maar van 't *idee* des volks. Alzoo in plaats van gezag heerscht het koude despotisme van 't logiesch denken, als waartoe een professor in staat is, en alle vrijheid: godsdienstige, politieke, burgerlijke, persoonlijke wordt verward en vernietigd. Waardoor gaat de machiene voort? Niet door organiesch leven, door *harmonische* oppositie van *onderscheidene* bestanddeelen, niet door ieder zijn belang zoekende standen der maatschappij. Zoo min als er standen zijn, is er zulk eene

oppositie te vinden. Het gaat voort door onverzoenlijken strijd van ja en neen. Logische tegenspraak, eigenlijke twist is de beweegkracht, en alles gaat uit van een soort van akademiesch dispuut, waarbij de professor-minister zijn thesis verdedigt, om eindelijk plaats te maken óf voor een poëet-minister óf voor een dwingeland, die het idee in zich individualiseert, en derhalve alleen alles weet en wil.

Vrijheid van alle godsdienst is er niet aangenomen als feitelijk bestaand, historiesch verkregen regt; maar als principe *a priori*: namelijk de godsdienst of Kerk is slechts een *genootschap* in den staat, als zijnde zij de nog poëtische onvolkomen vorm van het idee, dat zich in en door den staat moet verwerkelijken.

We hebben reeds gezegd, dat het heerschend Pantheïsme streeft ook de onafhankelijkheid der staten in eene *algemeenheid* te vernietigen, en de Napoleontische statenbondspolitiek daartoe de naaste weg is. Waarmede strijdt deze valsche eenheid meer dan met de Katholieke Kerk en den Romeinschen priesterstaat? De tijd ontbreekt ons om dit nader aan te toonen. Genoeg meenen we duidelijk gemaakt te hebben, hoezeer het in 't belang van dien abstracten, naar *veralgemeening*, *communisme* strevenden revolutiegeest is, de schoonste, verhevenste Christelijk historische *onderscheiding en vereeniging* van priesterschap en koningschap in den Paus te vernietigen. — Om 't gezegde kortelijk zaâm te vatten:

Pantheïsme is ontkenning of oplossing van historie in idee: maar niets is zoo historiesch als de Pauselijke Staat.

Pantheïsme is ontkenning van alle bovennatuurlijke en natuurlijke ideën: maar juist die ideën hebben den *Kerkelijken* Staat voortgebragt, drukken zich daardoor uit, en vinden in dien staat een middel om zich te doen gelden.

Pantheïsme is ontkenning van de verscheidenheid en vrijheid der eindige natuur: maar de Paus, de priesterkoning die de bestemming heeft, de eindige natuur te volmaken en te heiligen, is hoogste vertegenwoordiger en handhaver dier verscheidenheid en vrijheid.

Daarmede is de strijd tegen 's Pausen tijdelijk gezag volkomen verklaard.

LEVENSSCHETS

VAN

KARDINAAL NICOLAUS WISEMAN [1]).

De familie Wiseman is sedert den tijd van Eduard IV een der gegoede geslachten van het Engelsche graafschap Essex. In de XVI^{de} eeuw verkreeg John Wiseman de ridderlijke waardigheid; zijn kleinzoon William, die met Capel, later graaf van Essex, verzwagerd was, werd in 1628 door Karel I tot baronet verheven. Een broeder van den tweeden baronet was bisschop van Dromore. De titel van baronet is tot heden van den vader op den zoon overgeërfd. De vader van den kardinaal, James Wiseman, behoorde tot een jongeren tak dezer familie te Waterford in Ierland; zijne moeder stamde van de vermogende fa milie Strange af, welke waarschijnlijk reeds in de XIII^{de} eeuw Engeland had verlaten, om zich in Ierland te vestigen. Deze familie verloor een groot deel harer bezittingen door de verbeurdverklaringen

1) Vergelijk de *„Biographische Skizze"* van Dr. F. H. Reusch, geplaatst vóór den jongsten door hem vertaalden bundel *Redevoeringen* van kardinaal Wiseman. Die korte biographie is, behalve uit Engelsche tijdschriften en koeranten, hoofdzakelijk geput uit de werken zelven van den kardinaal.

van Cromwell [1]); tweemaal werd haar te dien tijde de teruggave van haar eigendom beloofd, onder voorwaarde dat zij tot de staatsgodsdienst zoude overgaan; zij wees echter dat aanbod van de hand. De familie Strange is thans nog eigenerfde in het Iersche graafschap Kilkenny. De vader des kardinaals stierf weinige jaren na zijne geboorte; zijne moeder beleefde zijne verheffing tot zijne hooge kerkelijke waardigheid en overleed op hoogen ouderdom in het jaar 1851. Ook zijn eenige broeder is reeds gestorven; zijn eenige zuster is de weduwe van graaf Gabrielli van Fano, in leven lid van den Pauselijken staatsraad.

De vader en verwanten des kardinaals woonden te Sevilla als zeer gegoede en geachte kooplieden; daar werd Nicolaus Wiseman op den 2 Augustus [2]) 1802 geboren en den volgenden dag in de kerk Santa Cruz [3]) gedoopt. Vier jaren oud, werd de jonge knaap naar de

---

1) Toen de kardinaal zich op zijne reis door Ierland in den zomer van 1858 te Waterford bevond, liet hij zich daarover aldus hooren: „Ik herinner mij, van mijne moeder de verhalen gehoord te hebben, welke zich onuitwischbaar in mijn geheugen hebben geprent, wat mijne voorvaderen voor het behoud van hun geloof te lijden hebben gehad; hoe ook hen de verbeurdverklaring hunner goederen trof, welke in die dagen het deel aller Katholieken was. Vrienden hebben sedert de goedheid gehad, de dekreten over de intrekking der bezittingen, welke mijne voorvaderen hier bezaten, in de archieven van Dublin op te zoeken; doch dit alles is niets bij datgene vergeleken wat mijne moeder mij van de geheime, ongeziene offers verhaald heeft, waarmede eenigen harer voorvaderen hun geloof voor zich en hunne kinderen behouden hebben.„

2) Op dien dag viert de Kerk nu het feest van den H. Alphonsus van Liguorio, bij wiens heiligverklaring in 1839 de kardinaal tegenwoordig was.

3) Die kerk werd door den maarschalk Soult verwoest. — Murillo lag er in begraven.

school van Don Antonio Molinez gebragt, van wien hij leerde lezen en schrijven. Bij den inval der Franschen in Spanje verliet zijne moeder met hare kinderen Sevilla op de Engelsche fregat *Melpomene* en landde den 1 Januarij 1809 te Portsmouth aan. In den zomer van hetzelfde jaar werd de jonge Wiseman in het opvoedingsgesticht van een geestelijke te Waterford, Dr. Creyton, geplaatst [1]).

In Maart van 't jaar 1810 kwam hij, noch geen acht jaren oud, op het toen pas gestichte Sanct-Cuthbert's collegie te Ushaw bij Durham, waar hij tot 1818 bleef. In de eerste eeuwen na de Hervorming ontvingen, gelijk we vroeger mededeelden [2]), de Engelsche priesters hunne opleiding en vorming in verschillende inrigtingen, welke met dat doel op het vasteland gevestigd werden. Een dier beroemdste gestichten was het Engelsche collegie te Douay, in 1658 door William Allen (later kardinaal) opgerigt. Tijdens de revolutie, den 16 October 1793, werden de toen in het col-

---

1) Bij de hierboven vermelde gelegenheid zeide de kardinaal te Waterford: „Ik kwam naar Engeland toen ik nog geen zeven jaren oud was, doch bleef slechts een korten tijd te Londen en werd alsdan naar hier gebragt. Toen ik in Ierland in de nabijheid van Elwardstown aankwam, kende ik nog geen zin, welligt nog geen tien woorden van de taal, waarin ik nu tot u spreek. Ik bleef echter niet in dat gedeelte van het land, maar werd in eene inrigting voor onderwijs te Waterford gebragt; daar leerde ik het eerst, zoo goed een kind daartoe in staat is, de taal waarin ik nu spreek. Zij is mijn moedertaal geworden, en dat heb ik geheel aan deze stad te danken. Had de Voorzienigheid mij niet uit mijn geboorteland, waar mijne ouders zich met der woon gevestigd hadden, ten gevolge van de oorlogen, die Spanje een tijd lang onbewoonbaar maakten, naar hier gevoerd: ik weet niet, wat er van mij geworden zou zijn."

2) Zie de artikels over „*Engelands hereeniging met de Katholieke Kerk.*"

legie aanwezige professoren en studenten, een en veertig in getal, in hechtenis genomen en in de vesting Doullens opgesloten. Vijftien hunner gelukte het te ontvlugten en onder vele gevaren naar Engeland te komen. De ontvlugte studenten zetteden nu hunne studiën in eene school voort, welke door den priester Arthur Story te Tudhoe bij Durham bestuurd werd. De beroemde Lingard, die vroeger ook te Douay onderwijs had gegeven, legde zijne betrekking van huisonderwijzer bij Lord Stourton neder, en ondersteunde Story in de leiding zijner school, welke kort daarop naar Pontop-Hall, en vervolgens naar Crookhall overgebragt werd. In 1795 nam de voormalige president van het collegie te Douay, John Daniel, die na den val van Robespierre met de andere leden van het collegie op vrije voeten gesteld was, het bestuur dier school op zich; welke alzoo, daar zij voor de hoofdzaak naar hetzelfde plan als het collegie van Douay ingerigt, uitsluitend door voormalige leden van dat collegie gesticht en door den laatsten president er van bestuurd werd, wel als de voortzetting dier „moeder der zendelingen en martelaren" beschouwd mag worden. Op John Daniel volgde als president Thomas Eyre, en Lingard was prefekt der studiën. Den 19 Julij 1808, op het feest van den H. Vincentius, werd het collegie van Crookhall naar Ushaw verplaatst, waar de Apostolische vikaris van het Noorder distrikt en bisschop van Akanthos i. p. i., Dr. William Gibson, (van 1780—90

---

[1]) Kardinaal Wiseman was bij het grootsche feest tegenwoordig; hij had de feestode gedicht, als ook een drama, dat de geschiedenis van den H. Alexius ten onderwerp had en door de studenten werd opgevoerd. — In onze vorige aflevering is van dit laatste met een enkel woord gewaagd.

president van het collegie te Douay, en in 1821 gestorven), door bijdragen der Engelsche Katholieken ondersteund, een nieuw gebouw heeft opgerigt. Uit zulk een nederig begin is eene der uitstekendste en bloeijendste leerscholen van het Katholieke Engeland ontstaan, waarin een groot deel der thans levende Engelsche geestelijkheid hare opleiding ontvangen heeft. Toen in Julij van het vorig jaar het vijftigjarig jubilé van dat collegie gevierd werd, stonden op de lijst zijner vroegere kweekelingen over de drie honderd priesters, met een kardinaal, twee aartsbisschoppen en acht bisschoppen aan 't hoofd.

In deze inrigting leefde de jonge Wiseman acht jaren. Een zijner toenmalige meesters, tevens zijn „pedagoog", gelijk te Ushaw de bestuurders der studiën genoemd worden, Dr. Newsham is thans president van het collegie, en de eenige der leeraars van dien tijd welke het jubilé beleefd heeft. Lingard was slechts nog korten tijd Wiseman's leermeester, maar lang genoeg, om zich de dankbare gedachtenis zijns leerlings te verzekeren, die van zijnen ijver, zijne geleerdheid en beminnelijke welwillendheid met den meesten lof gewaagt.

De jonge Wiseman was gedurende zijn verblijf te Ushaw zwak en ziekelijk, en deels dien ten gevolge stil en bloo van voorkomen. Aan de langere wandelingen, drukke spelen, of sterke ligchaamsoefeningen zijner medescholieren kon hij wegens zijn zwak gestel geen deel nemen; hij was daarom in den tijd der ontspanning meest aan zich zelven overgelaten, en maakte in de laatste jaren van dien tijd gebruik, om vlijtig de Engelsche klassieken te lezen, en de natuurwetenschappen, bijzonder de chemie en physiologie, alsook de geschiedenis en topographie van Rome te bestuderen; — nog te Ushaw ver-

vaardigde hij in die ledige oogenblikken een verhaal uit de Romeinsche geschiedenis.

Menigeen zijner medeleerlingen hield hem wegens zijn stillen en afgetrokken aard voor een druiler; doch zijne leermeesters beminden hem zoowel om zijne schitterende vorderingen in de studiën als om zijn voorbeeldig gedrag, en konden hem bij zijn vertrek het getuigenis geven, dat hij zich nooit eene berisping op den hals had gehaald. Het laatste jaar van zijn verblijf in het collegie dreigde eene hevige zenuwkoorts en daarna eene longontsteking alle verwachtingen die men van den veelbelovenden jongeling koesterde, vroegtijdig te zullen verijdelen. Naauw hersteld, begaf hij zich den 2 October 1818 op reis naar Rome.

Te dier stede had sedert Gregorius XIII een Engelsch collegie, als dat van Douay, bestaan, maar was insgelijks tijdens de revolutie gesloten. Paus Pius VII en zijn groote minister Consalvi herstelden het in 1818, en Nicolaus Wiseman behoorde tot de eerste tien studenten, welke het zoolang verlaten eerwaardige gebouw weder bevolkten. Hij kwam den 18 December van dat jaar te Rome aan en bleef er, op korte tusschenpoozen na, tot den herfst van 1840.

Over dit tijdperk zijns levens heeft de kardinaal zelf in zijne persoonlijke *Herinneringen aan de laatste vier Pausen* tal van allerlei bijzonderheden medegedeeld, welke men dáár in haar verband moet lezen. We voegen er in deze schets slechts eenige punten aan toe, welke tot aanvulling en opheldering der *Herinneringen* kunnen dienen.

De rector van het Engelsch collegie bewerkte kort na de opening er van, de erkenning van het oud regt der leerlingen, om met die der andere collegiën ieder op de

beurt op bepaalde feestdagen in de Pauselijke kapel eene Latijnsche redevoering te houden. Nicolaus Wiseman was de eerste Engelsche student, die in 1819 op het feest van den H Stephanus, na zulk een langen tusschentijd, voor den Paus het woord voerde.

Den 7 Julij 1824 verkreeg Wiseman, eerst twee en twintig jaren oud, door een openlijk dispuut de waardigheid van Dokter in de godgeleerdheid. In 1825 werd hij priester gewijd, en niet, gelijk de andere leerlingen, naar Engeland teruggezonden, maar tot vice-rector van het Engelsch collegie benoemd. In deze betrekking en later als rector hield hij voor zijne kweekelingen voorlezingen over bijbelsche theologie, bepaaldelijk over Inleiding en Uitlegkunde der H. Schrift, en over dogmatiek, doch dit vooral met het oog op de geschilpunten. Dit was hem eene uitnemende voorbereiding voor hetgeen hij later openlijk én geschreven én gesproken heeft, waarbij hij toen veel uit zijne in dezen tijd verzamelde bouwstoffen heeft kunnen putten [1]).

In het jaar 1827 werd hij tegelijk Professor in de Oostersche talen aan de universiteit van Rome, en gaf zijn eerste geleerd werk uit onder den titel van *Horae*

---

1) Van de voorlezingen in het Engelsch collegie gehouden is alleen het achttal over het bewijs der Schrift voor de wezenlijke tegenwoordigheid van Christus in het H. Sakrament gedrukt: *The real presence of the body and blood of our Lord Jesus Christ in the blessed Eucharist, proved from Scripture.* In eight lectures delivered in the English College, Rome. London 1836. — Op dezelfde wijze, zegt de schrijver in de voorrede, heeft hij ook de andere geschilpunten, waarover hij later te Londen voorlezingen hield, in het Engelsch collegie behandeld. Desgelijks sprak hij daar reeds over het verband van wetenschap en openbaring, alvorens hij over dat onderwerp zijne straks te vermelden voorlezingen hield.

syriacae [1]). De eerste verhandeling van dit werk is tegen eenige Engelsche geleerden gerigt, die de bewering hadden opgezet: dat de woorden der instelling van het H. Sakrament: „Dit *is* mijn ligchaam" reeds daarom in den zin van „Dit *beteekent* mijn ligchaam" konden genomen worden, wijl er in 't Syriesch, hetwelk de Heer sprak, geen uitdrukkingen zijn om het begrip van *beteekenen* weder te geven. Wiseman toont onwederlegbaar aan, - wat zelf zijne tegenpartij heeft moeten bekennen - dat de Syrische taal zeer rijk in dergelijke uitdrukkingen is, en dat reeds oude Syrische schrijvers bepaaldelijk doen uitkomen, dat de Heer gezegd heeft: „Dit *is* mijn ligchaam", niet: „Dit *beteekent* mijn ligchaam". Eene tweede verhandeling is eene bijdrage voor de geschiedenis der oude Syrische vertalingen van het Oude Testament, welke door deskundigen eenparig, zonder onderscheid van belijdenis, voor eene zeer schatbare verrijking der exegetische literatuur wordt aangezien. Het slot van 't werk is een Syriesch Anecdoton over Egyptische geschiedenis.

Dit Latijnsche werkje, dat voor zulk een jong geleerde eene bewonderenswaardige belezenheid in de oude Syrische literatuur, een vlijtige studie van 't op het Vatikaan berustende handschrift en eene uitgebreide bekendheid met de Duitsche Protestantsche werken over den bijbel verraadt, is de eerste, maar niet de eenige vrucht van Wiseman's geleerde bijbelstudiën, welke wel eens herdacht mogen worden, wijl ze door andere, welligt grootere, althans door grootere kringen ligter te erkennen literaire

---

1) *Horae syriacae seu commentationes et anecdota res vel litteras syriacas spectantia.* Auctore Nic. Wiseman, S. T. D., in Archigymnasio Romano LL. OO. Professore, in Collegio vero Anglorum Prorectore et SS. LL. Institutore. Tom. I. Romae 1828.

verdiensten eenigermate in de schaduw gesteld worden. Ettelijke jaren later, in 1832 en 1833, schreef Dr. Wiseman voor het destijds te Londen verschenen tijdschrift *The Catholic Magazine* twee opstellen over sommige punten der controvers aangaande de echtheid der plaats I Jo. V, 7, benevens een onderzoek over den oorsprong van de eerste Latijnsche bijbelvertaling, de zoogenaamde Itala [1]). Aanleiding tot deze opstellen was eene briefwisseling, door Dr. Wiseman met den toenmaligen Anglikaanschen bisschop van St. Davids, Dr. Burgess, over gezegden tekst I Jo. V, 7 gehouden. 't Is eene kostbare bijdrage ter verdediging van de echtheid dier belangrijke bijbelplaats, en voor den geleerden schriftvorscher daarom vooral van veel gewigt, wijl hierbij de vraag: of er vóór den H. Hieronymus in het Westen één of meer Latijnsche bijbelvertalingen in gebruik geweest zijn, - en de andere vraag: in welk land men het eerst den bijbel in 't Latijn heeft overgezet, zoodanig behandeld worden, dat de geleerden ze voor afgedaan beschouwen. Werd de kardinaal later door dringender bezigheden belet, die studiën voort te zetten [2]), hij heeft echter zijne liefde voor dien letterarbeid en zijne overtuiging van 't groot belang er aan verbonden, ook toen en herhaaldelijk uitgesproken, en in zijne volgende schriften meermalen de gelegenheid gehad, de bewijzen van zijne grondige en veelomvattende

---

1) Van deze opstellen verscheen in 1835 te Rome een tweede vermeerderde druk, en ze zijn ook in de *Essays on various subjects* opgenomen.

2) Een tweede deel der *Horae syriacae*, waarvoor Wiseman, naar hij in een later werk zegt, reeds bij de uitgave van het eerste de bouwstoffen verzameld had, is niet verschenen en hiermeê zijn werk over de Syrische bijbelvertalingen onvoltooid gebleven.

kennissen op dat gebied te geven. Zoo zijne verklaringen over het gewigt eener kritische studie der H. Schrift tegenspraak hebben gevonden, zou dat zeer te beklagen zijn, indien dit geen aanleiding had gegeven tot eene schitterende verdediging zijner meening in de inleiding tot het opstel over de wonderen van het Nieuwe Testament. Daar zijn ook opmerkingen over eene Arabische overzetting der Psalmen ingevlochten, welke naast zijne onderzoekingen over de Syrische bijbelvertaling mogen genoemd worden.

In 1827 werd de jonge Engelsche priester door Paus Leo XII gelast, gedurende den winter op de zondagen eene Engelsche preek te houden. Den 6 December van het volgende jaar verving hij den rector van 't Engelsch collegie, Dr. Gradwell, die tot Apostoliesch vikaris in Engeland benoemd was.

Evenals Leo XII, vereerde hem ook Pius VIII met zijn hoog vertrouwen. De volgende Paus Gregorius XVI had reeds als kardinaal-prefekt den jeugdigen priester leeren hoogschatten en beminnen. In zijne *Herinneringen* aan dezen Paus geeft hij de belangrijkste en treffendste bewijzen van de innige betrekking, waarin hij tot dezen grooten en beminnelijken man, ook na zijne verheffing tot de pauselijke waardigheid, heeft gestaan.

In 1831 verscheen Wiseman's geschrift over de onvruchtbaarheid der Protestantsche zendingen in het Italiaansch, ter gelegenheid van zijne opneming in de Akademie der Katholieke godsdienst te Rome. Kardinaal Cappellari had er, zelfs nog onder het conclave waarin hij tot Paus verkozen werd, de proefbladen van nagezien.

In 1835 hield Dr. Wiseman ten huize van den Engelschen kardinaal Weld voor een talrijken kring van beschaafde

hoorders eene reeks van voorlezingen over de verhouding der resultaten van het wetenschappelijk onderzoek tot de geopenbaarde godsdienst; een onderwerp, dat hij reeds voor de kweekelingen van het Engelsch collegie behandeld had. Na ze nogmaals omgewerkt en vervolledigd te hebben, gaf hij ze het volgende jaar te Londen in 't licht. Dit werk, welhaast in verschillende talen overgebragt, heeft den schrijver eene eervolle plaats onder de apologeten der godsdienst verzekerd. „Hij stelt zich", zegt Döllinger [1]), „ten taak, in deze redevoeringen, welke zoowel door rijkdom van gedachten als door welsprekende voorstelling uitmunten, aan te toonen: dat de resultaten van echte wetenschap en grondig onderzoek nergens met den inhoud der H. Schrift en de leeringen der Christelijke Kerk in tegenspraak zijn, maar veeleer op eene dikwerf verrassende wijze de opgaven van den bijbel bevestigen, duistere plaatsen toelichten en in 't eind altoos ter verheerlijking des Christendoms leiden. Vergelijkende taalkunde, chronologie, geologie, archeologie, bijbelsche kritiek zijn de wetenschappen, welke hem de stof leveren; en met groote kunst heeft hij de heterogeenste elementen tot een harmoniesch geheel weten te verwerken."

In hetzelfde jaar 1835 reisde Dr. Wiseman naar Engeland. In den advent hield hij te Londen in de Sardinische kapel, en in de vasten van het volgende jaar in de groote Maria-Kerk in Moorfields eene reeks van conferentiën over de voornaamste leeringen en gebruiken der Katholieke Kerk. „Destijds", zegt Dr. Döllinger

---

1) In de voorrede der Duitsche vertaling van de *Leeringen en Gebruiken* enz.

t. a. p., „ging er eene buitengewone godsdienstige opwekking en beweging door heel Engeland heen; de talrijke overgangen aldaar tot de Katholieke Kerk, het klimmend belang der Iersche aangelegenheden, en het politiek gewigt dat de vertegenwoordigers der Iersche Katholieken in het parlement in de schaal der strijdende partijen wierpen, - dat alles had de algemeene aandacht weder op de geschilpunten tusschen het Protestantisme en de Katholieke Kerk doen vestigen. In dagbladen, vlugschriften en uitvoerige werken werden de leeringen en godsdienstige handelingen der Kerk aangevallen en naar gewoonte verminkt voorgesteld. Het scheen derhalve geheel in overeenkomst met de behoefte des tijds zoowel als met het Engelsch gebruik, naar 'twelk ook godsdienstige aangelegenheden meermalen tot het onderwerp van openlijke conferentiën werden gemaakt, dat een Katholiek godgeleerde in de hoofdstad des lands in vrije voordragten de leerstukken en gebruiken zijner Kerk uiteenzette, in het behoorlijk licht plaatste, en tegen de gewone verminkingen en opwerpingen verdedigde. Wiseman deed dit voor eene ongemeen talrijke vergadering met den schitterendsten uitslag; zijne waardige, even kalme en van alle bitterheid verwijderde als welsprekende wijze van behandeling, zijn grondig en opregt ingaan van alle moeijelijkheden welke hem in den loop zijner conferentiën werden voorgehouden, het vormde alles een scherp kontrast met het gedrag der rondtrekkende predikanten MacGhee en O'Sullivan, welke omstreeks dienzelfden tijd in Exeter-Hall de Katholieken en hunne godsdienst met de wapenen van plompe smaadtaal en openlijke lasteringen bestreden. Schrijver dezes, die onmiddellijk na het sluiten dier conferentiën te Londen kwam, werd

daar getuige van den diepen indruk dien zij er voortgebragt hadden."

Ze verschenen hetzelfde jaar in druk [1]). Schier gelijktijdig gaf Wiseman, behalve de bovengenoemde redevoeringen over het verband van wetenschap en openbaring, ook de vroeger in 't Engelsch collegie gehouden voorlezingen over de wezenlijke tegenwoordigheid van Christus in het H. Sakrament, als verdere uitbreiding der drie laatste te Londen gegeven conferentiën, in het licht. Vriend en vijand erkenden dadelijk, dat een duchtig kampvechter in den toen reeds zeer levendigen strijd tusschen de Engelsche Katholieken en Protestanten was opgetreden. De Katholieken boden hem ten dank voor dien arbeid een door Scipio Clint vervaardigden gouden gedenkpenning aan. Van den kant der Protestanten verscheen welhaast eene reeks van strijdschriften tegen zijne Conferentiën; een er van werd aan een Anglikaansch bisschop toegeschreven. Tegen vier der meest beteekenende vlugschriften over de leer van 't H. Sakrament, gaf Wiseman in 1839 een wederwoord uit [2]).

Tijdens dit verblijf van Dr. Wiseman in Engeland, schreef hij ook zijne brieven aan John Poynder over diens werk: „Het Pausdom in verbond met het Heidendom." Döllinger noemt ze met regt een toonbeeld eener treffende, alle antwoord afsnijdende polemiek. In dien tijd almede werd door Wiseman in vereeniging met Daniël

---

[1]) Deze conferentiën en de zooeven herdachte redevoeringen zijn door Dr. D. Haneberg in het Duitsch vertaald; eerstgenoemd werk met eene voorrede van J. Döllinger.

[2]) *A reply* to the Rev. Dr. Turton's *„Roman Catholic doctrine of the Eucharist considered"*, Philalethes Cantabrigiensis, the *„British Critic"* and the *„Church of England Quarterly Review"*. London 1839.

O'Connell en Michael J. Quinn het welbekende Katholieke kwartaalschrift: *The Dublin Review* opgerigt. Luidens het prospectus, dat in 1836 verscheen en door de drie oprigters onderteekend was, stelde het zich allereerst ten taak: het Katholiek geloof en de Katholieke Kerk tegen de aanvallen der Protestantsche Engelsche pers en tribune te verdedigen; dan ook in den geest der Katholieke Kerk, „de oudste en edelaardigste beschermster der kunsten en wetenschappen en de stichtster der Europesche beschaving", de wetenschap en kunst te bevorderen, en de maatschappelijke en politieke betrekkingen toe te lichten. De eerste aflevering verscheen in Mei 1836, nog tijdens Wiseman's verblijf in Engeland, en ontving van zijne hand een opstel over de Puseyïstische beweging, welke toen reeds zijne bijzondere opmerkzaamheid had getrokken. Wiseman heeft aan dat tijdschrift tot den jongsten tijd toe eene reeks van hoogst belangrijke bijdragen geleverd. Eer wij zijne verdere werkzaamheid als schrijver sedert dit voor hem zoo gewigtig tijdperk herdenken, doorloopen we vlugtig het overige van zijn openbaar leven.

In 1836 keerde Dr. Wiseman naar Rome terug, en nam weder het bestuur van het Engelsch collegie op zich, doch slechts nog voor weinige jaren.

Toen Paus Gregorius XVI in 1840 het getal der Apostolische vikariaten in Engeland van vier tot acht vermeerderde, benoemde hij Dr. Wiseman tot bisschop van Melipotamos i. p. i., en tot Coadjutor van den Apostolischen vikaris van het Midland-distrikt, Dr. Walsh. De prefekt der Propegande, kardinaal Fransoni, wijdde hem den 6 Junij 1840 tot bisschop; in Engeland aangekomen, belastte hij zich dadelijk met het bestuur van het Maria-collegie te Oscott.

In de eerstvolgende jaren trok hij twee malen, in 1842 en 1847, voor kerkelijke aangelegenheden naar Rome, de laatste maal daartoe uitgenoodigd door de andere Apostolische vikarissen ter zake van 't herstel der bisschoppelijke hiërarchie in Engeland. Reeds had Gregorius XVI aan dien maatregel gedacht, en Wiseman bragt ook in 1842 dat onderwerp in den *Dublin Review* ter sprake. In 1848 was die kerkregeling reeds besloten en zelfs de breve dienaangaande gedrukt, de uitvoering echter door de onderwijl te Rome uitgebroken onlusten vertraagd. Dr. Wiseman werd diensvolgens in 1848 voorloopig tot Apostoliesch provikaris van het Londensch distrikt, en kort daarop tot Coadjutor met regt van opvolging van Dr. Walsh benoemd, als deze naar Londen verplaatst werd. Dr. Walsh stierf reeds in het volgende jaar, en Dr. Wiseman was nu Apostoliesch vikaris van het Londensch distrikt.

In 1850 werden de onderhandelingen over het herstel der hiërarchie ten einde gebragt, en Mgr. Wiseman naar Rome ontboden. Algemeen verwachtte men destijds in Engeland, dat hij tot kardinaal benoemd zou worden, en niet meer terugkeeren, maar in Rome de waardigheid van prefekt der Propagande of eenige andere hooge betrekking ontvangen zou. In het gedenkwaardig consistorie van den 30 September, waarin veertien prelaten, onder welke drie Duitschers, drie Franschen, twee Spanjaards en een Portugees, met het purper werden versierd, werd Mgr. Wiseman tot kardinaal-priester der Roomsche Kerk verheven [1]). Den 3 October werd hij het collegie

[1]) Kardinaal Wiseman is de zevende Engelschman, die sedert de Hervorming het purper ontving; vóór hem waren het de kardinalen Pole, Allen, Howard, de hertog van York, Weld en Acton.

der Kardinalen binnengeleid; hij ontving voor titel de kerk der H. Pudentiana, de dochter van den senator Pudens en de Britsche prinses Claudia.

De meening, dat kardinaal Wiseman in Rome zou blijven, bleek echter ongegrond te zijn. Daags vóór het consistorie, den 29 September, verscheen de bulle *Universalis Ecclesiae*, waarbij het aartsbisdom Westminster met twaalf Suffragaan-bisdommen werd opgerigt. Mgr. Wiseman werd tot eersten aartsbisschop van Westminster en voorloopig ook tot administrator van 't bisdom Southwark benoemd. Nog uit Rome deelde hij in een schoonen herderlijken brief de beschikkingen des H. Vaders aan de geloovigen zijner diocesen mede, keerde in de maand October over Weenen en Keulen naar Engeland terug, alwaar hij den 12 November aànkwam.

Middelerwijl was in Engeland de beweging, waarvoor aanvankelijk alle andere belangen, naar 't scheen, moesten wijken, vrij hoog geklommen; hoezeer men er ook nu deels met eenige schaamte, deels met een glimlach aan terugdenkt. 's Pausen maatregel was zuiver kerkelijk, en veranderde immers volstrekt niets in de betrekking der Engelsche Katholieken tot hunne wereldlijke regering. De benoeming van bisschoppen streed niet tegen de Engelsche wetten, niet eens tegen de bepaling der Emancipatie-akte, waarbij alleen het aannemen van de bisschoppelijke titels *der Staatskerk* verboden, maar het voeren van andere bisschoppelijke titels veroorloofd wordt. Op deze bepaling heeft men te Rome zoozeer gelet, dat men, ten einde allen mogelijken aanstoot te vermijden, niet eens gevolg gaf aan het voorstel van Dr. Ullathorne, om namelijk een *aartsbisdom* Londen en een *bisdom* York op te rigten, alhoewel dit niet tegen de letter der wet zou geweest zijn, daar de

Staatskerk slechts een *bisdom* Londen en een *aartsbisdom* York heeft. In Ierland bovendien bestond van oudsher de bisschoppelijke hiërarchie, welke ook zonder tegenspraak der regering in vele Engelsche koloniën hersteld, ja zelfs door haar zijdelings erkend was. Sedert jaren ook was die kerkregeling geen geheim meer. Niet enkel Katholieke, ook Protestantsche dagbladen en tijdschriften [1]) hadden er over gesproken; het Anglikaansche kapittel van Westminster had bij het parlement een adres tegen de oprigting van een Katholiek aartsbisdom van Westminster ingediend, en een der woordvoerders van de streng Anglikaansche partij, Sir Robert Inglis, had in 1848 den eersten minister Lord John Russell in 't Lagerhuis op dat punt geïnterpelleerd en ten antwoord bekomen: dat men den Paus niet beletten kon, diocesen op te rigten. Zelfs had Lord Russell reeds in 1846 de gezegde beperking der Emancipatie-akte voor ongerijmd en kinderachtig, en zich voor de opheffing er van verklaard. Ja toen Lord Minto in 1847 als officiëus gezant der Engelsche regering te Rome was, liet de Paus hem de gedrukte bulle over het herstel der hiërarchie zien, zonder dat hij, of later de regering, er eenige bedenking tegen inbragt [2]).

Wel had de regering niet verwacht, dat die invoering zulk eene gisting zoude veroorzaken. Maar naauw was zij in Engeland bekend, of de pers, op weinige uitzon-

---

1) Bijv. de *Quarterly Review* van December 1847.

2) Lord Minto ontkende het feit wel, toen het in Februarij 1851 in 't parlement ter sprake werd gebragt; doch het werd van verschillende kanten zoo ontegensprekelijk bevestigd, dat hij zich genoodzaakt zag, het zelf half-en-half toe te geven, en zich met een: „Hij wist zich de zaak niet naauwkeurig meer te herinneren!" er uit te redden.

deringen na, het meerendeel der Anglikaansche geestelijkheid en de hoofden der streng Protestantsche partij hitsten het volk bij monde en in geschrifte tot de grootste verbittering tegen den *Pauselijken aanslag* (Papal Aggression) — zoo noemde men den maatregel van den H. Stoel — allerwege op. Dat de beweging zoo hoog liep, kwam mede vandaar, dat de opruijers al dadelijk ook de Katholiserende Puseyïstische partij er in betrokken, en verder behendig gebruik maakten van de talrijke overgangen tot de Katholieke Kerk, alsmede van de overhelling van vele geestelijken der Staatskerk tot Katholieke leeringen en gebruiken, om op die wijze de vrees voor het Pausdom te vermeerderen. Aanvankelijk scheen de regering besloten, zich niet door den stroom te laten medeslepen. Althans haar orgaan, de *Globe*, was in den beginne, bij anderen vergeleken, nog zeer gematigd, en de eerste minister zou, naar men verzekert, aan een Anglikaansch prelaat op de vraag: wat de regering tegenover den Pauselijken aanslag dacht te doen, geantwoord hebben: „voor alsnog niets!" Had een man als Sir Robert Peel aan haar hoofd gestaan, het zou hem waarschijnlijk gelukt zijn, de beweging door kalme vastheid onschadelijk te maken; voor Lord John Russell was de bekoring te zwaar: hij zocht, door met den stroom meê te gaan, zijne populariteit te bewaren of te vergrooten. Zijne vrijzinniger beginselen en vroegere verklaringen vergetend, schreef hij ter kwader uur aan den Anglikaanschen bisschop van Durham eenen voor het publiek bestemden brief, waarin hij in de kwetsendste bewoordingen van de Katholieke Kerk spreekt en aan de oproerige beweging eene bedenkelijke inwilliging doet met te verklaren: „dat, zoo de bestaande wetten niet bij magte waren, den Pauselijken aanslag te keeren,

er dan nieuwe wetten moesten uitgevaardigd worden."

Door dezen brief ontving de beweging nieuw voedsel; de groote bladen leverden nu bijkans dagelijks berigten over antipapistische meetings, redevoeringen en adressen uit alle kanten des rijks, en openden er eene eigen rubriek voor met het opschrift: „PAPAL AGGRESSION!", welke in den *Times* niet zelden van zes tot tien zijner reusachtige kolommen besloeg. Op de verklaringen, door de nieuwe bisschoppen in hunne herderlijke brieven en toespraken gegeven, op de teregtwijzingen en toelichtingen, in dagbladen en vlugschriften door hen en door hooggeplaatste en aanzienlijke leeken, als Charles Langdale, George Bowyer en anderen, openlijk afgelegd, werd in dien tijd van hartstogtelijke opgewondenheid weinig acht geslagen.

Natuurlijk rigtte zich de aandacht bijzonder op den man, die, aan 't hoofd der ingevoerde hiërarchie geplaatst, door allen, schoon niet geheel met regt, als de bewerker van des Pausen maatregel aangezien werd. Angstvallige vrienden waren beducht, dat zijne aankomst in Engeland, of zeker zijn opentlijk optreden nog grootere rustverstoringen, ja zelfs levensgevaar voor hem ten gevolge zou hebben. Hij werd door Katholieken verzocht, de inbezitneming van zijnen zetel, door hem te Rome reeds op den 8 December bepaald, te verdagen; en hij ontving zelfs brieven waarin men hem dreigde, dat, zoodra hij te Londen op den kansel verscheen, een pistoolschot een einde aan zijn leven zou maken. 't Is later gebleken, dat de kardinaal gelijk had, met zulk eene vrees niet te deelen. Hij kwam den 12 November te Londen aan, nam den 6 December, op zijn naamfeest, in St. Georges in de tegenwoordigheid van twee honderd werelds- en

ordesgeestelijken bezit van zijnen zetel, en hield twee dagen later, op het feest van Maria-Ontvangenis, zijne eerste preek zonder eenige de minste stoornis. De *Globe* van Londen meldde den 19 November wel, dat de kardinaal uit Engeland was verwezen, en aan Duitsche dagbladen werd zelfs zijne aankomst te Ostende getelegrafeerd; het berigt bleek echter geheel ongegrond te zijn.

Dadelijk na zijne aankomst te Londen gaf de kardinaal een populair gedenkschrift over het herstel der hiërarchie uit [1]), waarin hij de gansche toedragt, en de volkomen wettigheid van dien maatregel met verwonderlijke helderheid uiteenzette, en de dwaasheid en ongegrondheid der antipapistische beweging met kalmen en zachten ernst aantoonde. Bij vele duizenden exemplaren verspreid, door den *Times* en de andere groote Engelsche bladen geheel overgenomen, had dit meesterlijk gedenkschrift de openbare meening moeten veranderen, bijaldien in tijden van zulk eene koortsachtige, aan waanzin grenzende opgewondenheid, als toen in Engeland heerschte, een beroep op het gezond verstand nog gehoor had kunnen vinden.

Te midden dier gisting opende de koningin op den 4 Februarij 1851 het parlement; de ministers lieten haar in de troonrede een' maatregel aankondigen, welke ten doel had: „de regten der kroon en de onafhankelijkheid der natie tegen aanmatigingen te vrijwaren, doch tevens de godsdienstige vrijheid, door het Engelsche volk te regt zoo hoog gewaardeerd, onverminderd te handhaven."

---

[1]) *An Appeal to the reason and good feeling of the English people on the subject of the Catholic hierarchy.* — Dit *Beroep* werd dadelijk in verschillende talen, ook in de onze, overgebragt. De eerste oplage in het Engelsch was van 13,000 exemplaren.

In de eerste dagen der zitting bood Lord Russell zijne bil over de kerkelijke titels in het Lagerhuis aan, naar welke niemand die niet door de wet daartoe geregtigd was, zich als aartsbisschop, bisschop of deken van eenige stad, plaats of distrikt betitelen mogt, en alle oorkonde, onder zulk een titel uitgevaardigd, ongeldig was. De debatten in beide huizen duurden met eenige onderbrekingen tot Augustus, toen eindelijk de bil, na eerst door den voorsteller teruggenomen en gewijzigd te zijn en na menige verandering op voorstel van verschillende leden, kracht van wet erlangde. De titelakte bleef wel is waar eene doode letter, en geen latere regering gaf ooit eenig blijk, er gevolg aan te willen geven: ze is echter in meer dan een opzigt merkwaardig geworden. De Katholieken beleefden het pijnlijk schouwspel, dat zij drie hunner hooggeplaatste vertegenwoordigers, den overleden hertog van Norfolk, en de Lords Beaumont en Camoys openlijk in het Hoogerhuis tegen den Paus en den kardinaal zagen optreden, en van den kant der Protestantsche leden van het parlement viel begrijpelijkerwijs menig bitter woord. Daarentegen ook werd de zaak der waarheid en des regts niet alleen door Katholieke leden, inzonderheid door den graaf van Arundel (thans hertog van Norfolk) en eenige Iersche Katholieken, maar ook door eenige onafhankelijke liberale en zoogenaamde radikale leden van het Lagerhuis, en daar vooral door de vrienden van Sir Robert Peel, door Sir J. Graham en Gladstone, gelijk door Lord Aberdeen en den hertog van New-Castle in het Hoogerhuis, op zulk eene wijze verdedigd, dat die mannen niet alleen den roem hunner welsprekendheid verhoogd, maar zich ook de blijvende dankbaarheid der Katholieken verzekerd hebben. Voor Lord Russell en

zijn ministerie had de titelbil dat onaangenaam gevolg, dat niet slechts de Katholieke afgevaardigden van Ierland zijne zijde verlieten, maar ook de breuk met de Peelisten vergroot werd. In dezelfde maand dat Lord Russell de titelbil indiende, moest zijn ministerie aftreden.

In den loop van het volgende jaar begon de antipapistische beweging te bedaren, en allengs zelfs het gedurig geroep tegen de kerkelijke titels aan het publiek te vervelen. Nu bragt men het op de vrouwenkloosters, op de begiftiging van het seminarie te Maynooth, op de Madiaï-zaak en dergelijke. Spooner, Newdegate en ettelijke andere eerlijke dweepers hielden jaar op jaar hunne redevoeringen in het parlement; dagbladen schreven artikels; eenige meetings werden gehouden, de koningin en het parlement met eenige duizenden adressen lastig gevallen. Doch het achtbaar gedeelte van het publiek nam er geen deel in, en in den laatsten tijd schijnt men den Paus en zijne bisschoppen van wege de Puseyïsten, en hunne oorbiecht en Roomschachtige liturgie genoegzaam vergeten te hebben. Kleingeestige plagerijen van enkele Protestanten, nu en dan een bijtend artikel in de dagbladen, eene bulderende redevoering van Dr. Cumming of zijns gelijken in het parlement en een en ander van dien aard heeft de kardinaal sedert zijne verheffing te verduren gehad; maar de groote menigte der Protestantsche bevolking is over 't geheel jegens een Roomsch kardinaal even onverschillig als voor een Anglikaanschen bisschop; en onder de beschaafde Engelsche Protestanten zijn er betrekkelijk niet velen, of zij hebben gevoel van billijkheid genoeg, om aan een man van eer, aan een geleerde en redenaar van den eersten rang achting toe te kennen, al is het ook dat hij een Roomsch prelaat is.

Van het openbare leven des kardinaals hebben we sedert 1850 slechts weinig te berigten. In 1853 was hij een korten tijd te Rome. In den zomer van 1855 liep het gerucht, dat hij Angelo Mai opvolgen en als kardinaal-bibliothekaris naar Rome geroepen zou worden; tot groote vreugde echter der Engelsche Katholieken werd het niet bevestigd. Bij de groote kerkelijke plegtigheden, welke te Amiens bij het overbrengen der relikwiën van de H. Theodosia gevierd werden, was de kardinaal tegenwoordig en hield er de feestrede in het Fransch. We spreken van zijne verdere bezoeken op het vasteland niet, maar herinneren nog even aan de reis, welke hij in den zomer van het vorige jaar door Ierland deed, waar hij overal met de grootste geestdrift ontvangen werd. Die reis, welke zooveel als een triomftogt was, gaf aan de *Times* en andere bladen gelegenheid tot veel boos geschrijf. Doch ook die storm is weder bedaard; en behalve den heilzamen indruk, dien zijn verschijnen en zijne woorden in Ierland gemaakt hebben, danken we er eenige schoone redevoeringen en toespraken aan, die hij daar op verschillende plaatsen gehouden heeft, alsook eene meesterlijke voordragt, waarin hij na zijn terugkeer in Londen de indrukken zijner reis mededeelde: eene hoogst te waarderen herinnering aan dien schoonen tijd [1]).

Van de hooge verdiensten des kardinaals in zijne kerkelijke waardigheid kunnen we slechts in 't algemeen gewagen, en om daarmede, wat we in deze schets meer

---

[1]) *Sermons, Lectures and Speeches*, delivered by his Eminence Cardinal Wiseman, Archbishop of Westminster, during a Tour in Ireland in 1858. With a Lecture, delivered in London, on the "Impressions of his Tour." Revised by his Eminence. With a Connecting Narrative. Dublin: Duffy 1859.

bijzonder bedoelen, op zijnen letterarbeid terug te komen.

De werkzaamheid van den kardidaal, als metropoliet der Engelsche Kerk, strekt zich van zelf over de grenzen van zijn diocees uit. Hij is zoowel door zijne hooge betrekking als door zijne indrukwekkende persoonlijkheid de natuurlijke vertegenwoordiger der gezamentlijke Engelsche Katholieken; en zeer gepast heeft men in 't Glazen paleis te Sydendam onder zijne buste, welke daar te midden van de busten der groote mannen staat, het opschrift geplaatst: „Kardinaal Wiseman, hoofd der Roomsch Katholieke Kerk in Engeland." Vooral is hij zoowel het orgaan als de voorganger zijner Katholieke landgenooten, waar het de verdediging hunner regten en belangen in woord of geschrifte geldt. Hij is, gelijk men althans in Engeland algemeen aanneemt, de opsteller van de akten en het herderlijk schrijven der provinciale synoden en van andere brieven, door de Engelsche bisschoppen gezamentlijk uitgevaardigd. Hij heeft in woordvoeringen bij openbare vergaderingen, in voorlezingen, preken, bij herderlijk en ander schrijven, in boeken en geschriften tot schier alle gewigtige ondernemingen der Engelsche Katholieken in de laatste tientallen jaren óf de eerste opwekking gegeven óf ze krachtdadig bevorderd. Dat geldt inzonderheid van al wat het Katholiek onderwijs betreft in 't algemeen, en van de Katholieke armenscholen in 't bijzonder; van de stichting van Katholieke verbeterhuizen voor verwaarloosde jongens; van het bouwen van nieuwe kerken, kloosters en dergelijke; van de verheffing en opluistering der eeredienst, de invoering van het veertiguren-gebed en andere godvruchtige oefeningen, welke door de ongunstige tijdsomstandigheden in Engeland of te niet waren gegaan, of geen ingang hadden gevonden.

De kardinaal is bij dit alles een onvermoeid verkondiger van Gods woord; wordt hij niet door ongesteldheid of bezigheden verhinderd, dan gaan er weinig zondagen voorbij, dat hij niet in eene of andere kerk preekt; en telkens vermelden de Engelsche bladen, dat de kardinaal in die of die kerk met het patroonfeest of eenige andere bijzondere plegtigheid, of bij de inwijding van eenige nieuwe kerk of kapel in zijn diocees of daarbuiten het woord heeft gevoerd. Meestal zijn dit preken naar aanleiding van de feestplegtigheid; doch niet zelden maakt hij van zoodanige gelegenheid gebruik, om eenig onderwerp, dat juist de algemeene aandacht trekt, of kerkelijke of politieke, maar onder godsdienstig opzigt belangrijke gebeurtenissen uit een Katholiek oogpunt te beschouwen, ten einde de Katholieken tot eene juiste beoordeeling van dergelijke vragen op te leiden, of verkeerde begrippen en uitleggingen zijner Protestantsche landgenooten uit den weg te ruimen. Niet zelden houdt hij op de zondagen van de vasten of den advent eene geheele reeks van gelegenheidsredenen over eenig voor dat oogenblik belangrijk onderwerp. Dergelijke predikingen zijn dan wegens den degelijken inhoud en meesterlijken vorm kostbare bijdragen voor de Katholieke literatnur. Zoo zijn de vier redevoeringen over Concordaten door den kardinaal in 1855 bij wijze van adventpreken gehouden, toen de Engelsche pers algemeen een valsch en hatelijk denkbeeld van het concordaat met Oostenrijk gaf; en toen de Indische opstand de gemoederen vervulde, koos hij dien tot onderwerp eener rede, die hij bij de inwijding van het nieuwe koor der kathedraal van Salford hield.

Niet enkel echter in de kerk, ook daarbuiten treedt de kardinaal als publiek redenaar op, deels in vergade-

ringen, welke voor bepaalde doeleinden bijeengeroepen worden, — natuurlijk niet in politieke vergaderingen, maar in zamenkomsten, waar men over kerkelijke zaken, over onderwijs en liefdadigheid beraadslaagt en besluiten neemt; — deels voor toehoorders, die opzettelijk bijeenkomen om den kardinaal te hooren, en tevens door hunne bijdragen, naar Engelsch gebruik, eenig goed werk te bevorderen [1]). Dan wordt er een voor beschaafde hoorders belangrijk onderwerp, of eene vraag des tijds van staatkundigen, godsdienstigen, wetenschappelijken of letterkundigen aard tot stof gekozen. Op die wijze heeft de kardinaal eene menigte van verschillende onderwerpen behandeld, en zich bij Katholiek en Protestant den roem van een bedreven en boeijend verhandelaar of lezer (*Lecturer*) verzekerd [2]).

Deze openlijke voorlezingen, waarvan er een aantal

---

[1]) Zoo houden hooggeplaatste mannen, zelfs ministers en leden van het parlement voorlezingen en redevoeringen in lokalen van eenige Vereeniging tegen een bepaald intreêgeld, hetwelk ten behoeve dier vereeniging of van eenig liefdadig doel besteed wordt.

[2]) Ten bewijze strekke wat de *Times*, den kardinaal anders weinig genegen, in Augustus 1854 daaromtrent mededeelde: „Men zal zich herinneren, dat de „Vereeniging voor kunsten, handwerk en handel", bij gelegenheid eener van haar uitgegane tentoonstelling in St. Maartens-Hall, door uitstekende mannen een' kurs van voorlezingen deed houden. Ieder redenaar mogt zelf zijne stof kiezen, maar moest buiten alle godsdienstige en politieke discussies blijven. De lijst telt een aanzienlijk getal mannen, uitstekend door hunne verdiensten voor de wetenschap en het onderwijs. Het bestuur der kunstvereeniging had geen bezwaar gemaakt, ook den Kardinaal uit te noodigen, die zich gereedelijk liet vinden, om onder de voorstanders en bevorderaars van 't onderwijs op te treden. Hij hield twee redevoeringen over de huiselijke opvoeding der armen. Natuurlijk was de plaats, waar ze gehouden werden, overvol, voller nog dan bij de voorlezing waarmeê Dr. Whewell den kursus opende. Herhaaldelijk werd Zijne Eminentie door de hoorders toegejuicht, een kompliment, dat zeker de sierlijke welsprekendheid des Kardinaals wel verdiende."

in druk verschenen en vertaald zijn, voeren ons tot den letterarbeid des kardinaals terug. Met zijn verblijf in Engeland werd hij meer en meer overtuigd, dat hij, in 't belang van zijn vaderland, zijne krachten beter konde gebruiken, met zich bij 't schrijven niet den enger kring van geleerden, maar meer de behoeften van 't oogenblik en een grooter kring van lezers voor te stellen. „Hij besloot dan, gelijk hij zelf zegt, lang-beoefende en hartstogtelijk beminde studiën met de velerlei zorgen en de verschillende verstrooijende werkzaamheden te verwisselen, welke aan de leiding van het theologiesch gedeelte van den *Dublin Review* verbonden waren. Werken, waarvan de uitgave voorlang in de gedachte was, en de bouwstoffen met groote vlijt verzameld waren, werden opgegeven, sedert de gebeurtenissen en de literatuur van den dag allereerst zijn tijd en aandacht vorderden." In die rigting ging hij te meer voort, toen hij als bisschop zijne krachten vooral aan de behoeften van 't oogenblik te wijden had.

Zijne reeds herdachte conferentiën over de voornaamste leeringen en gebruiken der Katholieke Kerk was het eerste wat hij van dien aard in polemiek en apologetiek tegen de aanvallen der Protestanten leverde. Bij hen beweegt zich de bestrijding der Katholieke leer vooral op bijbelsch terrein, en zoowel die conferentiën als eene reeks van latere opstellen hebben ten doel: óf de bewering: dat de Katholieke leeringen onbijbelsch zijn, te weêrleggen; óf stellig aan te toonen, dat de bijbel ten gunste van de Katholieke en niet van de Protestantsche opvattingen is. Dit laatste geschiedt bijzonder in de voortreffelijke opstellen over de parabelen, wonderen en handelingen van het Nieuwe Testament. Zijne vroegere bijbelsche studiën kwamen hem hierbij uitnemend te

stade. Onderwijl werd hij meermalen genoopt, in artikelen of openlijke woordvoeringen tegen valsche opvattingen van sommige Katholieke leerstukken, gebruiken en inrigtingen, of tegen onjuiste beoordeelingen van kerkelijke maatregelen, gebeurtenissen en toestanden in het strijdperk te treden. Hiertoe behooren zijne reeds herdachte brieven aan John Poynder, het opstel over den stoel van den H. Petrus, de gelegenheidsredenen over concordaten, de opstellen over het lezen der H. Schrift in de moedertaal, over de opschudding tegen de vrouwenkloosters, de zaak der Madiaï's, gedeeltelijk ook de opstellen over Spanje en Italië, en de rede over de beletselen van den zedelijken en politieken vooruitgang, die hij als een antwoord op Lord Russell's rede over hetzelfde onderwerp hield.

In die velerlei polemiek wist de kardinaal zich op den duur van alle bitterheid te onthouden. „'t Was voorlang mijn vurigste wensch, schreef hij in 1839 [1]), de discussies over de verschilpunten vrij van alle harde en bittere woorden, en of met de kalme waardigheid, welke het bewustzijn der waarheid inboezemt, of zeker met dien opregten ernst, welke gemeenlijk de verdediging van wetenschappelijke meeningen kenmerkt, gevoerd te zien." Hij vereenigt zich op dat punt, verklaart hij, met hetgeen de *Dublin Review* in dezer voege zegt: „Het was altoos ons streven, godsdienstige onderwerpen met passenden ernst te behandelen en tegen onze bestrijders met zachtheid en daarom ook met hoffelijkheid op te treden. Wij hebben geen verlangen, om over *de menschen* te triomferen wier beginselen wij toetsen; het zou ons leed doen, indien ons een woord ontsnapte, dat hen zou kunnen

1) *A Reply* to Dr. Turton etc. p. 4.

kwetsen, en wij zullen er ons zelfs op toeleggen, om ons tegen de indrukken te harden, die de toespelingen, uitdrukkingen en aantijgingen, alswelke onze bestrijders zich soms veroorloven, op ons zouden kunnen maken."

Zeer bijzonder hield zich de kardinaal sedert het jaar 1835 met de Puseyïstische beweging bezig; eene beweging, „welke van Oxford uitgaande, het gansche gebied der Anglikaansche Kerk moest doordringen en schokken, totdat zij velen harer dierbaarste en begaafdste zonen aan de Katholieke Kerk zou teruggeven." Een bezoek dat hij dit jaar in 't Engelsch collegie te Rome van twee der aanzienlijkste en beminnelijkste leden der Puseyïstische partij: den te vroeg ontslapen Froude en Dr. Newman ontving, maakte hem voor 't eerst met het ontstaan en den voortgang dier groote godsdienstige omwenteling bekend; en zij nam, gelijk hij zelf berigt, van toen af eene voorname plaats in zijne gedachte in en werd het voorwerp zijner innigste belangstelling. Hij stond, datzelfde jaar in Engeland komende, zeer verbaasd, te bevinden, dat zij nog zoo weinig de aandacht der Katholieken getrokken had, ofschoon er reeds een aantal der *Tracts for the time*, waarin de Puseyïsten openlijk voor hunne gevoelens uitkwamen, verschenen was, en Dr. Wathely, de Protestantsche aartsbisschop van Dublin, den schrijvers reeds een *Tendimus in Latium* had toegezongen. „Den voortgang dier beweging te bewaken, hare ontwikkelingen gade te slaan, hare rigting zoo mogelijk te leiden, haar zacht tot het volledig bereiken van 't haar zelve onbewuste doel heen te voeren, en, meer nog, tegen hare dwalingen te strijden, voor hare gevaren te waarschuwen, tegen hare nieuwe wijzen van aanval wapenen gereed te houden", — dat was een der doeleinden, waartoe de

Dublin Review werd opgerigt; en dat hooge doel te helpen bevorderen, was de hoofdreden, waarom Dr. Wiseman zich met het theologiesch gedeelte er van belastte.

Reeds in de eerste aflevering verscheen, gelijk we boven zeiden, een opstel van Dr. Wiseman over de Puseyïstische beweging; daarop volgde van 1836—1847 eene reeks van artikelen, waarin de onhoudbaarheid der verschillende stellingen van het Puseyïsme, altoos in verband met de jongste schriften der leden dier partij, aangetoond, en met bondige betoogen en uitgebreide geleerdheid gestaafd werd, dat aan de Staatskerk alle aanspraak op Apostolische opvolging en gemeenschap met de Katholieke Kerk ontzegd moest worden. Hoe streng daarbij het Katholieke standpunt werd vastgehouden, ademde er toch in al die opstellen eene heuschheid en welwillendheid jegens de personen, zooals slechts de overtuiging aangaande de opregtheid van de meeningen der wederpartij, en de hoop eener eindelijke overeenstemming kunnen ingeven. Te regt ziet de kardinaal in de voorrede van het tweede deel zijner *Verhandelingen* (*Proeven*) *over verschillende onderwerpen*, waarin deze artikelen verzameld zijn, met genoegen op deze controvers terug: „Toen de dag der vereeniging kwam, zegt hij, had men aan geene zijde over iets vergeving te vragen of berouw te hebben. Ieder had met ernst en welligt met hevigheid geschreven; maar de wederzijdsche achting werd altoos bewaard, en van ééne zijde, dáárvoor kan ik instaan, de innigste belangstelling gevoeld."

De volharding waarmede Wiseman zijne aandacht aan dit onderwerp wijdde, is zooveel te meer te huldigen, als hij met zijne goede verwachting van de Puseyïstische beweging, aanvankelijk althans, onder de Engelsche Ka-

tholieken genoegzaam alleen stond. „Slechts weinig is het thans meer in de gedachte, zoo schreef hij in 1853 [1]), hoe koel mijne zienswijze opgenomen werd, hoe weinig ondersteuning van schrijvers zij buiten den *Dublin Review* vond, hoe stelselmatig zij door onze periodieke pers werd bestreden, hoe er door welligt meer dan een priester vlugschriften met titels als: „Zijn de Puseyïsten opregt?" uitgegeven werden. 't Is verder niet bekend, hoe de verdediger van die gunstige verwachtingen ook van vrienden moest ondervinden, dat zij hem als een enthousiast of liever als een fanatiek behandelden, die immers voor zijne eigen voeten een graf van bittere teleurstelling groef; hoe zelfs de geleerdste onzer geschiedschrijvers hem vriendelijk waarschuwend schreef, hem aan de ijdele hoop herinnerde, die mede ten tijde van Laud en de Nonconformisten gekoesterd, en door bittere teleurstelling vervangen werd, en hem vroeg, wat hij dan in de tegenwoordige beweging zag, dat hem betere gronden tot vertrouwen gaf, dan er, naar de ondervinding getuigt, destijds voorhanden waren. Ja dezulken, die wegens hunne betrekking de bewijzen, welke hem van eene hoopvolle uitkomst overtuigden, van nabij voor oogen hadden, beschouwden die beweging in een ander licht en meenden, dat hij er althans te veel gewigt aan toekende."

De ondervinding heeft getoond, dat Wiseman's opvatting de regte was. Tengevolge van de Oxfordsche beweging heeft de Anglikaansche Kerk „velen harer dierbaarste en begaafdste zonen aan de Katholieke Kerk teruggegeven"; na een tiental jaren kon de kardinaal zelf de wapens

---

1) Voorrede van het tweede deel zijner *Verhandelingen over verschillende onderwerpen.*

nederleggen en de voortzetting van den strijd aan hen overlaten tegen wie hij dien tot hiertoe had gevoerd, maar die nu aan zijne zijde stonden: mannen als Newman, Capes, Thompson, Renouf, Wilberforce, Belany, Lewis, Allies en Northcote. De opstellen van Wiseman hebben velen dezer mannen, naar zij zelven getuigden, krachtdadig in hunne nasporingen geholpen. Bepaaldelijk verklaart Newman ergens, dat Wiseman's artikel over de scheuring der Donatisten van den grootsten invloed op hem geweest is. Op uitnoodiging van Wiseman, die toen president van het collegie te Oscott was, kwamen Newman en zijne vrienden na hunnen terugkeer tot de Katholieke Kerk naar het digtbij gelegen Maryvale, waar zij te zamen woonden en onder Wiseman's leiding hunne studiën voortzetten. Elke week zag men toen den beroemden Oxfordschen geleerde onder de jonge studenten bij Wiseman's biechtstoel knielen. In den herfst van 1846 ging Newman met zijnen vriend St. John naar Rome, bleef echter met Wiseman in briefwisseling, en werd bij zijn terugkeer in het vaderland zijn bekwaamste medearbeider op het veld der Katholieke literatuur.

Wiseman's literaire arbeid in den *Dublin Review* bepaalde zich echter geenszins bij die voortreffelijke apologetische bijdragen. Ten tijde der oprigting van dit tijdschrift, zegt hij zelf, begonnen de Katholieken van de verdooving te bekomen, welke de leden, zooeven aan hunne boeijen ontheven, nog een tijd lang plegen te gevoelen. Er toonden zich teekenen van een hooger leven: er ontstonden nieuwe gemeenten; de scholen vermeerderden; nieuwe missiën werden geopend; men begon kerken te bouwen van nog ongekende grootte en pracht, en het volk toonde blijkbaar hoogere belangstelling voor onze godsdienst, en grooter geneigd-

heid om hare leer te hooren en juist te kunnen beoordeelen. De gunstige gelegenheid scheen dus gekomen, om nieuwe snaren te spannen, en den wel sluimerenden, maar ligt te wekken geest in beweging te brengen.

Aan dit doel nu waren, behalve een vroeger werkje over de plegtigheden der Goede Week in de Pauselijke kapellen [1]), de meeste opstellen in den *Dublin Review*, welke later in het derde deel zijner *Verhandelingen* verzameld zijn, bijzonder toegewijd, zooals de schoone artikelen over de gebeden der Kerk, over nationale feestdagen, over Christelijke kunst en dergelijke.

Bij die onderwerpen van godgeleerden of godsdienstigen aard, heeft de kardinaal nog tallooze andere stoffen in redevoeringen, voorlezingen als anderzins behandeld. Hij heeft daarmede het bewijs gegeven van de verbazende menigvuldigheid zijner kennis, en tegelijk, wijl dit meerendeels niet voor geleerden werd gesproken of geschreven, van zijne bewonderenswaardige bekwaamheid, om een schijnbaar droog en enkel voor geleerden belangrijk onderwerp door heldere opvatting en vernuftige behandeling, ook voor grootere kringen aantrekkelijk en nuttig te maken. Van dezen arbeid is slechts het kleinste gedeelte in druk verschenen; doch alleen datgene reeds, wat in het derde deel zijner *Verhandelingen* te vinden is, mag bewijzen, op wat uitgestrekt gebied de geleerde kardinaal zich beweegt.

Zijne *Fabiola* hebben wij slechts te noemen; aan dat meesterstuk van poëzij, dadelijk na de verschijning in vele talen, ook in de onze overgezet, is in der tijd ook in dit maandschrift hulde gebragt.

---

[1]) *Four lectures on the offices and ceremonies of holy week, as performed in the Papal Chapels*, delivered in Rome in the Lent of 1837.

Aan het laatste grootere werk des kardinaals, zijne persoonlijke *Herinneringen aan de laatste vier Pausen*, hebben we beloofd een afzonderlijk woord te zullen wijden. Van zijne jongste gelegenheidsredenen op zijne reis in Ierland hebben we boven gewaagd.

Treffend heeft een uitnemend bekeerling van Oxford, Frederik Oakeley, in eene door hem in 1855 uitgegeven voorlezing over de laatste tien jaren der Engelsche Kerk, de hooge verdiensten van den kardinaal in dezer voege zamengevat. „Hoe hoog men ook de diensten, door kardinaal Wiseman aan de Kerk bewezen, reeds nu waarderen moge, het moet aan den toekomstigen geschiedschrijver worden overgelaten, den waren invloed er van aan te toonen, en haren waren omvang te bepalen. Dat God een' man, wien zijne vlugheid van geest en de menigvuldigheid zijner gaven zoo eigenaardig geschikt maken, om de nationale en de Katholieke elementen der kracht die hij aanwezig vond, in harmonische en werkdadige eenheid zaâm te smelten, — dat God zulk een man in onze tijden heeft opgewekt, in ons land laat werken en ter bevestiging van onze Kerk behoudt, dat mogen wij als een sprekend bewijs zijner goedgunstigheid jegens ons en als een opmerkelijk voorbeeld dier wijsheid beschouwen, welke in alle tijdperken van de geschiedenis der Kerk altoos de geschiktste werktuigen wist te vinden, om te volbrengen wat juist dan geschieden moest. Of ik gelijk heb, of mij vergis, met te zeggen: dat het gebrek waaraan ons Katholicisme leed en deels nog lijdt, eene zekere kleinmoedigheid is, — die eigenschap van karakter, waarvan de groote philosoof der heidensche oudheid (Aristoteles) zegt: dat zij de eigenschap is van diegenen welke „grooter dingen waardig, hunne aanspraken

te laag waarderen", — dat moet gij beter kunnen beoordeelen dan ik, die nog niet zoolang met de kerkelijke betrekkingen bekend ben. Maar dat zeg ik zonder bedenking: zoo er in de schriften, woordvoeringen en handelingen van kardidaal Wiseman ééne strekking duidelijker uitkomt, dan andere, 't is het streven, om den Engelschen Katholieken datgene wat ik echte kerkelijke fierheid zou mogen noemen, in te storten; met andere woorden, hen tot de regte waardering onzer aanspraken op te voeren, welke den grondslag van allen krachtigen handel uitmaakt. Ziet zelven, of niet de feiten mijne opvatting staven. Wat anders bedoelden zijne voorlezingen in Moorfields, waardoor de kardinaal, toen nog een jong mensch, voor 't eerst aan de letterkundige wereld in 't Katholieke Engeland bekend werd, dan voor zijne hoorderen de grootheid der Katholieke Kerk aanschouwelijk te maken? Wat anders zijne voorlezingen te Rome over de Goede Week, dan de magt der Kerk te toonen, om het groot geheim des Evangelies voor oogen te stellen? wat anders zijne opstellen in den *Dublin Review*, dan de overweldigster, door een zedeloozen monarch op den zetel der oude en wettige Engelsche Kerk geplaatst, in al hare nietigheid te doen uitkomen, of tegen de magere liturgie en de armelijke eeredienst der nieuwe religie de majesteit der Katholieke godsdienst en den rijkdom en de menigvuldigheid der Katholieke oefeningen van godsvrucht over te stellen? Wat anders verder is het doel van elke openbare akte zijner aan gebeurtenissen zoo rijke bisschoppelijke bediening, en inzonderheid van dezer merkwaardigste daad: de invoering der hiërarchie geweest, dan der Engelsche Kerk weder eene vaste inrigting te geven; haar, zooveel mogelijk, ook in haar uiterlijk voor-

komen te maken tot hetgeen zij in waarheid altoos geweest is: de voortzetting der Kerk van den H. Augustinus en den H. Thomas van Kantelberg, met de groote Kerk van 't vasteland verbonden door gelijken rang, gelijke regten, en met den Apostolischen Stoel daardoor, dat zij van hem hare inrigting, gelijk weleer de overlevering des geloofs, ontvangen heeft?"

We eindigen met nog over te nemen, wat een even streng als scherpzinnig oordeelkundige, Dr. Brownson, in der tijd van de verdiensten des kardinaals vooral als schrijver verklaarde: „Kardinaal Wiseman, schreef hij, is een der eerste geleerden en een der grootste mannen van onzen tijd. Hij heeft meer voor de zaak eener echte Katholieke literatuur en geleerdheid gedaan dan eenig ander Engelsch schrijver. Zijn naam was een der eerste die ik onder de Katholieke schrijvers leerde hoogachten, en sedert mijne bekeering is mijne bewondering voor zijne uitgebreide geleerdheid, zijne menigvuldige talenten, zijnen schitterenden geest en zijne onvermoeide en zegenrijke werkzaamheid met den dag toegenomen. Het Katholieke Engeland en Amerika zijn veel, zeer veel aan hem verschuldigd, en zullen, wanneer hij reeds lang zal heengegaan zijn om zijn loon te ontvangen, reden hebben, hem nog met innigen dank te gedenken jegens den almagtigen God, dat Hij hun in hun staat van vernedering zulk eenen man geschonken, en hem tot het hoofdwerktuig gemaakt heeft om hen op te heffen, en zelfs hunne vijanden achting af te persen."

Moge God nog lang zulk een sieraad voor zijne H. Kerk en voor de wetenschap bewaren!

VERSCHEIDENHEDEN.

DE DUITSCHE GUSTAAF-ADOLF-VEREENIGING.

We nemen uit het *Zondagsblad*, een Katholiek orgaan van Mainz, eenige bijzonderheden aangaande de Protestantsche *Gustaaf-Adolf-Vereeniging* over, welke ter aanvulling en ten vervolge strekken van hetgeen wij dienaangaande meermalen hebben meêgedeeld. De oorsprong van de *Gustaaf-Adolf-Vereeniging* klimt, gelijk men weet, tot de jaren 1840—1841 op. In 1843 gelukte het aan Groszmann, oud-superintendent te Leipzig, die Vereeniging algemeen te maken en over het geheele Protestantsche Duitschland uit te breiden. Zij ontving haren naam van den welbekenden koning van Zweden, wiens gedachtenis bijzonder verheerlijkt is, toen de geschiedenis van het Duitsche volk in de handen der dichters was gevallen.

Het eerste en voorname doel der Vereeniging is, naar we vroeger reeds meldden, de ondersteuning der arme geloofsgenooten die in de Katholieke landen verspreid zijn; maar hoe belangrijk die ondersteuning is, kan men opmaken uit het verslag van 't jaar 1855—1856, dat in den Gustaaf-Adolf-Kalender voor 1858 te vinden is. De ontvangsten bedroegen de aanzienlijke som van 145,700 gulden. Die som is verdeeld geworden onder 327 gemeenten, waarvan 1 in Afrika, 9 in België, 200 in Duitschland, 13 in Frankrijk, 4 in Holland, 2 in Italië, 61 in Oostenrijk, 21 in Pruissiesch Polen, 1 in Portugal, 1 in Zwitserland en 5 in Turkije en in de Donauvorstendommen.

Onder de organen welke de Vereeniging gebruikt, om zich van de medewerking der Protestantsche bevolking te verzekeren, be-

hoort in de eerste plaats de genoemde Gustaaf-Adolf-Kalender, die zijn zesde jaar is ingetreden, Dit boekje kost slechts 4 kreutzers (6 cents), ofschoon het 40 bladzijden tekst met eene opgave der markten en een groot aantal plaatjes bevat.

Men vindt er de lijst der vorsten, die tot den Duitschen Bond behooren: zij zijn 32 in getal. Vier daarvan zijn Katholiek (Oostenrijk, Beijeren, Saksen en Lichtenstein); 11 Evangeliesch-Hervormd, 16 Evangeliesch-Luthersch en 1 Evangeliesch-Protestantsch (Baden). Deze laatste indeeling zal ongetwijfeld verwonderen; het is toch bekend, dat de Evangelische Unie in Pruissen zoowel als in het groot-hertogdom Baden bestaat; en daarom begrijpt men niet, hoe het regerende huis van Pruissen onder de Evangeliesch-Hervormden is gerangschikt.

Dezelfde Almanak leert ons in zijne Chronologische tafel, dat er juist 1256 jaren verloopen zijn sinds de vestiging van het Roomsche Pausdom. Natuurlijk is dit niet te verstaan van deszelfs invoering in Duitschland, welks bekeering tot het Katholiek geloof verbonden is met den naam van Bonifacius, die eerst 114 jaren later kwam. Deze dagteekening ziet op het tijdperk waarin het Pausdom ter sluiks de Kerk is binnengedrongen. Die noodlottige gebeurtenis zou dus hebben plaats gehad in 602, onder het Pausclijk bestuur van Gregorius den Groote; ongelukkig wordt die datum niet aangenomen door den Protestant Douai, wiens getuigenis niet verdacht kan zijn; deze toch noemt Gregorius den Groote na Innocentius I, aan wien hij de eerste plaats geeft. Diensvolgens zal de Gustaaf-Adolf-Kalender voor 1860 zich aldus moeten uitdrukken: „1460 jaren sedert de invoering van het Roomsche Pausdom.“

Behalve het eerste doel, dat duidelijk wordt aangegeven, beoogt die Almanak: 1. den haat tegen de Katholieken gaande te houden; 2. de Protestanten voor de Evangelische Unie te winnen. We zullen ons, zegt het Mainzer *Zondagsblad*, bij het bewijzen van het eerste punt bepalen, en daartoe ons tevreden stellen met aanhalingen uit den jaargang van 1858, die vol is van aanvallen tegen de Katholieke godsdienst.

Ziehier vooreerst eene geschiedenis, waaruit wij leeren, hoe Allerzielendag in Spanje gevierd wordt: „In de sombere kerk,

zegt de Kalender, ziet men gewoonlijk eene tafel met twee brandende waskaarsen; tusschen de kaarsen is een relikwiekasje geplaatst benevens eene schaal, en bezijden de tafel bevindt zich een priester, die met de treffendste woorden een beroep doet op de edelmoedigheid der geloovigen. *Al wie een halven dollar in deze schaal werpt, verlost eene ziel uit het vagevuur*, zeide een priester in een kerk van Cadix.« Waarlijk, het is zeer belangrijk voor ons te vernemen, dat onze naburen in Spanje bij *dollars* rekenen! met andere woorden, dat die gansche geschiedenis eene klinklare leugen is.

Op eene andere plaats wordt de wreedheid beschreven, waarmede men in het jaar 1751 in Frankrijk de Hervormde kinderen overdoopte. Men bond aan kinderen van tien, twaalf en veertien jaren de handen, sleepte ze naar de kerk met behulp van de gewapende magt, en doopte ze volgens Katholiek kerkgebruik; doch de kinderen bleven zoo standvastig, dat zij gedurende de plegtigheid de dienaren van den Paus in het aangezigt spuwden.

Verder zet men wijd en breed uiteen, dat de Katholieken naar de Christelijke leer niet verpligt zijn, woord te houden aan de ketters, en dat de Roomsche Pausen den meineed goedkeuren. De oorlogen der Hugenoten, Hussieten en Albigenzen dienen daartoe ten bewijze. (Dit nu is stereotiep in alle Protestantsche boeken.)

In een lofzang verheerlijkt men den vromen dienaar Gods Jan Husz, die door de knechten der priesters is omgebragt. In een anderen lofzang verheft men den moed van Georgius van Brandenburg, door wiens toedoen er den 16 Junij 1530, op den rijksdag van Augsburg, geen enkel Protestant deel nam aan de feestviering van den Sakramentsdag. In datzelfde gedicht wordt de processie met het Allerheiligste genoemd *eene lijkstaatsie, waarvan het bedrog reeds lang ontsluijerd is.*

Eindelijk, wat die historische schets waardig bekroont, is de geschiedenis van Judith Caspal, geboren Maret. Onder het gelukkige bestuur, zoo leest men, van Napoleon I, in 1810, bloeiden het ware Christendom, de zachtmoedigheid, de nederigheid en de heilige liefde onder de Katholieken en Protestanten van Rocca-Rossa, een dorp op de grenzen van Italië, en gemengde huwelijken werden er aangegaan. Zoo gebeurde het, dat Victor Caspal, een Katholiek, zijne liefde schonk aan Judith Maret, die Protestant was.

Maar in 1814 werd het geluk der verloofden met een enkelen pennetrek vernietigd; de gestrengste maatregelen werden tegen de Hervormden genomen, en de gemengde huwelijken volstrekt verboden (?), wat in waarheid alleen bij de Protestanten is geschied.

Victor en Judith begeven zich dan naar Zwitserland, en laten er hun huwelijk door een Protestantsch leeraar inzegenen. Doch teruggekomen om hunne zaken te hervatten, wordt V. Caspal in de gevangenis geworpen, zijn huwelijk nietig en van geener waarde verklaard; en Judith, die een kind ter wereld had gebragt, was op het punt van krankzinnig te worden en dobberde weken lang tusschen leven en dood. De Roomsche priester had meer dan eene gelegenheid kunnen vinden, om het kind te laten doopen; maar onbeschaamd en wreed, als de Roomsche priesters zijn, wachtte hij het herstel der moeder af.

Nu komt hij aan Judith haar kind ontrukken om het te doopen, en plaatst het in het weeshuis van Milaan, ten einde het in de Katholieke godsdienst te doen opvoeden. Judith snelt naar den bisschop en roept zijn mededoogen in, doch wordt met koudheid teruggestooten. In dien wanhopigen toestand neemt de moeder haar kind en redt zich in de bergen. De Oostenrijksche dragonders zetten haar ijlings na: reeds zijn de keizerlijke troepen op het punt van haar in te halen; doch nu waagt de ongelukkige een gevaarlijken sprong, klimt eene steile rots over, en zoekt hare toevlugt bij de veehoeders; doch het kind van Judith sterft, en de moeder volgt het weldra in het graf.

En dit nu is de zedeles van die gansche geschiedenis: „Blijve ons medelijden aan de gedachtenis van Judith gewijd! de hemel vergeve aan hare vervolgers! doch ieder gedenke het gebod door den Heer gegeven aan allen die in zijnen naam gelooven: de liefde is het hoogste goed: zonder haar zijn de Christenen slechts een luidend metaal en eene klinkende schel.„

Het is gemakkelijk te zien, welke „liefde„ in dien Almanak heerscht, en of niet juist in de Gustaaf-Adolf-Vereeniging die klinkende schellen te vinden zijn.

„DE TIJDSTROOM."

„Afschuwelijk!" — riepen wij uit bij het lezen eener novelle, voorkomende in een der laatste nummers van *De Tijdstroom* (15 Julij 1859). Hadden we vroeger reeds meermalen in twijfel gestaan, of wij over de strekking van dat maandschrift iets zeggen zouden, wij aarzelden nu niet meer; de lezers van *De Katholiek*, dachten we, hebben, om die strekking volkomen te begrijpen, slechts een kort verslag en een paar uittreksels van deze novelle noodig.

Gevallen, in den strijd des levens: is de titel van het verhaal. Eduard, een jong student — de held der novelle, indien men den *Gevallene* zoo noemen mag — treedt dadelijk voor de oogen der lezers op met de vraag die hij zich zelven doet: „En waarom zou ik schrijven?"; maar in die vraag, voegt de novellist er bij, lag deze andere opgesloten: „Waarom besta ik?" Duidelijker nog wordt Eduard geteekend als iemand „met veel krachten begaafd", en niettemin „soms zoo zwak, *omdat hij twijfelt*, *omdat hij geene „godsdienstige overtuiging bezit*" (bl. 11).

Dat is toch nog zoo kwaad niet, zal men denken, dat het gemis van godsdienstige overtuiging als *een gebrek*, als oorzaak van zwakheid wordt voorgesteld. Inderdaad menig lezer zal nu met kalme gerustheid de lektuur voortzetten en niet vermoeden, dat het ook op *zijne* godsdienstige overtuiging gemunt is.

Men zou echter weinig belang stellen in den twijfelenden, ongeloovigen Eduard, indien men niet spoedig eenig medelijden met hem gevoelde; de schuld lag niet zoozeer aan hem, maar aan.... moeder, vader en Dominé! „Zijne moeder had aan hare kinderen een morgen- en een avondgebed geleerd, een gebed om vóór het middagmaal, en een ander om na het middagmaal op te zeggen; hen des Zondags een kapittel uit den Bijbel voor de jeugd laten voorlezen en hen medegenomen naar de kerk; — maar zich overigens in hare nederigheid te slechte dienstmaagd gewaand in den wijngaard des Heeren, om zelve veel met hare kinderen over godsdienst te spreken". Arme lezers van *De Tijdstroom*! herinnert gij a hier niet met smart aan een dergelijk *pligtverzuim* ook van *uwe*

moeder? Nog erger was het met Eduard's vader gesteld: deze was professor, maar in de natuurkunde en niet in de theologie, en meende daarom: „de Dominé moest hun de godsdienst leeren, „dat was *zijn* vak niet". De professorale meening moge nu afkeuring verdienen, zij stelt tevens de schuld van Dominé in het helderste licht: den kinderen de godsdienst te leeren, was toch bij uitnemendheid *het vak* van Dominé, en intusschen had (de jonge) Eduard hem op de katechisatie vele vragen gedaan, waarop Dominé hem „*meestal geen of geen voldoend antwoord*" gegeven had (bl. 12). Men houde wel in het oog, dat hier geen spraak is van *één* Dominé, van een orthodoxen of liberalen, een meer of min geleerden Dominé; neen het is DE Dominé, die „meestal geen of geen voldoend antwoord" op Eduard's vragen gaf.

Zelfs schijnt het Dominé althans niet aan ijver ontbroken te hebben; want niettegenstaande zijn „onvoldoend" onderrigt, wist hij Eduard, toen deze aangenomen werd, in zekere geestdrift te brengen, in een soort van dweepzieke overspanning. Gelukkig of ongelukkig — dit weten we niet — maar zeker natuurlijk kwam daarin weldra eenige bekoeling: en zij verdween geheel, toen Eduard student werd, nu nog meer begon te onderzoeken en zelfs de preken kritiseerde. De twijfel — las hij — is de weg tot de overtuiging; en hij twijfelde.

„Hij twijfelde niet aan het bestaan van God, van een almagtig en „liefderijk Opperheer, die een Vader is voor zijne schepselen, neen, „hij dacht zelfs niet, dat het mogelijk *kon* wezen daaraan ooit te „twijfelen, maar hij geloofde niet meer aan de waarheid van de open„baring. De bewijzen zelve [N B.] die de Dominé in overvloed had bij„gebragt om de waarheid daarvan duidelijk te maken, werden Eduard's „eerste wapenen tegen het Evangelie."

Derhalve — moet de lezer besluiten — was de schuld van Dominé eigenlijk zoo groot niet, daar hij geestdrift in Eduard wist op te wekken, daar hij zelfs bewijzen bijbragt, en wel in overvloed, om de waarheid der openbaring niet alleen te toonen, maar duidelijk te maken. Er bestond dus eene andere oorzaak voor het ongeloof van Eduard: de schuld lag „of aan Eduard" of .... *aan de openbaring*.... De schrijver laat ons daarover niet lang in het

onzekere. Nog op dezelfde bladzijde 13 verstout hij zich te vragen: „Maar had hij (Eduard) *dan niet genoeg* aan zijn geloof in God?„ en op die vraag antwoordt hij: „Wanneer alles hem ware meêgeloopen, MISSCHIEN: maar hij had veel kracht noodig en zijn „geloof moest dus wel groot zijn en wel vast.„

Duidelijk ontwaart men, hoe de schrijver van zijne eigene stoutheid verschrikt, en zich haast om van „een groot en vast *geloof*„ te spreken, ten einde den onaangenamen indruk, welken dat woord: MISSCHIEN op dezen of genen maken kon, te verzachten. Zoo hij op dien voet voortging, zoo hij reeds hier *zijne* wapenen tegen evangelie en openbaring liet blinken, menig novelle-lezer die slechts amouretjes verlangt, zou bevreesd de vlugt nemen en het boek uit de hand leggen. Dat gevoelde de schrijver; daarom had Eduard eensklaps „veel kracht noodig en een groot geloof„; want dit diende nu aangetoond, of liever *verteld* te worden en een vertelseltje zou den lezer weêr moed geven.

Eduard dan wilde voor *de kunst* leven; poëzij en viool, daarvoor had hij aanleg en neiging; maar zijn vader de professor — gelijk immers de ouders altijd hunne kinderen ongelukkig maken? — verzette er zich tegen; hij verkoos zijnen zoon tot opvolger in zijn vak, in de natuurkunde te hebben. Heerlijk schoon tegenover dien ontaarden vader vertoont zich Eduard: hij gehoorzaamt. Maar men begrijpt, welke melancholie zich nu van hem meester moest maken: immers hij gevoelde nergens in te zullen noch te kunnen *uitblinken* (het doel van 's menschen leven?): niet in de kunst, waarvoor hem de tijd, niet in zijn vak, waarvoor hem de noodige sympathie ontbrak. Dat deed hem lijden, zwaar lijden; bij niemand, zelfs niet bij zijne moeder kon hij troost zoeken; en natuurlijk moest zijne reeds zwakke gezondheid onder dat lijden nog zwakker worden.

Eene zaak echter restte hem nog: de liefde kon hem „nog genot, nog voldoening, nog vergoeding„ geven. Anna van Alden was de speelnoote zijner kindsche jaren geweest en had vroeger zich zelve — dat is een kinderbal!! — voor hem opgeofferd: haar beminde hij. Maar helaas! jaren lang was zij met hare moeder afwezig geweest, en de brieven die hij haar geschreven had, waren hem door hare moeder teruggezonden; wel was zij nu wedergekeerd, maar Anna's moeder vergunde hem slechts *zelden* (!) den toegang

tot naar huis en *nooit* om met Anna alleen te spreken. Hoe onverstandig handelen toch die moeders! Eduard kende nu Anna's gedachten niet!

Ziedaar het lijden van een student aan de akademie, volgens de natuur!

Dat lijden, die donkere toekomst, welke Eduard te gemoet zag, stonden noodzakelijk in verband met zijne denkbeelden over of eigenlijk tegen de godsdienst. Maar de schrijver kende zijne lezers te goed, om nu reeds die denkbeelden te ontwikkelen. Hij laat dus eerst een gesprek plaats hebben tusschen Eduard en diens vriend, die hem mededeelt, hoe Anna van Alden het aanzoek van den rijken August Duval heeft afgeslagen; dat deed Anna welligt uit liefde tot mij, denkt Eduard, en besluit haar eenen brief te schrijven.

Eduard's *hoop* is dus opgewekt. Allernatuurlijkst worden *eerst nu* zijne goddelooze en afschuwelijke gedachten verklaard, die de donkere toekomst — dat is, de wanhoop — hem vroeger ingaf; WANT de lezer is voorbereid, hij weet, dat er een liefde-historietje volgen moet en wil daarom nu ook naar theologie luisteren. Wij vragen attentie voor de volgende regels, die wij niet dan met huivering afschrijven, waarin die gedachten vervat zijn; zelden hoorden wij het ongeloof zich op dergelijke wijze uitspreken:

„Zoo lang de toekomst hem donker voorkwam, scheen zijn leven „hem een raadsel.

„Hij kon toch niet aannemen, dat hij hier op aarde moest lijden, „wanneer hij er zoovelen rondom zich gelukkig zag; *hij voelde zich „niet zoo verdorven om door dat lijden gelouterd te moeten worden*; hij „begreep de reden van dat lijden vooral daarom niet, omdat het hem „niet van buiten aankwam, maar hij het, om zoo te zeggen, met „zich omdroeg, als een vloek die op zijn hoofd rustte; hij nam het „niet gelaten aan, want hij was ontevreden met de wereld en met „zich zelven; zijn lijden scheen hem doelloos even als zijn leven: „hij leed omdat hij geen doel in dat leven zag. Buiten zijn wil was „hij op aarde geplaatst, *en Hij, die hem hier in het leven had geroepen, „had hem de krachten niet gegeven om dat leven te dragen; maar hem „wel gaven geschonken, die hij niet kon ontwikkelen....*"

[Deze rustpunten moeten zeker dienen, om den lezer zelven te

doen overwegen, hoe onbarmhartig die „HIJ" handelt, die Eduard buiten zijn wil in het leven had geroepen.]

„Was het zijne schuld dat hij zich niet kon nederwerpen bij het „kruis van Christus, dat hij zijn lijden niet kon aannemen als een „offer, gebragt aan hem die, *volgens het geloof van anderen*, het geluk „der menschen gekocht had met zijn bloed? EN — [godslasterlijke, godtergende vraag!] — WAS ZIJN LIJDEN MISSCHIEN NIET GROOTER DAN „DAT VAN CHRISTUS? Jezus van Nazareth had een doel, hij leed en „stierf als martelaar voor zijne leer, voor zijn zaak, voor de mensch„heid, die hij de waarheid voorhield: dat was grootsch, dat was edel, „maar dat was niet ongelukkig. Die waarheid, die hij leerde, waarvan „hij overtuigd was, zou hem overleven, zijne woorden waren als vrucht„baar zaad in den akker gevallen, hij wist dat hij zou triomferen. „Ondanks zijne vele vijanden, ondanks zijne vrienden die hem ver„kochten en verloochenden, restten er nog altijd die in hem geloof„den; restte hèm het geloof dat hij zijn bloed vergoot voor de „menschheid.

„En Eduard aan beide handen gebonden èn door zijne zwakke ge„zondheid èn door de tegenwerkingen zijner ouders, in een tijd ge„boren, waarin de individuën elkander verdringen, een tijd van over„gang, van halfheid, met de eene hand het oude verstootend en met „de andere tastend naar het nieuwe — wat moest hij? Wat hij wilde, „kon hij niet.

„O, hij wist het dat velen dit leven als een pelgrimstogt beschou„wen en een doel voor dien togt hebben gevonden in hunne vroom„heid, en dikwijls kon hij dezulken benijden om den vrede en de stille „rust die zij smaakten; *maar hen navolgen, dat kon hij niet.*

„Zij gaven hem den Bijbel aan tot eenigen rigtsnoer voor zijn geloof „en zijn wandel. De Bijbel; ja voorzeker, die bevatte veel schoons, „die had krachtig meêgewerkt om het Rijk van Licht en Waarheid „uit te breiden, die was de bron, waaruit alle groote denkers en wijs„geeren sedert achttien eeuwen hadden geput; maar toch.... ER WAS „ZOO VEEL TEGENSTRIJDIGS, ZOO VEEL ONMOGELIJKS, ZOO VEEL TERUG„STOOTENDS IN. De moraal, die het Evangelie predikt, daarmeê ver„eenigde hij zich natuurlijk volgaarne, want de grondtoon: Hebt God „lief boven alles en uw naasten als u zelven, was altijd en voor iedereen „waar en goed; alleen men wilde hem dwingen God lief te hebben „volgens het *Dogma*, alleen men riep hem toe: „zoo ge niet als een

" " arme zondaar leert knielen bij het kruis van Christus, zoo ge niet
" " gelooft dat Hij u kocht met zijn bloed, zult ge geen rust vinden
" " en geen vrede. "

" *En dat dogma, wat was dat?* Dat onderstelde een soort van solida-
" riteit tusschen alle menschen tegenover de zonde, als een afgeschei-
" den iets, als iets buiten Gods schepping. Die zonde *zou* zijn gehuldigd
" door het eerste menschenpaar, en van toen af was de menschheid
" vervloekt en de toorn Gods opgewekt. Om die zonde weg te nemen
" van de menschheid, om dien toorn Gods te bevredigen, was Christus op
" de wereld gekomen en was Hij gestorven aan een kruishout, en de
" mensch, die zich nu van zijne solidariteit tegenover de zonde wilde
" vrijmaken, kon dit doen door te gelooven dat Christus geleden had
" en gestorven was ook voor hem, om hem te regtvaardigen voor God.
" IN PLAATS DUS VAN EEN GOD DER LIEFDE: EEN GOD DES TOORNS,
" IN PLAATS VAN EEN VADER IN DE HEMELEN: EEN MIDDELAAR, DIE
" HEM EERST TOT VADER MOEST MAKEN; IN PLAATS VAN VRIJE, ZELF-
" STANDIGE WEZENS: AFSTAMMELINGEN VAN HET EERSTE MENSCHENPAAR,
" ALTIJD ONDER DEN VLOEK VAN HUN EERSTE OVERTREDING.

" In plaats van een klare en duidelijke openbaring van den *eenigen*
" God: *een geheimzinnige drieëenheid, een onbegrijpelijke verwarring* van
" een Vader, een Zoon en een Heiligen Geest; IN PLAATS VAN ENKEL
" LIEFDE: OVERAL BLOED; in plaats van overtuiging: *geloovig neêrleggen;*
" in plaats van *Rede* en *Natuur:* ONMOGELIJKHEDEN, *wonderen geheeten.*
" Overal in dat dogma *verwarring, en tegenstrijdigheid,* duisternis en mys-
" terie. Een God die sterft aan een kruis, die alwetend is en in de
" toekomst ziet *en toch morele smart lijdt;* een voorbeeld, gegeven *in*
" *een tweeslachtige natuur*, in een Godmensch, *op een bovennatuurlijke*
" *wijze geboren*, na zijn dood *wederverschenen* op de aarde, *opgevaren*
" *ten hemel*, en die wonderen, die [NB] *ophouden* wonderen te zijn
" zoodra het een God geldt, gegeven ten bewijze voor *de opstanding*
" *van menschen.*

" Neen, daar mogten er velen zijn, die zich bij dat dogma neder-
" legden, DIE HUNNE REDE EN HUN VERSTAND DEDEN ZWIJGEN en ge-
" loovig het hoofd bogen: EDUARD, DE ZOON DER 19de EEUW, DER
" EEUW VAN VOORUITGANG OP HET GEBIED DER STELLIGE WETENSCHAP-
" PEN, DER EEUW VAN ONDERZOEK EN KRITIEK BIJ UITNEMENDHEID,
" EDUARD KON DAT NIET.

" Hij wendde zich om naar de wijsbegeerte: daar gloorde oogen-
" schijnlijk de fakkel der Rede, daar volgde men den weg van het

„ verstand, tot dat men zich eensklaps in een volslagen duister bevond.
„ Stelsels op stelsels, het eene afgebroken door het andere, het meest
„ consequente leidende tot volslagen ongeloof.

„ Een natuurgodsdienst dan! Ja, een fraaije naam; maar waar zijn
„ de grenzen? Er is een God en er zijn wetten, door Hem gemaakt;
„ maar die wetten, zij worden in 't eind gelijk aan die steenen afgo-
„ denbeelden, die men langs de oevers van de Ganges ziet voortgaan,
„ altijd voortgaan, zonder dat zij er iets van gevoelen of de raderen
„ van hun wagen een mensch of een steen verbrijzelen. Alles wordt
„ zoo natuurlijk en zoo stellig, dat men zich huiverend begint af te
„ vragen of het heelal ook eene groote machine is met raderen en
„ rondsels, of de bestudering der natuur en van hare stellige wetten
„ niet in 't eind werken moet als de staathuishoudkunde, welke van
„ onze maatschappij een groot ligchaam heeft gemaakt zonder ziel, waarin
„ cijfers omloopen in plaats van bloed.

„ Zoo, onbevredigd waar hij het oog ook wendde: hier afgeschrikt
„ door zijne rede, daar door zijn gevoel, wist Eduard niet waar zich
„ aan vast te houden, wanneer zijne ziel door stormen werd beroerd,
„ en dan kon hij den geloovige benijden, die zich vastklemt aan het
„ kruis, of den stelligen wijsgeer, die het woord *God* als voor alsnog
„ onverstaanbaar heeft uitgeschrapt en dan niet is neêrgestort in een
„ peilloozen afgrond!

„ Maar thans — [dat is, nu Anna hem misschien beminde] — hebben
„ wij gezien, dat de hoop hem zijn vertrouwen op de Godheid had
„ weêrgegeven; hij dankte voor die uitkomst, hij smeekte om kracht
„ in geluk zoowel als in rampspoed, hij bad om de kennis der waar-
„ heid!„ (Bl. 21—24.)

Het zal velen bij het lezen gegaan zijn als het ons ging. In het begin wilden wij *den schrijver* verschoonen en *hem* dat vreeselijk ongeloof niet ten laste leggen: het zijn slechts gedachten, zoo hoopten we, niet dan mijmeringen van den twijfelenden Eduard, die aanstonds hare teregtwijzing zullen ontvangen. Maar toen wij integendeel zagen, hoe *de schrijver* vast- en volhield; hoe hij zich verlustigde en baadde in genot bij het voorstellen dier drogredenen tegen de openbaring; hoe zijne pen vloog over het papier, toen hij zijne afschuwelijke tegenstellingen kon nederschrijven, ze zoo kort, zoo puntig en scherp mogelijk maakte, en in de godsdienst

der openbaring *in plaats van liefde overal bloed* zag, terwijl hij ter naauwernood een woord van afkeuring over had voor de wijsbegeerte, die den weg *van het verstand* volgt, en wier *meest consequent* stelsel leidt tot *volslagen ongeloof*; — o, toen gevoelden we iets, dat we niet kunnen beschrijven, een weemoed, zooals wij nog nimmer ondervonden hadden. Zóó ver is men dan reeds gekomen in ons vaderland! zulke taal durft men dan uiten in een tijdschrijft, dat blijkbaar eene hooge plaats waant of poogt in te nemen! Het lijden van een student, die geen violist kan worden en denkt het meisje zijner keus niet te kunnen krijgen, vergeleken bij — neen, zwaarder geacht dan het lijden des Heeren! een verwijt gedaan aan God, dat hij den mensch op aarde plaatst, zonder hem de noodige kracht te verleenen! de bijbel verworpen als een boek vol tegenstrijdigheid en onmogelijkheid! het dogma vooral van den bijbel verworpen als onzin en dwaasheid! de erfzonde verworpen! de verzoening des menschen door Christus' bloed verworpen! alle geheimen en wonderen verworpen! niet meer de Heiligen, maar thans Christus zelf *als middelaar* verworpen! de Drieëenheid, de Menschwording van Gods Zoon, de wonderen van Christus' Geboorte, Verrijzenis en Hemelvaart verworpen te gelijk met onze opstanding!... Mijn God! dachten we, zijn dan de tijden van het heidendom voor ons vaderland teruggekeerd?

Maar wij zijn nog niet aan het einde onzer taak. Hadden wij bovenstaand uittreksel gevonden in eene wetenschappelijke verhandeling van *De Gids* of *De Tijdspiegel*, wij zouden het wel even afschuwelijk, maar toch op verre na niet zoo gevaarlijk gevonden hebben; zij schrijven voor een publiek, dat in het algemeen hoog genoeg staat om te oordeelen. *De Tijdstroom* schrijft voor een geheel ander publiek; voor een publick, dat behagen heeft in novellen; een publiek, dat, zoo men het naar deze novelle beoordeelen mag, zich zeer gemakkelijk laat medeslepen en zelfs weinig smaak bezit: voor hetwelk derhalve dergelijke ongeloovige taal dubbel gevaarlijk is. Om dit te staven, willen wij, nogtans zoo kort mogelijk, den gang en afloop der novelle mededeelen, ten einde tevens ook de moraal te leeren kennen, welke *De Tijdstroom* populair wil maken.

Anna van Alden had het aanzoek van August Duval afgewezen;

dat deed zij misschien voor mij, hoopte Eduard, en die hoop had hem *„zijn vertrouwen op de Godheid weêrgegeven"*! derhalve schreef hij een minnebrief aan Anna, die in extenso te lezen wordt gegeven, om aan anderen ten voorbeeld te kunnen dienen. Maar hoe nu dien brief aan Anna in handen te spelen? Het middel was spoedig gevonden; hij wist eene dienstbode in zijn belang te winnen, dat wil zeggen, ontrouw te maken aan hare meesteres, en ontving nu een kort maar gunstig antwoord van Anna. Een bezoek en eene liefdesverklaring volgden bijna onmiddellijk; natuurlijk, zooals jongelieden dat altijd behooren te doen, zonder voorkennis van Anna's moeder; deze echter verrast hen, is niet weinig ontevreden, wil volstrekt van geene verbindtenis tusschen Eduard en hare dochter hooren, geeft, met eene fijne berekening op Eduard's liefde voor Anna, als hinderpaal zijne zwakke gezondheid op, waardoor hij Anna ongelukkig zou maken en vergunt hem ten slotte (met wijze voorzigtigheid!) „een visite te komen maken" (bl. 31).

Tot groote verwondering van den lezer komt de berekening van Mevr. van Alden goed uit: Eduard wordt getroffen door die herinnering aan zijne zwakke gezondheid. Ongelukkig echter meent hij, dat Mevr. van Alden daarover minder goed kan oordeelen dan een man van het vak; en de dokter, dien hij raadpleegt, verklaart, dat zijne gezondheid geen hinderpaal voor een huwelijk oplevert. Ongelukkig, zeiden wij, namelijk voor Anna's moeder, die dit spoedig verneemt en nu in het naauw geraakt, vooral dewijl zij Eduard vergund had, eene visite te komen maken. Wel zoekt zij nog een redmiddel en wil met Anna uit logeren gaan, maar dikwijls volgt het eene ongeluk het andere; dit was ook hier het geval, want zij kneusde haren voet (de interessante bijzonderheid, of dit bij het in- of bij het uitstappen van een rijtuig geschiedde, herinneren we ons niet al te juist), waardoor zij zelve genoodzaakt wordt, visites van Eduard te ontvangen, en een dagelijksch verkeer tusschen hem en Anna moet toelaten. De sombere Eduard is nu eensklaps alleraangenaamst in den omgang, zoodat niet alleen Anna, maar ook hare moeder „soms naar zijne komst begon te wenschen" (bl. 37). Nu is het huwelijk in orde, denkt de lezer. Welk eene verrassing derhalve is hem bespaard? Naau-

welijks is Mevr. van Alden hersteld, of zij begint Eduard's komst weder met leede oogen aan te zien, wil met alle geweld weder uit logeren, durft daarover, als eene onverstandige, onbarmhartige en barbaarsche moeder, een dispuut met Anna voeren, door hetwelk zij hare dochter noodzaakt om te ijlen, de koorts te krijgen en in gevaar van sterven te komen.

Welk een toestand voor Eduard! Hem bleef niets anders over dan gelijktijdig met Anna te sterven. Met dat doel koopt hij een pistool, waarop de winkelier twaalf hagels doen moet. Met den grootsten angst ziet de lezer hem daarmede twaalf bladzijden of liever zes dagen lang loopen (» de pistool droeg hij altijd bij zich «, bl. 52); ziet hem eindelijk aan het sterfbed van Anna, die hem niet herkent, maar in haar laatste oogenblik toch nog » Eduard « uitroept en dan sterft.... tot eene geduchte les voor alle moeders, die de verkeering harer dochters tegengaan!

En Eduard? — Ja, het ging den schrijver niet vlot van de hand, om dat te verhalen. Wel droeg Eduard de pistool altijd bij zich, maar er moesten nog allerlei personen verwijderd, en wij moeten nog met hem in een ander vertrek geïntroduceerd worden, eer wij op de laatste bladzijde konden lezen:

» ..... het schot viel.

» Eduards lijden op aarde was geëindigd: hij zou IN REINER OORDEN [!!] » het levensdoel beter leeren verstaan dan hij dat hier gedaan had, de » arme, die niet wist dat het leven voor den strijd bestemd is en dat » al onze moed daar heen moet gerigt zijn, om dien strijd te doorleven. «

Hadden wij regt, lezers! om dit geschrijf » *afschuwelijk* « te noemen?

NEDERLANDSCHE VERTALING VAN BRESCIANI'S „EBREO DI VERONA".

Bij den Uitgever van *De werken van P. Abraham de sancta Clara* (waarvan reeds het VIe deel der Eerste Aflevering verschenen is), R. T. Daamen, te Terborgh, zal eerstdaags eene Nederlandsche vertaling uitkomen van Bresciani's beroemden „Ebreo di Verona", een historischen roman uit de jaren 1846 tot 1849; waarin, naar het prospectus zegt, de voornaamste gebeurtenissen dier jaren sedert het eerste optreden van Pius IX tot en met zijne wondervolle vlugt naar Gaëta, „in hare oorzaken en drijfveren en kleinste omstandigheden zorgvuldig en naauwgezet bestudeerd en ingekleed, zich als in een lustwarande van treffende episoden, plaatsbeschrijvingen, karakterschetsen, enz. voor het oog des lezers op de oorspronkelijkste wijze meestal dramatisch ontrollen."

De Jood van Verona is in zijnen trant een hoogst tijdig boek. In vele landen is die meesterlijk geschreven roman reeds vertaald en meermalen herdrukt. Dat neemt, en te regt, reeds gunstig voor dien arbeid in. Doch iedereen, die thans, bij zooveel lasteringen der ongodsdienstige pers en der gewetenlooze volksberoerders, er belang in stelt, de zuivere waarheid omtrent zulke gewigtige aangelegenheden te vernemen; ieder die de geheime genootschappen in en rondom Italië, zoowel als den jongst verleden en tegenwoordigen toestand van dat land van nabij en naar waarheid wil leeren kennen, zal, voor zooverre hij den „Jood van Verona" niet in eenige vreemde taal kon lezen, zijne regtmatige belangstelling in de Nederlandsche vertolking kunnen voldoen. In ons XXIVe deel, bl. 27, hebben we reeds met een enkel woord aan den *Ebreo di Verona* onzen lof gebragt [1]).

---

[1]) Onder het afdrukken dezes ontvangen wij het eerste deel der hier aangekondigde vertaling Op den omslag vinden we dit *Berigt:* „Door de menigvuldige *aanteekeningen* tot verduidelijking en staving van in dit werk aangehaalde geschiedkundige feiten, en een belangrijk *aanhangsel* door den Nederduitschen bewerker aan het werk toegevoegd, alsmede wegens de *volledigheid* dezer vertaling, waardoor zij ver boven

DE BOEKDRUKKUNST IN 1475 ZEER NIEUW GEHEETEN.

De bibliotheek van het aartsbisschoppelijk seminarie te Rijsenburg heeft een oud boek, dat aanstonds zelf zich noemt en deze ons welwillend toegezonden regelen te lezen geeft, welke voor de geschiedenis der boekdrukkunst belangrijk genoeg zijn, om ze hier mede te deelen. De vele verkortingen hebben we aangevuld.

„Praesens domini Panormitani practica de modo procedendi in iudicio tam summarie et de plano quam mere et cum strepitu iudiciali: in omnibus ferme curiis observari consueta, extitit per Iohannem de westfalia Paderbornensis dyocesis in florentissima universitate Lovaniensi residentem: non fluviali calamo sed arte quadam caracterisandi modernissima perexacte dei subsidio consummata. Anno incarnationis dominicae. Mcccc. lxxv. mensis mai die. xxviii.

---

de Fransche en Duitsche overzettingen uitmunt, zal de omvang van den *Jood van Verona* aanmerkelijk grooter worden, dan men zich aanvankelijk had voorgesteld, en, in plaats van 40, omstreeks 50 vel druks beslaan. — Om echter de verschijning zooveel mogelijk te bespoedigen, zal het 2e of laatste deel in *twee* afleveringen worden uitgegeven, waarvan de eerste bereids ter perse is. — Niettegenstaande deze belangrijke uitbreiding en de daarmede gepaard gaande vermeerdering van kosten, zal de uitgever tot aan de verschijning der 1e aflevering van het tweede deel het komplete werk afleveren *op de voorwaarden van vooruitbestelling* in den *prospectus* vermeld.

DE TOESTAND

VAN HET

PROTESTANTISME,

GESCHETST

NAAR

DE «NIEUWE JAARBOEKEN VOOR WETENSCHAPPELIJKE THEOLOGIE».

II.

HOOFDOORZAAK DER VERWERPING VAN ALLE GEZAG.

Het zou moeijelijk te zeggen zijn, wat weedom, wat weêrzin, wat smartelijke grieve de laatste beschouwing van den Protestantschen toestand in ons heeft achtergelaten. Alle gezag is verworpen; niet dit of dat gezag, maar alle gezag welk ook: Kerk, bijbel, overlevering, of om de vreeselijke zaak zoo bepaald mogelijk uit te drukken, *het* gezag is voor altijd verworpen. „*Zelfstandig inzigt*", zeggen de Jaarboeken, is, „de roeping", is de eisch aan den menschelijken geest gedaan. En waarin dat *zelfstandig* inzigt? „*In de hoogste waarheid*" (bl. 59). Alzoo aan God, die, om met den mensch in persoonlijke maatschappij te treden, zijn wezen niet dan in geheim en wonder, en dus slechts met en door gezag kon openbaren, aan God is de gehoorzaamheid opgezegd, en het Christendom ter zijde gesteld. De mensch zelf wil opperste oorzaak zijn,

heeft zich vrij, absoluut vrij verklaard. Tot zijn eigen gezonde rede heeft hij er om verzaakt. Van niemand willende leeren dan van zich zelven, en daarom steeds gravend en wroetend in zich zelven, heeft hij in zijne rede een ondoordringbaar duister ontmoet, heeft hij ondervonden, dat aan zijne redeneringen een drang voorafgaat, die hem wijst op eene buiten hem bestaande noodzakelijkheid, op eene buiten en boven hem bestaande *oorzaak*, op zeker gezag — en daarvoor wil hij niet buigen. Het gevolg is geweest, dat hij, zich boven de rede en hare noodzakelijkheid pogende te verheffen, zich teruggetrokken en als zaamgevat heeft in zijnen wil. Eerst daar gevoelde hij zich meester. In zijne rede is hij lijdelijk, in zijnen wil is hij oorzaak, gaat hij van zich zelven uit, en al zoude de gansche natuur bevestigend spreken, en zijne rede zwichten, nog kan hij naar zijnen wil ontkennen en neen zeggen! In zijnen wil meende hij dus het punt buiten de wereld gevonden te hebben om de wereld te bewegen, verklaarde dien voor oneindig, voor goddelijk, voor noodzakelijk, en schreef daaraan eene eigenlijke kennis, eene absolute rede toe. De godheid die men in zich zelven zocht, was gevonden, was het Ik waardoor de waarheid werd voortgebragt.

Dat is de grond, dat het beginsel dier verwerping van alle gezag.

En men is daartoe niet eerst heden gekomen of vervallen; 't was het oorspronkelijk beginsel der hervorming; 't was door Luther gesteld en uitgesproken, toen hij den wil voor onvrij, voor noodzakelijk, dat is, voor *daad Gods* verklaarde, en de gewone rede als duisternis veroordeelde; 't was zoo diep mogelijk door hem in den geest geplant, toen hij die noodzakelijkheid des wils de hoofdzaak noemde

zijner leer van 't geloof in 'twelk hij *denken* met *willen*, dat is, met *oorzaak zijn* verwarde, en dus den mensch maakte tot god, als konde hij 't woord der waarheid veroorzaken of baren. Maar tot dat beginsel is men thans van gevolg tot gevolg met meer bewustzijn teruggekeerd. Nadat de dwaling eenmaal van den mensch bezit had genomen, moest zij in hare ontwikkeling terugkomen tot het begin waarvan zij was uitgegaan, zij haren cirkel volbrengen, — dus is de wet die den mensch beheerscht en waaraan hij zich niet kan onttrekken; — en wat even noodzakelijk was, moest zij, om dat meerdere of diepere bewustzijn te verkrijgen, zich uitbreiden, zich verder toepassen, zich gevolglijk op ieder gebied der gedachte en des levens doen gelden, zij van het eigenlijk Protestantisme uitgaande de wereld, om dus te spreken, protestantiseren. In waarheid, het is gebeurd. De dwaling heeft om haren cirkel te voltrekken, dien zoo uitgezet, zoo ver en zoo wijd omgehaald, dat zij daarin nagenoeg alles heeft opgenomen. Overal buiten de Katholieke Kerk staat de mensch aan 't hoofd, heerscht onder allerlei vormen en namen het absolute Ik. De wil, waarin de mensch meest op zich zelven terugkeert, waarvan hij meest meester, waarin hij meest zelf is, de wil, die spitse, bewegelijke, hoogvliegende, verslindende vuurvlam van het Ik, heeft de groote krachten der geschiedenis, wetenschappen, staten en instellingen vermeesterd, heeft alle kroonen des gezags veroverd; en waartoe veroverd? Om ze den mensch op 't hoofd te zetten? Neen, om ze te verbrijzelen, te werpen en te vertreden in het slijk; want de mensch, dus is de half- of heel-bewuste waan, de mensch is meer dan koning en priester — dezen staan slechts in zijn dienst voor de *grond*wetten die hij maakt, voor de staten en Kerken die hij

bouwt, voor de wereld die hij schept — de mensch is God!

O de heer Harting heeft de waarheid, de vreeselijke waarheid gezegd: verwerping van alle gezag, welk ook, verwerping van de oorzaak boven den menschelijken geest, bijgevolg van iedere oorzaak behalve den mensch, dat is de roeping, dat is de eisch!

We zouden nu kunnen overgaan tot het naast te behandelen onderwerp, tot de beschouwing der wanorde welke in het Protestantisme uit de verwerping van het gezag geboren is; want wij hebben daarin reeds het begin der wanorde doen zien, als zijnde die verwerping niet enkel negatief, niet enkel eene ter zijde stelling of ontkenning van het bovennatuurlijk gezag, maar de poging des menschen om in de plaats van dat gezag te treden, en zich zelven te maken tot goddelijke oorzaak; alzoo eene omwenteling, eene onderstbovenkeering van de eerste betrekking der orde, waaruit een daaraan beantwoordende omkeer in de verdere betrekkingen moet volgen. Echter is dat van zulk een gewigt, en het begrip van die verwerping des gezags zoo noodig ter inzage van de diepte der bestaande wanorde, dat wij, al zij het met herhaling van het reeds gezegde, er nog eens op willen terugkomen, en dien opstand tegen God nader kenschetsen.

Overeenkomstig 's menschen behoefte aan het bovennatuurlijke, is de in het Protestantisme zich ontwikkelende verwerping van alle gezag niet eene deïstische, die de bovennatuurlijke openbaring verwerpt, om zich slechts aan de gewone rede te houden, maar eene pantheïstische, die zich door de rede boven de rede wil verheffen en zich eene goddelijke, absolute rede of aanschouwing verschaffen, waardoor de mensch vereenzelvigd wordt met God.

Wie zegt, dat het Protestantisme, steeds gevolglijker het gezag verwerpend, daardoor in steeds grooter verwarring vervalt, zegt eene onbetwistbare waarheid, een van ieder waar te nemen feit, en waarover sommige Protestanten zelven zich beklagen.

Maar hoe hebben we dat te denken? Moeten we het ons aldus voorstellen: het Protestantisme was oorspronkelijk een beroep op de menschelijke rede, waarmede geen bovennatuurlijk gezag, welk ook, bestaanbaar was; men heeft er dus meer en meer leeren inzien, dat men de waarheid niet op getuigenis van wie ook had aan te nemen, noch aan zekere de rede te bovengaande geheimen en wonderwerken te gelooven, maar slechts zijne rede te raadplegen en te volgen; dan, daar niet allen evenveel kracht van rede, noch evenveel ontwikkeling noch evenveel gelegenheid bezitten om de waarheid te leeren kennen en bovendien ieder zijne natuurlijke zwakheid en verkeerde neigingen heeft, enz., zoo ontstaan er eene menigte tegenelkander indruischende gevoelens. Met andere woorden: is het Protestantisme eigenlijk slechts Deïsme of dat soort van Naturalisme, 'twelk soms Theïsme, soms natuurlijke godsdienst geheeten wordt, in 'twelk men het bestaan van God, diens voorzienigheid en een leven na dit leven, en al datgene aanneemt wat men door de rede kan bewijzen, maar bovennatuurlijke orde, geheim en wonder verwerpt?

Neen, zoo nietswaardig is het Protestantisme niet, en slechts ter verduidelijking dalen wij er toe af om iets dergelijks te vragen; want die opvatting is bijna even geesteloos als dat soort van Rationalisme zelf. Voor zoover het in 't Protestantisme bestaan heeft, is dat slechts bij wijze van overgang geweest. Zelfs de oppervlakkige Engelsche en

Fransche deïsten die met de openbaring spotteden, de Duitschers die den Zaligmaker uitmaakten voor een bedrieger, konden bij de rede niet stilstaan, maar verkondigden deels idealen, deels monsterachtigheden welke rede en natuur te boven gingen. Dat er Protestanten zijn, die in dergelijke oppervlakkigheid rust zoeken, dat er zelfs nog predikanten, inderdaad geleerde predikanten, gevonden worden welke, als weleer een Paulus van Heidelberg, de glorie van Tabor verklaren van eenen zonneschijn, en zich met beuzelarijen ophouden waarvan zelfs een Strausz de dwaasheid heeft doen inzien, wie zal er zich over verwonderen, of wat doet het ter zake? Wij beweren immers niet, dat er geen zeer zwakke hoofden bestaan? Men kan in het Protestantisme, waarin ieder tot zekere hoogte aan zich zelven wordt overgelaten, van alles vinden: we zullen het straks door den heer Harting hooren bevestigen; maar wij hebben niet met dit of dat bijzonder verschijnsel, wij hebben met den grooten algemeenen gang, met den heerschenden geest, met den eigenlijken aard van het Protestantisme te doen, waaruit die bijzondere verschijnselen zich van zelve verklaren.

Het is waar, dat gelijk er voor den hartstogt oogenblikken van walging ontstaan, zoo de menschelijke geest moê en afgemat van die spanning welke er in de dwaling heerscht, moê van om te zwerven in onzekerheid, en niets anders dan tegenstrijdigheden te hooren, zich wil terugtrekken, zich poogt te isoleren, en het besluit neemt alleen aan de gezonde rede gehoor te geven. En zoo ligt er nog zekere geestkracht in de poging der straks genoemde predikanten, om alles door de gewone rede te verklaren. Echter, gelijk nu eenmaal de mensch is, tot meer dan rede, tot eeuwige *aanschouwing* bestemd, kan hij op dat

standpunt niet blijven staan, en óf hij gelooft aan de openbaring, óf gaat zelf aan 't openbaren en verwart rede en geloof, God en den mensch. Slechts in de Katholieke Kerk is de juiste onderscheiding mogelijk; en dat zij achttien eeuwen heeft volgehouden en nog volhoudt met te leeren: Geloof is geen rede, en rede geen geloof, Christus is God en mensch, en zijne menschheid en Godheid verschillen als eindig en oneindig — dat treft, dat slaat ons met verbazing zoo dikwerf wij er onze gedachten op vestigen, en doet ons den H. Geest die haar bestiert aanbidden als waar en waarachtig God.

Om den grooten afval der zestiende eeuw, de vaneenscheuring van 't Christelijk Europa, tot heden toe in omwenteling op omwenteling voortgezet, en wel bepaaldelijk om de wanorde van het Protestantisme te begrijpen, kan men zich niet te veel daarvan overtuigen, dat de mensch overeenkomstig zijne bovennatuurlijke bestemming, nooit met rede en natuur tevreden is, en wanneer hij niet gelooft en gehoorzaamt, zich in de plaats van God poogt te dringen, en oorzaak wil zijn van zijne rede, van zijn eigen geest en wezen.

Welk is het begin van het kwaad in de wereld? De mensch wil Gode gelijk zijn, en het reusachtige, valsche groote, diep bespottelijke, 'twelk op Satan heenwijst, hooren we in de ironiesch-klinkende woorden: „Zie Adam is gelijk *een onzer* geworden, kennende goed en kwaad." *Een onzer!* dat is, hij wilde Zoon, oneindige Zoon Gods zijn, wilde zelfstandig, het reële, zelfstandige Woord voortbrengen, 'twelk de zelfstandigheid aanschouwt, wilde de *levende* waarheid, het goed, de *levende* ontkenning, het kwade kennen, en onafhankelijke, absoluut vrije daad uitoefenen.

Welk zal het einde van het kwaad in de wereld zijn? Ook dat leert ons de openbaring, zich als goddelijk kenmerkend, door ons te zeggen zoowel wat na ons zijn zal als vóór ons geweest is. Zal het dan slechts ontkenning der bovennatuurlijke waarheid, slechts negatief ongeloof zijn, 'twelk zich bij rede en natuur bepaalt. Neen, de herstelde mensch zal weder even diep vallen, weder oneindige Zoon willen zijn. Zie hier is de Christus! zie daar is hij! dus zal het geroep wezen. Een Anti-christus zal opstaan, en de nabootsing zoo vreeselijk zijn, dat die dagen om wille der uitverkorenen zullen verkort worden, en Christus zelf zal moeten verschijnen om het bedrog te doorbreken met zijne glorie.

Welnu, tusschen dat begin en dat einde gaat de booze wereld voort; een geheim der ongeregtigheid, een valsche triniteit ontwikkelt zich, en vereenzelviging van God en den mensch neemt de plaats in of poogt de plaats in te nemen van den God-mensch, den Christus.

De schriftuur toont, hoe al aanstonds de ontzettende kracht in de zinnelijke natuur, langzamerhand verdwijnend overblijfsel der vroegere onsterfelijkheid, tegen God wordt misbruikt, en de mythologie zelve verkondigt de overmaat van boosheid der eerste wereld in de reuzen die den hemel bestormen.

Het tijdperk der verbeelding is het tijdperk van afgoderij, van verwarring der goddelijke en menschelijke natuur. Een valsche triniteit (door sommigen zeer verkeerd voor overlevering der ware gehouden) verschijnt aan 't hoofd van 't veelgodendom, en is de diepe zin dier booze poëzie. Tegenover den profetischen geest Gods die den Verlosser voorspelt, klinken alom de orakels; en van den toren van Babel af tot aan het Romeinsche rijk, zoekt de wereld

de hoogere verloren eenheid terug in de eenheid des gewelds.

Het tijdperk der rede komt aan, de philosophie ontwikkelt zich! Welke philosophie? Eene eigenlijk redelijke, die zich bewegen blijft binnen de perken der menschelijke rede? Neen, dan zou zij des Apostels verwijten niet verdiend hebben; zij is transcendent, zij wil, boven de rede uitgaande, de rede zelve bewijzen, en naar eene goddelijke eenheid strevend, verwerpt ze telkens een der beide beginselen der eindige, noodzakelijk tweevoudige natuur. Van daar dat ze bij herhaling eindigt in tweederlei vereenzelviging van eindig en oneindig, van God en den mensch. Terwijl de een zegt: mijn geest is god, Pantheïsme; zegt de ander mijn ligchaam is god, Materialisme; en meer en meer praktiesch geworden, is hare laatste verschijning deels Epicurisme, waarnaar de deugd alleen om loon, om genot wordt beoefend; deels Stoïcisme, of op de zedeleer toegepast Pantheïsme, waarnaar de mensch, Gode gelijk, het goed doet zonder wet boven zich, en zonder doel noch belooning te zoeken.

De Zoon Gods wordt mensch, en wat de wereld door zich zelve vergeefs te verkrijgen zocht, schenkt haar de goddelijke barmhartigheid. Het raadsel is opgelost. Waardoor nu wordt behalve door het Jodendom, het zich uitbreidend Christendom bestreden? Die bestrijding bepaalt zich te minder bij slechts negatief ongeloof en beroep op de rede, omdat het licht der openbaring eensklaps natuur en rede vernieuwt, en eene hoogere streving opwekt. Het Gnosticisme, waarin de geest zich versterkt door de beschouwing van Christendom en Jodendom, vertoont een rijkdom, eene kracht van vinding, eene weelderige zich uitstortende poëzie, waarbij de mythologie, als werk van eeuwen en meer onbewuste verdichting, niet halen kan.

Hetzelfde geldt, ofschoon in veel minder graad, van het Manicheïsme. Ongetwijfeld ook op de gewone rede, gelijk wij uit de Apologiën zien, beroept men zich tegen de geheimen en wonderen des Christendoms. Wij beweren niet, dat de gewone rede ooit heeft opgehouden te bestaan. Maar daarbij blijft het niet, en de philosophie wordt zelfs mystiesch en gaat over in theosophie en theurgie. Ook de heidensche mythologie of godenleer wordt op hare wijze dieper, en verkrijgt eerst nu den zin, dien men er thans (Creuzer) aan poogt te geven.

Welke eindelijk is de geest der groote ketterijen? Is dat verwerping der geheimen uit naam der gezonde rede? Geenszins; zij nemen die geheimen aan, maar vervalschen die, door de poging om ze te verklaren, en door de rede boven de rede te willen uitgaan. Het is, opdat men ons wel versta, eene zoodanige verklaring van 't geheim, dat rede en openbaring inéén loopen, en oneindig en eindig verward wordt.

Arius is zeer oppervlakkig, en nogtans wat drijft hem? Hij wilde begrijpen wat boven onze begrippen ligt. Het oneindige is voor de rede het klaarst en het helderst; minder klaar is het eindige; maar het duisterst van allen is de betrekking van het eindige tot het oneindige, en alweder moeijelijker wordt zulks in de bovennatuurlijke orde, in Christus. Juist dat wilde Arius doorgronden, en, gelijk we bij Eusebius lezen, poogde hij daarom voor Christus, God en mensch, een *tusschenwezen* in de plaats te stellen, zooals thans vele Protestanten doen, en we het in de Jaarboeken op nieuw zien zullen.

En nu, nadat het tijdperk der groote ketterijen voorbij was, nadat de toen gehandhaafde waarheden des geloofs hare toepassing op de openbare en private orde hadden

verkregen, alle betrekkingen des levens eene hoogere wijding hadden ontvangen, daardoor de scholastiek, de eigenlijke theologie of wetenschappelijke beschouwing en omschrijving des geloofs tot volkomen bestaan was gekomen, en alom, zoowel in de gedachte als in het praktische, *organiesch systeem*, *corporatie*, *geheel van geheelen* het groot Christelijk geheim der *eenheid en onderscheiding* weêrspiegelden, in die mystische wereld, zou de afval een oppervlakkig Rationalisme geweest zijn! Onmogelijk! En het is eene met de wetenschap en de openbaarste feiten strijdige, inderdaad zotte voorstelling, waarnaar het Protestantisme een ontwaken der menschelijke rede zou zijn geweest. Mysticisme, valsch mysticisme was de eigenlijke en aan de omstandigheden beantwoordende dwaling der middeleeuwen. Het vertoonde zich dan hier, dan daar, totdat het eindelijk in het Protestantisme doorbrak. Indien dit zich op de rede had beroepen, had het geen ingang gevonden. Integendeel het veroordeelde en vloekte de rede. De rede was het, naar Luther, met de Katholieken eens, en naar Calvijn blind in de zaken Gods. Maar men beriep zich op hetgene in die eeuwen vol geloof het ontzaggelijkst, het heiligst en het dierbaarst was: op Christus, en op de H. Schriftuur.

De groote gevolgen, welke wij hier hebben in aanmerking te nemen, en die door bijkomende oorzaken krachtig bevorderd werden, ware deze: Europa scheurde en verdeelde zich tusschen Katholieken en Protestanten. Echter was dat de voornaamste eigenlijkste oplossing niet; maar dat van den eenen kant het Protestantisme, overeenkomstig zijne vereenzelviging van goddelijk en menschelijk, Kerk en Staat verwarde, en zich naar de verschillende menschelijke neigingen verdeelde, terwijl

van den anderen kant bij de Katholiek gebleven bevolkingen de staat, de wetenschap en kunst, kortom de geheele menschelijke orde meer en meer haren band met de Kerk verbrak en zich afzonderde.

Aanvankelijk was dat territorialisme aan 't Protestantisme voordeelig, dewijl het zich naar den staat moest schikken, en zijn hevigen revolutiegeest matigen. Het zoo absoluut idee van Luther werd getemperd door Melanchthon, dat van het Anabaptisme door Menno Simons, dat van Zwingli door Calvijn. Tegen zijn aard werd het Protestantisme *positief*, kreeg zelfs een scholastiek, en kon er dus te minder toe voortgaan zijn beginsel te ontwikkelen, en met alle gezag alle Christelijke waarheid te verwerpen.

't Is waar dat de Katholieke Kerk een nieuwen bloei vertoonde, en het Protestantisme terugdreef, maar de scheiding tusschen haar en de tijdelijke orde zette zich voort; en daar dan greep het noodzakelijk gevolg plaats: dat men, voor haar bovennatuurlijk ter zijde gezet ideaal, zich een ander eigengemaakt moest verschaffen. De streving was te heviger, dewijl de individuen in hun geloof Katholiek bleven, maar hunne denkbeelden van politiek en wetenschap en kunst profaan waren geworden. Een voorbeeld is Cartesius. Hij was Katholiek, en desniettemin poogde hij door rede alleen aan den eisch van den Christelijken geest te voldoen; maar ook des te meer moest hij in de rede een bovennatuurlijk ideaal zoeken, en zoozeer werd hij er aanstonds door vervoerd, dat hij, hoe oppervlakkig, reeds het pantheïstiesch Ik verkondigde, slechts evidentie zocht in identiteit, en de rede uit den wil deed voortkomen. Moge dan het ongeloof zich het eerst onder de Protestanten, bijzonder in Engeland verbreid hebben,

het moest, om gezegde reden, waarbij nog de meerdere beschaving der Katholieken kwam, zich het snelst onder dezen ontwikkelen. De philosophie werd dus weder transcendent, zocht het bewijs te bewijzen, en slingerde van Pantheïsme naar Materialisme voort; de staatsorde verviel in despotisme, om des te sneller over te slaan tot democratie, terwijl de kunst, die zich te gemakkelijker van de godsdienst afzonderde, dewijl zij een heidensch kleed had aangetrokken, eenzijdig tot het meer menschelijke, tot stijve nabootsing, tot regel en logica verviel, om later de logica in de metaphysiek te doen vergaan, eene absolute spontaneïteit te zoeken, alle regels te verwerpen en zich met eerdienst te verwarren.

De groote uitkomst inzonderheid kenschetste de gansche streving, en strekt ten ontegensprekelijken bewijze onzer bewering. Immers de Fransche revolutie, die zich door Europa voortzette, was niet bloot redelijk, was van absoluten aard, was vol enthousiasme of beter gezegd vol razernij, en is volstrekt onverklaarbaar wanneer men den mensch als slechts natuurlijk, en zelfs den invloed van Satan en diens engelen niet veronderstelt. Er heerschte daarin een afschuwelijk idee.

Ongetwijfeld had die algemeene rigting, die op Deïsme en Materialisme uitliep, voor het Protestantisme hoogst nadeelige gevolgen; de weleer zoo verworpen natuur en rede werden er weder gehuldigd. Het Socianisme breidde zich steeds sterker uit, een Rousseau was opgestaan, en in Engeland en Duitschland verschenen de grootste godloochenaars onder de Protestanten [1]). Echter was en bleef

1) Zelfs is de Fransche revolutie voor een groot deel aan Engelschen invloed, en bijzonder ook aan de Duitsche illuminaten te wijten.

dit een geheel aan 't eigenlijk Protestantsch beginsel tegenovergestelde uiterste. Het Protestantisme verwerpt al het menschelijke, ontkent de eindige oorzaak, haat dientengevolge de zinnen, en kan zich onmogelijk tot Materialisme ontwikkelen. Slechts werd de Protestantsche gedachte vrijer en stouter, kwam meer tot bezinning, en zocht op hare wijze de opgeworpen vragen wetenschappelijk te beantwoorden. Zoo dan begon eindelijk wat de heer Harting de kritische rigting noemt die thans heerscht: Het mystiesch Protestantisme kwam in Pantheïsme tot bewustzijn. Kant vertaalde het in philosophie. Hij hernieuwde de leer der hervormers die de menschelijke rede hadden veroordeeld, en beweerde dat de rede slechts eene waarde van toepassing op het eindige, op ijdele verschijnsels had, maar onmogelijk God en bij gevolg niets kon bewijzen. Zij was, gelijk Luther beweerd had, met het oneindige in tegenspraak, (*antinomiën*, *amphiboliën* enz.). Hij vertaalde het Protestantsch *geloof* in *praktische rede*, eene zich tegensprekende uitdrukking, waarin zigtbaar, gelijk in het alleen regtvaardigend geloof, *denken* en *willen* verward worden; waarin men bij gevolg Gode gelijk [1]) de reële, de *substantiële* waarheid greep (*noumenon*) zonder er over te kunnen redeneren, juist gelijk Luther geleerd had, dat het geloof God was, maar „God er in zat als in *de duisternissen* van Sinaï" [2]).

Ook de pantheïstische zedeleer waarin het Protestantisme het oud Stoïcisme hernieuwd had, werd dientengevolge door hem verkondigd: de mensch was boven de

---

[1]) Slechts in God is *denken* en *willen* een en hetzelfde en *praktische rede* geen tegenspraak.

[2]) Zie *de Katholiek*, Dl. XXXI, bl. 107.

wet, moest het goede doen uit absoluten, oneindigen wil, derhalve noch om wet noch om (hooger doel niet uitsluitende) belooning (*Imperativum categoricum*).

Eene zoo goddelijke handeling was den mensch onmogelijk, en Kant nam dus ook de Protestantsche gevolgtrekking aan, dat er geen Heiligen konden zijn, middelerwijl hij vergeefs zocht dat ideaal eenigermate toepasselijk te maken (*Maximen*). Des te gereeder kwam hij, gevolglijk voortgaande, met Luther daarin overeen, dat de objectieve orde slechts regtsorde, en deze niet eigenlijk zedelijk, maar iets uiterlijks was. Zelfs even ergerlijk als de hervormer sprak hij over het huwelijk, als zijnde het daarin slechts om het ligchaam, om *zaak*, niet om *personen* te doen.

't Is zeer begrijpelijk, dat in onze dagen onder de meer positief gezinde Protestanten de wensch ontstond van een terugkeer naar Kant 1); want het Kantianisme had ook dit met het oud Protestantisme gemeen, dat het in brokken bestond, en geen systematische eenheid bezittend, het grondidee niet tot bewustziju bragt. Maar even onmogelijk als thans de terugkeer is, was toen de stilstand. Die philosophie uit het Protestantisme geboren, en daarom met onbeschrijfelijke vervoering ontvangen, moest zich voortzetten, zich volmaken, moest systematische eenheid verkrijgen en die mededeelen aan het Protestantisme, 'twelk daar thans eveneens meer naar begon te streven. Zoo gebeurde het. Die eenheid was het Pantheïsme. Dit ontwikkelde geheel het diepe beginsel 'twelk onder mystische vormen in het Protestantisme verborgen lag, ging even krachtig voort als het zich wijd en zijd verspreidde, en

---

1) Zoo liet zich de Zeeuwsche predikant Kannegieter uit in zijne geschiedenis der philosophie.

moest eindelijk de verwarring en wanorde voortbrengen, waarvan wij getuigen zijn. Want zoo het van de eene zijde, als ontwikkeling van 't Protestantisme, niet alleen overeenstemming van godsdienstig idee, maar wat niet minder zegt, overeenstemming van godsdienstig gevoel in zijn voordeel had, van de andere zijde overmeesterde het wetenschap en staat, en moest ook door deze wereldmagten eenen beslissenden invloed op het Protestantisme uitoefenen. Immers het Protestantisme dat zich noch, als Kerk, van den Staat, noch, als geloof, van de wetenschap had kunnen onderscheiden, kon zich aan beider invloed, sinds zij zich naar hetzelfde idee vormden, te minder onttrekken, en werd onwederstaanbaar in dezelfde rigting meêgesleept.

Er had dus eene verzoening plaats tusschen den algemeenen geest des tijds en dien van het Protestantisme, de een bevorderde den ander, en zoo de middeleeuwen de Katholieke Kerk hadden weêrspiegeld, thans zou de algemeene toestand eene nabootsing van het Protestantisme zijn. Deze omgewende beweging ontstond tegen het einde der Fransche revolutie die Kant nog beleefde, zoodat de geheele geestontwikkeling, welke op groote oorlogen en beroerten pleegt te volgen, er werd in opgenomen en door voortgedreven. Frankrijk zelfs, dat om zoo vele redenen, minder tot die dwaling moest geneigd zijn, nam de ideën zijner overwinnaars aan, en voltooide zijne nederlaag door aan die ideën zijne krachten, zijne instellingen en zijne zooveel invloed hebbende schriften te wijden. Wat meer is, de zoogenaamde Katholieke philosophie begunstigde die verderfelijke rigting. De Maistre, de Bonald, en hunne volgelingen streden nog tegen Deïsme en Materialisme, terwijl reeds de tegenovergestelde uiterste dwaling zich verbreidde, en zijn geenszins vrij te pleiten van de

groote fout, rede en geloof te hebben verward, niet alleen door uit de van God gestelde natuurwet, waarnaar de mensch door den mensch moet ontwikkeld worden en de spraak geen kunstwerk is, veel meer te halen dan er in ligt opgesloten, maar door hunne te poëtische, te ideale, absolute opvatting der natuur, en hunne poging door de *rede* aan den hoogsten in den mensch en in de geschiedenis bestaanden eisch te voldoen [1]). In Lamennais zag

---

[1]) Bonald volgt onbewust het pantheïstiesch beginsel, dat al het *mogelijke werkelijk* is, en trekt diensvolgens uit die analogie, die de openbaring, *indien zij bestaat*, met de natuur moet hebben, het besluit, dat de openbaring noodzakelijk is; bijv. uit het aan de Platonische school ontleend idee, dat de wereld-orde eene propositie is, waarin de twee uiterste termen gelijk zijn aan de middelste die ze beiden vereenigt, en waarnaar ook *God* en *mensch* als de twee uitersten in Christus of *Godmensch* vereenigd zijn — meent hij de noodzakelijkheid der menschwording te bewijzen. Ongetwijfeld is de menschwording ordelijk, en met de natuur overeenstemmend; maar uit die analogie die de natuur met de menschwording hebben moet, *in geval* deze plaats heeft, volgt niet dat zij *werkelijk*, en nog minder dat zij *noodzakelijk* is.

Door dat zelfde beginsel misleid, van namelijk reeds in de abstractie de werkelijkheid te stellen, plaatst hij niet alleen Staat en Kerk op dezelfde lijn, als slechts *codivisa*, maar erkent geen andere politieke orde dan de monarchie. Overal, zegt hij, is de orde *oorzaak*, *middel* en *effect*, bij gevolg, is er slechts ééne goede staatsorde: de koning is *oorzaak*, de adel *middel*, het volk het *effect*. Op de goddelijke Drievuldigheid wijst hij als zijnde van die *eenige* orde het model. Indien hij consequent was, zou hij eenen zich ontwikkelenden God moeten aannemen. Hij verwart de abstractie met de werkelijkheid, en verwerpt daardoor de werkelijkheid en het leven. Immers de oorzaak, het middel en effect zijn *werkzaam*, zijn geene doode abstractie, en door die werking wordt het *middel* meer en meer aan de oorzaak gelijk en desgelijks het *effect*. De vrouw verkrijgt hare laatste vorming in het gezin, (zelfs zekere mannelijke natuur in den ouderdom) en het kind wordt groot, wordt man. De gelijkheid der drie personen waarnaar de streving is, kan dus niet bereikt worden; de zoon wordt mondig en het gezin lost zich op. Maar wat niet plaats heeft in de onvolkomen maatschappij

men het gevolg. Geen grooter Cartesiaan dan hij zelf die Cartesius bestreed, en dezelfde κοινὸς λόγος, die Heracliet steeds weenen deed, was de bron der zwarte droefgeestigheid waardoor hij zich onderscheidt.

Ook de onverschilligheid, door hem in de *Essai sur l'indifférence en matière de Religion* veronderstcld, bestond niet, althans niet als eigenlijke geest des tijds. Lamennais streed daartegen als iets bloot negatiefs, als eene aan al het hoogere verzakende, koude gevoelloosheid, als eene geestverdooving boven welke de grootste dwaling nog de voorkeur zou verdienen. Maar juist was, hetgeen hij slechts voor onverschilligheid aanzag, de hoogste dwaling: het Pantheïsme dat aan ieder op zijn standpunt gelijk geeft, dat dwaling en kwaad als momenten der orde beschouwt, dat de godsdiensten eerbiedigt als onbewuste vormen van het idee 'twelk zich in den staat verwerkelijkt, en ten gevalle waarvan alle godsdiensten gelijk gesteld worden, niet als

---

des gezins, kan plaats hebben in de openbare maatschappij. Hoe zoo? kan in een en denzelfden Staat een ordelijk levens-proces zijn, en toch *koning*, *aristocratie* en *volk gelijk* zijn? Onmogelijk; dat is de pantheïstische streving van het *constitutionalisme*. Maar de eindige natuur bootst op de eene plaats na wat zij verhinderd was op eene andere te doen, en poogt door hare menigvuldigheid den rijkdom der Eenheid te achterhalen. In alle welgeordende staten zijn die drie beginselen aanwezig, maar in den eenen is dit, in den anderen dat beginsel aan 't hoofd gekomen, en de oude verdeeling van *monarchie*, van *aristocratie*, van *republiek* is daarop gegrond, terwijl de zoogenaamde *gemengde* staat geboren wordt, wanneer een der drie beginselen geene genoegzaam beslissende overmagt over de andere verkrijgt. Eindelijk wanneer een der drie beginselen zich *absoluut* maakt, ontstaat bederf: *despotisme*, *oligarchie* en *democratie*.

De Maistre heeft dezelfde rigting maar ontsnapt aan de kritiek, omdat hij minder stelselmatig voortgaat.

Overigens hebben wij den meesten eerbied voor die twee inderdaad groote geniën; *Summi sunt*, *homines tamen*.

positieve regtsorde, uit de historische omstandigheden geboren, maar als dogma, als principe a priori, zoodat in alle tijden en in alle omstandigheden de verschillende godsdiensten moeten worden gelijk gesteld [1]). Men kende of begreep de Duitschers niet, bij welke Cousin les was gaan halen. *Il a tué la philosophie*, zeide de Bonald van Kant. Met meer waarheid kan men er op antwoorden: *Il l'a ressuscitée.*

Slechts op het eigenlijk gebied der Katholieke Kerk ontstond en bleef er voortgang ten goede. Zulks lag in den aard der zaken, en was de vervulling eener onveranderlijke wet. Dat de Kerk des te meer bloeit, naarmate zij meer vervolgd wordt, zeggen niet alleen de Kerkvaders, bijzonder de H. Hilarius, voor wien dit eene geliefkoosde gedachte is, maar dat zegt ons eene geschiedenis van achttien eeuwen, zegt ons het geloof zelf waarin dat ligt opgesloten. Toen de Romeinsche senaat aan Varus, na zijn schromelijke nederlaag, dank zeide, dat hij niet gewanhoopt had aan 't behoud van den staat, was dat iets grootsch, iets zeer grootsch, en toonde, meer dan een reeks van overwinningen, wat kracht er in dat Rome bestond. 't Is nogtans slechts een flaauw en schemerachtig beeld van den Geest die de Katholieke Kerk bezielt. Aan wie daar zeide, niet aan haar te wanhopen, zou geen lof maar verdiende berisping ontvangen. Wat, niet dezen of genen, wat ieder Katholiek in 't hart zit, is niet de overtuiging

---

1) Het heeft op nieuw uit de Mortara-questie gebleken, hoe men de gelijke regten der godsdiensten, niet als positief regt, maar als principe beschouwt, dewijl men van den Paus sprak alsof hij Koning van Holland was. Zeer zeker indien hij een dergelijken staat bij den zijne verkreeg, zou het ongeoorloofd zijn, de daar gevestigde *positieve* regten niet te eerbiedigen.

dat de Kerk alle rampen zal te boven komen, maar de onvergelijkelijk hoogere zekerheid, dat zij, gelijkend op haren Stichter, juist dan overwint als zij onderdrukt en vervolgd wordt, en onophoudelijk verrijzende uit dood en lijden steeds verheerlijkte wonden blijft dragen. Dát ook, en niets anders was 't, wat zich herhaalde. De Kerk had tot den bloede wederstaan, duizenden priesters waren ter dood gebragt, Pius VI was in ballingschap gestorven, Pius VII was er niet dan na het smartelijkst lijden uit wedergekeerd, te Rome zelve was de republiek uitgeroepen, en indien Napoleon te kennen gaf wat hij doen zou, toen hij de kroon van 't altaar nam om zelf zich die op 't hoofd te zetten, niet minder toonde hij wat hij gedaan had, en meende te zullen bevestigen, toen hij met de kroon van Rome's grijzen Opperpriester zijn onmondig en onwettig kind versierde. Hoe in 's hemels naam zou zulk een toestand, zulk eene vervolging niet der Kerk gedijen tot heil, tot herleving? Zij ging, gelijk we elders hoopen aan te toonen, een tijdperk in van nog ongekenden bloei.

Maar daarbuiten? daar had de Fransche omwenteling, ondanks de smartelijke ondervindingen waarvan zij verzeld ging en die ze voortbragt, zooveel als niets gebaat. Het was slechts de eerste terugslag der veel grooter omwenteling van de zestiende eeuw. De revolutiegeest, in plaats van te verzwakken, was slechts een nieuwe phase ingetreden, was, gelijk we 't in Kant hebben aangewezen, zich gaan hernieuwen in haren dieperen, geestelijken oorsprong, was daardoor als vergeestelijkt, fijner, geregelder, stelselmatiger, omvattender, verleidelijker, in 't kort, veel verderfelijker geworden, en breidde zich in zekeren zin merkbaar en onmerkbaar, als boven en onder den grond overal uit. In zoover het eene ontwikkeling was

van 't Protestantsch idee, en dit meer en meer werd toegepast, kon men zeggen dat alles geprotestantiseerd werd, en wij thans leven in eenen zeer Protestantschen tijd. Om die reden hebben we te vreezen, dat er van de omwenteling der zestiende eeuw op nieuw een terugslag zal plaats grijpen, die er door zijn aard, zijne grootere hevigheid en uitgebreidheid veel meer op gelijken zal. Reeds verblijdde zich de bekende Duitsche schrijver Gervinus, dat in 't jaar 1848 het bloedig oproer niet meer te Parijs alleen, maar ook te Berlijn en te Weenen was uitgeslagen, en voorspelde, dat als die pogingen zich hervatten, zij eene veel uitgebreider en beslissender werking zullen hebben.

Dan de toekomst gaat ons hier niet aan. We hebben eindelijk op de laatste, op onze tijden eenen blik te werpen, om te zien of ook daarin de mensch streeft naar een hooger ideaal dan de rede hem geven kan.

Is het dan nu ook zigtbaar, wat wij vooral beweren, dat de mensch, overeenkomstig zijne bovennatuurlijke bestemming, zich met rede en natuur niet kan vergenoegen, en bij gevolg de van God uitgaande openbaring niet kan verwerpen of ter zijde stellen, zonder een ander, een valsch ideaal voor 't ware in de plaats te zoeken? Is het zigtbaar dat die revolutiegeest die alle gezag, welk ook, verwerpt, niet enkel bestaat in eene ontkenning, of slechts negatieve verhouding tegenover het goddelijk gezag als niet genoegzaam bewezen, maar voortkomt uit de poging om in Gods plaats te treden, om zelf God, zelf opperste oorzaak van rede, van zedelijke orde, van maatschappij te zijn? Is het zigtbaar dat deze tijd niet bloot onchristelijk maar Antichristiesch is, dat het geheim der ongeregtigheid zich steeds door- en voortzet, en de mensch zelf Godmensch wil zijn?

Helaas die vraag is geen vraag. De absolute rede van het Pantheïsme heerscht, en wie onzen tijd wil kennen en begrijpen, leze de Duitsche wijsgeeren; wie ze niet kent, is als een vreemdeling die de wetten en gebruiken volgt van het land waarin hij zich bevindt, zonder er oorzaak en doel van te weten.

Tot zoover heeft dat uiterste zich ontwikkeld, dat het reeds tot het andere uiterste gekomen is: Er zijn in Duitschland materialisten opgestaan, die deze dwaling verdedigen met een ernst en eene geleerdheid, als nooit te voren geschied is [1]), en tot zoover heeft het daar zich uitgebreid, dat eene aanzienlijke vergadering van natuurkundigen is mogelijk geworden, waarin slechts één het opnam voor de onsterfelijkheid der ziel.

Op dezelfde wijze als in de wetenschap gaat het toe in de openbare orde der maatschappij. Door pantheïstiesch den mensch tot God te maken, en in den staat het goddelijk absoluut te zoeken, moest men er toe gebragt worden den hemel op aarde, en het genot zijner ingebeelde godheïd te begeeren. De staathuishoudkunde, die verstand en zedelijkheid als kapitaal beschouwt, werd er uit geboren, en men zag de zich van God afwendende wereld meer en meer naar het stoffelijke wegzinken. Nadat men de bovennatuurlijke vereeniging in Christus, in 't *Oneindige Woord* verworpen, en eene onware maatschappelijke eenheid in 't *abstracte woord* des menschen gezocht had, moest men er toe afdalen, om die te zoeken in 't onder de menschen omgaand *zinnelijk woord*, in de *munt*, in 't geld; en het kostbaar metaal werd door krediet, door kunstwerk, door voorstelling van voorstelling, tot een omvattend idee

---

1) Een der voornaamste is de Nederlandsche Molenschot.

verheven, opdat het tot grond zou kunnen dienen aller betrekkingen, en het Materialisme dingen met het Pantheïsme om het gebied dezer wereld. Daarheen is de onmiskenbare streving. Pantheïsme, dat niet weet dan van noodzakelijkheid en de maatschappij opoffert aan een idee, Materialisme, dat niet weet dan van fortuin, en den gang der zaken doet wisselen naar het spel van de beurs: Pantheïsme dat alles in despotische eenheid verzwelgt en de vrijheid doodt in centralisatie, Materialisme dat alles in democratische verdeeling verbrokkelt en oplost in atomen: Pantheïsme eindelijk vol ondragelijken hoogmoed, dat den mensch tot God zoekt te maken door hem te vernietigen en daarom de heidensche droefgeestigheid voortbrengt van den ouden verkondiger dezer dwaling, van Heraclitus, Materialisme vol genot en zinnelust, dat God en zijn gebod meent vernietigd te hebben in het stof, en daarom de altijd lagchende, ligtzinnige vreugd voortbrengt van Democriet, den meester van Epicurus — deze zijn de twee valsche, door en door onzedelijke idealen, de twee voor den éénen weg des éénen geloofs in de plaats getreden heerschende rigtingen, welke de maatschappij heen en weder slingeren in onzekerheid, en haar, voor ieder die oogen heeft om te zien, voortvoeren naar de twee even verwante als strijdige uitersten: naar communisme en naar anarchie. Leibnitz voorzeide in algemeene bewoordingen de Fransche revolutie, en op hare aanmadering voorspelden twee Fransche Jesuïeten, in hunne godsdienstige vervoering, meer bepaald, hoe groot de wanorde zoude zijn; maar we behoeven noch den genialen blik van Leibnitz, noch de hoogere verlichting van een Beauregard of Frey de Neuville, om voor de toekomst te beven. We hebben het jaar 1848 gezien, en niemand zal, des gevraagd

durven beweren, dat zulke verschijnselen bloote toevalligheden waren, en niet door den drang der historische oorzaken werden voortgebragt. Zijn dan sinds dien tijd de heerschende ideën, de staatsinstellingen, de sociële verhoudingen veranderd? Zijn de openbare en private belangen minder verward en versmolten? Heeft de staat opgehouden zich meester te maken van wat hij beschermen moest: van het gezin, het individu, het kind? Is aan den hier en daar geuiten wensch naar zelfstandigheid en decentralisatie slechts eenigermate toegegeven? Heeft de geest van associatie die de minvermogenden onderdrukt, eenige plaats gemaakt voor den geest van corporatie die de minvermogenden behoudt? Is er meer eerbied voor het eigendom en wel bepaaldelijk voor dat eigendom 'twelk, als kerkelijk en Gode gewijd, aan alle eigendom tot sanctie strekt? We hebben onze vragen niet te vermenigvuldigen; dezelfde rigting bestaat, dezelfde oorzaken werken voort, dezelfde beginselen worden van de daken verkondigd. Wat meer is, een Napoleonide is opgetreden om de revolutionaire beginginselen met meer beleid, en waar het noodig is, meer geweld in Europa verder te ontwikkelen. Reeds heeft hij ze in Italië geplant, de wettige vorsten verjaagd, en de hoop gegeven, dat ze, wat God verhoede, wederkeeren door een absoluut vrije volkskeuze, alsof ze nooit eenige regten hadden bezeten. En wat doen de mogendheden? wat zeggen de dagbladen? welk is de algemeene zich daarover kondgevende stem? Het treurig antwoord behoeven we al weder niet uit te brengen; maar we besluiten met des te meer grond, en zeggen met des te meer nadruk, dat op die verblinding een verschrikkelijk ontwaken dreigt te zullen volgen, en, dewijl zoo min als Mazzini, als Ledru Rollin, als de menigte lieden van dat slag bekeerd zijn, de alge-

meene historische oorzaken zich hebben omgewend, en in dat opzigt niets, neen niets is veranderd — wij ons hebben te verwachten op dezelfde gevolgen, op dezelfde uitbarsting, dezelfde bloedige razernijen en afschuwelijke pogingen om de maatschappij te vernietigen: zedelijke aardbevingen waaraan geen ontvlugten is, die de alom gerezen torens des hoogmoeds omverstorten, en aan wat er onwankelbaarst is in den mensch, aan het algemeen gezond verstand eene bezwijming doen ondergaan. Men onderscheide echter wel, het is hier om de zekerheid dier toekomst niet te doen; wij weten, dat eene geringe oorzaak, maar die van God gezegend wordt, dien schrikwekkenden gang kan stuiten. 't Is genoeg indien men ziet, dat zulk eene rigting op 't oogenblik bestaat; dat onze tijd niet verschilt van andere tijden, er ook nu geen strijd is tusschen openbaring en rede, maar tusschen openbaring en nieuwsgierigheid, die vergeefs boven de perken der rede poogt uit te grijpen; dat zoo gewis als men naar 't absolute streeft, die heerschende geest van verzet, die alle gezag welk ook verwerpt, den mensch met God zoekt te vereenzelvigen, en dat derhalve de steeds voortgaande geschiedenis in hare diepste oorzaken niet bloot natuurlijk of redelijk, maar mystiek is, en er tegenover „het geheim van God den Vader en Christus" een „geheim der ongeregtigheid" overstaat en bewerkt wordt.

Maar, 'tzij zulk eene te regt gevreesde oplossing als waarvan wij spraken, zulk een oordeelsdag van 't nog durend tijdperk kome of niet kome, reeds nu ontvangt de hoogmoed zijne eigenaardige straf, heerscht er in de omstandigheden eene ironie, eene smartelijke ironie die van eenen grooten opstand tegen God getuigt, en ons aan 's menschen val in 't Paradijs herinnert. Aan de straks

aangehaalde woorden der schriftuur: „Zie Adam is gelijk „*een onzer* geworden, wetende goed en kwaad", gaan deze andere vooraf: „En God de Heer maakte voor Adam „en zijne vrouw kleederen van vellen en trok hun die „aan." Er is daarin een verteederend bewijs van de goddelijke barmhartigheid, een bewijs, hoe diep dat goddelijk gezag dat men loochent, met de menschelijke natuur overeenkomt; maar wat wij hier bijzonder opmerken: er is daarin een bewijs van den ontzettenden omkeer door Satans verleiding voortgebragt, en der uiterste dwaasheid en bespottelijkheid van 's menschen opstand tegen God. Die Adam, die Gode gelijk wilde zijn door zijne wetenschap, weet niet in zijne eerste nooddruft te voorzien, en wordt, voor goddelijke glorie, gekleed met vellen, met vellen van dieren: niet slechts om hem te beschermen voor de van buiten tegen hem opgestane natuur, maar voor haren opstand in hem zelven, voor de dierlijke drift! Diepe, den hoogmoed straffende vernedering, les van schaamte voor den geest, en van schaamte voor de zinnen, les ter beoefening van de twee hoofddeugden, die, om hare innige betrekking, bijna gelijkluidende namen dragen: van zedigheid en van zedelijkheid bij uitstek.

Dezelfde les wordt heden der wereld gegeven, dezelfde ironie vertoont zich in haren toestand, en zij is des te bespottelijker geworden, omdat zij er volstrekt niets van ontwaart. De Christelijke eeuwen, die de hoofdzaak wisten te vatten, begrepen en gevoelden diep, dat in dwaling en kwaad iets belagchelijks, en niets zoo bespottelijk is als hoogmoedige opstand tegen God. Zij stelden daarom Satan als uiterst leelijk, wanordelijk en bespottelijk voor. Maar nadat de Calvinistiesch-gezinde Milton hem, in plaats van den mensch, tot den held maakte van de para-

dijsgeschiedenis, nadat Klopstock, gevolgelijk voortgaande, zelfs eenen zich bekeerenden duivel bezong, is men tot de laatste gevolgtrekking gekomen der dwaling welke zich in die verandering des duivels uitsprak: hij is een idee, een grootsch idee geworden. Onze oogen hebben zijne verheerlijkte beeldtenis gezien, afgebeiteld in sneeuwwit marmer, en voorgesteld als een hemelschoon jongeling die gierige, maar verheven, vaste, van goddelijke geestkracht tuigende blikken naar deze aarde slaat. Die verheerlijking en gevolgelijke ontkenning van Satans bestaan veronderstelt niet alleen de verloochening van Christus en van alle waarheden des geloofs, maar zij toont ons op ontegensprekelijke wijze, dat men het eindige met het oneindige, den mensch met God, dientengevolge het kwaad met het goed verward heeft, en eene wijsheid, die den naam van aartsdomheid verdient, logische negatie en affirmatie heeft genomen voor den grond der dingen. Zoo laag is het peil waartoe men verzonken is.

Maar 't is te vergeefs, de dwaling is niet tot waarheid, het kwaad niet tot goed, de mensch niet tot God te maken, en voor zulk een duiveluitdrijving gaat de grimmige bespotter van God en menschen niet op de vlugt. Integendeel, onze eeuw die het beproefde, is belagchelijk, is diep bespottelijk, is aan dien geest gelijk geworden dien ze te gelijk met zich zelve poogt te verheerlijken [1]). Voor hare kroon van goddelijke wijsheid en oppermagt steken de bokshoorns

---

[1]) Zeer waar is het epigramme van professor Kästner:

Als Semler aus der Welt den Satanas vertrieb,
Sprach Satanas, gelehnt auf seinem Wanderstabe:
Mich dauert wahrlich diese Welt,
Wo ich so warme Freunde habe.

van koppige domheid op, de paardenvoet is bij hare onvaste treden en willekeurige sprongen niet te verbergen, en van onderuit haar statigen koningsleep slingert de ongelukkige, allerongelukkigste staart!

Zie toch eens de wijsheid, de wetenschap, de verlichting die ons regeert. Zij heeft eene hiërarchie, waarbij de pauselijke, voor hoe geestverdrukkend uitgekreten, niet te vergelijken is. Het liefdezustertje moet er voor verschijnen. Waartoe? Om examen af te leggen, of zij wel weet, hoe ze de kleine kindertjes de klanken of het a b c en het tellen van een, twee, drie, vier moet leeren. O goddelijke wijsheid van den Staat, tot zulk eene hoogte geklommen, dat zij, ofschoon op andere wijze dan er in de Schrift staat, eene ergernis en eene dwaasheid geworden is. Neen zoover heeft de toch zoo poëtische Plato het niet gebragt; minder licht was het zelfs in de zonnestad van Morus. Maar vraag nu eens aan de wijze mannen, wier theoriën zoo trouw worden toegepast [1]), vraag aan eene gansche vergadering van hoogleeraars onzer dagen: is er een God? Heeft de mensch eenen vrijen wil? eene onsterfelijke ziel? en is er een leven na dit leven waar de deugd beloond en het kwaad gestrafd wordt? 't Zijn de grondideën der rede [2]), de grondwaarheden daar de maatschappij op

---

1) Het beginsel dier theoriën staat te lezen in de eerste woorden van een werk over de pedagogiek: „Gods wezen leeft in alles, en „in de menschheid openbaart het zich als de rede. Het doel der „menschheid is de doorleving (*Auslebung*) van die rede, is de ver„werkelijking van God in de wereld enz. *Die Geschichte der Päda„gogik*, von Dr. Karl Schmidt, Oberlehrer am Herz. Gymn. zu Cöthen. 1860, S. 3.

2) De rede bestaat niet in abstracte logische vormen, maar in kenvermogen of in kennis van waarheden. Slechts van die *werkelijke kennis der werkelijke waarheden* worden logische formules later afgetrokken, die men voor de rede zelve houdt.

rust, en ons daarom noodiger dan de kennis van het a b c. Wees desniettemin verzekerd, dat er op uw vragen een twist zal ontstaan als op het vragen van Paulus, en gij ondervinden zult, dat het liefdezustertje veel meer weet dan zij.

Voorbedachtelijk hebben we slechts van zoogenaamde natuurlijke waarheden gesproken, niet van de bovennatuurlijke des geloofs. Dat zijn geheimen en wonderen, en wie gelooft nog aan wonderen? Aan geheimen gelooft men slechts in zeer onbepaalden zin, want tot zoover ging het begrip zelfs van wat geheim is verloren, dat velen nog geheimen aannemen en 't bestaan van wonderen ontkennen!! Althans welk fatsoenlijk mensch, zal openlijk van een gebeurd wonder durven spreken, en 't gelach, of 't verlegen medelijden der hoorderen trotseren? Maar waarmede is men integendeel niet verlegen? waarvan schaamt men zich niet te spreken? — Van tafels die draaijen, die boodschappen overbrengen uit de andere wereld, of als ter omhelzing met opgeheven pooten tot u naderen! Daarvan waagt zoowel ons werelddeel als het ruw Amerika, daarvoor worden in hof- en hoofdsteden *soirées* aangelegd, en uren gedulds zijn niet te lang om de bijgeloovigheden te plegen, waarvan Tertulliaan getuigde ten tijde van 't diep verzonken heidendom, en die naar de berigten onzer missionarissen, sinds eeuwen in China worden bedreven. 't Is overigens begrijpelijk, al te begrijpelijk, dat, na de verwerping en beschimping van de Katholieke gemeenschap der Heiligen in den hemel en aarde vereenigenden God mensch, men eindelijk de gemeenschap der booze geesten in Satan gaat zoeken. Maar welk een ironie! — En zij zelfs daarbij aan geen helsch guichelspel te denken, zij geen enkel der vreemde feiten gebeurd welke

verhaald en verzekerd worden [1]): het blijft een zeer bedenkelijk verschijnsel, het wijst eenen zedelijken toestand aan, die de ongeloovige wetenschap te schande maakt, en spelt gebeurtenissen welker vervulling we niet hebben te wenschen. Het Mesmerisme of *dierlijk* magnetisme kwam op vóór de materialistische revolutie, zoo beantwoordt het *Spiritualisme* aan de pantheïstische rigting dezer dagen, en het eenigst geloof dat wij aan de klopgeesten schenken, is, dat zij een nog grooter revolutie, een sabbat aankondigen van den „*Absoluten Geest*".

Naast of tegenover dien zoo hoog vliegenden geest, die, voor 't geloof in de plaats getreden, het weten tot verpligting maakt, en alles aan allen wil doen leeren, maar toch den bespottelijken duivel niet bannen kan, heerscht het ademloos streven naar genot, naar rijkdom en aardsche voordeelen, en indien het droefgeestig speculatieve Duitschland de wetenschap ontwikkelde van het al-ik, Engeland bragt de zoogenaamde staathuishoudkunde voort (*wealth of nations*). De kunst van de geheele wereld rijk en gelukkig te maken was gevonden, en we behoeven niet te zeggen dat zij beoefend werd. Welke was de uitkomst? Eene wreede spotternij! Zij is te vergelijken bij hetgeen ons de fabel van eenen hebzuchtigen tiran of vorst verhaalt: zijne tafel stond voor hem opgevuld van allerlei spijzen, maar die spijzen veranderde in louter goud! De nuttelooze voorwerpen van weelde, en alles wat tot weelde behoort, het wordt wonderbaar goedkoop; de

---

1) De heer Agenor de Gasparin wil ze toeschrijven aan onbekende natuurkrachten. Intusschen kunnen de feiten die hij zegt ondervonden te hebben, daardoor niet verklaard worden; of die verborgen krachten, die, volgens zijn eigen getuigenis, het gevraagde beter wisten dan hij zelf, moeten zelven verstandige geesten zijn.

levensmiddelen daarentegen steeds duurder door den overvloed en de prijsvermindering van het geld. De rijkdom, door middel van abstractie tot fabelachtige grootheid geklommen, doet sterven van honger. 't Is de werkelijke waarheid! Is men dan niet bedacht om in de eerste behoeften des levens te voorzien? Welk eene vraag in onze eeuw die van hare transcendente hoogte alles ziet, en tot zoover naar het *a priori* is achteruitgegaan, dat ze het *a posteriori* niet meer noodig acht. De staathuishoudkundigen hebben dingen uitgevonden waar 't gezond menschenverstand voor stilstaat: dat de rijkdom eens volks bestaat in schulden! dat de staat, die over alles den meester speelt, integendeel de handel en industrie zelf niet beschermen mag! dat indien men den grond en al de erfenissen zonder ophouden versnippert, het ongelooflijke zal plaats hebben, en iedereen rijk worden! dat goederen in de doode hand, bijvoorbeeld van kloosters, niet zooveel voortbrengen, als zij kunnen, en daar de oeconomische wetenschap zoo absoluut is, dat zij haar doel voor het eenige en absolute der wereld acht, zoo volgt dat de goederen in de doode hand niet mogen geduld worden. Wat bepaaldelijk den landbouw betreft: men heeft werktuigen uitgevonden om te ploegen, te zaaijen, te eggen, onkruid uit te roeijen, kortom voor alles; werktuigen zoo schoon en kunstig dat de landlieden ze niet willen gebruiken [1]). Het onmogelijke wordt gedaan om die

---

1) We hebben een schoon gebouwde loots vol van die schoone werktuigen gezien, maar ook den schranderen landbouwer die ze gebruiken moest ons zien aanwijzen waarom ze niet te gebruiken waren, een paar slechts uitgezonderd; ofschoon hij verzekerde, ook datgeen waar deze toedienden, sneller en beter te kunnen doen met de hand.

nuttigste der kunsten aan te moedigen: scholen worden gehouden, tentoonstellingen geopend, medailles uitgereikt, enz. De zorg voor het vee is eene studie geworden. En wie heeft ooit zoo zware runderen, zoo fijnwollige schapen, zoo monsterachtig dikke zwijnen gezien als op de tentoonstelling prijken? Die zorg gaat tot in 't teedere en schijnt bezield van 't pantheïstiesch, door Victor Hugo bezongen, idee der zielsverhuizing. Ook zijn er niet alleen bijzondere genootschappen opgerigt, maar de goevernementen, gelijk nog onlangs het onze, geven van uit de hoogte bevelen, ter menschelijke behandeling der dieren!

Maar nu de menschen? de menschen *zelven*, zoo 't waar is dat zij nog persoonlijkheid bezitten? Helaas! de statistieken van onzen alberekenenden tijd wijzen het uit: in een enkel jaar sterven er in Frankrijk zeventig, tachtig, negentig duizend menschen van honger! nog meer in het immer schatten stapelend Engeland, terwijl het weder veel grooter getal dergenen die, wegkwijnend van kommer en gebrek, eenen te vroegen dood sterven, aan de alwetendheid der regering ontsnapt! Waar dan neemt het Pauperisme niet schrikbarend toe? En waar, om de vreeselijke ironie nog scherper te maken, heeft het droevige feit voor 't eerst dat droevige woord van *pauperisme* voortgebragt; dat woord in vroeger dagen niet gehoord, dat zulk eene verscheurende aanklagt en zulk een beslissend doemvonnis uitspreekt tegen onze eeuw? Waar anders dan in dat land, waarheen de schatten der wereld zamenvloeijen, waar die werktuigen voor een uit weelde beoefenden landbouw zijn uitgevonden, waar de schoonste dierenrassen geteeld worden, maar waar men ook er het eerst aan heeft moeten denken, de dieren tegen de barbaarschheid der

verwaarloosde menschen te beschermen, — in het Babylonische Engeland!

We hebben den hoogmoed gezien, die Gode gelijk alles wil weten en dientengevolge niets meer weet; we hebben de hebzucht gezien, die slechts bezit, rijkdom en voordeel zoekt, den hemel op aarde belooft - en slechts armoede en ellende voortbrengt. Maar er is nog eene derde diepe wanorde, eene derde ironie of beschamende straf, en wel de beschamendste van allen: onze zoo oververstandige, geestige tijd is diep gevallen in de zonde des vleesches; en indien die hoogmoed op een geheim wijst, indien die hebzucht meer dan natuurlijk en „dienst der afgoden" is, ook in de zinnen geldt het meer dan natuur, heerscht óf Christus óf Belial. Er is een geheim des geestes, een geheim der liefde, maar ook een geheim des vleesches.

Het is noodig dat wij onze Katholieke lezers aan eenige hooge beginsels onzer godsdienst herinneren, opdat ze de in dit opzigt bestaande wanorde wel begrijpen.

Het vleesch is stof, is op zich zelve goed noch kwaad, het is middel waardoor en waarin des menschen daad zijne zonde en zijne deugd zich voltrekt.

Zoo ook voltrok God ten behoeve van den mensch zijne verlossingsdaad in het vleesch. Het Woord is vleesch geworden, en beantwoordende én aan onze zondigheid, én aan onze bestemming om deugd te oefenen, heeft dat Woord, die Zoon Gods zijn voldoenend lijden voltrokken in zijn vleesch, om evenzoo onze regtvaardiging en heiliging in zijn vleesch te voltrekken. *Peccat caro*, *mundat caro*, en gelijk Tertulliaan zegt: het vleesch is de spil des heils, *caro salutis cardo.* Dientengevolge biedt de Katholieke Kerk twee tegenovergestelde zijden aan. Zij is zinnelijk, men kan zeggen vleeschelijk in hare sakra-

menten en in de uitdeeling der genaden; want dat gaat uit van den *verrezen*, den regtvaardigenden en heiligenden Christus. In haren eigenlijken cultus is zij dus bij uitnemendheid zinnelijk, omdat onze heiliging wordt voltrokken in Christus' vleesch, en wij in dien tweeden Adam worden ingelijfd. Zeer zeker, er wordt daar een heldhaftig geloof gevorderd 'twelk belijdt wat de zinnen niet waarnemen; 't is nog het oogenblik niet der verrijzenis; maar toch, het is de verrezen Christus die zich mededeelt, het is de groote bruiloft, die, schoon de oneindige Geest den knoop legt, zeer zinnelijk is, en waarbij de zinnen zooveel mogelijk moeten dienen om ons boven de zinnen te verheffen.

Daartegenover staat eene andere zijde, die wij in haar geheel genomen de voorbereiding kunnen noemen om dat huwelijk te vieren; want vereeniging met Christus in de eerdienst is het doel. Van die zijde is de Kerk het vleesch vijandig, en daar komt het ten laatste, gelijk ieder Katholiek dat weet, alles op berouw, op boete en versterving neêr. Allen moeten wij onze verzedelijking, zelfvolmaking, deugdoefening voltrekken door het kruisigen des vleesches ter beteugeling onzer driften, ter zelfbestraffing en boete, ter opoffering van ons ligchaam aan God.

Dan de Kerk, die van ieder vordert Christus na te volgen, wil ons niet tot God maken, of in God doen vergaan, zij wil ons dat oneindig ideaal doen nastreven om ons *eindig* wezen te behouden en te volmaken, en daar het tot het eindige wezen noodzakelijk behoort, dat het *goed*, *beter* en *best* is, zoo vordert zij wel volmaaktheid van ieder in zijnen stand, maar onderscheidt hoogere standen, hoogere deugdoefeningen, die alweder volgens

de groote wet, zich in het vleesch, dat is, in maagdelijken staat, voltrekken.

Die hoogere deugd bestaat in de heldhaftige beoefening der liefde tot God en menschen, waardoor men zijn geheel leven tot cultus, tot offer maakt. Zulks gebeurt doordat men slechts Gods wil zoekt te volbrengen, niet in 't algemeen of in 't onbepaalde, maar zooveel mogelijk Gods bepaalden wil [1]), weshalve men gehoorzaamheid belooft aan degenen aan wie men door en om God het naast ondergeschikt is. Met hetzelfde doel der liefde, om namelijk zijnen wil geheel tot God te wenden en zooveel mogelijk op Hem te vestigen, doet men afstand van alle aardsche bezitting. Eindelijk volgt men niet alleen Christus na in zijne gehoorzaamheid, in zijne armoede, maar ook in zijne maagdelijke zuiverheid, en brengt ten einde de scheiding van het aardsche en de zelfverzaking volkomen te maken, het offer zijns ligchaams in boete en maagdelijken staat.

De oudvaders en bijzonder de H. Gregorius van Nyssa vatten die geheele hoogere deugd op als maagdelijken staat; want niet slechts zijn onze zinnen het meest bedorven of verzwakt [2]), hebben wij bijzonder genade en gebed noodig om hunne bekoring te overwinnen, is het in 't algemeen moeijelijker het kwaad te laten dan het goede te doen, en is dus in die onthouding reeds groote deugdoefening, maar door den maagdelijken staat scheiden wij

---

1) De liefde volmaakt zich in willen, en streeft naar bepaaldheid, zoowel als het verstand.

2) De wil is ondergeschikt aan de rede, maar de zinnen zijn het meest ondergeschikt, waaruit noodzakelijkheid volgt, dat zij aan de peripherie, of als het einde van de in ons zijnde afhellende bewegingslijn het meest naar de aarde neigen, gelijk ons zulks de schriftuur en de vaders leeren.

bijzonder van de aarde, van de innigste aardsche betrekkingen, van de voordeelen en genoegens dezer wereld, en schenken hooger klaarheid aan onzen geest, hooger vrijheid aan onzen wil. Want ook geest en wil worden daardoor maagd dat zij zich alleen met de zaak Gods bezig houden. In 't geheel kan men dus den maagdelijken staat beschouwen als eene scheiding van deze wereld om te huwen met God in Christus, en de kinderen Gods te helpen baren; want de liefde Gods brengt de liefde tot den naaste voort. Er volgt dat de maagdelijke staat bijzonder betrekking heeft op de Eucharistie [1]) en op het heil van den naaste, dubbele reden waaruit blijkt hoezeer het celibaat met het priesterschap overeenkomt, en waarom alle religieuse orden als twee punten van aantrekking hebben: het altaar, en het heil des naasten.

Maar wat hebben we hier bijzonder op te merken? dat in de Katholieke Kerk die zoo verheven, zoo verrukkelijke, zoo bovennatuurlijke deugd niet slechts van dezen of genen, niet slechts alle eeuwen door van duizenden wordt nagestreefd, maar dat die beoefening of nastreving er *staat*, *stand*, *openbare instelling* is. Gelijk in de deugd de *act* zich verhoudt tot den *habitus*, de voorbijgaande daad zich verhoudt tot de natuur, zoo verhoudt zich het individu tot den staat of stand, en is instelling niet bloot daad van velen, maar maatschappelijke historische daad, die historie voortbrengt. Dát alzoo inzonderheid, dat er in de Katholieke Kerk zoovele vereenigingen opgerigt en door haar hoogst gezag bevestigd zijn, ter nastreving eener

---

1) Reeds de H. Ignatius, een leerling van den H. Joannes, stelt den maagdelijken staat voor als vereering van Christus' vleesch ten doel hebbend.

heldhaftige liefde voor God en menschen, vereenigingen die, schoon zij vrije stichtingen zijn en men er met vrijheid intreedt, nogtans een langer historiesch bestaan hebben dan zoo menige Staten, vereenigingen die ook tot heil, tot de waarachtige beschaving der volken hebben gediend en nog dienen — dát is bovennatuurlijke kracht, is een der goddelijke gloriestralen van Christus, en bewijst dat de Katholieke Kerk de maagdelijke bruid is die Hij zich door zijn bloed heeft verworven.

Ook slechts uit die instellingen is de diepte van den val der zestiende eeuw en de heerschende geest onzer tijden te verklaren. De monnik, die zoozeer de in de wereld doorgedrongen kracht der verlossing, de volmaking van het individu, den door Christus herstelden mensch aantoonde, de monnik viel, en hij viel gelijk de herstelde mensch slechts vallen kon, en gelijk hij om een Christelijk geworden wereld mede te slepen vallen moest: door eenen *geestelijken*, dat is vervaarlijken hoogmoed. Dat ideaal, die maagdelijke staat, dat huwen met God en die scheiding van het aardsche werd tot zoover overdreven, dat de mensch zich met God vereenzelvigde, en al het eindige menschelijke voor volstrekt boos verklaarde. Voor het Christelijk ideaal trad een valsch en schijnbaar veel hooger in de plaats: deugd was oneindige daad, was daad van absoluut vrijen, noodzakelijken geest, van het absoluut Ik dat, God geworden, de wet in zich zelve had, en aan geen goddelijk gebod onderworpen was. Naar dat mystiesch Pantheïsme werd dus aan het eindige en bij uitstek aan het stoffelijke niet dan een schijnbaar bestaan toegeschreven. In de godsdienst, waar de geest, de eigenlijke waarheid heerschte, moest het derhalve als valsche schijn erkend en vernietigd worden, terwijl men, om het als

bestaande te kunnen nemen, het buiten betrekking met God moest beschouwen, dus als iets onverschilligs, iets slechts uiterlijks, dat met geene zedelijkheid in betrekking stond. Er volgde daaruit een volslagen omkeer der orde, namelijk, dat de cultus dien alle volken als een feest, als ware bruiloft, als behoudenis des eindigen menschen vierden, eene allertreurigste zelfvernietiging in een abstract pantheïstiesch idee werd, waarbij niets menschelijks en zinnelijks mogt worden toegelaten, terwijl in de eigenlijke zedelijke orde, in zelfverzedelijking of zelfvolmaking, waartoe alle volken boete, versterving der zinnen vorderden, integendeel het zinnelijke beschouwd werd als niet in betrekking staande tot God zoekende deugd. Het huwelijk moest dus, om niet iets afschuwelijks te zijn, genomen worden voor eene bloot wereldsche, uiterlijke, slechts civiele, niet zedelijke zaak. Meer tegen de orde in te gaan was niet mogelijk. Men bedenke dat de Christelijke cultus de vereeniging of het huwelijk is van God en den mensch, dat het Christelijk huwelijk de heiliging is van de vereeniging der menschen, en dat die heiliging gevolg is der vereeniging met God in den cultus — en men zal reeds genoegzaam inzien, wat wij later duidelijker zullen aantoonen, dat het innige wezen van het Protestantisme onderstbovenkeering is der orde.

Maar op dien zoo vervaarlijken geestelijken hoogmoed des in het Paradijs der Kerk herstelden menschen volgde, wat in 't eerst Paradijs was gevolgd: het vijgeblad was noodig! en de schande, de vernederendste schande toonde der wereld welke val er had plaats gehad. Daar trouwden de monniken met de nonnen, en werden de voornaamste verkondigers van het nieuw Evangelie: daar trouwde de

groote hervormer en boette den lust uitgesproken in zijne rede over het huwelijk: daar ging Philip van Hessen, op uitdrukkelijke vergunning van Luther, van Melanchthon en andere helden van 't al te verheven nieuwe geloof met twee vrouwen naar de predikatie. Dat alles was geen toeval, geene slechts voorbijgaande onsystematische daad van menschelijke zwakheid; maar dogmatiesch, zedelijk, in de orde der dingen liggend gevolg. Erasmus zag de ironie toen hij er mede lachte en zeide, dat de zaak als een blijspel eindigde met een huwelijk; maar de oppervlakkige man zag er de diepte niet van. 't Was niet de karikatuur der kunst, 't was de karikatuur der zonde, der zinnelijk zigtbaar geworden wanorde des opstands tegen God; 't was de voorspelling van het Materialisme dat komen moest en gekomen is, van de revolutie in 't gezin, in het huwelijk, in den staat, bepaaldelijk van de revolutie onzer dagen, *waarin men langs den weg van pantheïstischen hoogmoed tot materialistische zinnelijkheid is voortgegaan.* Het betaamt niet, en ons wel het minste, beschrijvingen te geven van dat kwaad dat deze hoog vergeestelijkte en van absolute rede beheerschte eeuw zoo diep vernedert en schandvlekt; wij herinneren slechts aan de steeds menigvuldiger echtscheidingen, die men thans in Engeland genoodzaakt is voor iedereen gemakkelijk te maken, en waartegen men in Duitschland, vooral in Pruissen, geen raad meer weet te vinden, ten einde den reeds in 't verschiet zijnden *concubitus vagus* te voorkomen. Meer ook dan beschrijvingen van hier of daar plaats hebbende feiten, zeggen de wetten die uit de zeden geboren zijn en des te sterker ter bevordering van goede of kwade zeden plegen te dienen. En tot hoever is het daarmeê gekomen? Dat de ontucht door de wet wordt in bescher-

ming genomen! O er is eene ironie, eene niet gewilde openbaring des gewetens in die veroordeeling van den maagdelijken staat als eene onmogelijkheid; er is eene niet minder onbewuste ironie in dat onophoudelijk smalen op de kloosters als holen van ontucht en bederf, terwijl juist uit ontaarden kloostergeest het hervormingslicht is voortgekomen, en door vleeschlijkgezinde monniken het ijverigst is gepredikt; maar bijzonder in onzen tijd, nu de toen uitgevonden vrijheid des geestes tot grond wordt genomen der maatschappij, der wetten en instellingen, nu de abstractiën van den hoogmoed iedere betrekking en tot het onderwijs der kleine kinderen regelen, nu vooral is de schande van den gevallen mensch openbaar geworden en het Gode gelijk Ik naar verdienste onteerd. In plaats van de beoefening der maagdelijke deugd, van het kloosterleven, is het bedrijf van den gruwel een *erkende staat* geworden, geldt hij als *stand* in de maatschappij, zijn er onder de bescherming der wet zoovele stichtingen waarin men zijne jeugd niet aan God voor 't heil des naasten ten offer brengt, maar aan Baäl-Betis, aan Astaroth, aan Aphrodite en hoe meer die helmonsters mogen heeten, die in 't heidendom met de diepste verlaging des menschen, en het meest verwoestend kwaad der maatschappij werden geëerd. Voorwaar, 't is volkomen in den regel, en heeft niets wat verwonderen moet, dat de Katholieke kloosters worden verafschuwd, middelerwijl een patent, een openbare vrijbrief, eene huldiging zelfs wordt geschonken aan het kwaad. En waar, als men van omwenteling tot omwenteling opklimt, vindt men daarvan den historischen oorsprong? In den overgrooten, niet van Tetzel gepredikten, aflaat der zestiende eeuw: „Wees zondaar, en zondig krachtig, maar heb nog

„krachtiger betrouwen en blijdschap in Christus" [1]).

Deze wettelijke erkenning van het kwaad wijst ons naar den politieken toestand heen, en ook daarop hebben wij eenen blik te werpen.

Een Protestantsch schrijver zegt op zijne wijze en zonder het te willen, hoe het despotisme der vorsten tot die hoogte klom welke hen in de revolutie hunne straf deed vinden: „Door de hervorming worden de middel-„eeuwen gesloten, want *zij vernietigt de laatste over-„blijfselen der tegenstelling van Kerk en Staat, deuijl „zij beiden vereent en aan de wereldlijke magt het bestuur „der Kerk overdraagt.* Vroeger waren de vorsten vasallen „van de Pausen. Luther bevrijdde ze van deze afhanke-„lijkheid. — De vorsten wisten deze leer te waarderen; „want zij haastten zich tot de Luthersche Kerk over te „gaan, waar zij bevrijd waren van het oppertoezigt van „den Paus, en zelfs de Katholieke vorsten matigden „zich de magt aan, welke de Protestantsche, door zich „van den Paus los te scheuren, hadden gewonnen" [2]).

De schrijver spreekt zich tegen als hij de vorsten vasallen van den Paus noemt. De suzerein en de vasal hebben eene magt van hetzelfde *genus*, eene tijdelijke; waren dus de vorsten vasallen van den Paus, dan zou die *tegenstelling* van Kerk en Staat niet bestaan hebben, welker overblijfselen, naar 's schrijvers beweren, door de hervorming werden vernietigd. Juist doordat de pauselijke magt als die van een ander en hooger *genus* gold, werd „*de tegenstelling van Kerk en Staat*" ge-

---

1) *Esto peccator et pecca fortiter, sed fortius fide et gaude in Christo.* Ep. Dr. M. Luth. Tom. I. Jena 1556. 4. p. 545. B.

2) *Die Könige*, von Dr. H. F. W. Hinrichs, Ord. Prof. an der K. Univ. zu Halle. Leipzig 1852. S. 240.

boren, die naar 't getuigenis van vele Protestantsche geleerden, de vrijheid der volken en het gezag der vorsten bevorderde; tegenstelling die als bovennatuurlijk ideaal slechts door bovennatuurlijke kracht mogelijk is, en zoolang de wereld staat, alleen door de Katholieke Kerk wordt gehandhaafd [1]).

Maar het is waar wat de schrijver zegt, dat er ten tijde der hervorming slechts „*overblijfselen*" bestonden van die erkenning van 's Pausen geestelijk vaderschap, 'twelk de koningen elkander „broeder", *mon frère*, leerde noemen, en de Franschen deed grootsch gaan op den

---

1) De beroemde Stahl na een en ander in de Katholieke Kerk en bepaaldelijk hare geestelijke oefening ter levensverbetering of ascetiek geprezen te hebben, vervolgt aldus: „Daarbij is het een „verheffend en vredegevend bewustzijn van de onafgebroken lijn „van de Apostelen af; is het een oekonomische (wereldomvattende) „eenheid der Kerk, een organische zamenhang in alle landen en „volken, *is het eene onafhankelijkheid van de wereldlijke overheid „en de wereldsche betrekkingen*, is het eene geestelijke betamelijk„heid en waardigheid (Anstand) wat aan de Roomsch Katholieke „Kerk als voorregt moet worden toegekend." *Die Lutherische Kirche und die Union*, von F. J. Stahl. Berlin 1859. S. 462.

Die onafhankelijkheid van wereldlijke overheid, en wereldlijke betrekkingen, die Stahl als een openbaar feit erkent, veronderstelt noodzakelijk in het geestelijk gezag der Pausen een hooger en van het tijdelijk of wereldlijk gezag verschillend *genus*. Dat idee, welks waarheid of onwaarheid we hier ter zijde laten, steeds door de Pausen volgehouden en gehandhaafd, heeft de koningen van Europa voortgebragt, zoodat de Paus, gelijk Herder zich op ligtzinnigen toon uitdrukt, aan alle koningen het kruis kan geven en zeggen: *zonder mij zoudt gij er niet zijn*. Maar dat idee heeft tevens Kerk en Staat doen onderscheiden, en aan den laatste zijne wereldlijke onafhankelijkheid verzekerd. Ook die wereldlijke onafhankelijkheid der natiën of vorsten ligt niet alleen duidelijk in dat idee, maar in een even openbaar historiesch feit der middeleeuwen. Indien de Paus integendeel de koningen als vasallen beschouwd en behandeld had, zou zijn invloed gedurende de middeleeuwen volstrekt onverklaarbaar zijn.

titel van oudste der uit de Kerk geboren zonen of koningrijken. Dat Hendrik VIII zich voor hoofd der Kerk verklaarde, was ook geen gevolg der Hervorming, maar van een reeds lang volgehouden en steeds kwaadwilliger verzet tegen de meest geestelijke regten van den Paus. Evenmin dagteekent het Gallicanisme van Lodewijk XIV. Maar de hervorming gaf den laatsten uitslag. De Protestantsche vorsten werden Pausen of opperbestuurders der Kerk, en de Katholieke matigden zich regten aan die zulk een opperbestuur veronderstelden.

Daaruit bijzonder, want wij zien andere oorzaken niet voorbij, werd een despotisme geboren, 'twelk eene meer dan bloot natuurlijke magt plaatste aan 't hoofd der tijdelijke orde. Want dat een vorst, *als zoodanig*, of uit kracht van zijn vorstelijk gezag opperbestuurder is eener *bovennatuurlijke maatschappij* of Kerk, is een valsch ideaal, maar niettemin een ideaal dat aan geene zijde der menschelijke rede en natuur ligt, en moet op den duur een ondragelijk despotisme voortbrengen. Het „*droit divin*", gelijk de Franschen dat verstonden en nooit door de Katholieke Kerk erkend is, was van denzelfden aard en eene der hoofdoorzaken van de steeds onbeperkter magt der koningen [1]).

Aan die hoogste hoogte van het koningschap moet men gedachtig zijn, wil men onzen tijd begrijpen. Want de vorsten zelven zijn het die het revolutionair idee

---

1) Ofschoon Tocqueville in zijn belangrijk werk *L'ancien régime et la révolution* ten onregte het godsdienstig en zedelijk verval niet als hoofdoorzaak der revolutie erkent, is het toch waar, dat veel van het despotische dat men als gevolg dier revolutie beschouwt, bijv. de centralisatie, reeds vroeger, zij het niet in dien graad, in Frankrijk bestond.

van den goddelijken staat of god staat hebben ingevoerd.

Stahl en Leo, beiden zeer Christelijk gezinde Protestanten, erkennen dat het rationalisme niet bloot ontkenning is des geloofs maar zelf tot die hoogte wil stijgen (*Gegenglaube*); dat de revolutie eene pantheïstische blindheid is voor het *persoonlijke* in God en menschen; dat de tegenstelling onzer dagen is: Christus en de antichrist; dat de reuzenstrijd geleverd wordt, welke alle waarheid ontkent, en voor de godsdienst een rationalisme in de plaats stelt, 'twelk God en eigen ziel verloochent. Wij beweren hetzelfde; maar vinden daarvan het begin in de hervorming. En om het daar aan te toonen is niet eens noodig, dat wij de oorspronkelijke leer van 't Protestantisme onderzoeken. Het staat met groote letteren in de historische feiten te lezen. Niet alleen zien wij daar de revolutie uitbreken, maar het groote beginsel drukt zich uit in *de vereenzelviging van Kerk en Staat.* Zulk een openbaar verschijnsel is geen toeval, maar de zigtbaarmaking van het opgekomen en in de geschiedenis indringend principe; want verwarring of vereenzelviging van Kerk en Staat veronderstelt noodzakelijk verwarring van geloof en wetenschap, van bovennatuurlijk en natuurlijk, van oneindig en eindig, van God en den mensch [1]).

---

[1]) De straks aangehaalde rationalistische Protestant van de gevolgen der hervorming sprekende, zegt:

„De hervorming heeft overal, waar zij indrong, burgeroorlog „doen ontstaan, en waar zij wortel vatte, eene staatsverandering „voortgebragt, want zij is de oplossing van de middeleeuwsche „staat- en wereldbeschouwing. De hervorming moest gelijk het „Christendom [!] al het bestaande aangrijpen, al het van ouds „bestaande omverwerpen [!], de historische regten vernietigen [!], „magten oplossen, magten scheppen." [Dat is alleen van de hervorming waar. Christus, men vergeve ons de uitdrukking, is geen revolutiemaker, en het is integendeel wonderbaar hoe het Christen-

Juist dat is het revolutionair idee! 'twelk, zoo zeker als de godsdienstige waarheid de aan alles grond en vorm gevende waarheid is, niet kon verspreid worden zonder zijne gevolgen op het politiek gebied voort te brengen.

---

dom alle historische regten eerbiedigde, tot zelfs de slavernij. De Christenen hebben niet als de hervormers oproer gemaakt, niet de tempels geplunderd en gezegd: Zij hooren ons toe! niet de bezittingen der priesters voor de hunne verklaard, niet de heidenen te vuur en te zwaard vervolgd en gemarteld. Waarom onder andere redenen niet? Omdat zij historiesch regt eerbiedigden, en dit voor zich niet hadden verkregen.] „Van daar", vervolgt de schrijver, „is de „hervorming bijzonder van historieschrijvers en staatkundigen onzer „dagen, als revolutie voorgesteld, ja zelfs van velen als achter„uitgang beschouwd en zelfs Göthe, die haar anders altijd ter zijde „staat, heeft de bedenkelijke verzen geschreven:

„Königthum drängt in diesen verworrenen Tagen, *wie ehemals*
„Lutherthum es gethan, ruhige Bildung zurück.

[Göthe zegt niet meer dan het eenvoudig vergeefs verduisterde feit. En hoe kon de bewering, dat de rede eene zottin, de boelin des duivels is, aan de wetenschap bevorderlijk zijn?]

„Terwijl Schiller op Luther het distichon gemaakt heeft:

„Martinus Lutherus
In terra notus
Et Coelo et inferno.„

„De Protestantsche vorsten hebben aan deze revolutie (de her„vorming) welke het volk tot *hun* voordeel maar tot *zijn eigen* „nadeel in lange zware oorlogen voortgezet had, *hunne onbeperkte „vorstelijke magt te danken.* In Frankrijk vorderden de grooten des „rijks de hervorming, wijl zij zich daarvan wilden bedienen om „zich van den Koning onafhankelijk te maken. De Bartholomeusnacht [voorafgegaan van zooveel andere door de Protestanten geleverde bloedtooneelen], „de moord van Hendrik III, van Hendrik IV, „de dragonaden van Lodewijk XIV waren gevolgen der nieuwe „leer welke voor het absolutisme zwichtte. In de Nederlanden „bragten de kerkelijke nieuwigheden de scheiding voort der Pro„testantsche provinciën van haar vorstelijk stamhuis; in Zweden „hervormde men, omdat de koning en de adel de rijke kloosters„goederen wilden deelen, en de koning, die zijne waardigheid „aan eene omwenteling verschuldigd was, stoffelijke middelen „noodig had om zich staande te houden. Slechts in Duitschland „en in Zwitserland was de hervorming uit eenen inwendigen

Maar nog eens, het waren de vorsten die het in den staat invoerden ter uitbreiding en vergrooting hunner heerschappij. Alzoo niet de volgende revolutiën hebben het voortgebragt; deze waren slechts de verschillende phasen van het eenmaal door de vorsten ingeplant idee: *verwarring van het goddelijke en menschelijke.*

De straf zou eenmaal volgen, is gevolgd, en houdt in deze oogenblikkem niet op. Die welke het koningschap in Karel I onderging van het zuiver Protestantisme, en in Lodewijk XVI van het philosophisme, was te bloedig om zoo vernederend te zijn, als de straf die het verduurt, sinds het Protestantisme zich tot philosophie heeft ontwikkeld, en eerst nu doet dat door de koningen ingevoerd idee zich tegen hunne hoogheid op het smadelijkst gelden. Wat is heden de erfgename van Hendrik VIII [1])? Wat

---

„dwang, uit eene behoefte des harten geboren, maar zij heeft niet „slechts een Protestantsch en een Katholiek Duitschland gemaakt „maar ook eene algeheele verbrokkeling aangevoerd, dewijl de „keizer hoofd eener partij werd, niet opperhoofd des rijks. De „hervorming schiep eene menigte soevereinen, die zich weinig om „den keizer bekommerden, zelfs wel oorlog tegen hem voerden, „en zoo is de hervorming in dit opzigt het grootste ongeluk dat „ooit Duitschland heeft getroffen." Hinrichs, *Die Könige.* S. 244—245.

1) Stahl heeft gelijk: Engeland is geene monarchie meer maar eene republiek en Victoria de schijn eener koningin. „De Engelsche „staat, zegt hij, was reeds tegen het einde der middeleeuwen tot „zekeren graad eene constitutie." [De waarheid is dat de koning zwichtte voor de aristocratie.] „Hij was zulks nog meer onder „Karel II, en was het volkomen onder Willem III en onder Anna, „en echter bestond daar nog geen *parlementaire* regering. Tot deze „is onder Willem III slechts de grond gelegd, maar zij begint „eerst met George I, en heeft sinds, met korte onderbrekingen, „van periode tot periode toegenomen, tot zij in onze dagen „hare spits heeft bereikt." *Die Revolution und die constitutionelle Monarchie*, von Dr. Julius Stahl. S. 97. — Engeland gaat eene revolutie te gemoet.

zijn ze geworden die vorsten, die tegen Gods orde opgestaan, zich zelven een goddelijk gezag aanmatigden? De staatsalmagt door hunne heerschzucht ingevoerd, heeft zich tegen hen zelven gewend, en in hunne vernedering is eene ironie als niemand ooit had kunnen denken of vermoeden. Die alvermogende heerschers zijn spotkoningen geworden, zijn als beneden het bestaan vernederd, zijn eene soort van poëtische personificatiën of voorstellingen geworden van een idee; en van welk idee? dat hunne magt op de principiëelste wijze ontkent, dat verloochening is van alle gezag en de regel der revolutie! Geen schepter, geen zwaard voeren ze meer, maar een veêr! maar een pen, die hun, gelijk aan Louis Philippe, door een opperschoolmeester of professor wordt in de hand gegeven, om zelven hunne naamheerschappij te getuigen. Het woord van den Psalmist is toepasselijk: God heeft ze uitgelagchen!

Zijn de volkeren, door welke de straf voltrokken wordt, er vrijer, welvarender, gelukkiger door? Verre van daar; ook hen slaat de tuchtende en beschamende roede. Bepaaldelijk gaat *onder den burger-koning* de burgerij, uit welke meer bijzonder het oproer ontstond, alom ten grond, Engeland niet uitgenomen. Welke klagten worden gehoord over steeds drukkender belastingen, middelerwijl 's lands inkomsten in denzelfden graad vermeerderen; over belemmeringen en formaliteiten van allerlei aard, over onzekerheid der middelen van bestaan, over zoogenaamde mededinging van medeburger en van vreemde die het brood van voor den mond wegneemt, over militaire conscriptie, die zoovele plannen verijdelt, zooveel onzedelijkheid voortbrengt, zoovele tranen doet vloeijen. We kunnen niet alles noemen, maar het antwoord der in de geschiedenis

heerschende Voorzienigheid op deze klagten is: Hoe gij zijt koning en wel zoo koning dat gij het naar uw beweren geboren zijt: en nu zoudt ge uwe dienaars hun loon niet geven, en uwe eigene schulden niet betalen! gij zijt koning en gij zoudt geen zwaard dragen om uwen troon te verdedigen? Gij zijt koning en klaagt nog over verarming, terwijl ge door uwe afgevaardigden over millioenen beschikt? en daar ge beweert uit kracht uwer redelijke natuur burger, koning en alles te gelijk te wezen, hoe zouden uwe dienaren dan niet alles bestieren? — We willen niet voortgaan; het gezegde is genoeg om te doen zien, dat de vrijheid die men veroverd heeft, inderdaad slavernij, en wel de hardste slavernij is; want het is niet een slavernij van menschen; deze hebben een hart en passen de wet naar omstandigheden toe; maar slavernij van eene onpersoonlijke wet, van eene koude abstractie, van dat hoogmoedig idee waarin de mensch zijn *Ik* voor God houdt, en hetwelk, ten straffe zijns hoogmoeds, zijne persoonlijkheid, die zich door de maatschappij zou moeten ontwikkelen, integendeel zooveel mogelijk onderdrukt. De wetten der hedendaagsche abstracte staatsregelingen zijn niet goddelijke of menschelijke *wil* welke persoonlijkheid veronderstelt, maar *logische gevolgtrekkingen*, zich noodzakelijk ontwikkelend uit een opperst staatsprincipe en werkend als een ijzeren, zedelijk verpletterend raderwerk. Die mensch, die Gode wil gelijk zijn, moet wel, zijne eindige persoonlijkheid ontkennend, daarin de straf van zijnen hoogmoed dragen, en die Koning, die bij uitnemendheid persoon zoude moeten zijn, bij uitnemendheid *willen* en besturen, die echter niets bestuurt, niets vermag, is inderdaad de voorstelling van eene maatschappij waarin vrijheid, zelfbestuur, persoonlijkheid onder

de berghooge vracht van wetten en schrifturen begraven wordt, en iedereen koning, onderdaan, absoluut mensch, dat is een hersenschimmig wezen worden moet.

Reeds is overvloedig gebleken, hoe ook in onze dagen de hoogmoedige opstand tegen God zich voortzet, hoe niet zeker oppervlakkig rationeel, maar een boos, een inderdaad sataniesch beginsel zich verraadt, zich zigtbaar maakt door eene ironie, waarin de geschiedenis van het Paradijs zich herhaalt, en de mensch die Gode wil gelijk zijn, daarvoor eene even smadelijke als smartelijke straf ontvangt.

We willen er echter nog niet mede eindigen, en storen ons volstrekt niet aan oppervlakkige symetrie als eene langere uitweiding nuttig kan zijn.

De gemoedelijke publicist en historieschrijver Leo zegt: dat de tijdgeest *antichristelijk* is, en de even gemoedelijke Protestant Stahl noemt de heerschende revolutie „de „*absolute revolutie*". Ziehier zijne werkwaardige woorden: „Heden behoort het tot het volkomen bestaan eens volks „dat het eene glorierijke revolutie volbragt hebbe, dat het „op eene glorierijke revolutie gegrond zij, dat men voor „wetten, instellingen en regering die revolutie tot maatstaf „hebbe. *Het oproer geldt voor het toppunt van politieke „hoogheid, en de orde zelve mag niet anders zijn dan „de uitdrukking der omwenteling — het is de absolute „revolutie*" [1]).

Ofschoon Stahl bijzonder het revolutionair principe in 't oog heeft 'twelk zijne uitdrukking vond in de „*verklaring der regten van den mensch*" en hij als Protestant

---

[1]) *Die Revolution und die constitutionelle Monarchie*, von F. J. Stahl. S. 1—2.

niet bemerkte, hoe de thans heerschende revolutionaire geest een andere en bepaaldelijk de Duitsche pantheïstische is, blijft het feit waar, 'twelk hij niet genoegzaam schijnt te begrijpen: de absolute revolutie wordt nagestreefd.

Wat is absolute revolutie? Absolute wanorde of eene zoodanige onderstbovenkeering der orde:

dat de mensch zich voor God in de plaats stelt;

dat oneenigheid en strijd wordt genomen voor de eigenlijke eenheid en het leven der waarheid;

dat oplossing en vernietiging geldt voor vooruitgang en volmaking.

Deze drievoudige omkeering wordt inderdaad nagestreefd, en is zigtbaar in het door Stahl met regt veroordeeld *constitutionalisme.*

Vanwaar die zonderlinge naam van constitutie? Is er een staat, 'tzij koningrijk, 'tzij republiek, die geene constitutie heeft? Dat ware een *staat* die niet *bestond*, en is even onmogelijk als dat er een mensch zij zonder physiologiesch temperament of ligchamelijke constitutie. Maar zij heet zoo bij uitstek, omdat zij op de veronderstelling rust, dat de mensch zijn eigen constitutie maakt, dat hij boven de historie verheven, *absolut vrije* bron is dier maatschappelijke orde of constitutie, waardoor hij bestaat, leeft en zich ontwikkelt, en bij gevolg zich zelven ten oorzaak hebbende God is. Denzelfden zin heeft het woord *grondwet.* Wat wonderlijk zeggen: „wij hebben een grondwet". Een staat zonder grondwet ware een huis zonder grondslag, of een plant die den aard niet had eener plant. Maar het beteekent, dat de mensch, als ware hij zich zelven ten grond, de opperste wet, waarnaar hij zich regelt, zelf voortbrengt.

Zulk eene *algemeenheid* als constitutie, tot *bepaalden* naam genomen, duidt ook op verwarring van oneindig en eindig. Men kan van een mensch zeggen: hij is *regtvaardig*, maar wie hoort zeggen: hij is *regtvaardigheid*, moet, al kent hij geen Hebreeuwsch, vermoeden, dat er van God gesproken wordt. Evenzoo kan men van alle staatsvormen zeggen, dat zij geconstitueerd zijn, maar wie zegt: Zij is constitutie, verwart het absolute, oneindige met het eindige. Zoo drukt zich slechts het vergoddelijkend enthousiasme uit.

Duidelijker nog kenmerkt zich de constitutie als vereenzelviging van God en den mensch, of als pantheïstische godsregering, doordat zij boven de openbaring wordt gesteld, en alle godsdiensten daarin gelijk staan, niet op grond van historiesch verkregen regt, maar *a priori*, als zijnde de rede daarboven; doordat zij, met miskenning van de verscheidenheid, noodzakelijk aan het eindige eigen, geldt voor de eenige goede, alvoltooijende orde, voor den vorm der vormen, voor *de* orde [1]); eindelijk doordat het *denken* en het *doen*, de *waarheid* en de *praktijk* er zoo in verward worden, dat de Staat, die toch slechts eene *historische* regtens bestaande orde is, genomen wordt voor een principe of eene zich ontwikkelende *waarheid*. Het is een „*Intelligenz-staat*", verstands-staat, waarin, gelijk het door velen wordt nagezegd, de rede, het verstand, de wet moet regeren [2]). Men kan *met* verstand, men

---

1) „God is goed", zegt de Zaligmaker. Maar Hij zegt dit tegen den jongeling dien hij tot den volmaakten of religieusen staat gaat uitnoodigen.

2) Nog in zijn laatste vlugschrift verkondigt Emile de Girardin de belagchelijke sophisterij, dat alle partijen met een *rationeel* goevernement moeten tevreden zijn!

kan *naar* de wet regeren, maar het menschelijke *eindige* verstand is onpersoonlijk, en de rede zelve kan niet handelen. Desniettemin is dat het streven; men wil dat de wet zelve, dat de rede zelve, als ware zij *persoonlijke* waarheid, regeren zal, en maakt daarmede het aldoend pantheïstiesch idee, den valschen logos, of den Christus van Strausz, die evenzeer persoon als geen persoon is, tot koning.

Vandaar dat wetenschap wordt genomen als grond van politiek gezag, en het als beginsel geldt, dat ambten en openbare functiën eigenlijk alleen toekomen aan de mannen van wetenschap; want zoo men zich daarbij nogtans naar de meerdere of mindere tijdelijke bezittingen regelt, is zulks, omdat wie meer bezit verondersteld mag worden meer beschaafd en ontwikkeld te zijn.

Vandaar dat de constitutie een bij uitstek en in nooitgehoorden zin *representatief* systeem is. Immers het Pantheïsme erkent geene waarachtige bestaande *oorzaken*; alles is slechts verschijning, voorstelling, representatie van het absoluut idee, of den absoluten geest. Men ziet dat dadelijk aan den koning, die bij uitnemendheid maatschappelijke *oorzaak* behoorende te zijn, met dat al niets vermag, en slechts eene voorstelling of personificatie is van het nationaal idee, eene type, een mythische Christus [1]). En terwijl de koning geen representant heet, dragen zij dien naam welke inderdaad de magt in handen

1) In Engeland ging het koninklijk gezag door menigvuldige historische oorzaken verloren. Dat is *feitelijk* bestaande orde. Maar geheel iets anders is het, wanneer men dat opvat als theorie, als eenig ware orde. Wanneer de man te zwak van geest is om te gebieden, is het goed dat de vrouw meer baas wordt, maar daar volgt niet uit, dat het huisgezin altijd op die wijze moet bestierd worden.

hebben, en met hen die men oudtijds afgevaardigden noemde, niet moeten verward worden. We bedoelen de *representanten* of vertegenwoordigers des volks. Zij vertegenwoordigen geene standen, steden of provinciën, geene bijzondere belangen van degenen die hen gekozen hebben; zich zoo te gedragen zou voor hen eene constitutionele zonde zijn; zij vertegenwoordigen het volk, de natie of het idee dat zich in en door de natie ontwikkelt, hebben eene magt en invloed die van nature niet toekomt aan eenen representant, en kenschetsen daardoor weder de pantheïstische verwarring van *oorzaak* en *voorstelling*.

Niet dat zij eigen magt bezitten; eigen magt heeft daar niemand; want er is geen *zelfstandigheid* dan in den staats-god, en, wel beschouwd, is ieder openbaar persoon, met den koning te beginnen, slechts ambtenaar van dien god, zoodat er geen organiesch geheel van onderscheiden constitutieve deelen, maar slechts abstracte regeling bestaat, en wat men bij uitstek constitutie noemt, inderdaad geene constitutie is. Met meer regt wordt zij een „*beambtenstaat*" genoemd.

Vandaar al verder, — namelijk van de pantheïstische abstractie en ontkenning der *oorzaak* — dat de oppermagt zelve, naar de van Montesquieu eerst besproken en door Kant bephilosopheerde, dikwerf wederlegde verdeeling, wordt uitéén gehaald in drie abstracte vormen, als: wetgevende magt, regterlijke magt en uitvoerende magt [1]).

---

[1]) Wetgevende magt, die niet kan uitvoeren! Dat komt op *raad* geven neêr, ofschoon daartoe geene magt gevorderd wordt. Maar men heeft die logenachtige abstractie al zoo dikwerf wederlegd, dat wij er niet bij zullen stil staan. 't Is of men van drie redes sprak: eene concipiërende rede, eene oordeelende rede, en eene besluit trekkende rede.

Vandaar eindelijk, dat, gelijk de pantheïsten, de groote voorstanders van het systeem, verlangen, langzamerhand de Kerk moet overgaan in den Staat, het geloof in de wetenschap en de cultus in de kunst. 't Is ligt te begrijpen, dat zulks volgen moet, wanneer de Staat de zich verwerkelijkende godheid is, en we behoeven de theorie daarover niet uiteen te zetten. Werkelijk beschouwt men de Kerk reeds niet meer als openbare, historische maatschappij, welke een van den Staat onafhankelijk bestaan heeft, maar als een „*genootschap*", dat is, als eene in en onder den Staat gevormde vereeniging, die den Staat of de van dezen verleende vrijheid en bescherming tot haren *grond*, en middellijk het staatsdoel tot haar *doel* heeft. Ook is het in 't oog loopend, hoe wetenschap en kunst worden aangebeden, en een despotisme over 't onderwijs heerscht, dat zich door de aan de volkssoevereiniteit eigen verwarring van publieke en private betrekkingen slechts gedeeltelijk laat verklaren, maar meer bepaald in den aard ligt van den goddelijken verstandsstaat, welke door zijne dienaren zeker apostolaat uitoefent der wetenschap, die, voor 't geloof in de plaats tredend, voor ieder verpligtend geworden is.

Hoe meer men dat a prioristiesch staatssysteem beschouwt, des te meer wordt men overtuigd, dat daarin een geweldig idee heerscht, het eer eenen metaphysischen of poëtischen, dan een politieken aard heeft, en die schijnbare gematigdheid, die beradenheid, die toelating van de grootste tegenstellingen slechts het *juiste midden* en de ijskoude, maar niettemin vreeselijke hartstogtelijkheid is van het Pantheïsme.

Maar indien het zich zoo duidelijk kenschetst als absolute revolutie door den mensch met God zelven te ver-

warren, en de rede tot bron der dingen te maken, niet minder verdient het dien naam, omdat het oneenigheid en tegenspraak uitgeeft voor orde.

Tegenstrijdigheid is er in den grondslag, is in het doel, is in ieder deel van het gansche systeem, en reeds daardoor moet het ontoepasselijk zijn, en steeds meer oneenigheid en ontevredenheid voortbrengen; maar zoo innig is die tegenstrijdigheid van het stelsel, dat, gelijk het Pantheïsme zich door strijd ontwikkelt, en de tegenspraak van het ja en het neen voor het leven der waarheid houdt, waarin de Godheid alles in alles wordt, zoo de constitutionele Staat leeft, en zich in 't onbepaalde volmaakt door strijd. Een groot openbaar gevecht wordt geleverd, wordt onophoudelijk geleverd, en dewijl daarin het politieke leven ligt, moet daar ieder naar zijne stelling aan deel nemen! En dat heet vrijheid, dat zelfregering, dat orde! 't Is iets ongehoords. Waren het verschillende staatspartijen, die ieder of een rijksstand, of een provincie, of een groot belang verdedigden, daarmede zou de strijd zelf niet tot het *wezen* van de staatsorde behooren. Maar dusdanige of eigenlijke staatspartijen zijn daar niet, en de strijd gaat uit van met den abstracten naam bestempelde *opposanten*. Wezenlijke staatspartijen zijn, gelijk gezegd is, slechts door bijkomende zwakheid in strijd. De verschillende bestanddeelen van de openbare orde, als oudtijds de adel, de steden en gemeenten, enz., waren slechts geopponeerd, en zoo min strijdig met elkander, als de oppositiën der harmonie. Hetzelfde gold van hunne afgevaardigden. Slechts de menschelijke hartstogt bragt er oorlog of strijd in. Geheel iets anders is de strijd van het constitutionalisme; deze behoort a priori tot het systeem, en is daar geen toevallig gevolg van onderscheiden, positieve

belangen. Oppositie, strijd, dus beweert men, *moet* er zijn, en daar de strijd slechts mag bestaan tegen het kwaad, of zelf kwaad is, zoo kan men den strijd niet a priori vaststellen als behoorend tot het *wezen* eener zaak, of die zaak is in zich boos. De abstracte oppositie van het constitutionalisme bevat in zich de pantheïstische onwaarheid, dat goed en kwaad, slechts geopponeerd zijnde als het logische ja en neen, beiden a priori noodzakelijk zijn, en dezelfde vrijheid behooren te genieten. Men behoeft slechts de namen der zoogenaamde partijen te hooren, om den geest van het stelsel te vatten: *behoudslieden*, *partij van behoud*, *mannen van den vooruitgang*, *progressisten*, *partij van de oppositie*, *opposanten*, *partij der ministeriëlen*, *der anti-ministeriëlen*, *van het centrum*, *van de linker-*, *van de regterzijde*, *van het regter-centrum*, enz. Inderdaad bespottelijke namen! Tot wat abstracte wereld behooren die uitdrukkingen? Zoo heeten geen staatspartijen en hebben nooit zoo geheeten. Wat immers is in die namen historiesch, politieks, particuliers? Niets hoegenaamd. Het zijn op ieder verdeelde vergadering toepasselijke *algemeenheden welke eenen onverzoenlijken strijd te kennen geven*, en daar zij in het constitutionele stelsel gebruikt worden als eenigste onderscheidingen van het politieke leven, zoo volgt dat het geheele stelsel niet anders kan zijn, dan eene *zich tegensprekende abstracte theorie*. Dus ook is het feit, en des te meer afkeer boezemen ons die namen in. Er behoeft niet veel doorzigt toe om te durven verzekeren, dat eene staatsorde, waarin eene der partijen de behoudende partij geheeten wordt, haren onvermijdelijken ondergang te gemoet gaat, maar dat, waar zulke namen niet toevalliger wijze ontstaan, maar systematiesch zijn, de ondergang zelf reeds werkelijk en geregeld plaats heeft.

Ook behoort het tot de absolute revolutie, dat zij een gedurige ondergang is, en de vernietiging er vooruitgang heet. Het idee dat daarbij ten grond ligt is niet moeijelijk te erkennen. Het Pantheïsme is een eeuwige of liever onbepaalde ontwikkeling en vooruitgang van den Ik-god of den absoluten geest, die zich steeds meer als zoodanig bewust wordt. En hoe gaat die goddelijke en onbepaalde ontwikkeling toe? Zij geschiedt door vernietiging van 'tgeen de Ik- of al-god uit zich had voortgebragt. Die god namelijk brengt de wereld, brengt eene reeks van *oorzaken* uit zich voort, welke als tegen hem overgesteld werkelijk schijnen te bestaan en van hem te verschillen; maar hoe meer hij die oorzaken beschouwt, des te meer ontwaart hij, dat hij zelf daarin is, dat zij, slechts een schijnbaar bestaan hebbend, in hem zelven vervat zijn, en komt door deze ontkenning [1]) van 't bestaan dier oorzaken tot het bewustzijn, dat hij alles in alles is. Zoo ook is het constitutionalisme een altijddurende onbepaalde vooruitgang: men hoort bijna van niets anders, dan van vooruitgang en ontwikkeling; en op dezelfde wijze, dat is, door vernietiging van het voortgebragte, gaat die ontwikkeling voort. Eene reeks van maatschappelijke *oorzaken*, van ambtenaren, van vertegenwoordigers, ministers, en eene koninklijke dynastie heeft het nationaal idee of het volk uit zich voortgebragt. In den beginne zette het den koning in zoo krachtige voortbrenging tegen zich over, dat het zelfs zijn eigen bestaan aan dien koning als oorzaak toeschreef. Dan meer en meer heeft het begrepen,

---

1) Ontkennen is in de abstracte gedachtenwereld van 't Pantheïsme hetzelfde als vernietigen, *denken* is daar *doen*, bijgevolg is affirmeren daar voortbrengen, en ontkennen daar vernietigen.

dat die koning slechts schijn-oorzaak is, dat het zelf dien koning uit zich voortbrengt, en hem allengs meer aan zich onderworpen. Die vertegenwoordigers, die verantwoordelijke ministers, enz. zijn daarvan het gevolg. Maar ook daarbij kan het niet blijven, en eindelijk moet het volk een zoo volkomen bewustzijn van zich verkrijgen, dat het die schijn-oorzaken geheel in zich zelf gevoelt, ze ontkent, ze vernietigt, en de absolute rede en vrijheid in allen regeert [1]). Het gezag dient dus slechts als wrijfpaal tot eene ontwikkeling, die eindelijk het gezag onnoodig maakt. Dit is de uitlegging van 'tgeen Guizot op de reeds wankelende tribune verkondigde: dat men de verlichting meer en meer verspreiden moest, en in evenredigheid van die verspreiding het volk meer deelnemen aan de regering. Waaruit volgde, wat hij er niet bijvoegde: dat het ideaal daarin bestond, dat eindelijk allen, als volkomen verlicht zijnde, regeerden, en niemand meer geregeerd werd! Vernietiging van 't gezag, geregeld oproer is dus wat voor orde geldt in 't constitutionalisme, en ziedaar ook de werkelijke geschiedenis sinds de zoogenaamde restauratie. In den beginne hebben de royalisten verre de meerderheid, maar langzamerhand komt de constitutie in gang, en het stormloopen tegen het gezag neemt aanhoudend toe. Het eene ministerie moet telkens voor het ander dat liberaler gezind is plaats maken, terwijl de koning om zijne verbazende wijs-

---

1) Het hier en daar uitgedrukt verlangen naar decentralisatie komt deels daaruit voort, en is niet altijd aan het waar beginsel van vrijheid toe te schrijven. Zoo zegt de aangehaalde schrijver Hinrich, dat er nog slechts *schijn*-constitutiën bestaan, en deze zich door meer vrijheid tot werkelijkheid moeten volmaken. Napoleon zelf belooft decentralisatie!!

heid geprezen wordt [1]). Eindelijk wordt de spanning zoo groot, en komt men het ideaal zoo nabij, dat de koning zich poogt te redden door een coup d'état. Het mislukt, hij neemt de vlugt, en een weder *vrijer* constitutie wordt vastgesteld; want zoozeer is de mensch oorzaak der oorzaken, dat hij, de *grond*wet der maatschappij naar believen veranderend, den grond waarop hij staat, van onder zijne voeten kan uithalen om dien beter te maken [2])! Met Louis Philippe wordt dus op nieuw een nog onvermogender gezag gesteld, aan welks vernietiging het volk zal arbeiden om zich te ontwikkelen. Weder wordt hij, ofschoon slechts slim, om zijn verheven wijsheid geprezen, en ook niemand meer dan hij, wij achten niet noodig het te bewijzen, heeft zich zelven zoo tot een constitutionelen schijnkoning verlaagd. Maar des te gewisser was ook zijn ondergang, en bleek, dat men in den onbepaalden vooruitgang niet naar 't onbepaald verwijderd ideaal kon wachten. De socialistische, communistische, anarchiesche bewegingen van 1848 waren de welligt wat overhaaste, maar de niet minder natuurlijke gevolgen van het revolutionnair constitutionalisme. Deze en de vroeger plaats gehad hebbende oproeren bleken ook

---

[1]) Lodewijk XVIII. Zoo wordt koning Leopold verklaard voor den fijnsten politicus!! Zoo de koning van Sardinië in de wolken verheven. Ieder Koning is een Salomo, mits hij slechts toegeve aan de zijn troon ondermijnende beweging.

[2]) Zoo staat het ook in onze *grond*wet (!), hoe en wanneer zij moet veranderd worden, en bekent ze zelve dat zij geen *grond*wet is. Dit a prioristiesch systeem is niet te verwarren met wat in de middeleeuwen soms in het staatsverbond uitdrukkelijk bepaald werd, dat de adel den Koning verjagen mogt, indien hij zijn eed niet hield. Dit was integendeel eene erkenning van de onschendbaarheid der grondwet.

daardoor slechts ontwikkeling van het in de constitutie geregelde oproer, en vruchten van het daarin heerschende idee te zijn, dat zij met regel en kunst toegingen, en daarin zekere gematigdheid, bedaardheid en waardigheid werden nagestreefd. Om dezelfde reden, omdat zij de logische gevolgen zijn van den alom gehuldigden revolutiegeest, zijn ze, zoolang die geest blijft heerschen, niet te vermijden. „Aan de hoogste politieke schuld", zegt Stahl, „beantwoordt de hoogste politieke rampspoed. Grenzelooze „verarming, barbaarschheid, anarchie zijn tegelijk de „natuurlijke gevolgen en de zedelijke straffen. In de „revolutionaire gezindheid der eeuw ligt daarom de „diepere bron des onheils, hetwelk reeds is uitgebroken, „en nog in niet te berekenen mate zal toenemen; en „zoolang dat niet erkend wordt, is er ook geene hoop, „geene hulp, geene redding. Daartegen baten geene me„chanieke middelen, geen bloote beperkingen en matigin„gen — indirecte verkiezingen en twee Kamers en derge„lijken meer — het geld aan de grondleugen de grond„waarheid tegenover te stellen" [1]).

Zoo sprak Stahl in 1849. Sinds dien tijd is de toestand niet verbeterd maar verergerd. Een Napoleon is opgestaan van wien men gezegd heeft: dat hij de maatschappij gered had! 't Is er zoo ver af, dat hij, als de eerste Napoleon zeggen kan: „ik heb de revolutie gered" [2]). Het antichristelijk idee des tijds, 'twelk hij dreigt door geheel Europa te zullen voorthelpen, wordt in hem verpersoonlijkt, en er is dien ten gevolge geen ironischer figuur dan hij.

---

1) *Die Revolution*, S. 2.

2) In zijn testament gedicteerd aan generaal Montholon.

Dewijl wij slechts ten doel hebben, aan te toonen, dat in deze met en uit het Protestantisme zich ontwikkelende tijden, niet een oppervlakkig rationalisme, niet eigenlijke onverschilligheid, niet positieve logica heerscht, maar eene vreeselijke poëzij, een van menschen gemaakt supernaturalisme, eene verwarring van oneindig en eindig, die meer en meer in orgiasme en in oorlogen van beginsel dreigt uit te breken — hebben we de bedrijven van Napoleon niet in 't bijzonder na te gaan. Wij zouden den geest des tijds, dien wij reeds genoegzaam hebben gekenmerkt, slechts terugvinden in zijn Louis-Philippistische *quasi-légitimité*, waarnaar hij zich Napoleon III noemt, in zijn revolutionair *suffrage universel*, in zijne vredespolitiek, die de volken, als nog geen bezit van den grond genomen hebbende barbaren, tegen over elkander doet gewapend staan, in zijne zich boven historische regten verheffende absolute rede, en met maat voortgaande onmatigheid, in zijne bevordering van de weelde, van het beursspel, van de socialistische en communistische rigting der eeuw, niet weinig in zijne congressen en diplomatie, vooral in zijnen eerbied voor de godsdienst en de begunstiging harer bestrijders.

Een feit is genoegzaam en moet hier worden aangevoerd, om én hem én de eeuw waaraan hij dienstbaar is, te kenschetsen als in opstand tegen God; en dat feit, gelijk onze Katholieke lezers het aanstonds gevoelen en begrijpen, is zijne poging om het hoofd de Kerk, dat is het hoogst geestelijk gezag aan zich en zijne plannen te onderwerpen. Wij hebben reeds elders gezegd, en in de overschoone redevoering van de Montalembert als een woord van Barrot teruggevonden, dat in den Paus Kerkelijk en Staatsgezag moeten vereenigd zijn, opdat alom Kerk

en Staat zouden onderscheiden blijven. Wie ook ziet niet in, dat de Paus door zijne tijdelijke onafhankelijkheid wordt in staat gesteld zijne geestelijke onafhankelijkheid, en dus alom de regten der Kerk tegen over den Staat als daarvan onderscheiden te handhaven? Of de Paus eene provincie van den Pauselijken Staat meer of minder onder zijn gebied had, zou al zeer weinig en zooveel als niets beteekenen. Van dat standpunt zou men de zaak te beschouwen hebben, indien wij nog in de strijdlustige ridder-tijden leefden, en een of ander Italiaansch prinsje zich van dit of dat gedeelte had meester gemaakt. Maar dat is de zaak niet; het is geen strijd om een strook gronds, het geldt geen goede of booze daad, het geldt een *principe*, en ieder die bedenkt, hoe in onzen oververstandigen tijd ieder feit geallegoriseerd, getheoretiseerd, en tot puren geest gesublimeerd wordt, zal wel van te voren besluiten, dat thans eene openbare aanranding niet slechts van dezen of genen koning, maar van den Paus eene ontzettende beteekenis heeft, en een zich verwerkelijkend idee is. Het is de revolutie die zich voortzet, die voor haar doel 's Pausen tijdelijk en geestelijk gezag wil vernietigen, die de Kerk wil plaatsen onder den Staat, het geloof onder de rede, en den mensch maken tot stichter der maatschappij, tot opperste oorzaak der wereld en harer historie, tot bron der godsdienst, in 't kort tot God zelven. 't Is antichristendom in aanval tegen den vertegenwoordiger van Christus op aarde.

Waarvan is de Kerkelijke Staat het produkt? Van eene geschiedenis, die van de apostelen-tijden af zich voortzet, en nader van eene toepassing des Christendoms op de openbare politieke betrekkingen, omstreeks de zesde eeuw begonnen, en die tot in de zestiende eeuw voortduurde.

Aan 's Pausen stelling als vorst beantwoordde de gansche toestand, bijv.: de Kerk had overal groote bezittingen, de geestelijkheid nam als zoodanig plaats onder de rijksstenden, enz. enz.

Nagenoeg niets van dien toestand is overgebleven. De geestelijkheid is als zoodanig buiten de politieke orde gesloten, is beroofd van goederen en bezittingen, wordt bezoldigd als ware zij dienaresse van den Staat, en, de goddelijke Voorzienigheid ter zijde gelaten, heeft 's Pausen gezag slechts drie groote krachten in zijn voordeel, of die er mede overeenkomen: de millioenen en millioenen Katholieken, de onderdrukte natuur der dingen, die altijd aan 't werken blijft, en het welbegrepen belang der vorsten. Maar de geest der eeuw, de heerschende instellingen, de rigting der wetenschap zijn regtstreeks met het bestaan van 's Pausen vorstelijke magt in strijd, en wie den algemeenen toestand van heden voor goed houdt, moet den Kerkelijken Staat aanzien als eene anomalie die behoort te verdwijnen.

Maar wie heeft aan de geschiedenis eene andere wending gegeven? wie 's Pausen geestelijk gezag, dat is, den grond van zijne tijdelijke magt, ontkend? wie de Kerk van hare goederen beroofd, haar ondergeschikt willen maken aan den Staat, de geestelijkheid buiten alle politieke betrekkingen gesloten, en als ondergeschikte staatsambtenaren behandeld? De hervorming en de zich daaruit ontwikkelende revolutie.

Welnu, diezelfde geest, diezelfde revolutie zet haar werk voort, en dewijl zij buiten de Katholieke Kerk nagenoeg overal en van alles meester is, zoo is de beweging tegen den Paus algemeen, en doet Napoleon niet anders, dan zich aan 't hoofd plaatsen om haar in zijn voor-

deel te regelen. Een van beiden moet verwinnen, òf de Paus, òf de revolutie.

Daarbij bedenke men, op wat wijs bijzonder Napoleon den strijd tegen het Pauselijk gezag regelt. Dat hij de Pauselijke Staten in oproer helpt brengen, ten einde als eenige beschermer, dat is, eenige meester op te treden, en tot den Paus te kunnen zeggen: gij regeert niet goed, gij moet uwe staatsorde veranderen, en uw rijk eene andere omschrijving verkrijgen — is volkomen in den modernen revolutie-geest [1]). Maar wat van meer gewigt is en nader aantoont, hoe de rede zich boven openbaring en Kerk verheft: door wie en uit wiens naam zal de Paus aldus geoordeeld en veroordeeld worden? Door een Europeschen Areopagus, door de vorsten, die uit eigen naam, en als last en magt hebbend *om voor de orde, de rust en het heil der volken te zorgen*, over de eerbiedwaardigste, heiligste, openbaarste regten zullen beslissen naar welgevallen, beslissen tegen den Paus, beslissen boven den Paus. Of dat zal gebeuren of niet gebeuren, doet op 't hooge standpunt, waarop men zich hier plaatsen moet, niet af. Genoeg dat de poging bestaat. De vorsten, en ziedaar het schrikkelijk teeken, matigen zich een *zedelijk* gezag aan *over den Paus*, over dengene, die door millioenen als Stedehouder van Christus vereerd wordt, en zullen hem, den herder, dat is, regeerder bij uitnemendheid, leeren hoe hij regeren moet, ja uit naam der rede, der orde, der billijkheid, hem de regering

---

1) Even listig zou het plan zijn, dat men aan Napoleon toeschrijft, den Kerkelijken Staat onder den waarborg te plaatsen der Katholieke mogendheden. De oud-romeinsche bescherming zou daarboven te verkiezen zijn. Wie door zulk een garantie moet staande blijven, en wel bijzonder een Paus, heeft zijne onafhankelijkheid reeds verloren.

zijns lands ontnemen! De Pausen zijn dikwerf uit Rome verdreven, meer dan eens is daar de republiek uitgeroepen, en de Duitsche keizers hebben langen tijd gepoogd, het zigtbaar hoofd der Kerk voor hen te doen bukken. Met regt erkennen de voornaamste Protestantsche schrijvers, dat het in dien strijd te doen was, wie heerschen zou, óf stoffelijk geweld óf de geest, en huldigen der Pausen standvastigheid, welke de zegepraal des geestes bewerkend, Europa van de barbaarschheid gered hebben. Hoeveel vreeselijker is de thans gevoerde strijd! Hij is tusschen het geloof en de zich boven God en godsdienst verheffende absolute rede, tusschen geest en geest, den levenden geest Gods en den hoogmoedigen geest des menschen.

Eindelijk bevestigt de eisch zelfs, dien men aan den Paus stelt, het gewigt en den aard dien ons de gang der geschiedenis en de plannen van den zich ontmaskerenden revolutionairen keizer reeds zoo duidelijk aanwijzen. Die eisch is, dat de Paus aan een geheel leeken-goevernement, 'twelk naar de moderne constitutionele begrippen is ingerigt, het bestuur van zijne Staten zal in handen geven [1]). Dat beteekent niet minder dan dat de Paus zelf afstand doe van zijn tijdelijk gezag, als strijdig met het heil zijns volks en den vrede van Europa, dat hij ingewikkeld erkenne, dat zijn geestelijk gezag eene ijdelheid is, en hij den knie buige voor den revolutionairen afgod.

---

1) Zulks blijkt op nieuw uit den door 't Fransch goevernement rondgezonden brief, waarin ter kwader trouw en zonder eenig ontzag voor de openlijke protestatiën van den Paus, die reeds in het officiële staatsblad van Rome zijn openbaar gemaakt, hem beloften in gemelden zin worden toegeschreven die hij nooit heeft gedaan.

Wij herhalen wat wij elders gezegd hebben. Wanneer er een geestelijk of kerkelijk gezag bestaat, dan kan dat gezag bezitten en zich tot tijdelijke of vorstelijke onafhankelijkheid verheffen. Ook de Protestantsche kerken beweren te kunnen bezitten, en indien daar eene hiërarchie bestond, zou deze insgelijks die bezittingen administreren gelijk de Paus het bezit der Kerk. Door schenkingen is de Katholieke Kerk rijk en de Paus vorst geworden. Vergeten wij echter niet er bij te voegen, dat het geestelijk gezag reeds als zoodanig politieken invloed kan verkrijgen en verkregen heeft. Indien de geestelijkheid in de Europesche Staten tot de stenden behoorden, en een der organische bestanddeelen uitmaakten van de staatsorde, was dat niet alleen om hare tijdelijke bezittingen, maar oorspronkelijk en bijzonder om hare geestelijke waardigheid zelve. 't Zij genoeg om te doen zien, *dat 's Pausen geestelijk gezag de historische en nog altijd blijvende grond is van zijn vorstelijk gezag*, waaruit volgt, dat wie aan den Paus niet toelaat, zijne staten overeenkomstig het beginsel van hun bestaan te regelen en te besturen, hem niet alleen zijne soevereiniteits-regten, maar zijn geestelijk gezag poogt te ontweldigen. *Geestelijk gezag* is het *staatsprincipe* van het Romeinsche vorstendom, en wel zoozeer, dat, hield het Katholiek geloof op te bestaan, dat vorstendom zoude ophouden. Naar zijn principe nu moet ieder Staat geregeld worden. Een militaire Staat vordert tot zijn behoud, dat hij eene meer militaire inrigting hebbe en militairen de voornaamste en evenredig de meeste posten bekleeden; een patrimoniaal Staat, dat er een adel zij en aristokratische geslachten met de staatsambten bekleed zijn; een handelstaat, dat de openbare orde republikeinsch zij, en mannen van den handel in 't bestuur zijn, en,

om er dat voorbeeld nog bij te voegen, in den modernen juristischen beambtenstaat moeten juristen de ambten bekleeden, en het eigenlijk bestuur een advokaten-dispuut zijn. Evenzoo moet in eenen geestelijken of Kerkelijken Staat het staats-principe, dat is, het geestelijk gezag eene staatsorde *sui generis* voortbrengen, en geestelijken de meeste of voornaamste ambten bekleeden. Dat is zoo gewis, als de gevolgen beantwoorden aan de oorzaak, en wie die gevolgen niet wil, hij verwerpt de oorzaak, hij ontkent het geestelijk gezag [1]), zelfs als bestaand feit.

Maar wat meer is: men wil den Paus dat soort van goevernement opdringen, dat, als wij gezegd hebben, theoretiesch en naar zijn oorsprong beschouwd, eene goddelooze omkeering is der orde; waarin *principiëel* het koningschap, bijgevolg Christus en God zelf geloochend wordt [2]), en de mensch beweert zelf stichter te zijn der zedelijke orde; waarin dientengevolge het staatsbestuur zich ontwikkelt uit een openbaar voortdurend gevecht, en de oplossing in democratie en communisterij het op afstand geplaatst ideaal is. Zulk eene staatsregeling kan men als feitelijk bestaand regt erkennen, en is men niet alleen verpligt als zoodanig te erkennen, waar zij bestaat, maar door haar, als feitelijk regt, getrouw na te leven, zou men met de natuur medewerken, welke allerlei overgangen en middelen heeft om de ware orde weder

---

1) Dat te Rome bijzonder geestelijken aan 't bestuur zijn en ambten bekleeden, behoeft volstrekt geene verschooning. Zoo behoort het. Integendeel zou er verschooning noodig en 't niet goed te maken zijn, indien het anders ware.

2) Waarin men niet eenen Koning voor zich aan 't hoofd heeft noch hebben wil, maar waarin men absoluut en principiëel *het* koningschap, *het* gezag, alzoo inzonderheid den Koning der Koningen verwerpt.

in te voeren. Maar het is geheel iets anders, zulk een goevernement *vrijwillig* op te rigten, en een Paus, die het deed, zou door de beteekenis en moraliteit aan zijne openbare handelingen verbonden, niet bloot een dergelijk feitelijk goevernement invoeren, maar er den theoretischen zin aan doen hechten dien het heeft, en die zin is goddeloos.

Wie zich nu niet door de protestatiën, noch door de inkleeding der zaken, noch door de bekrompen redenering der oppervlakkige wijsneuzen misleiden laat, maar de zaak beschouwt in het licht dat er de geschiedenis en de geest dezer tijden over verspreidt, zal den ontzettenden strijd die er plaats heeft en 't gewigt van het oogenblik begrijpen. De draak verheft zich tegenover de vrouw die baren, dat is, tegenover de Kerk die een nieuw tijdperk voortbrengen zal. Want niet alleen zijn wij zeker van de overwinning, maar wij zien de Kerk reeds op dit oogenblik in hoogeren luister schitteren. De Paus, de stedehouder van Christus, het blijkt, is het middelpunt waarom de geschiedenis wentelt; te Rome is de beslissing der dingen. En welke hoogere geestelijke krachten ontwikkelen zich alom in de Kerk! Alle bisschoppen der wereld scharen zich om den Paus, alle priesters om hunne bisschoppen, en de leeken grijpen alle middelen aan om van hun geloof in Jesus Christus, hunne trouw aan de Kerk, hunne kinderlijke gehechtheid aan den Vader der geloovigen te doen blijken [1]). Wie dat niet als een over-

---

1) Hetgeen ons daarbij bijzonder treft, is de ijver der Ieren. 't Zegt weinig in de oogen der politieken, wij weten het; maar wat zegt het in de oogen van God, als een om Hem eeuwen lang verdrukt, gehoond en gemarteld volk zijnen naam verkondigt, en zich in vurigen ijver tot Hem verheft!

winning begroet, hij weet niet welke overwinningen door den geest Gods gevierd worden. Onze hoop gaat verder, wij verwachten dat wat gebeurt en gebeuren zal, op de Protestanten heilzamen invloed zal oefenen. Er zijn er zoo velen, die niet naar zekere algemeene veronderstelling, maar blijkbaar ter goeder trouw dwalend, opregte waarachtige Christenen zijn, leden, levende leden eener Kerk die zij miskennen. Zouden zij dan niets zien? Zou die godsdienstige beweging onder alle Katholieken, die groote slagorden waarin zich de Kerk in alle landen schaart, om te strijden met de wapenen des geestes, des geloofs en der liefde, zou het lijden van den grijzen, goeden Pius niets verkonden aan hun geest, niets influisteren aan hun hart? We laten aan onze Katholieke lezers het antwoord over; dit echter is eene zekerheid, dat de Protestanten die aan hunne Christelijke gezindheid meer doorzigt paren, geenszins zijn ingenomen met hetgeen thans in Italië geschiedt. Indien Guizot Frankrijk Katholiek wenschte, omdat hij het Christelijk wenschte, hoeveel te meer zal een dergelijke wensch die van vele nadenkende Protestanten zijn ten opzigte van Italië en het zuidelijk Europa. Nog onlangs zeide de hoogleeraar Leo in 't van hem uitgegeven dagblad, dat men wel verre van de Italianen te willen protestantiseren gelijk thans geschiedt, men ze moest dwingen om in de Katholieke Kerk te blijven; en wat Stahl er over denkt is wel op te maken uit hetgeen hij zegt van de Katholieke Kerk, als voortzetting der Apostolische historie, of ook uit zijne getuigenis van den Paus. Na slechts aan opgewondenheid van vroeger tijd te hebben toegeschreven, dat men den Paus voor den antichrist hield, vervolgt hij: „Niet de Paus is het die niet bekent,

„dat Jesus Christus in 't vleesch gekomen is (Joh. 4), „integendeel *aan hem heeft de Christenheid het te danken,* „*dat haar de ware belijdenis van den Zoon Gods te midden* „*dier twisten over de leer* [ten tijde der hervorming] *is* „*bewaard gebleven.* Men behoort toch het Apostoliesch ken- „teeken niet juist om te keeren. De Paus heeft zich „valschelijk [zonder grond] het stadhouderschap van „Christus op aarde toegeschreven, *maar hij heeft nooit* „*aan Christus de eer onthouden, nooit zich zelven op* „*goddelijke wijze laten aanbidden, nooit zich eene heer-* „*schappij naar believen toegeschreven. Hij heeft ten allen* „*tijde zich voor een zondig mensch erkend en zijne heer-* „*schappij steeds beschouwd als gebonden aan het overge-* „*leverd geopenbaard geloof en de goddelijke geboden, en* „*heeft getracht de volken der aarde aan dat geloof te* „*onderwerpen en de eer van Christus boven alle rijken te* „*verheffen. Gregorius de Groote, Innocentius* III [die Ultramontaan bij uitnemendheid], *Pius* VII *zijn geen afbeeldsels* „*van den antichrist, maar uitverkoren werktuigen van* „*Christus*" (*auserseheue Rüstzeuge Christi*) [1]). Maar als naar Stahl de Paus zelfs ten tijde der hervorming, die het voor de eer van Christus beweerde op te nemen, het ware geloof aan Christus of van den Zoon Gods voor de Christenheid bewaard heeft; als hij Pius VII, den bestrijder van Napoleon en der revolutie, een uitverkoren werktuig van Christus acht: wat zal hij dan van den tegenwoordigen bestrijder van Napoleon en de revolutie, van Pius IX oordeelen? Zulke getuigenissen zijn noch met het Protestantisme in 't algemeen, noch met Stahl's bijzondere Protestantsche gevoelens overeen te brengen. Het is licht

1) *Die Lutherische Kirche und die Union.* S. 464.

van buiten in hem doorgedrongen, en toont ons den indruk dien de Katholieke Kerk op welgezinde Protestanten maakt.

Wij hebben hier eene aanleiding om tot de beschouwing van 't Protestantisme zelf terug te keeren, en het besluit op te maken van 'tgeen ons dienaangaande, en wel bepaaldelijk opzigtens de Protestantsche verwerping van alle gezag, door de geschiedenis geleerd wordt.

JONGSTE BEKENTENISSEN VAN F. J. STAHL.

De beroemde staatsman en Pruissische consistoriaalraad, Friedrich Julius Stahl, heeft in zijn, dezer dagen verschenen, werk: *Die Lutherische Kirche und die Union*, (Berlin 1859) weder voor de Katholieke waarheid zoo gunstige gevoelens geuit, dat ze wel waarschijnlijk aanleiding zullen geven tot nieuwe beschuldigingen en gedruischmakende protesten der liberale of subjectivistische partij, en wij alvast meenen ze te moeten mededeelen als behoorende tot de teekenen des tijds. We zullen ons echter tot het voornaamste bepalen, en kunnen uit zijn werk niet alles overnemen, wat zich daarin door Katholiserende rigting kenmerkt.

Stahl, het is bekend, blijft zich niet gelijk, en ter halverwege staan. Gelijk hij in zijn staatstheorie, ondanks

zijne veroordeeling en afkeer van het „*constitutionalisme*", er van een anderen kant weder aan toegeeft, en den staat te zeer als abstracte *Anstalt* tegenover de vrije individuen plaatst, zoo wil hij in de Kerk eene goddelijke *Anstalt* of *institutie*, een *van God geordend gezag of ambt*, maar te gelijk een „*geloofsrijk*", 'twelk op wonderlijke wijze aan *het ambt* onderworpen, en er toch boven verheven is; zoodat het de sleutelmagt heeft zoowel als het ambt, het die magt in tijd van nood kan oefenen, en Stahl er de herstelling der Bisschoppen van verwacht, in weerwil dat hij 't bisschoppelijk ambt als goddelijke instelling beschouwt! Hij laat zich een zeer ongelukkig woord ontvallen: de Kerk heeft een „*Doppelnatur*" (S. 282). Inderdaad hij stelt twee dingen naast elkander. „Men moet", zegt hij, „niet met het Katholicisme de heerlijkheid van „het algemeen priesterschap, maar ook niet, gelijk het „Protestantisme er heen graviteert, de heerlijkheid van 't „geestelijk ambt vernietigen" (S. 283). De zaak is, dat door het ambt het algemeen priesterschap wordt voortgebragt, en Stahl, te veel willende weten, tegen den grooten struikelsteen stoot van den menschelijken geest, de vraag der vragen wil oplossen welke *in abstracto* deze is: hoe kan eene oorzaak een reëel van zich onderscheiden gewrocht voortbrengen? Zij zijn aan elkander bevriend, zegt Stahl; dat zijn ze zeker, maar wat meer is: *het een brengt het ander voort.* Het gezag is *vaderschap*, gelijk de Apostel leert; dat kan Stahl zich maar niet in 't hoofd krijgen.

Niettemin de getuigenissen van eenen man als hij ten gunste der Katholieke waarheid en Kerk afgelegd, blijven altijd hoog te schatten, en des te meer als hoopgevende teekenen van de toekomst te beschouwen, omdat

ze niet enkel resultaten zijn van de eenzame studie eens geleerden, maar van de ondervinding, van de raadplegingen, van de kennis der politieke en godsdienstige omstandigheden welke men in eenen beroemden staatsman, die tevens met de belangen van het Protestantisme belast is, regt heeft te veronderstellen.

Na over het gezag of het kerkelijk ambt veel woorden verspild te hebben, ten einde zijn gevoelen daarover, als *zijnde het van goddelijke instelling*, met het Lutheranisme overeen te brengen, vervolgt hij (S. 287):

„Dat het ambt door Christus zelf gesticht is, is een „eenvoudig feit. Hij heeft de Apostelen gekozen en aan„gesteld. Hij heeft hun den last opgedragen: leert alle „„volken, doopt hen, weidt mijne schapen." En ook ver„klaart Hij uitdrukkelijk: „Gelijk de Vader mij gezonden „„heeft, zoo zende Ik u." Niet in 't onbepaalde heen, „heeft Hij aldus tot de volksmassa gesproken: „er worde „„onder u het Evangelie verkondigd", „er worde gedoopt", „„er zij eene weiding der schapen", zoodat de massa, na „zijn verscheiden van de aarde, moest delibereren, of zij „een blijvend orgaan daarvoor zouden aanstellen — maar „Hij zelf heeft het eerst bijzondere blijvende organen be„roepen en aan deze, aan 't hoofd der gezamenlijke ge„loovigen staande, organen gaf Hij zijn last.

„Even duidelijk is het, naar de getuigenissen des bijbels, „dat de van Christus aan het ambt opgelegde last niet „slechts dienst des woords (der prediking en der sakra„menten), maar ook de regering der Kerk is." [Stahl bestrijdt hier het Calvinisme en diens democratie.]

„Het „weid mijne schapen" beteekent naar onbevoor„oordeelde natuurlijke uitlegging, alles wat tot leiding der

„gemeente behoort, niet enkel de leiding door leer, maar ook „de leiding door daad, door verordening, door bevel" [de zondevergeving is naar Stahl niet eene bloote verklaring] — „het is de last, dogma, tucht, constitutie der Kerk als ver- „bindenden norm te handhaven en te bewaren, en een „daaruit voortkomend bewustzijn van de gehoudenheid en „gehoorzaamheidspligt der (medeberegtigde) gemeente als „door goddelijke ordening gebonden.

[Dat „medeberegtigde" behoort tot Stahl's onverstaanbare theorie om Katholiek gezag en Protestantsche democratie te vereenigen.]

„De magt der sleutelen wordt op twee plaatsen aan „Petrus en aan de Apostelen als attribuut van hun Aposto- „liesch ambt verleend. Op de eene plaats (Matth. 16) „wordt Petrus om wille zijner waarachtige belijdenis, door „den Heer tot rots der Kerk benoemd, hetgeen toch „zeggen wil, tot drager, tot bewaker, tot hoeder der- „zelve, als hebbende het ambt en de volmagt, haar voor „valsche leer en onheilige zeden, welke van de poorten „der hel komen, te bewaren; en ten gevolge nu van dit „hem overgedragen ambt, en opdat hij er zich van kunne „kwijten, worden hem de sleutels medegedeeld om de „geloovigen te ontbinden en de ongeloovigen en valsche „leeraars buiten te sluiten. Petrus is door zijne belijdenis „de eerste der Christenheid, en is door zijne beroeping „tot rots, de eersteling van het ambt. Op grond zijns „geloofs en zijner belijdenis, maar toch *in zijne eigenschap „als vertegenwoordiger van het herderambt verkrijgt hij de „sleutels. Niet de belijdenis alleen, maar ook Simon die „haar aflegt, het ambt der belijdenis is de rots.* Op de „andere plaats (Joh. 20) spreekt Christus: Gelijk de Vader „mij gezonden heeft (ἀπέσταλκε), zoo zende Ik u (πέμπω),

„en terwijl Hij dus sprak, blies Hij hun aan, en sprak „tot hen: ontvangt den Heiligen Geest, aan welke gij de „zonden vergeeft van die zijn ze vergeven, enz. [1]). De „sleutelmagt is bijgevolg aan de „zending", dat is, aan „het Apostelambt verbonden, en niet aan de aanneming „des Evangelies, maar aan de verkondiging er van. Daar- „mede is niet in tegenspraak, dat op eene derde plaats, (Matth. 18) gelijk men aanneemt, dezelfde sleutelmagt „aan de „gemeente" verleend wordt. Want gemeente „(ἐκκλησία) naar bijbelsch spraakgebruik beteekent juist de „op de rots van het Apostolaat gegronde, de onder het „ambt geordende Christenheid" [gelijk men de onafhankelijkheid toeschrijft aan het volk, de Koning er onder begrepen], „terwijl gemeente in den zin, dien men onder „deze plaats schuift, dat is, als gezamenlijkheid of meer- „derheid der geloovigen in onderscheiding van het ambt, „nergens „gemeente" (ἐκκλησία), maar „menigte" (πλῆθος) „wordt genoemd, of waar zij te zamen met het ambt be- „doeld is, als de gansche gemeente (σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ), „of als de oudsten en de broeders (οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ „πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοὶ beteekend wordt. Ook is de „zamenhang waarin hier (Matth. 18) de verleening der „sleutelmagt voorkomt, en derhalve hare beteekenis eene „gansch andere dan ginds (Matth. 16). Dit gansche hoofd- „stuk handelt over de verhouding des Christens tegenover „den naaste ingeval van ergernis of beleediging. Er wordt „geboden, dat de Christen niet eigenmagtig den naaste „in den ban zou mogen doen, gelijk zulks bij de Joden „menigmaal gebeurde, maar hem eerst onder vier oogen, „vermanen zou, of hij welligt zijnen broeder winnen

---

[1]) We vertalen Stahl, niet den bijbeltekst.

„mogt, alsdan het voor getuigen doen, en ten laatste het „ter beslissing geven aan de gemeente, dat is, aan het „kerkelijk geordende gemeentewezen. Eerst als dit ge„schied was, is hij geregtigd, de gemeenschap met den„gene die ergernis gaf op te heffen, hem „als heiden en „„tollenaar te houden." Alzoo niet de gemeente in onder„scheiding van het ambt, maar de gemeenschap in tegen„overstelling van de eigen magt van het individu — dat „is het waarop de uitspraak doelt." [Uit den kontekst blijkt duidelijk, dat de overheid die bindt en ontbindt, enz., niet de vergadering der geloovigen bedoeld wordt. Aanklagen bij den staat is aanklagen bij den geconstitueerden regter. Te meer is aanklager bij de Kerk in dergelijke beteekenis te nemen om de veel grooter eenheid, waardoor ieder kerkelijk gezagvoerder binnen zijnen kring de gansche Kerk vertegenwoordigt. Het is bovendien om ontbinden of binden te doen, en die magt is aan de geloovigen niet gegeven. Wij nemen dus niet aan wat Stahl verder zegt:] „Dit echter onderscheidt deze plaats van de „twee voorgaanden, dat die woorden der volmagt: „Ik „„zeg u wat gij zult binden enz." ginds tot het ambt „afgezonderd van de gemeente, hier tot de gansche ge„meente (ofschoon voorzeker altijd als geordend onder „het ambt) gesproken worden." [Er was geene vergadering der geloovigen daarbij noodig.]

Verder wil Stahl ten onregte uit de woorden die uitdrukkelijk van het *gebed* gezegd worden: „Waar er twee „of drie in mijnen naam vergaderd zijn, daar ben Ik in „hun midden," besluiten, dat, wanneer de ambtenaar afwezig is, de geloovigen in zijne plaats ter gezagvoering kunnen optreden. Echter altijd voor 't kerkelijk gezag ijverend tegen het Protestantsch individualisme, voegt hij

er bij: „het blijkt dus uit deze plaats dat de sleutelen aan de „Kerk in hunnen tweevoudigen vorm [!] als institutie en „als rijk des geloofs gegeven zijn, maar nimmer dat zij „in hunne gezamenlijkheid of meerderheid der individuen „gegeven zijn. De sleutels slaan onafscheidelijk op beide: op „het innerlijke: zonde te vergeven en zonde te houden, en „op het uiterlijke: uit de gemeente uit te sluiten. De vol- „magt (Joh. 20) zonde te vergeven en zonde te houden' „en de volmagt (Matth. 18) uit de gemeente te bannen, „als een heiden en tollenaar te houden, en weder de ge- „heele algemeene volmagt (Matth. 16) te ontbinden en te „binden, zijn onbetwistbaar eene en dezelfde volmagt, en „hebben eene en dezelfde belofte: „alles wat gij op aarde „„zult binden, zal in den hemel gebonden zijn." In 't „bijzonder kan niet betwijfeld worden, dat in de aan Petrus, „en alzoo aan het ambt, gedane belofte, welke de alge- „meenste, sterkste en plegtigste is, — „Ik geef u de sleutels „„des hemelrijks" — de sleutels beide toepassingen bevatten.

„Zelfs de uitdrukking: „Dienst des woords" (διακονία „τοῦ λόγου) beteekent in de Schrift (Hand. V, 1) niet [gelijk de Calvinisten willen] „enkel prediking en sakra- „menten, maar het beduidt eenvoudig het Apostoliesch „ambt, en hier wel speciëel de dienst voor het geestelijke „in tegenoverstelling van de zorg voor de tijdelijke be- „hoeften welke aan de diakens werd opgedragen. Elders „(II Cor. V, 18) wordt het de dienst der verzoening διά- „(κονία τῆς καταλλαγῆς) en als eenerlei daarmede genoemd. „Wil men, de letter volgend, kerkbestier niet onder de „dienst des woords begrijpen, dan kan de bediening der „sakramenten er ook niet onder begrepen zijn."

„Op zulk eene wijze hebben dan ook de Apostelen „werkelijk gehandeld. Zij gedragen zich werkelijk als *de*

„*herders*, *leiders* en *regeerders*, niet als bloot [Calvinistische] „*leeraars* der gemeente. Hunne brieven zijn niet „enkel leeringen en vermaningen, maar verordeningen. „Zij laten de gemeente dikwerf mede besluiten, namelijk „waar het om eene nieuwe toepassing der goddelijke „waarheid of om in den bestaanden toestand diep ingrijpende inrigtingen te doen is; maar altijd is dat slechts „een toetreden tot de besluiten der Apostelen, en terwijl „zij oneindig veel zonder de gemeente doen, doet de gemeente niets zonder hen. De kerkelijke tucht, die Ananias „niet slechts uit de gemeente, maar uit de rij der levenden „sluit, wordt van Petrus geoefend zonder medewerking „der gemeente. Desgelijks dreigt Paulus de Corinthiërs, „dat, zoo zij den bloedschendige niet uitsluiten, hij komen „zal om tucht uit te oefenen. De gewigtigste van al de „inrigtingen welke de grondwaarheden betreffen, de opname der heidenen in de gemeente, eene zaak van veel „grooter gewigt dan de opheffing der besnijdenis, beschikt Petrus geheel alleen. Hij vraagt het niet eerst „van een concilie, eene vergadering der gemeente, maar „hij „*beval ze te doopen*." Ook later, toen velen er zich „aan ergerden, gaf hij er slechts eene verklaring en „regtvaardiging van, maar geenszins gaf hij dat aan „iemand wie ook ter beoordeeling, hij had het onweder„roepelijk verordend. Er staat ook niet: zij vonden goed „wat hij deed, maar: „*zij zwegen stil, en prezen God.*"

„Bij de vraag over de besnijdenis der Heidenen, waren „het, naar het volkomen duidelijke verhaal, alleen de „Apostelen en oudsten bij welke die van Antiochië beslissing zochten en ook zij alleen gaven die beslissing „(Hand. XV, 2, 6). — De geheele toedragt heeft alzoo „niet de beteekenis eener synode, naar de Gereformeerde

„en nieuwe begrippen — maar het geestelijk ambt, de „Apostelen en oudsten voor zich nemen besluit en de „gemeente heeft de bevestiging." [Die bevestiging wil Stahl er vergeefs in zoeken.]

„Met de bezetting der ambten was de gemeente ten „tijde der Apostelen zeer sterk gemoeid. Die bezetting „is zaak van feitelijke kennis, van persoonlijk vertrou- „wen; echter komt aan de gemeente toch altijd slechts „datgene toe wat het Kerkelijke regt nog heden „aan- „„wijzing des persoons" noemt; al het overige is zaak „van het herderlijk ambt. Zoo bij de instelling van het „Diokonaat laten de Apostelen aan de gemeente de keuze „der mannen, maar *zij* dragen het ambt op hen over. „Er staat: „ziet om naar mannen, welke *wij* aanstellen" „„(οὓς καταστήσομεν); er staat niet: stelt ze aan. „Desgelijks ordenden (door handoplegging) Paulus en „Barnabas in elke gemeente die zij bekeerden, oudsten „(Hand. XIV, 23). Hetzelfde toont ons de last van „Paulus aan Titus gegeven (I, 5): „opdat gij.... aanstelt „„alom in de steden oudsten, gelijk ik u bevolen heb." „Zeer duidelijk blijkt uit Timotheus I, 3, dat de gemeente „niet zonder beproeving en goedvinding der Apostelen „oudsten konden aanstellen."

Eindelijk verdedigt Stahl de *Apostolische opvolging* of de voortzetting van het ambtelijk gezag der Apostelen in de Bisschoppen, en wederlegt de opvatting, als zoude dat alles wat hij van 't ambt gezegd heeft, slechts de Apostelen betreffen en zij geen opvolgers in het ambt hebben, maar naar de democratische voorstelling van Calvijn in 't vervolg slechts als *dienaars des woords* door de gemeente zijn aangesteld.

„De instelling van oudsten of ouderlingen die leeken

„zijn, in tegenstelling van geestelijken, is in de eerste „Christelijke tijden en in de geheele Kerkelijke geschie- „denis tot op de dagen van Calvijn volstrekt onbekend."

Stahl erkent dat de Apostelen als ooggetuigen, als onmiddellijk van den Heer gezonden, als met bijzondere kracht om wonderen te doen uitgerust, eene hun alleen eigen zending hadden, maar het ambt is in het Apostolaat vervat en zet zich na de Apostelen voort.

Hij acht het ten eenenmale onaannemelijk, dat de Apostelen slechts eenen democratischen hoop menschen onder zich zouden gehad hebben; of indien men eene organische orde aanneemt, waarvan de Apostelen de hoofden waren, dat dit organisme na hun verscheiden zou uiteengevallen zijn, en zich niet door ambtelijke opvolging zou hebben voortgezet.

„Hoe onnatuurlijk", dus gaat hij voort, „zou het zijn, „dat de Kerk eene halve eeuw op het gezag van een „door God gesticht, door God gemagtigd ambt (der „Apostelen) en daarna op volkssoevereiniteit zou gebouwd „zijn! Hoe weinig beantwoordt het aan de overigens „bekende goddelijke oeconomie, dat op die wijze alle „voortdurende zamenhang (*Continuität*) in de geschiedenis „des Nieuwen Verbonds ontbreken zou, er geen band tus- „schen het apostelambt en het voortdurend herderambt, en „evenzoo geen band tusschen het begin der Christelijke „Kerk en der volgende tijden zoude zijn. Maar deze be- „wering is ook, naar de stellige getuigenissen der his- „torische oorkonden, niet vol te houden. — Apostelen, „profeten, regters en leeraars worden daarin te zamen „en gezamenlijk genoemd als van God aangesteld; Bar- „nabas wordt een Apostel genoemd. De authentieke en „kanonieke verkondiging, die men [de Gereformeerden]

„als begrip van het Apostolaat opgeeft, komt ook aan „Marcus en Lucas toe die geene Apostelen waren.....

„De Apostelen waren eenerzijds beroepen als oogge- „tuigen der opstanding enz.... maar zij waren ook ander- „zijds beroepen als de dragers van *het ambt*, *dat voor* „*alle tijden in de Kerk bestaan moest als van God gesticht.* „Zulks blijkt aanstonds uit den inhoud van den hun „opgedragen last. Het: „leert alle volken", „doopt hen", „„weidt mijne lammeren", zijn toch lastgevingen die „uit haren aard niet als iets voorbijgaands kunnen verstaan „worden; daar bijzonder het: „weidt mijne lammeren" „als beroep van ieder Christen zelfs niet eens denkbaar „is; want indien allen tot herders zijn beroepen, waar „zullen dan de lammeren van daan komen?

„De Apostelen hebben ook zelven het zoo aangezien, „dat in hun ambt, behalve dat bijzondere" [hun persoonlijk eigen] „ook *het blijvende* geestelijke ambt vervat is, en „dat, naar die zijde, zij en de hen opvolgende dragers van „het ambt, een gelijken aard hebben. Petrus en Joannes „noemen zich zelven presbyter of medepresbyter in plaats „van Apostelen, en dat is toch zeker geene democratische „coquetterie, alsof zij van den titel eens door God ge- „stichten ambts afzien, en zich voordoen willen als slechts „door de gemeente aangestelde beambten, als geen Apos- „telen door Gods genade, maar oudsten door den wil „en de verordening der gemeente; integendeel daardoor" [door zich presbyteren of mede-presbyters te noemen] „moest „de wezenlijke gelijkheid van het ordelijke voortdurende „ambt met hun buitengewoon ambt uitgedrukt worden; en „met deze gelijkheid des ambts is ook de gelijkheid „zijns oorsprongs, de bron zijner instelling noodzakelijk „verondersteld. Omgekeerd gebruiken Petrus en Paulus

„dezelfde uitdrukking, met welke de Heer het Apostolaat „instelde, voor het presbyterambt, namelijk het *herder-* „*ambt*. „Weid mijne lammeren", spreekt de Heer tot „Petrus. — Maar evenzoo kenmerkt Paulus de blijvende „ambten in de Kerk als (van) herders. Hij zegt tot de „presbyteren van Ephese: — „Zoo geeft acht op u zelven „„en op de geheele *kudde* onder welke u de Heilige „„Geest heeft aangesteld tot Bisschoppen om te *weiden* „„de gemeente Gods (Hand. XX, 28). Desgelijks vermaant „Petrus „de oudsten" als „*medeoudsten*": weidt de *kudde* „„van Christus die u bevolen is." De gedachte der voort- „zetting van het ambt vertoont zich duidelijk in II Tim. „II, 2:" [Baur hield daarom ook dezen brief voor een Katholiek, te Rome opgesteld verdichtsel,] „en wat Gij „„van mij gehoord hebt door vele getuigen, beveel dat „„aan *trouwe* menschen, die er toe *bekwaam* zijn anderen „„te leeren." Dat kan den zin niet hebben, de ontvangen „leer in 't algemeen verder te verbreiden, want zulks „had Timotheus ten pligt jegens *alle* menschen, niet „enkel jegens de „*bekwamen*"; maar Timotheus moest „het ambt der leer hetwelk Paulus aan hem als eenen „bekwame had overgedragen, evenzoo weder verder aan „bekwamen overdragen, en ook beveelt Paulus niet, „dat hij het ambt door de gemeente late instellen, maar „hij zelf moet het trouwe menschen bevelen. Niet ligt „kan er een duidelijker bewijs zijn, zoowel voor de gelijk- „soortigheid van het ambt als afkomstig van de Apostelen, „als voor de voortzetting van het ambt *door zich zelve*" [niet door toedoen der gemeente]. „Eindelijk werden „I Cor. XII, 27, juist met betrekking tot de goddelijke „instelling waarover wij hier twist voeren, het apostel- „ambt en de voortdurende ambten der bestierders en

„leeraars *als gelijk* behandeld, allen worden beschreven „als van God ingesteld, en deze uitspraak is niet van „de genadegaven alleen te verstaan, daar de plaats geza- „menlijk van gaven en ambten spreekt. Niet minder stelt „Paulus op die plaats de presbyteren voor als diegenen „welke *de heilige Geest* tot bisschoppen had aangesteld." (Zie van S. 287 tot 300.)

Stahl voegt er nog een en ander tusschen in bij het aangehaalde; maar het voornaamste hebben we medegedeeld ten einde te doen zien, hoezeer hij overtuigd is van 'tgeen hij zegt: „Ik houd staande, dat ook de zigt- „bare Kerk *eene oorspronkelijke onmiddellijke goddelijke „stichting* is" (S. 280).

De *voortzetting van dat ambt*, de „*continuïteit*", erkent hij in de Katholieke Kerk. Dat hij dit vergeefs met Protestantisme poogt overeen te brengen, spreekt van zelf en laten we ter zijde.

Al verder de Luthersche en Gereformeerde kerkelijke instellingen vergelijkend, komt hij tot bekentenissen, die hij bij de Protestanten door zijne veroordeelingen van de Katholieke Kerk gewis niet kan goed maken, en welker gewigt, door de zonderlinge theorie waarin hij ze tracht op te vangen, niet verloren gaat.

Het Calvinisme loopt, zegt hij, naar *democratie*, maar heeft het bijzonder voorregt van de gemeente, het algemeene priesterschap te doen gelden. Wonderlijk voorregt, dat geboren is uit wanorde; want, zegt Stahl, „dat (in 't Cal „vinisme) niet de goddelijke volmagt van het ambt maar „het algemeene priesterschap het middelpunt der ker- „kelijke constitutie is, dat is juist eene *omkeering* van „de Katholieke constitutie, die men [als vroeger be- „staande] aantrof, *en ook van de Apostolische verhouding*

[orde] [1]); ja, dat zoo tot wanorde gedreven algemeen priesterschap, „dat, zegt Stahl, heeft de Gereformeerde Kerk „bij de geheele andere Christenheid vooruit" (S. 308).

Daartegenover heeft de Katholieke Kerk het bijzonder voorregt der *continuatie*, maar zij heeft het gewigt van het ambt overdreven en het algemeen priesterschap uitgesloten.

Nu zou men meenen dat het in de Luthersche Kerk volmaakt is? Gansch niet; wel overtreft zij het Calvinisme en de Katholieke Kerk, en doet zoowel het algemeen priesterschap gelden als het ambt. Maar dat algemeen priesterschap geldt er slechts tot zekeren graad en niet genoeg, terwijl het ambtwezen steun zoekt in de vorsten en daardoor overslaat tot *territorialisme*.

Naar deze mechanische opvatting heeft ieder een „*brok-* „*stuk*" van de ware orde; het woord is niet van ons, maar van Stahl zelven: „Het is, zegt hij, een feit dat, „gelijk Heinrich Thiersch het zoo geestig [!] uitgedrukt „heeft, de eene Katholieke Kerk thans in brokstukken „bestaat" (S. 451).

Dienovereenkomstig zou, dus beweert hij, de ware ééne Katholieke Kerk bestaan, indien de Calvinisten, de Lutherschen en de Katholieken zich tot ééne Kerk ver-

---

1) Om woordelijk te vertalen moeten we de onbepaalde en dikwerf zeer onlogische uitdrukkingen en volzinnen wel houden, die aan de Duitschers eigen zijn. De logica is bij hen in de metaphysiek vergaan; vandaar schrijven ze zoo slecht. Indien hunne taal het slechts toeliet, zou hun pantheïstische, alles versmeltende geest, evenals bij de Indianen, woorden van ontelbare syllaben voortbrengen. Bij gebreke daarvan bouwen ze volzinnen als torens van Babel en zoo verward, dat het hoofdidee soms in een afhankelijken tusschenzin staat.

eenden (S. 314). Het schijnt dat de andere sekten zelfs geen brokstukken zijn die weder aan elkander moeten geplakt worden om de ware Kerk uit te maken. Voeg er bij, dat die verdeeling in brokstukken, hetgeen overal elders den dood veronderstelt, naar Stahl's troostrijke overtuiging, niet belet, dat de ware eene heilige Katholieke Kerk werkelijk bestaat, en dat wel niet alleen innerlijk, *maar ook als uiterlijk zigtbare Kerk* (S. 452—453).

Maar ondanks deze theorie, die geene wederlegging behoeft, komt hij, gelijk gezegd is, tot merkwaardige bekentenissen.

't Is reeds veel, dat hij 't Lutheranisme en Calvinisme als brokstukken heeft leeren kennen, dat hij de Calvinistische Kerk als een onderstbovenkeering der Apostolische orde, en in het Lutheranisme het niet minder onchristelijke beginsel: *cujus est regio ejus est religio* of het *Territorialisme* laakt. Maar hoe spreekt hij verder?

„Vooreerst heeft zij (de Luthersche Kerk) de oud-
„kerkelijke, met de natuur overeenkomende inrigting
„van het episcopaat, ondanks theoretische aanbeveling,
„toch praktiesch opgegeven. Daarmede is die diepe inner-
„lijke wet van kerkelijke constitutie verkracht, dat de
„regering der Kerk uitvloeisel is van de dienst des woords
„en der zielzorg."

Die halfheid is maar al te begrijpelijk; het Lutheranisme is van Luther afgevallen, heeft de menschelijke vrijheid en daad weder meer erkend, en de praedestinatie van Luther en Calvijn verworpen; diensvolgens bleef het gunstiger aan 't uiterlijke, aan het sakramentele, aan het gezag; want dat alles hangt zaâm. Maar het bleef ter halver wege staan, en *zou wel willen* dat het bisschoppen en zelfs eenen Paus had, maar wil die toch inderdaad niet;

alzoo moet het wereldlijk gezag te hulp komen. Overigens is het Calvinisme insgelijks *territorialistiesch*, maar is zulks meer uit nood en tegen zijn beginsel, terwijl de Luthersche principen zich nog bij die treurige noodzakelijkheid komen voegen.

„Er is daarmede [met het praktiesch opgeven van het episcopaat] „tevens *de magtigste steun der onafhankelijk-* „*heid van de wereldlijke magt*, en een *der sterkste waar-* „*borgen voor het behoud der leer of belijdenis opgegeven.* „Men heeft, toen oekumenische besluiten voor de geheele „Luthersche Kerk van noode waren, daarvoor de zamen- „komst der landsvorsten met hunne theologanten in de „plaats gesteld, op die en dergelijke wijs kwamen de „artikelen van Smalkalden, de formulieren van eenigheid „en zelfs tot zekere hoogte de Augsburgsche confessie „tot stand." [Alzoo werd in de eerste plaats door de vorsten over de geloofswaarheid beslist!] „Maar hoe „weinig komt dat met de natuur der Kerk overeen, en „hoe moeijelijk is dat, en van de bijzondere gunst der „omstandigheden afhankelijk! *Alzoo heeft de Luthersche* „*Kerk, in het landsheerlijk kerkbestuur, een aan de Kerk tot* „*dien tijd onbekend en in het evangelie niet gegrond* „*kerkelijk gezag ingesteld*" (S. 310).

Stahl bestrijdt verder de theorie waarnaar aan den vorst zulk een gezag zou toekomen als voornaamst lid der gemeente of ook als beschermer der Kerk, en zegt: „De „overheid is een stand der Christenheid" [der Christelijke wereldorde] „is een stand van het rijk Gods, maar is „geen stand der Kerk" (als instelling, *Anstalt*, voor de verlossing), is niet „voornaamst lid der Kerk". De Pastoor „die ambt en beroep heeft om het Evangelie te verkon- „digen, de sakramenten uit te deelen, en naar den hem

„van God opgelegden last te zeggen: „Ik absolveer u „„van uwe zonden", is een voornamer lid der Kerk, dan „de Christelijke keizer, die daartoe geen ambt en roe„ping heeft. De overheid heeft derhalve dat beschermheerschap niet als voornaamst lid der Kerk, maar als „het opperste lid der andere van God verordende en „naar Gods verordening met de Kerk verbonden institutie „des staats. De Kerk heeft hare voltooijing ook zonder „het beschermheerschap der overheid, slechts de toestand „der Christenheid, der Christelijke volken, is zonder dat „beschermheerschap niet voltooid. — De oud-testamen„tische constitutie — is geen type van de Christelijke Kerk, „maar van het rijk Gods, waarin Staat en Kerk overeen„stemmen" (S. 312).

Welk eene veroordeeling van het Protestantisme ligt er in die Katholieke ideën. Maar Stahl betreurt nog meer dat het geloof, of de leer onderdrukt wordt door de staatsmagt.

„Het oordeel der aan de leer getrouwe theologanten „had wel een groot gewigt in tijden van algemeene deel„neming in de godsdienst, maar in tijden, waarin er „slechts een kleine schaar over is, die hare knieën voor „Baäl niet gebogen heeft, hangt het altijd van den vorst „des lands af, of hij aan dat oordeel eenig gewigt zal „hechten. De consistoriën die — een representatie der Kerk „zijn, werden in de hoofdzaak slechts een landsheerlijk „ambtswezen. Vooral is het op zich zelve, en onvoorwaar„delijk een gebrek, dat de Luthersche Kerk geen orgaan „heeft, 'twelk zonder den vorst des lands, en zelfs tegen „den vorst des lands, zich als wettige vertegenwoordiging van „haar gelden doet, geen orgaan dat zeggen kan: „Ik handel „„in naam der Kerk", „Ik ben de Kerk", terwijl om-

„gekeerd de vorst des lands zulks zeggen kan. Dat maakt de „Kerk wanneer zij den vorst des lands tegen zich heeft, niet „slechts zwak aan *magt*, maar ook *regtens* weerloos. — Dat de „vorst in strijd is met de Kerk, is in de Luthersche Kerk „onmogelijk *vormelijk* aan te toonen, dewijl de Kerk, ge„scheiden van haar opperhoofd (de vorst), zich in 't geheeel „niet meer als Kerk daarstelt. — Op hoevele wijzen is „ook het Luthersche kerkwezen in pure bureaucratie „verzonken, en welke geweldenarij is er tegen de leer „en de op de leer rustende instellingen niet reeds voor„gekomen, en wat heeft de Kerk voor verweermiddelen „tegen zulk eene verdrukking en omverwerping, die niet „als werk van *uitwendige magt*, maar van *haar eigen* „*regtmatig gezag* bedreven wordt? Heeft Luther het „kerkbestuur aan de hem gunstige vorsten in plaats van „aan de Bisschoppen werkelijk daarom overgeleverd, „omdat hij vleesch voor zijnen arm hield," [zijn steun zocht in wereldsch vleeschelijk geweld, gelijk ieder weet] „dan is dat zwaar op de Kerk gewroken geworden" (S. 312—313).

Het is in 't Calvinisme, de afgescheidenen mogen het getuigen, niet beter gesteld. Zeer natuurlijk kwam daar despotisme uit democratie voort, en het komt tamelijk op hetzelfde neêr, of men met Luther de Kerk doet vergaan in den staat of met Calvijn den staat doet vergaan in de Kerk, en eene Joodsche theocratie zou willen invoeren.

Een lichtstraal schiet aan Stahl toe, maar die helaas weder in duisternis vergaat, hij zegt:

„*Het democratisme der Gereformeerde en het territoria*„*lisme der Luthersche Kerkorde hebben slechts eene en* „*dezelfde bron. Dat is die aan de geheele Hervorming*

„*eigen trek, het geestelijk ambt tot de dienst des woords*
„*te beperken, en het kerkelijk ambt, de leiding der Kerk*
„*er van af te zonderen*", welke leiding, gelijk hij verder zegt, in de Luthersche Kerk aan *den leek* zijnden landsvorst, in de Gereformeerde aan de *massa der leeken* werd overgeleverd.

In de plaats van Christus trad het abstracte woord, dat men pantheïstiesch met het oneindig Woord, met den levenden Christus verwarde. De cultus was niet een offer, maar eene preek, de kerkdienaar geen priester, maar een predikant die zelf niet meer dan leek was. Hoe in 's hemels naam was er dan een waarachtig *ambt* mogelijk? Vandaar dat bij sommige Lutherschen heden de reactie en de streving naar *kerkelijk* bestaan tot zoover gegaan is, dat zij uit hun nachtmaal weder een offer hebben willen maken. Maar moge Stahl het tot zoover niet inzien, en hij vergeten zijn, hoe Luther alles deed bestaan in het woord, in de preek, en het nachtmaal zelf slechts als verkondiging, als woord beschouwde, 'twelk niet meer uitwerkte dan prediking — hij is nabij aan de waarheid.

„*Heeft*, vervolgt hij, *het Kerkbestuur zijn centrum niet*
„*meer in het geestelijk ambt*," [gelijk het gebrek is van 't Protestantisme; want zonder priesters, geen Bisschop en geen Paus] „*dan vervalt het bestuur noodwendig óf*
„*aan de wereldlijke magt, óf aan de massa. Vandaar*
„*ook een trek van verwereldlijking, welke de kerkregeling*
„(Kirchenverfassung) *der beide belijdenissen aankleeft; hij*
„*ligt daarin, dat de magt der regering niet van de wijding*
„*van het ambt, van de Apostolische volmagten doordrongen*
„*is. Het is diensvolgens ook eene dwaling, dat de ver-*
„*eeniging der Gereformeerde en Luthersche kerkregeling*
„*de echt Kerkelijke, de Apostolische constitutie zou voort-*

„ *brengen. Beiden hebben een gemeenschappelijk gebrek,*
„ *hetwelk door hare vereeniging niet wordt weggenomen. Dat*
„ *men het Luthersche territorialisme en het Gereformeerd*
„ *democratisme zamenbindt, geeft waarlijk aan de consti-*
„ *tutie der Kerk het echt kerkelijk karakter niet. De echt*
„ *kerkelijke constitutie bestaat veeleer slechts uit eene ver-*
„ *eeniging der Luthersche en Gereformeerde, met Katholieke,*
„ *maar Evangeliesch gezuiverde elementen*" (S. 314—315).

't Is weder het „*dubbel karakter*"! de onmogelijke vereeniging van Katholieke Kerk en Protestantisme die Stahl voor den geeest speelt. Men herkent den invloed van Schelling. Deze wijsgeer zocht op het eind van zijn leven, tegenover Hegel en Strausz, met zijn tot dien tijd toe volgehouden subjectivisme de objectieve, positieve, historische waarheid te vereenigen, en Stahl, die zijn leerling was, heeft, zoowel als zijn beroemde meester, een te hoog gaanden geest en te veel zien gebeuren om de Protestantsche eenzijdigheid niet te gevoelen, maar is er zelf reeds te veel van doordrongen, om haar als dwaling te verwerpen. Hij is en blijft in tegenspraak met zich zelven, en na zoo over de Luthersche en Gereformeerde Kerk geoordeeld te hebben, wil hij nogtans dat ze blijven gelijk ze zijn! „zelfs — zoo meent hij dat goed te maken — „zelfs wanneer in de volheid der goddelijke orde — aan „een of ander moment een *eenzijdig overwigt* gegeven „wordt, zoo heeft dat zonder twijfel [!] en bijzonder in „den tegenwoordigen toestand van verdeeling des Chris-„tendoms zijne waarde en zijne providentiële regtvaardi-„diging" (S. 115). Ziedaar weder het Manicheïesch, of zoo men wil pantheïstiesch beginsel van 't Protestantisme, waardoor hij vermeesterd wordt. Het kwaad en de dwaling zijn, in zijn oog, niet enkel *voorwaarden*, ter hooger

ontwikkeling van waarheid en deugd, maar zij behooren tot de orde zelve, maken zelve deel uit van waarheid en deugd! — Een of ander moment der orde of der waarheid dat overdreven wordt, of waaraan, gelijk Stahl zich uitdrukt, een eenzijdig overwigt wordt geschonken, houdt op een moment der waarheid of der orde te zijn.

Hoe kan hij bovendien van overdrijving van dit of dat moment spreken wanneer er, gelijk hij van 't Calvinisme getuigt, zelfs een geheel moment ontbreekt?

Niet minder verwonderlijk is het, hem na de vreeselijke bekentenis, dat hetgeen hij in 't Lutheranisme en Calvinisme afkeurt tot hunne „*acte van geboorte*" behoort, te hooren beweren, dat nu het Lutheranisme eenmaal zoo met de staatsregeling is zaâmgewassen, de poging „om „*eene Apostolische kerkregeling* in te voeren", „even *onver-* „*standig als ongeoorloofd*" zoude zijn (S. 315). „Voor „de Luthersche Kerk is derhalve het landsheerlijke kerk- „reglement met *liefde en trouw* vast te houden (S. 316). Deze beginselen is Stahl ook trouw gevolgd en hij voegt zich met evenveel liefde en trouw naar de besluiten van den Prins-regent als naar die van Frederik Wilhelm IV, ofschoon ze regtstreeks tegen elkander inloopen. 't Is het eenzijdig maar nuttig overwigt der momenten!

In het zesde hoofdstuk, hetwelk „*de ware katholiciteit*" tot opschrift voert, wordt weder aan de Katholieke Kerk aan Lutheranisme en Calvinisme, met voorbijgang van andere sekten, ieder een trek of een „brokstuk" der waarheid toegekend. Het zijn alzoo drie brokken die met elkander de Katholieke Kerk uitmaken.

Maar de schismatieke Grieken, schoon op verre na zoo talrijk niet als de Katholieken, overtreffen toch verre alle Protestanten te zamen in getal. Ziedaar een tamelijk groot

brokstuk waar Stahl van zwijgt. En komen dan de niet hereenigde Armeniërs, Syriërs, Abyssiniërs en andere Oostersche Christenen niet in aanmerking? of is het omdat deze slechts in een of ander punt hunner geloofsbelijdenis van de Katholieken verschillen? Maar als de leer tot grond der verdeeling genomen wordt, dan kunnen we de verdeeling in Lutherschen en Gereformeerden niet meer aannemen, en verschillen de Protestanten niet alleen menigvuldiger maar veel dieper van elkander. Stahl zelf is alles behalve orthodox-Luthersch.

't Is pijnlijk een man van zooveel geest en wetenschap, met de dwaling te zien worstelen en er door overwonnen worden. Tot Stahl, leerling van een zoo speculatieven beschouwer der natuur als Schelling, zou men kunnen zeggen: hoe, gij ziet dan niet, dat in de geheele schepping, en in ieder harer deelen, zekere eenheid, zeker *ondeelbaar organisme* heerscht? gij hebt dan niet opgemerkt, dat, naar mate de kracht of het leven hooger is 'twelk in die organismen woont, ook de organen die het uitmaken niet alleen talrijker en meer verscheiden, maar tevens meer onafscheidelijk verbonden zijn? Een boom kan men afhouwen tot den grond zonder dien te dooden, en toch zal men van eenen levenden boom niet zeggen, dat hij uit brokken bestaat. Een zoo deelbaar organisme heeft geene eenigzins ontwikkelde diersoort. Weder zijn er dieren die nog in zoover een plantenleven hebben, dat voor het lid 'twelk zij bij toeval verliezen een ander in de plaats groeit. In 't menschelijk ligchaam is zeker in dien graad het plantaardige niet meer: voor een afgehouwen arm groeit geen andere in de plaats, en hoe dieper men in dat zoo rijke organisme indringt, hoe meer de organen des levens elkander behoeven, en hoe minder men een derzelve

kwetsen kan zonder den dood te veroorzaken. Wij doen tamelijk groote sprongen door het rijk der natuur; maar doen wij er een grooter: is de eindige geest in brokken te verdeelen? is er een verstand zonder wil denkbaar, of eene oordeelskracht zonder kracht van gevolgtrekking? Is er eene maatschappij zonder gemeenschap, eene moeder zonder kinderen, een koning die geene onderdanen heeft? Doen we nog een veel grooter sprong: is het leven van God deelbaar? En, om zoo spoedig mogelijk met deze pedante voorstellingen op te houden, vragen we eindelijk aan Stahl, aan den *geloovigen* Stahl, of de Vader kan scheiden van den Zoon of de Zoon van den Vader?

Welaan van den Drievuldigen God, is niet alleen alle orde slechts afschaduwing, maar die levende eenheid heeft zich aan ons medegedeeld, heeft zich gehuwd aan onze maatschappelijke natuur, aan onze rede, onzen wil, ons ligchaam, en dat systeem is de Kerk; en daar is eene eenheid des levens zoo volkomen, dat zij onze rede te bovengaat, en de menschen daar in Christus niet metaphoriesch maar *reëel* verbonden zijn, als gespijsd van zijn één en onsterfelijk ligchaam en bezield met het ondeelbaar leven Gods. In 's hemels naam laster dan Christus' Godheid niet! zeg niet, dat dat ééne hoofd vele ligchamen heeft, dat die ééne bruidegom meer dan ééne bruid bezit, een heidensch huwelijk heeft aangegaan! zeg niet, dat die Kerk zich verdeelen kan en het leven der Godheid dat haar zamenvat kan ophouden, kan sterven! Maar vooral, spreek niet van brokken, wanneer ge van de Kerk spreekt, ondenkbare wanorde in de plaats stellend voor de eenheid des geheims, „het is *feit*, gelijk Thiersch het *geestig* uit„drukt, dat de ééne Katholieke Kerk thans in *brokstukken* „bestaat (*in Bruchstücke besteht*"). Is dat geestig? Is het

bare onverstand geestig? De ongerijmdheid een feit in de Kerk?

Neen, dat is niet uit te houden, dat is dom! aartsdom! en de ongerijmdheid geen feit, zelfs niet in de hel! Leven dan de menschen nog als zij zijn gevierendeeld? Als dan de een een been heeft, een ander een' arm, een derde een hoofd, is daar dan nog een levend mensch? Of is het met de Kerk Gods gelegen als..... wij schamen ons voort te gaan, maar men moet er wel met den vuist opslaan, om eenen zoo diep slapende wakker te maken, is het dan met de Kerk, met het ligchaam van Christus gelegen, als met de pop in de van ouds genaamde Vier kroonen, die het eene lid na het ander, en zelfs zijn romp wegwerpt, tot het dansende hoofd ze weder allen tot zich trekt? O Protestantsche geest en waarheid! En echter is dat nog het toppunt der ongerijmdheid zulker beweringen niet. Die leden van een vermoord of vaneengescheurd mensch veronderstellen nog elkander, verwijzen nog op elkander, zij ontkennen of bestrijden elkander niet. De Katholieke Kerk en de twee van haar afgevallen sekten, Lutheranisme en Calvinisme, zijn met elkander in onverzoenlijken strijd, en dat zullen drie brokstukken zijn van het ééne ligchaam van eene, men weet niet welke Katholieke Kerk!

Men moet er wel uit besluiten, dat hetgeen Stahl ten voordeele der Katholieke Kerk zegt, niet uit Protestantsch beginsel voortkomt, maar een van buiten indringend licht is, en de Katholieke Kerk niet ophoudt, op degenen die haar niet erkennen indruk te maken en hen tot zich te trekken. Stahl zelf is, om de zaak bij haren naam te noemen, er door in de war geraakt, en poogt te vergeefs de zwarigheden op te lossen. Hij zelf, wij moeten dit

ter zijner eer zeggen, geeft het genoegzaam te kennen. Wat geeft hij dienaangaande in zijne voorrede te lezen?

„Tegenover het Katholicisme, met welk, tengevolge „der zooveel sterkere tegenstelling (dan tusschen Lutherschen en Gereformeerden) die ons scheidt, geen uitwendige „betrachting der (toch bestaande) gemeenschap mogelijk „is, vorder ik regtvaardigheid, waarheid, Christelijke „erkenning. Ik hield mij verpligt ook zekere opvattingen „aan het gansche Protestantisme eigen te kenmerken als „eenzijdig en die van het Apostolische voorbeeld niet „minder afwijken dan de Katholieke opvatting van eene „andere zijde. Daardoor heb ik aan een deel mijner tegen„standers hunne gewone kunst en taktiek gemakkelijk „gemaakt, daar zij kunnen uitroepen: dat is Katholicisme, „dat is Puseyïsme! daar ziet men, waar het heen gaat! „oogjes geven aan Rome; weg naar Rome! Ik had „zulks zonder moeite kunnen vermijden. Ik behoefde slechts „drie hoofdstukken weg te laten, 'twelk alles voor 't „geheel niet noodig is; zoo zou van dat alles geen spoor „meer overblijven, en grondde zich mijn werk zuiver „op Luther, en Chemniz en Gerhard [!]. Maar het is „regt af Luthersch geene erkenning terug te houden, „naar berekening van den toestand, en den op de men„schen te maken indruk; en deze Luthersche stelregel, „zijne geheele overtuiging uit te spreken zonder staat„kundige of pastorale kloekheid, behoort tot mijn kerkelijk „en politiek bestaan. Ik ben mij ook met zekerheid be„wust, in geen deel der Evangelische waarheid iets te „hebben opgegeven of verduisterd. Maar dat moet ik, „in allen geval, van den lezer verzoeken, dat hij dit „aangevoerde deel van mijn boek afscheide van den „overigen inhoud; *ik geef het als slechts iets van mij*,

„*en als slechts eene poging opzigtens nog niet opgeloste „problemen.*"

Hoe de Kerk van Christus zoo verdeeld kan zijn, wat men toch eindelijk van den Paus en de Katholieke Kerk te denken hebbe, zijn dus problemen, zijn niet opgeloste vraagstukken: en Stahl, gevoelende dat zijne oplossing niet voldoende is, noemt ze eene poging, of eene proeve (*Versuch*), en zoo zoude dan toch degenen kunnen gelijk hebben, die zeggen: dat is onprotestantsch, dat is puseyïstiesch, dat voert naar Rome.

De getuigenissen eindelijk zelve van Stahl toonen aan, dat hij met zijne oplossing zelf niet kan tevreden zijn. Zij worden hem door de Katholieke Kerk afgeperst.

De ware Katholieke Kerk, zegt hij, grondt zich op het symbolum of de Apostolische geloofsbelijdenis, op de werkingen van den H. Geest die gemeen zijn aan Katholieken, Lutherschen en Gereformeerden; maar de Kerk die vroeger één was, is nu gesplitst, en ieder heeft een trek (*Züge*), of brokstuk (*Bruchstück*) van de ware katholiciteit.

„De Roomsch Katholieke Kerk is juist in de wezenlijke „stukken het meest van de Katholieke leer afgeweken." Een Protestant kan wel niet anders oordeelen, mits echter dat hij spreke van 't oude Protestantisme, niet van het thans heerschende, 'twelk geen Christendom meer is. „Aan de Gereformeerde leer", vervolgt hij, „van de „sakramenten, van de praedestinatie, enz. zal men waarlijk „de katholiciteit — dat zij van 't begin af altijd en „overal geleerd is — niet kunnen toekennen." Waar gaat dat heen? De onvrijheid van den wil en de bedoelde praedestinatie zijn het eigenlijk Protestantsch leerbeginsel, „de hoofdzaak", zeide Luther, en wie dat verwerpt is

een zeer inconsequent Protestant, hij heeft slechts eenige *brokstukken* van de Protestantsche leer.

En nu de Lutherschen? „Maar ook de Luthersche „Kerk met hare consistoriaal-orde, haar territorialisme, „haar huwelijksregt, hare opgeving van de zedelijke tucht „kan zich niet uitgeven voor de Katholieke Kerk. *Eene „Kerk die zoo gesteld is, dat zij in geheele landen en „in geheele tijdsperioden volstrekt verontkerkelijkt, ja ver- „ontchristelijkt worden kan, gelijk de Luthersche en Ge- „reformeerde, is niet de volstrekt Katholieke Kerk die „alles buiten haar voor afval en ketterij kan verklaren.*" Bijzonder duidelijk; maar er is nog meer duidelijk dan dat. Zulk een Kerk is nooit de Katholieke Kerk geweest, en wie op de hier gegeven getuigenissen afgaat, geeft de voorkeur aan de Katholieke Kerk, die in alle geval *Kerk* en *Christelijke Kerk* blijft.

Duurt de periode van volstrekte verontkerkelijking en verontchristelijking nog voort? Wij gelooven van ja, en ook Stahl schijnt zoo te denken; want verder bewerende, dat de ware katholiciteit naar vereeniging streeft, en wel naar positieve vereeniging, niet naar negatieve, die alles onverschillig verklaart, veroordeelt hij de Pruissische „*Union*" en de „*Evangelische alliance*" en bijzonder de talrijke predikanten op den „*Stuttgarter Kirchentag*".

„De evangelische katholiciteit, gelijk zij van het meeren- „deel der redenaars op den Stuttgartschen Kerkedag ver- „tegenwoordigd werd, houdt zich voor bevredigd, wanneer „zij den band der eene algemeene Kerk alleen onder de „Evangelische denominatiën (de Protestanten) herstelt, „met *uitsluiting der Katholieken*, en wanneer zij dien „slechts herstelt door middelen, welke wij reeds hebben „en altijd hadden, en tot welke Gods bijstand volstrekt

„niet noodig is, namelijk door verwerping en gering-
„schatting onzer bijzondere belijdenissen. Laat ons onze
„Luthersche belijdenis van het ambt en het sakrament
„opgeven; laat ons de zuivere (Luthersche) leer van de
„genadekeuze en de leer van het (Calvinistiesch) absoluut
„verdoemingsbesluit verklaren als van gelijke waarde;
„laat ons den kinderdoop en diens verwerping als on-
„besliste vragen beschouwen; met een woord, laat ons
„de rijke, bepaalde, bijbelsche waarheid terugbrengen tot
„negen, en naar te hopen is, weldra op nog minder,
„met menschelijk overleg onbepaald uitgedrukte stellingen:
„en ziedaar: wij hebben de ééne, heilige, katholieke
„Kerk, die God op het Pinksterfeest gesticht heeft, en
„die wij in onze geloofsbelijdenis huldigen! — Dat de
„kerkelijke gemeenschap (de Katholieke Kerk), *welke de*
„*enorme meerderheid der Christenen omvat, welke eeuwen*
„*lang alleen drager des Christendoms was, geheel buiten*
„*de ééne Katholieke Kerk blijft, heeft niets te beduiden;*
„want tegen deze (tegen de Roomsch Katholieke) is het
„toch hoofdzakelijk gemunt. Wij (Stahl) integendeel ver-
„langen naar eene Katholieke Kerk, welke de Kerk in
„hare gansche wereldomvattende uitgestrektheid en gan-
„sche historische voortduring in zich sluit, en niet door
„wegwerpen en onverschillig verklaren ontstaat", enz. De
„enorme meerderheid" en de vijftien eeuwen moeten er bij!

Is het niet te vreezen, dat die vijftien eeuwen en die enorme meerderheid den baas zouden spelen? Stahl althans wil reeds eenigzins toegeven, en zegt, dat Luther te ver is gegaan, zoodat, terwijl de Calvinisten aan de Lutherschen verwijten, dat zij, ter halverwege stilstaande, niet „anti-papistiesch" genoeg zijn, Stahl juist het tegenovergestelde beweert, en der Katholieke Kerk nog meer wil naderen.

Hij merkt op, dat het in de menschelijke natuur ligt, veel voorbij te zien, bij eene zoodanige „reflexie" of bezinning als de hervorming was, — hetgeen wij hem gaarne toegeven; want hoe bijv. kon men in de Fransche revolutie veel reflecteren of bezinnen? — en gaat dan aldus voort: „Daardoor hebben we reeds van te voren grond om te „vermoeden, dat Luther eer te ver gegaan is, dan dat „hij, gelijk de Gereformeerden hem voorwerpen, halver „weg is blijven staan. *Maar zoo is het er werkelijk mede „gelegen.* Wij moeten na onbevangen onderzoek, en on„danks Luther's bewonderenswaardige omzigtigheid en „voorzigtigheid bij zijn werk enz., echter zekere trekken „van eenzijdigheid erkennen.

„De Kerk der hervorming had niet *de volle Katholieke „onbevangenheid en harmonie* [1]). Het geheele Protestan„tisme — maar toch de Gereformeerde Kerk in ongelijk „hoogeren graad — *bevindt zich voortdurend in de stelling „van den Borghesischen vechter* [2]). *'t Is een voortdurende „aanval, eene uiterste inspanning van pezen en spieren „tegen Rome.* Dat men zijn geheele krachtvermogen „daarop rigt, Roomsch Katholieke leer en wijze niet te „laten opkomen; dat de geringste aanleiding daartoe meer „afschuw verwekt, dan mogelijk groote overdrijvingen „naar de andere zijde; dat in alle twiststukken met de „Roomsche Kerk hare veroordeeling reeds van te voren „onafhankelijk en ongematigd vaststaat, terwijl opzigtens „andere niet minder gewigtige punten alle beoordeeling „in vrage, alles uitgesteld wordt tot een telkens nieuw

---

1) Stahl zelf zet tot meerder nadruk die woorden kursijf.

2) Het antieke beeld van den *vuistvechter* of *pugil* in het paleis der prinsen van Borghese te Rome.

„onderzoek der schriftuur: dat is eene eenzijdigheid." Het gevolg daarvan is, „dat het spiritualistische en idea-„listische moment nog altijd meer boven het realistische „wordt voortgedreven. Ja, het is in zoo hoogen graad „daartoe gekomen, dat bij iedere bewering eerst moet „vastgesteld worden, dat zij niet Katholiek is, en slechts „dan de vraag en het onderzoek, of zij bijbelsch is, „veroorloofd wordt." Om het weêr eenigzins goed te maken, wat hem de ontkennende en aanvallende aard van het Protestantisme afdwingt te getuigen, schrijft hij „dezelfde eenzijdigheid in denzelfden graad" aan de Katholieke Kerk toe sinds het Concilie van Trente. „Ook „zij heeft tot hoogste doel en oogmerk, dat iets slechts „niet Protestantsch zij; — en juist dat, wat wij als dwa-„ling in haar bestrijden moeten, drijft zij nog te meer „tot een uiterste, bijv. de Mariadienst."

Hoe kan Stahl zoo de openbare feiten voorbijzien? Immers de Katholieke Kerk wil noch dit noch dat uiterste. Dat zij den mensch en de menschelijke rede niet bovenmate wil verheffen, blijkt uit de veroordeeling van Hermes, en dat zij evenzoo die rede niet wil ontkend en als vernietigd hebben, blijkt uit de veroordeeling van Lamennais. En wat de Maria-dienst betreft, deze is niet door eene spanning tegen het Protestantisme veroorzaakt. Wat is daarin het hoogste? De dogmatische verklaring dat zij door de verdiensten van Christus bewaard is gebleven voor de smet der erfzonde. Welnu Luther geloofde datzelfde. De bijzondere teedere aard van dat leerstuk sluit ten eenenmale dien polemischen zin uit, dien Stahl er aan toeschrijft, en 't waren juist de orthodoxe Protestanten niet, voor welke de Paus naar Gaëta vlugtte, en daar tot Maria's voorspraak toevlugt nemend, voornam

dat geloof, dat ook Luther had, verpligtend te maken. Is dat leerstuk met het Protestantisme in strijd? Voorzeker. Maar het is in strijd met alle ketterijen. Slechts in zoover is het met het Protestantisme bijzonder in strijd als daarin alle ketterijen hernieuwd worden. Echter het eerste en naaste doel dier dogmatische verklaring was de vereering van de Moeder des Verlossers.

Nog van eene andere zijde blijkt juist uit die dogmatische verklaring, dat de stelling van de Katholieke Kerk verdedigend en niet aanvallend is als die van 't Protestantisme. In de Katholieke Kerk nemen de verpligte leerstukken toe. Zij is bevestigend, affirmatief van aard en affirmeert steeds veelvuldiger en bepaalder. Het Protestantisme is integendeel ontkennend, het negeert onophoudelijk meer, en het eene leerstuk na het andere wordt verworpen. Niet op het Protestantisme maar op de Katholieke Kerk is toepasselijk wat Stahl zegt: „De „ware Katholieke, de Apostolische Kerk heeft de volle „onbevangenheid" [helt noch naar deze noch naar gene zijde]. „Zij staat niet met steeds uitgetrokken zwaard tegen „Rome, gelijk een Gereformeerde dat op den kerkedag in „1848 van zijne Kerk zeide, maar in het middenpunt „der waarheid gelijkelijk alle waarheid erkennend, en „gelijkelijk strijdend tegen alle dwaling."

Bijzonder merkwaardig is hetgeen volgt:

„Verder speelt in de Kerk der hervorming, ten ge„volge der reflexie, de neiging om de geheele heils„orde als *een systeem uit één principe te begrijpen.* Luther „had het innigste punt der heilsorde vooruitgezet: de „regtvaardiging uit het geloof" [ook de Katholieke Kerk leert regtvaardiging uit het geloof: deze voorstelling van Stahl is dus te onbepaald]. „Dat kunnen wij niet weder

„loslaten. *Maar reeds Luther zelf had de bekoring, alle „andere punten uit dit ééne punt af te leiden, en ze „aan de mogelijkheid dier afleiding te toetsen. Daardoor „is reeds bij hem eene neiging, de sakramenten en de „volmagten van het ambt in het geloof alleen op te lossen,* [hij heeft dat werkelijk gedaan] „den uitwendigen bouw „en de organische eenheid der Kerk niet genoeg te be„trachten, maar alles slechts te beschouwen uit het oog„punt, dat de ongeruste gewetens getroost werden. Ja „hij was er, naar zijne eigene bekentenis, eenen tijd lang „na aan toe, het ontvangen van het ligchaam en bloed „van Christus in 't avondmaal te loochenen. Zoodanige „neiging vindt men dan ook reeds in de oude Luthersche „theologie."

Wij verzwolgen deze woorden, vol van verlangen te zien of Stahl op dien weg zou voortgaan. Hij had toch iets gemerkt van die *eenheid van principe*, die den valschen pantheïstischen aard van 't Protestantisme verraadt, en waarover wij bij eene andere gelegenheid gesproken hebben. Maar het blijft er bij; hij trekt te veld tegen de nieuwere theologanten, die zeer consequent slechts *één* principe in de theologie willen erkennen, en komt met eenige oppervlakkige redenen ter baan. De schemering gaat dus weder voorbij en 't wordt geen dag.

„Eindelijk heeft de Kerk der hervorming gebroken „met de historische voortduring; de Gereformeerde deed „het principiëel en geheel en al," [gelijk het consequent was] „de Luthersche slechts uit nood, doch niet zonder „invloed der reflexie [die ongelukkige reflexie!] en deed het slechts tot zekeren graad [bij *brokken*]. Maar zulk „eene breuk, al is het in geringer graad, is niet in de „goddelijke orde en goddelijke wijze van te leiden ge-

„grond, en daarom niet zonder veelvuldige, schoon ook „niet overal zigtbare nadeelen."

't Is of men twee menschen te gelijk hoort spreken. Stahl ziet iets van de waarheid maar vat haar steeds ten halve. Het Lutheranisme is een even groote breuk met de geschiedenis van vijftien eeuwen als het Calvinisme. Indien iemand de wettige dynastie eens lands bestrijdt, en een deel des rijks met geweld afscheurt, is hij geen wettige opvolger en doet het er volstrekt niet toe of hij eene democratie of een zekere orde van gezag invoert; dat gezag is onwettig. Hoeveel te meer, als, gelijk Stahl erkent, het gezag eene bijzondere goddelijke instelling is, niet alleen volgens de natuurlijke orde, waarnaar er altijd een zeker gezag moet zijn, maar zóó, dat Christus bepaaldelijk *de personen* heeft aangesteld, en aan de *wettige*, *persoonlijke opvolgers* den H. Geest beloofd en geschonken heeft, zal dan, met het verlaten van die opvolging, de bijstand van dien Geest verloren zijn, en er een onherstelbare breuk plaats grijpen. Al konde men in 't Protestantisme eene geheele hiërarchie maken met een Paus aan 't hoofd, zou de afbreking met de geschiedenis daarom niet minder bestaan. 't Is de oppervlakkige, onhistorische, abstracte geest van 't Protestantisme waardoor Stahl verleid is. Die geest kent het *leven* niet verwerpt den *causaal-nexus* en blijft slechts bij algemeene abstracte *gelijkenis* staan. Een schilderij eenigzins in de manier van Rubbens bewerkt, heeft eenige gelijkenis met Rubbens' werk, maar is geen schilderij van Rubbens en wie, dat wetend, het er nogtans voor verkoopt, is een bedrieger.

Het Lutheranisme zou uit nood met de geschiedenis hebben gebroken! Ja, *uit nood*, dat is, om de vorsten

van Augsburg, en om de ontstane reactie tegen zulk een uiterste als Luther eerst verkondigde, en Zwingel en Calvijn later volhielden, heeft Melanchthon, met oogluiking van Luther, weder een beginsel ingevoerd dat aan hiërarchische ideën gunstig was. Wanneer zal men toch ophouden de historie te vervalschen?

Een dier nadeelige gevolgen van dat afbreken met de geschiedenis wordt van Stahl aldus aangewezen: „Hoe „is toch voor de Protestantsche bevolkingen (ik spreek „niet van geleerden) zoo goed als geheel en al de band „ontgaan met de groote mannen der Christelijke oudheid, „met de martelaren, met de kerkvaderen, bijzonder met „de kerkelijke toonbeelden der middeleeuwen. De groot„heden der hervorming hebben dat alles als verdrongen. „Zelfs de gevierde martelaar Stephanus leeft niet in „'s volks bewustzijn. Te gelijk met de fabel en de legende „is ook de stichting weggeraakt die de ware Heiligen„geschiedenis geeft. Evenzoo is men in vele opzigten „gescheiden van inrigtingen en zeden en wijzen van doen „der Oude Kerk. Het smartelijkst is, in dit opzigt, de „breuk met de oude constitutie, en het daarmeê ge„paard gaande verlies aan oecumenische (zich over de „geheele wereld uitstrekkende) eenheid, van inwendigen „borg der geloofsbelijdenis, en uitwendige zelfstandigheid „der Kerk."

Waar komt dat vandaan? Waarom is het Protestantisme zoo volstrekt onhistoriesch? Dat is een gevolg van zijn eigenlijk beginsel, waar Stahl zelf door verblind is. Hij zal toch wel weten dat Luther de vrijheid verwierp; en in dit werk zelf erkent hij, ofschoon zonder het te begrijpen, dat bij Zwingel en diens navolger Calvijn God zóó alles doet, dat er geene eindige oorzaken erkend

worden. Hoe dan zal er eene heilige geschiedenis, eene Kerk zijn? hoe zal men nog Heiligen aannemen? Voor een Protestant die geen eindige zedelijk oorzaak erkent, en dientengevolge niet meer in staat is oneindig en eindig te onderscheiden, is hetgeen men van Heiligen spreekt zooveel als abracadabra! Door die verwerping van het eindige, is het Christendom, is de historische Christus zelf verloochend, en tot een idee gemaakt. Luther immers stelde geen prijs op het Evangelie van Matthaeus, omdat het slechts *historiën* waren, en beweerde genoeg te hebben aan Paulus' Brieven. Hoe klaagt dan Stahl, dat men niets van de Heiligen of groote mannen des Christendoms weet? Wil hij ophouden Protestant te zijn? Zeker het is ongerijmd, dat in de Kerk van Christus diens groote navolgers niet bekend zijn. Maar nog ongerijmder is het, dat er in het rijk van Christus zelfs geen groote mannen, of uitstekende navolgers van Christus zouden bestaan; en juist dat is de echte Protestantsche leer die den mensch absoluut boos maakt, en deze booze aarde zoo van den hemel scheidt, dat wij menschen niets van den hemel weten en de hemel niets van ons weet. Christus heeft de kloof niet kunnen dempen! Wanneer Stahl groote mannen in de Kerk wil erkend hebben, moet hij *Heiligen* erkennen, want in 't rijk van Christus bestaat grootheid in *deugd* en *heilig leven*; moet hij erkennen, dat de mensch door genade oorzaak kan zijn zijns heils of in Christus verdienstelijke deugd kan uitoefenen; moet hij aannemen, dat de gemeenschap in Christus, als oneindig Woord, hemel en aarde omvat, enz.; in 't kort hij moet dan het Protestantsch beginsel verwerpen. Maar van groote mannen spreken in het rijk van Christus en Protestantsch willen blijven, heeft geen zin.

„Al deze eenzijdigheden der hervorming", heet het eindelijk, „zijn op zich zelve van weinig gewigt in ver-„gelijking met den schat van ware en diepe kennis die „zij gebragt heeft, maar zij zijn toch niet van weinig „gewigt, omdat zij de *middelen* betreffen, om deze ken-„nissen aan de menschen te brengen. Het is toch iets „niet gerings, *dat in geheele streken, ja in geheele „landskerken van het Protestantisme de regtvaardiging „door het geloof in den zin der hervorming, en welke de „schat is der hervorming, niet wordt gepredikt; dat het „in de magt ligt eens vorsten, of eener woelgeestige be-„volking om de belijdenis, de openlijke prediking, de rigting „der theologische fakulteiten, de orde der Kerk en des „huwelijks anders te maken dan zij naar hare reforma-„torische stichting zijn. Dit inzigt in de eenzijdigheden „der hervorming mag ons niet doen ophouden haar trouw „te zijn, maar moet ons terughouden van met haar te-„vreden (satt) te zijn.*"

Onuitstaanbaar! Een van beiden: óf verwerping van het beginsel, óf aanneming van diens *noodzakelijke* gevolgen en *essentiële* ontwikkeling! En wat klagt over het gemis en bederf der *middelen* om den *schat* der hervorming mede te deelen! Stahl beweert immers, dat, [schoon het Protestantisme dien schat heeft door *middel* van den bijbel, dat is, door duizend, en duizenderlei *middelen*, nogtans] het Protestantisme „*onmiddellijke band met Chris-„tus is*".

Over de voorregten der Katholieke Kerk wordt minder wijdloopig gehandeld; het komt daarop neêr, dat zij een *onbewusten historischen* aard heeft, vandaar het kwade en het goede dat Stahl in haar vindt. Zij heeft geen „*reflexie*"! Stahl prijst „de naïeviteit en kinderlijkheid in de

„godsvrucht, de intensiteit in de eerdienst (*Andacht*), de „energie in de liefde", ook „de ascese" die hij er zegt te vinden. Maar de scherpe zelfbeproeving, de diepte van het Protestantisme ontbreekt, en „zoo wordt ge- „nade en het menschelijke gemengd — en is de *Er- „weckung*," (opwekking tot God) stichting, „als slechts „uit volkomen zelfbeproeving en kennis der zonde „kunnende ontstaan, in de Katholieke Kerk meer zeld- „zaam".

Helaas! uit deze plaatsen blijkt meer dan uit alle anderen, dat Stahl nog steeds van het zwart Protestantsch mysticisme bedwelmd is. Zich, vóór alle liefde, „*ante omnem caritatem*", zegt Luther, „*verzekerd*" te houden, dat Christus ons in de oogen van God voor regtvaardig doet doorgaan, ofschoon wij 't niet zijn, ziedaar het alleen regtvaardigend geloof! Dat is de diepte der Protestantsche zelfbeproeving en zondekennis! Maar waarom is dat diep of schijnt dat diep? Omdat de ongerijmdheid als de nacht van 't niet onpeilbaar is! Wie eenmaal zich zoo iets in de hersenen prent, wordt door geen tegenstrijdigheid meer getroffen, hij kan zich eene Kerk denken in *brokstukken*, hij is echt Protestant, en tegen hem redeneren is praten tegen den muur.

Te meer treft het als de kracht der feiten getuigenissen afdwingt als deze:

„Daarbij (bij gezegde naïeve godsvrucht, enz.) is het „een verheffend en vredegevend bewustzijn der van de „Apostelen af onafgebroken lijn (*Faden*), is het eene „wereldomvattende (oecumenische) eenheid der Kerk, een „organische zamenhang in alle landen der aarde, eene „onafhankelijkheid van de tijdelijke overheid en tijde- „lijke betrekkingen, is het eene geestelijke waardigheid

„(Anstand) — wat aan de Katholieke Kerk als voorregt „moet worden toegestaan."

Om deze getuigenis te waarderen, lette men daarop, hoezeer zij verschilt van die soort van lof welke zeer dikwijls door de Protestanten aan de Katholieke Kerk wordt gegeven. Zij erkennen, dat zij zeer schoon, zeer kunstig is geordend, en een voortreffelijk en krachtig organisme aanbiedt, maar gewend aan de tegenstrijdigheid en steeds uiterlijk en innerlijk als vijandig tegen elkander overstellend, trekken zij het naaste gevolg niet dat in dergelijke erkenning ligt. Zij zullen, een schoon marmerbeeld ziende, den geest des kunstenaars prijzen die het heeft voortgebragt, en wie zou hen durven vragen, of zij in 't organisme van 't menschelijk ligchaam niet erkennen, dat dit eene ziel, eene denkende ziel veronderstelt? Maar vraag hun nu eens, of dat alovertreffend, dat even krachtig als fijn en teeder organisme der Katholieke Kerk, dat eeuwen stand houdt, en de wereld omgrijpt, of die groote mensch der geschiedenis niet van hooger geest bezield is, dewijl toch alle door de menschelijke geschiedenis voortgebragte organismen daarbij niet te vergelijken zijn? Aanstonds zullen zij zich herinneren dat zij Protestanten zijn, en gij zult de volgende soort van *brokstukkige*, redenering hooren: Neen de Katholieke Kerk is slechts iets *uiterlijks*, zij is vol van de grootste dwalingen, van de meest dwaze, om niet te zeggen, misdadige praktijken en haar zedeleer onwaar. De Katholieken willen alles door uiterlijke middelen doen, en verheffen zich op hunne Kerk; maar niet het ligchaam is oorzaak van den geest, integendeel het innerlijke brengt het uiterlijke voort, de Kerk is slechts verschijnsel van het inwendige 't Is waar dat de volkomen Kerk nog niet

is voortgebragt, en vandaar dat de Roomsch Katholieke Kerk onze Kerken overtreft. Doch wij Protestanten hebben den geest, de diepe bezinning, de ware praktische leer, enz., terwijl de Katholieke Kerk slechts uiterlijkheid is; zoover dus de geest gaat boven het ligchaam, zoover is het Protestantisme boven het Katholicisme verheven.

Die redenering, indien we 't dien naam mogen geven, is niet de redenering van Stahl. Hij erkent, dat Christus dat organisme, of die Katholieke Kerk heeft gesticht, dat zij dus ook van de Apostelentijden af onafgebroken heeft voortgeduurd, dat hare leer Christelijk is, en zij dat organisme bezielt, maar dat én dat organisme én die leer zijn verbasterd en ontaard. Hoe weinig dit met het Protestantsch beginsel is overeen te brengen behoeft niet gezegd, evenmin hoe Stahl, na zooveel te hebben toegegeven, vergeefs poogt terug te nemen wat in dat toegegevene besloten ligt. Hij gelooft, dat Christus God is. Wat volgt er uit, wanneer hij erkent, dat die God de Katholieke Kerk gesticht heeft?

Het laatste getuigenis dat wij hebben mede te deelen betreft den Paus, en indien men niet wist wat al een Protestant in zijn hoofd kan bergen, zou men de mogelijkheid betwijfelen, dat een Stahl zoo sprak.

„Bijzonder, wat het hoofdstuk van het Katholicisme, „den Paus aangaat, moeten wij de beschuldiging die uit „de hevigheid van den toenmaligen strijd om leven en „dood ontstaan is, opgeven: dat de Paus de Antichrist „is. De Paus is het niet, die niet erkent, dat Jesus „Christus in het vleesch is gekomen (I Joh. 4); *integen-* „*deel hem heeft de Christenheid het te danken, dat haar* „*de ware belijdenis van den Zoon Gods, in die leer-* „*twisten, is bewaard gebleven.* Men mag het Apostoliesch „kenteeken niet geheel en al omkeeren. De Paus heeft

„zich valschelijk (zonder grond) het stadhouderschap van „Christus op aarde toegeschreven; maar hij heeft nooit „aan Christus de eer ontnomen, nooit zich op goddelijke „wijze laten aanbidden, nooit zich naar believen eene „heerschappij toegeschreven. Hij heeft ten allen tijde zich „voor een zondig mensch erkend, en zijne heerschappij „beschouwd als gebonden aan het overgeleverd geopenbaard „geloof en de goddelijke geboden, en heeft getracht aan „dat geloof de volken te doen dienen en de eer van „Christus boven alle rijken te verheffen en te bevestigen „(*aufzurichten*). Gregorius de Groote, Innocentius III, „Pius VII zijn geene afbeeldsels van den Antichrist, „maar *uitgelezen werktuigen van Christus.*"

Luther en de hervormers namen het, zeiden zij, voor de eer van Christus op: en nu hoort men van eenen ijverigen Lutheraan verklaren, dat juist de door hen om Christus' wille bestreden Paus de man is geweest aan wien de Christenheid het te danken heeft, dat de ware belijdenis van den Zoon Gods (*das rechte Bekenntnisz vom Sohne Gottes*) in die leertwisten door de hervormers gaande gemaakt, is bewaard gebleven voor de Christenheid! Maar hoe dan nog het stedehouderschap van Christus te ontkennen. Indien iedere goede oorzaak als in Gods plaats werkt, indien bijzonder iedere morele maatschappelijke oorzaak, ieder vader, ieder koning, stedehouder Gods kan genoemd worden, dan moeten diegenen wel in veel bepaalder zin stedehouders van Christus zijn, die het rijk van Christus boven alle rijken trachten te verheffen, die aan het overgeleverd geloof van Christus de volken hebben doen dienen, en die zelfs in 't vreeselijk oogenblik, dat juist in een strijd op naam van Christus tegen hem gevoerd, het geloof of *de ware belijdenis van den*

Zoon Gods dreigde verloren te gaan, haar voor de geheele Christelijke wereld hebben behouden. Om die *ware belijdenis van den Zoon Gods*, zegt Stahl, is Petrus gesteld tot rots der Kerk. „Niet de belijdenis alleen, maar „ook Simon die haar aflegt, *het ambt* heeft de belijdenis, „is de Rots" (S. 288). Een Katholiek kan het niet beter zeggen - en als Christus nu dat *ambt* instelt, is dan niet Petrus en ieder zijner wettige opvolgers de stedehouder van Christus? Wie het ambt heeft van rots der Kerk te zijn, mag wel stedehouder van Christus heeten. Stahl neemt daarbij aan, dat het van Christus gestichte ambt onafgebroken voortduurt. Hij zelf wederlegt overvloedig de beschuldiging die hij doet.

Uit het algemeen oogpunt, dat hier voegt, de medegedeelde bekentenissen beschouwend, schijnen zij ons aan te duiden, dat de Protestanten meer dan vroeger getroffen worden door de groote historische feiten waarvan zij getuigen zijn, en het Protestantsch beginsel bij hen aan 't wankelen is. Want naar dat beginsel heeft een Protestant niets met de historie te maken, werpt hij de eeuwen ter zij, en door „*onmiddellijken* band met Christus" één met God, heeft hij alles in zijn Ik. Dat is niet vol te houden, en heden minder dan ooit. Zoo ziet Stahl de hem dierbaarste waarheden verloochenen, het *Unionisme* 'twelk die verloochening ten gevolg en ten doel heeft, in Pruissen wederom in kracht toenemen, en de prediking, de belijdenis, de vorming der predikanten in de magt van den staat die zelf voor de goddelooze revolutie zwicht. Wat raad? En waren slechts de Protestantsche instellingen zoo onmagtig, maar het kwaad dringt diep in het leven door. Hoe wordt het huwelijk, hoe het gezin gerevolutio-

neerd, en gaat ieder, gemeene zaak met de revolutie makend, in dezelfde verderfelijke rigting voort. Daarmede vergelijkt hij den toestand der Katholieke Kerk, en wat ziet hij daar? juist alles wat hij voor de zijne zou wenschen: onverwrikbaar vasthouden aan het geloof, onafhankelijkheid van alle wereldmagten, algemeene ordelijke enthousiastische zamenwerking, niet gekunsteld maar, gelijk hij zich uitdrukte, met oorspronkelijke naïeviteit. En wie dan alleen zwicht niet voor de revolutie, blijkt alleen haar te magtig te zijn, en tegen haar het veld te behouden, dan de Katholieke Kerk?

Die Paus, die bisschoppen, die geheele hiërarchie die de geloovigen omvat, en als een weldadige stroom met duizend vertakkingen de aarde besproeit, staat niet alleen pal tegen de tijdelijke magt en heft het hoofd uit boven de verdrukking, maar houdt niet op het geloof te prediken, in te prenten, te doen naleven en de zeden te verbeteren. En hoe het leven daardoor omstroomt, welke daarvan de vruchten zijn, is zigtbaar in de leeken. Zou men niet zeggen: de Katholieken moeten wel slaperig, wel werkeloos zijn: zij vertrouwen op eene onfeilbare onvergankelijke Kerk, hebben eenen Paus en bisschoppen naijverig op hun gezag en die zich met alles bemoeijen. Welnu ziet de Katholieke leeken: welk eene werkzaamheid. Terwijl de Protestanten er slechts op uit zijn proselieten te maken, zij de bekeeringen der Katholieken doen aanvangen met zondige verkrachting van hun geweten, door aan geringe lieden bijbels op te dringen welke deze te regt of ten onregte overtuigd zijn niet te mogen lezen; zij genootschappen ter uitbreiding van het Protestantisme oprigten waarbij het geld de hoofdzaak en als de sakramentele kracht is, leggen zich de Katholieke leeken bijzonder op

liefdewerken, op de schoonste liefdewerken toe, op die welke zedelijke verbetering en naleving der godsdienstpligten ten doel hebben. Welke steden zedeloozer zijn, of Weenen, of Berlijn, of Parijs, of Londen kan men eens ter zijde laten, maar wat men te Parijs vindt, en noch te Londen noch te Berlijn vinden kan, is eene menigte van godsdienstige vereenigingen (zoogenaamde *oeuvres*, goede werken), om op alle mogelijke wijzen het kwaad te bestrijden; een feit dat van „*een heilig Parijs*" en „*een onheilig Parijs*" doet spreken. Stahl die zoo klaagt over het in Pruissen bestaand huwelijksregt, die weet, dat de constitutie des gezins zeer bijzonder de constitutie eens volks is, en daarom met schrik de echtscheidingen zoozeer ziet toenemen, hij zal toch wel weten, dat onder die menigte van godsdienstige Katholieke genootschappen in Frankrijk, er ook eene is, die bepaaldelijk zich ten doel stelt, de huwelijken te legitimeren en de zedelijke orde in de huisgezinnen in te voeren of terug te brengen door de huwelijkszaak te ordenen. Zoo tast de Katholieke Kerk de revolutie aan in hare diepste bronnen, wendt zich tot alle geslachten, tot kinderen en koningen, tot gezinnen en staten, tracht *het rijk van Christus boven alle rijken te vestigen*, en nog altijd staan de Pausen bij die voortdurende poging aan 't hoofd.

Dat alles, en meer dan wij hier kunnen zeggen, wordt voorzeker door Stahl gezien en gewaardeerd. Hij noemt Pius VII een uitgelezen werktuig van Christus. Kan Pius IX minder zijn in zijne oogen?

Stahl eigent zich dus ongemerkt Katholieke ideën toe, en zoekt die in het Protestantisme op te nemen, en 't is dus wel van ons niet vermetel, indien wij de gedachte van een man als hij, ten voorbeeld of grond nemend om

hetgeen er onder Christelijk gezinde Protestanten omgaat te schatten, wij de hoop opvatten, dat de feiten, de onverbiddelijke feiten waartegen geen redeneren is, die zoo krachtig spreken en van een anderen kant zoo verschoonend zwijgen, dewijl zij het oordeel aan de beschouwers overlaten, door deze hunne geschiktheid en kracht ter overreding eindelijk de oogen althans van velen en wel de beste en godvruchtigste Protestanten zullen doen opengaan.

VERSCHEIDENHEDEN.

DE LAATSTE ALGEMEENE VERGADERING DER EVANGELISCHE MAATSCHAPPIJ.

Tot dusverre hebben we van tijd tot tijd wel eenige berigten over dit Protestantsch genootschap, dat zich „bevordering van waarheid en godzaligheid onder Roomsch-Katholijken" ten doel stelt, aan onze lezers medegedeeld, maar nog geen uitvoerig verslag van eenige algemeene vergadering dier zoogenaamde „Evangelische Maatschappij" gegeven. We hebben nu het verslag voor ons van hare laatste (zevende) algemeene vergadering, welke den 31 Augustus dezes jaars te Amsterdam in het gebouw *Eensgezindheid* gehouden is. 't Is te lang en voor een gedeelte ook te onbeduidend om het in zijn geheel over te nemen. Slechts datgene voeren we er, en nog meest verkort, uit aan wat ons de gevaarlijke strekking van dat jeugdiger en minder bekend genootschap beter doet inzien. Vooral zullen we de bij name aangeduide plaatsen vermelden, opdat allen die voor 't heil der zielen te waken hebben, op den roofgierigen wolf mogen letten die in schaapskleederen onder hunne welligt argelooze kudde rondsluipt. De mededeelingen der vele agenten zijn te onbepaald om eenig onderzoek naar de waarheid of onwaarheid hunner berigten te kunnen instellen; doch wijl 't loontrekkende, dweepende dienaren zijn, die op velerlei wijze de gewetens pogen te verschalken, van welke er reeds een wegens wangedrag, gelijk we straks hooren, is afgedankt moeten worden, behoeft men, naar we meenen, hunne geloofwaardigheid zoo bijzonder hoog niet aan te slaan. Is er overdrijving in den ophef dien zij van hunnen arbeid maken: zij stichten nogtans kwaads genoeg, om hen van meer nabij te doen kennen. We hebben daartoe bloot den hoofdinhoud van het Verslag weder te geven, en voegen er slechts enkele opmerkingen aan toe.

Den avond vóór den dag der vergadering hadden zich de bijeengekomen leden, onder leiding van den WelEerw. heer G. L. van Loon, predikant te Zwolle, door godsdienstige overdenking en gebed tot den hen wachtenden arbeid gestemd. De vergadering werd bijgewoond door de volgende Hoofdbestuurders, Medestichters, Correspondenten en Afgevaardigden der Evangelische Maatschappij:

A. W. van Campen, H. Haga, S. K. Thoden van Velzen, J. Hooijkaas Herderscheê (Sekretaris), J. H. Dumans, J. C. Zaalberg Pz., J. E. de Voogt, A. Kuenen, S. H. Gerritzen, W. P. R. Bouman (Voorzitter), J. P. de Keijzer, A. H. van der Hoeve, P. Hofstede de Groot, F. H. Baron d'Aulnis de Bourouill, A. Verweij Sz., H. Heijen, M. H. A. Lisman, C. P. de Meijer, G. L. van Loon, F. W. B. van Bell, J. M. Vorstman. T. H. van den Honert, L. W. E. Rauwenhoff, J. H. Tersteeg, L. S. P. Meijboom. N. van Wijk, G. W. J. Bruins, M. E. van Delden, M. Salverda de Grave, L. V. Ledeboer, Az., J. H. Weber, H. Boonen, B. L. Verweij, E. B. Swalue, H. J. Bloos, J. H. Schäffer, B. ter Haar Bz., J. de Jonge van Zwijnsbergen, J. A. Groen AJz., D. Ouwersloot, J. F. van Binsbergen, H. G. J. van Doesburgh, P. G. te Winkel, A. van Maurik, C. J. van Houten, E. G. A. Baron van Pallandt, C. J. Brutel de la Rivière, A. Verweij, M. M. Schim van der Loeff, Alb. van Toorenenbergen, C. P. van Tooren, W. C. E. Koch, C. A. Klinkenberg, H. W. T. Tijdeman, R. Bennink Janssonius, J. A. Kramer, A. Moens, R. van Beuningen van Helsdingen, W. H. Mirandolle Jr., L. J. van Dam, H. J. E. Burgerhoudt, H. C. N. van Amerom, H. Bielevelt, J. H. Schober, W. J. O. Sluiter, M. van Staveren, J. Stemberg, te zamen uitmakende een getal van 67 stemgeregtigden.

Als gasten waren geintroduceerd de heeren A. H. Pareau, H. Brand, T. Modderman, M. F. Niemeijer, P. H. Testas, E. J. W. Koch.

Bij hunne zamenkomst heette de voorzitter hen welkom, en ging hen voor „in het bidden tot Hem die krachten geeft, en hen in den *heiligen en noodzakelijken strijd* niet zal beschamen, opdat na dit strijden de *vrede* kome, niet gelijkerwijs de wereld, maar gelijk Christus dien geeft."

„Na de voorlezing van het „Algemeen Verslag" werden namens het Hoofdbestuur nog eenige mededeelingen gedaan omtrent het verrigte ter zake van de *Evangelisatie in België*, en wordt het Hoofdbestuur door de Algemeene Vergadering gemagtigd om in dezen geest voort te gaan."

Eene uitvoerige beraadslaging had er plaats over het voorstel van het Departement Groningen: *om van den naam, dien de Evangelische Maatschappij draagt, de woorden* „ONDER ROOMSCH-KATHOLIEKEN" *af te laten, en haar voortaan alleen te noemen* „*Evangelische Maatschappij ter bevordering van waarheid en godzaligheid.*" *Dat voorstel werd met nagenoeg algemeene stemmen verworpen* en tevens besloten, „de daarover gevoerde discussiën, *als zulk een belangrijk beginsel rakende*, omstandig in de geschreven notulen op te nemen."

Van het Hoofdbestuur werden de vakaturen aangevuld en als zetel aangewezen: Arnhem. Herkozen werden: Dr. S. K. Thoden van Velzen, te Leeuwarden, Johs. Hooijkaas Herderscheê, predikant te Nijmegen, Mr. F. H. Baron d'Aulnis de Bourouill, te Arnhem, H. Haga Dgz., predikant te Arnhem; nu gekozen: D. Pijzel, predikant te Arnhem en E. G. A. Baron van Pallandt van Keppel, wethouder te Keppel.

Toen bragt men, in den nog overigen tijd tot meer vrije zamenspreking, onder de aandacht der vergadering een berigt van het Evangeliesch genootschap in Frankrijk (*Prot. Bladen*, Julij 1859, bl. 302), 'twelk in dit jaar „het ontwerp van eene *nieuwe klasse van agenten*, die van BIJBELLEZERS, heeft verwezenlijkt. Reeds telt het er zes, en de door haar bewezene diensten regtvaardigen hare instelling. Velen hebben toegang tot en lezen de Heilige Schriften in honderde huisgezinnen. Een van hen schrijft: dat al zijne avonden bezet zijn, en dat zij die zijne dienst verlangen, zich daartoe vooraf moeten laten inschrijven." Is in ons land, was de vraag, deze wijze van werken ook uitvoerbaar? Sommige leden wezen op 'tgeen reeds *in dien geest* hier en daar geschiedde. Anderen raadden voorzigtigheid aan in de keus van zulke lieden, opdat alles met orde geschiede en niet door *onhandige* arbeiders veel goeds worde bedorven.

„Belangrijke berigten omtrent de statistiek van KINDEREN UIT

GEMENGDE HUWELIJKEN, op de eene plaats *zeer*, elders *minder* gunstig voor het Protestantisme, werden gehoord." — Men bedenke hier, dat dit geheim genootschap de altoos waakzame oogen vooral op de *gemengde huwelijken* gevestigd houdt, om daarvan voor het Protestantisme aan te winnen wat men slechts vermag.

"Aanbevolen werden eenige inrigtingen met de Evangelische maatschappij in meer of minder mate verwant, en geschriften ten voordeele dier inrigtingen uitgegeven.

Nu volgt het zooeven vermeld *Algemeen Verslag* zelf, namens het Hoofdbestuur in deze vergadering van den 31 Augustus jl. uitgebragt.

Het begint met een dubbel meesterlijken, schier genialen trek. Wat vinding toch en wat overgang, waaraan men immers den eigenlijken meester kent: — in die *oogstmaand* Augustus, waarin zij vergaderd zijn, en in dat ongevoelig overzweven op de gedachte: dat de regte Augustus, *hun* Augustus nog niet daar is! en dat het derhalve — voegen we er gevolgelijk bij — de Vergadering niet moet ontmoedigen, bijaldien het haar mogt blijken, dat de oogst niet "rijk", maar "schraal" is uitgevallen.

We schrijven het in zijne soort onovertreffelijk exordium over, opdat men er zich aan vergaste en er al de plegtstatigheid van den Protestantschen kansel uit proeve:

"Wanneer op dezen laatste van Oogstmaand de landman terug-
"denkt, hoe veel verblijdends vindt hij dan in dat goed gewas
"van gras of groen, 'twelk dit jaar heeft opgeleverd. Maar hoe
"is het met onzen oogst, Bestuurders en leden der Evangelische
"Maatschappij? Zoo vragen wij al ligt, als deze dag ons roept
"om over het sedert ons vorig zamenzijn verloopen jaar den blik
"te laten gaan. En toch is die vraag niet uitermate gepast, want
"een oogst op den geestelijken akker laat zich niet afmeten naar
"bepaalde tijdruimten, niet beschrijven met het enkele woord:
"*rijk* of *schraal*, daar hier bovenal het geringste veelvoud zelfs
"rijke zegen is; ja — evenmin als eenig Evangeliedienaar, zoo
"min kan ook de Evangelische Maatschappij ooit met juistheid
"bepalen, wat vrucht er is verzameld; want de regte Augustus,
"de tijd des oogstes is nog niet daar, en geen onzer is des oogstes
"Heer! Vandaar dat hetgeen onze wet voorschrijft, heet een

„verslag van *werkzaamheden*, daar de vraag is: niet wat wij ge-
„maaid, maar wat wij gezaaid hebben, in 't vertrouwen, dat *het*
„*zaad zal uitspruiten en lang worden, al weten wij zelf niet hoe?*
„*Want de aarde brengt van zelf vrucht voort, eerst het kruid,*
„*daarna de aar, daarna het volle koren in de aar.*"

De vraag is dan: „of wij goed zaad in goede mate hebben uitgestrooid, of althans den grond behoorlijk beploegd"; en bij die vraag, denkt de verslaggever van zelf, zegt hij, aan 'tgeen in Italië is gebeurd! en hij valt schandelijk uit tegen Oostenrijk, lofprijst de oproermakers, gansch in den geest van den schrijver in de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, die Willem I de eer aandoet van hem met den bandiet Garibaldi te vergelijken; en onder de betuiging van zich volstrekt met geen politiek, noch met de *question Romaine* in te laten, haalt hij het aldus getiteld libel van den keizerlijken schotschrijver About als autoriteit aan, om ons te zeggen, wat op „Italies bodem" hemelsgezindheid wordt gerekend. Doch meesterlijk alweêr, schier geniaal nogmaals, weet hij van „priesterdwinglandij", van Oostenrijks „versmoren der vrijheidszucht" en 't „hardnekkig volhouden van dat onmenschelijk beginsel", „gereede aanleiding" te vinden tot de vraag: „hebben „wij het onze gedaan om anderen te redden uit de treurigste sla-„vernij en hen te brengen tot dat zuiver geloof des harten, 'twelk „in God alleen gegrond en in geenendeele misvormd door eigen-„geregtigheid boven de twijfelingen van het zwakke geloof ver-„heffen, en tot heldenmoed des geloofs onder allerlei lotgevallen „leiden kan?"

„Of — vraagt hij verder — is in ons vaderland het aankweeken van die Evangelische vrijheid niet meer van noode?" Uit het klagelijk antwoord blijkt, hoe weinig — dank zij én het vast geloof der Katholieken, én den ijver hunner waakzame herders — de colporteurs der Evangelische Maatschappij „in meer dan ééne streek geslaagd zijn. „Wij antwoorden" — zoo zucht de verslaggever — „(met droefheid belijdende, dat er ook in onzen boezem nog veel „van den geest des Heeren ontbreekt) wij antwoorden: dat we, „al arbeidende onder onze Roomsch-Katholieke landgenooten, „weder versterkt zijn in de overtuiging aangaande hunne dringende „behoefte aan licht en leven." [*Laat, laat toch het in den nacht*

aller verwarring en ontkenning uiteenzinkend Protestantisme maar in zijne „dringende behoefte aan licht en leven „ voorzien, en beginne het met zijne ongeloovige akademiën en predikanten het eerst!] „ Ver- „sterkt werden wij daarin door den fellen tegenstand, welken „onze mannen juist dit jaar in meer dan ééne streek ondervonden „van de geestelijkheid, die [*hoor, hoor de diepgrondige reden van den voorbeeldeloos wijzen verslaggever!*] die „beducht omtrent „het lot hunner [*harer*] zaak aan de overzijde der bergen, hier „als met nieuwe magt vast wilden houden, wat elders verloren „ging, en in het Evangelie zeer teregt nog een vrij wat ontzag- „wekkender wapen vreesden te ontdekken, dan in de revolutie. „Scherpe scheldwoorden van het volk werden vaak door verachte- „lijke bejegingen vergezeld, zoodat men de Colporteurs [*juist wat ze verdienden*] „soms ter deure uitdreef, of hen als booswichten „ontweek of op de hofsteden de bruggen weghaalde, om hunne „overkomst te beletten.„ En dat kon niet anders, hooren we verder, wijl de priesters „van kansel of biechtstoel „die evangelische arbeiders [*naar waarheid*] „als zeer te schuwen verleiders„ aanwezen. Meent de verslaggever soms, dat de Katholieken die ongeroepen en onbeschaamde indringers niet van hunne hofsteden mogen weren, en de priesters de hun toevertrouwde geloovigen niet tegen de giftige boeken en gesprekken dier dweepers mogen waarschuwen? Aan die priesters intusschen nog, dankt het een uiterst brutaal phlegmatiek colporteur dat hem niet iets ergers is wedervaren. Eene geheel Katholieke gemeente had hij door zijne schandelijke uitdrukkingen over het H. Sakrament, de H. Maagd, de geestelijkheid openlijk ten aanhoore van velen, en herhaaldelijk, getergd; hij stoorde zich aan geen waarschuwingen; de verbittering nam dermate toe, dat, zoo de pastoor zelf zijne gemeente niet weêrhouden had, de colporteur de gevolgen zijner onbeschaamde uittartingen welligt duchtig zou ondervonden hebben. Wie zou er de oorzaak van geweest, maar niettemin aan wie zou ze geweten zijn? Als men ergens van Katholieke zijde eens deed, wat de geheime genootschappen zich alom met hunne marskramers, venters, colporteurs, evangelisten of hoe hunne duistere handlangers meer heeten, stoutweg veroorloven en vermeten, alsof het hun en hun alleen en niemand aldus toekomt — wat een geschreeuw, wat ge-

jammer zou er allerwege opgaan! Nu schimpt en smaalt en weeklaagt men over mishandeling, als een Katholiek geen dweepziek bijbelventer op zijne werf wil en zich met zijn heilig geloof niet van hem wil laten uitschelden en lasteren! wat onuitstaanbare aanmatiging, wat geest van usurpatie!

Verdere redenen der ongunstige ontvangst dier ongeroepen predikers vindt het verslag in het scherp kontrast tusschen licht en duisternis; de Roomschen „ laten zich met de onzinnigste leeringen afschepen „; „ Roomsche echtgenooten worden opgezet tot een zoo valsch mogelijke houding tegen hunne [?] Protestantsche wederhelft, om hen [?] tot het overgeven der kinderen te dwingen „; Roomsche mannen houden hunne vrouwen van het Evangeliesch onderwijs terug, door de bedreiging dat zij zich in hare afwezigheid dronken zullen drinken!! Bij dat alles nu roepen zelfs de zachtmoedigste arbeiders uit: „ Wij leeren nu eerst de Roomsche „ Kerk kennen, en hadden nimmer gedacht, dat daarin zulk een „ vijandschap tegen het Evangelie [lees: *zulk een afkeer van ketterij en dwaalleer*] gevonden werd.„

Naar het rapport van een dier lieden was in de streek door hem bezocht de godsdienst onder het volk in een jaar tijds nog al meer ontaard. „ De Maria-vergoding wordt ten top gevoerd „; „ de kinderachtigheid en bijgeloovigheid, waaraan men zich schuldig maakt, is niet te schetsen „; „ het middelaarschap van den Christus wordt bijna niet meer gekend „. Hoe durft een Protestant *ons* verwijten wat juist bij hen geschiedt. Hoe velen hunner gelooven niet meer aan Christus' waarachtige Godheid, en waar blijft dan zijn middelaarschap? Niettemin, die marskramer gaat verder, zou haast durven beweren, dat „ Rome's priesters met list alles aanwenden om geen godsdienstig leven te wekken „, en de menschen „ aan hunne vormdienst te gewennen „. Vooral heeft hij het op de „ klopjes„ geladen, „ vrouwtjes, die op onderscheidene punten van eenige „ plaats wonen en het oog op de Roomsche gezinnen houden. Dit „ zijn de gehoorzaamste slavinnen, welke Rome in zijne dienst „ heeft. Kom ik — schrijft hij — in een plaatsje, en ééne heeft „ mij gezien, dan zijn zij in een oogenblik als heksen op de been, „ mij voorgaande in de gezinnen of volgende. Laat ik er een boek, „ dan halen zij het weg; kan dat niet, omdat zij bang zijn voor

„den man des huizes, dan stelen zij het, als de kinderen alleen „in huis zijn, en zoo dat nog niet gaat, dan komen de boeken- „jagers, heeren geestelijken." — „Andere boeken, vol van dingen „het Christendom onwaardig, werden alom gelezen en aanbevolen „van den kansel." De wanden zijn bedekt met.... (prenten) die Maria moeten aanduiden, „en op de wegen klinkt ons van den „boer op het veld en van den knaap aan het weefgetouw het lied „ter eere van de Heilige Maagd in de ooren: „MOEDER, ONBE- „„VLEKT ZIJT GIJ !" [1] —

De verslaggever ter vergadering zegt dat niet (zoo durft hij nog spreken), „om haat tegen onze medeburgers te stoken", zoodanige beschuldiging werpt de Evangelische Maatschappij van zich af, maar om de leden „te bevestigen in hunnen ijver om ware vrijheid te brengen daar, waar die nog zoozeer ontbreekt." En dat is meer dan tijd, want het kwaad der Maria-dienst begint diepe wortelen te schieten: „laten wij ons haasten", want „wij moeten „zorgen, dat wij *binnen zijn*, eer de deuren voor ons bij allen „welligt gesloten worden." — De Katholieken houden het zich voor gezegd, en rekenen op een nieuwen aanval!

Wat nu — luidt thans de vraag — „hebben wij, voorstanders der Evangelische maatschappij, dan gedaan in dezen geest."

Allereerst hebben zij het bestaan hunner Maatschappij gehandhaafd, dat is reeds veel; doch daarbij mogen zij met dankbaarheid zeggen, „dat zij nog *eenigzins* in krachten is toegenomen"; want zij telt: 3159 leden, 2633 begunstigers, 219 begiftigers. „Bij het cijfer der begunstigers is dit jaar de wasdom." In meer bijzonderheden tredend, meldt het verslag wat volgt:

Nieuwe departementen zijn: *Oostzaan*, *Beemster*, *Wonseradeel*, *Lippenhuizen* en *de Hemrik*, *Noordschermer*, *Beijerland*, *Naaldwijk*, terwijl weder een groot aantal correspondenten is benoemd; onder de opgave der Departementsbesturen — zoo doet de verslaggever met zekere zelfvoldoening uitkomen — „treffen wij *ook* leden aan uit den aanzienlijken stand".

---

[1]) Het bekende *Jubellied* van Prof. van der Ploeg, ter eere van Maria Onbevlekt Ontvangen, hetwelk sedert 8 December 1854 in aller mond is en overal gezongen wordt.

In ledental *afgenomen* zijn, blijkens de verslagen, de 13 volgende Correspondentiën en Departementen:

Delft, *Driebergen*, *Helder*, *Rottum*, *Rotterdam*, *Oisterwijk*, *Groningen*, *Arnhemsch Hulpgenootschap*, *Delden*, *Haarlem*, *Montfoort*, *Tholen* en *'s Gravenhage.*

Op dezelfde hoogte bleven deze 25:

Amsterdam, *Venlo*, *Uithuizen*, *'s Gravesande*, *Maurik*, *Zaandam*, *Vlissingen*, *Oirschot*, *Weesp*, *Deventer*, *Hoorn*, *Kampen*, *Deurne*, *Tiel*, *Gorredijk*, *Oudewater*, *Dordrecht*, *Leerdam*, *Oostzaan*, *Moerdijk*, *Daarle*, *Noordwijkerhout*, *Doetinchem*, *'s Hertogenbosch* en *Maastricht.*

Toegenomen in aantal leden zijn de volgende 27:

Heusden, *Leeuwarden*, *Pietersburen*, *Warder*, *Scherpenzeel*, *Oudshoorn*, *Breda*, *Utrecht*, *Arnhem*, *Nijmegen*, *Schouwen* en *Duiveland*, *Meppel*, *Alkmaar*, *Keppel*, *Middelburg*, *Zandpoort*, *Vledder*, *Schiedam*, *Hellendoorn*, *Stiens*, *Pijnakker*, *Leiden*, *Zuidlaren*, *Culemborg*, *Bolsward*, *Noordschermer*, *Twisk.*

Zeer *belangrijke* toeneming en bloei was er onder laatstgenoemde plaatsen te *Breda*, *Utrecht*, *Arnhem*, *Schouwen en Duiveland*, *Alkmaar* en *Leiden.*

Te *Arnhem* was dit het gevolg van de opwekkende rede bij de Algemeene vergadering, waardoor 36 leden en 39 begunstigers gewonnen en niet onbelangrijke giften ontvangen werden. Daar en elders, waar het ledental toenam, was mede een ijverig gebruik gemaakt van de circulaire, ten vorigen jare door het Hoofdbestuur uitgegeven.

Wat nu de eigenlijke verrigtingen van al die Departementen en Correspondenten betreft, van velen kunnen we niet anders, verklaart de verslaggever, dan „zeer algemeene dingen zeggen": dat namelijk „voor de verspreiding van lectuur ook door leeskringen of biblotheken zooveel mogelijk gezorgd wordt"; en dat is van belang, merkt hij aan, want het heeft ééns het gevolg gehad, dat een Roomsch-Katholiek, die de schriften der Evangelische Bibliotheek ter lezing ontving, „*zelf inteekenaar werd*"!! — Vergaderingen met leden werden op zeer vele plaatsen vruchteloos beproefd of zeer slecht bezocht; en daarom raadt men aan, wat men te Keppel deed: daar hield men zich den vorigen winter in de vergaderingen bezig „met het bespreken van sommige leerstellingen en gebruiken

„der Roomsche Kerk, als de Transsubstantiatie, de Oorbiecht, het „Vagevuur, het Kloosterleven, het Coelibaat, het laatste Oliesel, „waarvan dan enkele leden des Bestuurs de verdediging op zich „namen, aan de aanwezigen de gelegenheid gevende tot bestrij„ding. Dit gaf aanleiding tot menige levendige en opscherpende „woordenwisseling, en wij prijzen deze inrigting te meer, omdat „nog niet algemeen genoeg begrepen wordt, hoe tot bereiking „van het doel der Maatschappij, ook hoog noodig is Protestanten „te oefenen tot goede medearbeiders. Voor dezen geestelijken „wapenhandel dient nog menige ligting [*hoe geestig!*] te worden „opgeroepen." — Het Departement Utrecht gaat voort „met bezoeken te doen brengen in de huisgezinnen", en ziet daarvan „een nieuw tijdperk van bloei te gemoet". — Een vroeger vermelde bewaarschool heeft reeds 80 kinderen, en de aanvrage om plaatsing nemen nog toe.

Van de Departementen, waar plaatselijke arbeiders aangesteld, of tijdelijk Evangelisten en Colporteurs gevestigd zijn, zegt het Verslag uitvoeriger te kunnen spreken. 't Is niettemin vrij onbeduidend wat men berigt en de bijeenraper blijkt er zelf meê verlegen, en met de hem gemelde overgangen niet tevreden te zijn.

Te *Amsterdam* dan is „de ijverige en bekwame godsdienstonder„wijzer" H. J. de Ruyter Az. overleden; dáár vergadert men veel, vooreerst *maandelijks* de Uitvoerende Commissie met de arbeiders, en dan nog weder *om de drie maanden* ter regeling van den arbeid. „*Door „veel verrassends en nieuws echter kenmerken zich de verslagen wel niet, „evenmin als 'tgeen wij zelve thans de eer hebben u aan te bieden*"; „maar daar is toch stoffe in overvloed, om God in stilte te dan„ken"; en dit komt hier op neêr, dat de arbeiders der maatschappij „in Roomsch-Katholieke huisgezinnen, met enkele uitzonderingen natuurlijk", immer goed ontvangen worden; waar echter tegenover staat, dat er, „Roomsch-Katholieke echtgenooten zijn, die hunne niet altijd in gelijke mate ijverige Protestantsche wederhelften dringen tot het afleggen van geloofsbelijdenis"; doch „ook ontbreekt het niet aan een aantal verblijdende overgangen", die „uit volle vrije overtuiging" geschieden!! Uit een der Amsterdamsche verslagen wordt dan ten bewijze wat een eenvoudig woord werken kan, een voorbeeld aangehaald „van een' eenvou-

„digen sjouwerman, die met zulk eene kracht van overtuiging sprak, „dat een paar van zijn Roomsche kameraads lezen wilden gaan „leeren om te onderzoeken naar de waarheid van zijn woord." — „Wij mogen — zoo besluit hierop het verslag — van den arbeid „in de hoofdstad veel goeds blijven verwachten, ook van den „nieuwen arbeider, die de plaats des overledenen (de Ruyter) „vervult."

De voorzigtige arbeider te *Nijmegen* „weet van tijd tot tijd „Bijbels en geschriften goed te plaatsen. Het Bestuur gaat voort „hem te leiden. In het voorjaar werden tot lidmaat aangenomen „eenige Roomsch-Katholieken, die van hem de eerste opwekking „hadden ontvangen, van hevige bestrijders des Evangelies in stand- „vastige vrienden verkeerden, en wien het was aan te zien, dat „zij met geroerd gemoed vast besloten waren, niet slechts hun „eenvoudig gevoel, maar ook hun helder verstand en frissche „kracht aan den Heer te wijden."

De oudste Evangelist der Evangelische Maatschappij was dat jaar het meest te *Leiden* werkzaam, „waar hij maandelijks gemiddeld 55 huisgezinnen bezocht". Meermalen was men daar ongehuicheld blij over zijne komst en „kon hij vertrouwelijk spreken", ofschoon hij ook belemmeringen vond; bij de Oud-Roomschen (Jansenisten) was hij vooral welkom, en zij namen gaarne een Jansenisten Almanak van hem aan!! Hij ondervond, „hoe gedwongen overgangen tot de Roomsche Kerk de slagtoffers „weinig bevredigen, en hoe de tweedragt, door de Geestelijkheid „gezaaid tusschen ouders en kinderen, afkeer van de Roomsche „kerkleer wekt. Zijne catechisatiën werden goed bezocht." Den 5 April had hij het genoegen, „*tien* zijner leerlingen tot leden der Hervormde Kerk te zien aannemen. Openbare voorlezingen hield hij te *Leiden* niet, maar wel te *Gouda*, *Oudewater*, *Delft*, *Rotterdam* en *Haarlem*, te zamen ruim twintigmaal. „Uitgenomen te „*Haarlem*, was de opkomst overal buitengemeen groot. Op éene plaats „schatte hij het aantal Roomschen, die hem hoorden, op twee „honderd, 't welk echter later afnam, welligt, omdat de Paters „Redemptoristen tegenover hem preekten. Men [*wie*?] gaf hem „de getuigenis, dat zijne rede geen' aanstoot geven kon, hoezeer „hij gewoonlijk in zijne lezingen (minder in zijne huisbezoeken)

„de punten van verschil ter sprake bragt.“ — Van dien „broeder“, thans te *Rotterdam* geplaatst, lezen we nog, dat het Departementsbestuur te Leiden zijn verblijf te dezer stede gezegend achtte — „gansch anders zijn hospes, lid der Afgescheiden Gemeente, die „hem verzocht te verhuizen, omdat hij eenige huiselijke rampen „beschouwde als eene straf des hemels, voor de inwoning van den „Evangelist.“

De andere Evangelist bleef te *Groningen* werkzaam, en bezocht daar maandelijks gemiddeld *honderd* gezinnen. Hij onthoudt zich zorgvuldig van alle heftige polemiek; „doch heeft te klagen over „fellen tegenstand, zoowel van Roomsche geestelijken en leeken „als ook helaas! van Protestanten uit gemengde huwelijken. Zijne „berigten zijn weinig verblijdend, ofschoon hij somtijds bespeuren „mag, dat de woorden en geschriften zeer gunstig op Roomschen „werken, zoodat zij ook anderen medededeelen, van 'tgeen zij zelf „ontvingen.“ — Die Evangelist heeft het intusschen zoo weinig stichtelijk aangelegd, dat het Hoofdbestuur hem heeft moeten afdanken. Van hem sprekende, zegt de verslaggever: „Maar er is „helaas! u iets te berigten van droeviger aard, dan de bezwaren, „welke op dat veld zich schijnen op te doen, daar het Hoofdbe„stuur zich in de treurige noodzakelijkheid heeft gezien, om aan „dezen arbeider tegen 1 Januarij e. k. zijn ontslag te geven, om„dat hij zich ongeschikt betoont, om de Evangelische Maatschappij „te blijven dienen.“

Nu volgt een reeks van berigten over een aantal *colporteurs*. Daar die berigten meerendeels met elkaâr overeenkomen, stippen we slechts enkele bijzonderheden aan met de plaatsen waar zij zich vertoond hebben.

Te *Leeuwarden* verving een colporteur den vertrokken Evangelist. Hij bezocht velen aan hunne woning, ook vele zieken; hield 's winters om de veertien dagen, Zondags avonds voorlezingen over kerkgeschiedenis, „die druk werden bezocht“. Van zijne leerlingen werden er *zes* tot lidmaat aangenomen, daaronder *twee* Roomschen; „eene weduwe met talrijk gemengd gezin komt over, ten gevolge van het bijwonen der lezingen.“ --- „En ter bemoediging van „allen, die wanhopen aan zegen op hun werk, nog dit: In het „vorige jaar reikte de colporteur in een gemengd gezin eenige ge-

„schriften uit, zonder daarvan veel vrücht te verwachten. Thans „kwam een zoon uit dat gezin uit eigen beweging met verzoek „om onderwijs, ten gevolge van den indruk, dien het lezen dier „boekjes op hem had gemaakt.„

Een ander colporteur werkte te *'s Gravenhage*, waar „hij dagen van zware beproeving had aan het ziek- en sterfbed van zijne vrouw. Na orde op zijn zaken gesteld en vooral zijn éénig kind aan goede handen toevertrouwd te hebben, nam hij, hoe diep ook bedroefd, den staf weder op. Te *'s Hage* en *Delft* nam hij eene proeve met een boekenkraam op de markt, „waar hij aanvankelijk nog al genoegen van had„; doch de heeren van het Hoofdbestuur gaven hem den raad, „om niet luide zijne waar aan te prijzen„, wat hun „met den aard van *deze* nering scheen te strijden„, en „zich alleen met hen, die de boeken inzagen of kooplust betoonden, in gesprek te begeven.„ In omliggende dorpen werd hij goed ontvangen, ook dáár waar dit vroeger het geval niet was en men hem herkende. Wilde men somtijds al niet *tot* hem spreken, men sprak dan toch *over* hem, en „liet alzoo de zaak des Evangelies toch niet onopgemerkt voorbijgaan„!! — „Tusschen de dorpen N. en M. [*Naaldwijk en Monster*?] kwam hij in aanraking met twee hupsche Roomsche huisgezinnen„, die een' Bijbel en een N. T., tien traktaatjes en nog een ander boekje kochten. „Daar het geweldig regende, verhaalt hij, bleef ik nog wat en las aan zes hunner de Bergrede voor, onder het lezen, zooveel ik kon, verklarende. Allen luisterden met ingespannen aandacht, en drie dergenen, die met mij ingekomen waren, vergaten er bij te gaan zitten.„

Een colporteur te *Gouda* en *omliggende plaatsen* heeft op de markt en bij het rondgaan veel verkocht; doch hij weet ook goede gesprekken met Roomschen te houden, zoodat zij „soms in getale hem volgen, om hem op andere erven nogmaals te hooren spreken.„

De colporteur te *Alkmaar* meldt niets dan dat er hier of daar een N. T. of eenig boek van hem gekocht of aangenomen, en soms gebruikt is; niettemin schrijft hij in een zijner rapporten: „Als allen eens de ervaringen opdeden, die wij hebben, zij zouden niet vragen: Wat goeds doet de Evangelische maatschappij?„

Verder hooren we, dat de colporteurs weder *zomerreizen* gemaakt hebben, en wel op *dezelfde* plaatsen van het vorig jaar; dat was

zoo nuttig bevonden. Een hunner ging wederom *Twenthe* in: „een harde akker. Tot boeken verspreiden was minder gelegenheid dan elders"; althans N. T. kon men er niet plaatsen. Die man had, vertelt hij, belangrijke gesprekken met twee pastoors, en sprak ook veel met de menschen, want, zegt hij: „*Boeken kunnen zij keeren, maar woorden niet.*" Hij vond daar en elders „meer afkeerigheid van de Roomsche Kerk dan uitwendig werd vermoed"; ééne plaats noemt en roemt hij als uiterst vatbaar; op eene andere vond hij overal de verspreide N. T. terug „en houdt zich verzekerd [*bewijzen geeft hij niet*] op menige plaats en in menig hart het gebouw, door priesterlist opgetrokken, omvergehaald en wat beters gesticht te hebben"!!!

Een ander colporteur reisde eerst in de omstreken van *Haarlem*. Het werken was daar niet gemakkelijk; er waren echter ook *dorpen* die aangename ontmoetingen opleverden. „NU EN DAN GAF HEM DE LAAUWHEID OF ZWAKHEID VAN DEN PASTOOR GELEGENHEID OM VEEL TE KUNNEN SPREKEN." — Elders vond hij bijzonder veel leeslust; dankbaar zag hij op die streken terug, waar hij o. a. 23 onderlijnde en 36 andere Nieuwe Testamenten in goede handen achterliet. Ongaarne zag men hem op menige plek vertrekken; de arbeid in dat heerlijk oord had hem, na zijn treurig lijden, nieuwe veerkracht geschonken. „Na een bezoek aan zijn zoontje" ging hij in het 4e distrikt van *Zeeland* werken, waar hij 't vorige jaar ook geweest was en werwaarts hij uit *Delft* geschriften gezonden had. Verschillend waren zijne ondervindingen naar gelang van den invloed der priesters; „velen waren los van het gezag der Kerk"; - - „van tijd tot tijd kwam hij in aanraking met Belgische werklieden, „die als 't ware bedelden om geschriften; ook sprak hij soms „tegen verharde slaven der R. K. Kerk zeer krachtige woorden, „welke blijkbaar op de omstanders een goeden indruk maakten en „door hen weder werden overgebragt een ieder op hunne plaats." — Op het verzoek van een Zeeuwsch Departement liet het Hoofdbestuur hem in de maand Augustus ook in het 5e distrikt werken.

Een derde colporteur bezocht eerst de stad *Enkhuizen*, en vond van degenen, die hij er in het vorige jaar opwekte, sommigen tot lidmaat aangenomen, anderen nog volhardende in het nemen van onderwijs. De verkoop van geschriften was niet onbelangrijk, en

hier en daar kon hij ten aanhoore van een aantal Roomschen de zaak des Evangelies aanprijzen. Doch om de kermis en den drukken veldbouw kon hij *in die stad en omstreken* niet zooveel doen als hij gewenscht had. — In *Hoorn* vond hij meer gelegenheid: daar werden Roomschgezinden tot nadenken gebragt, al ontmoette hij in de huisgezinnen soms ook tegenstand. Eene beweging, eens op de openbare straat tegen hem beproefd, belette hem niet in diezelfde buurt zijn werk te hervatten; de bevoegde magt beschermde hem op uitnemende wijze; hij roemt vooral den steun der predikanten: en ook „de wegwijzer en hulp, welke men hem „medegaf, strekte niet weinig om te verhoeden, dat hij *als een „gewoon venter* aan de deuren werd afgewezen." — „In *Purmerend* vond hij weinig ingang"; toch deed hij wat hij kon „en niet zonder zegen." — „Te *Zaandam* vond hij de deur meer geopend voor zijne woorden en geschriften." — Thans echter was de bepaalde tijd voor de zomerreis verstreken; te huis gekomen werd hij aanstonds ernstig ongesteld van vermoeijenis, doch kon gelukkig weêr spoedig zijn werk hervatten.

Verre het grootste gedeelte van het Verslag, is, gelijk men ziet, aan het werk der zoogenaamde Evangelisten en colporteurs gewijd. Van andere bemoeijingen vindt men slechts een enkel woord; omtrent sommige aangelegenheden vernam men *mondeling* wat in het Verslag min voegelijk kon opgenomen worden. We stippen nog het volgende uit het Verslag aan.

Op de colportage is een reglement vastgesteld. Van de Evangelisatie in België hooren we enkel, dat zij „aanleiding heeft gegeven tot ernstige beraadslaging en zeer merkwaardige correspondentie"; doch de persoon, „welke voor dien zendingspost zoo bijzonder begeerlijk scheen", heeft zich verpligt geacht daarvan af te zien.

De Evangelische Maatschappij geeft (behalve den Evangelischen Volks-Almanak), onder medewerking van een aantal schrijvers en schrijfsters [1]), voortdurend de *Evangelische Bibliotheek* uit, —

---

[1]) M. A. Amshoff, Anna, H. van Berkum, R. Koopmans van Boekeren, Dr. J. Boeles, W. P. R. Bouman, Dr. H. J. Broers, Dr. A.

bestaande uit afzonderlijke groote en kleinere boekwerken in proza en poëzij, over Geschiedenis, den Bijbel en zijne verklaring, Geloofs- en Zedeleer —, welke zich ten doel stelt, eene geschikte lektuur voor het beschaafd Christelijk gezin te leveren, en aldus Christelijke kennis en Christelijk leven te bevorderen. De uitgebreidheid van hetgeen elk jaar geleverd wordt hangt af van de meer of min ruime inteekening; bijv. 50 vellen druks (800 blz.) voor 500 tot 1000, doch 75 vellen bij 1000 inteekenaars, enz. — Daarvan nu lezen we in 't Verslag: „De uitgave van kleine en „groote geschriften ging zoo geregeld mogelijk voort en hun inhoud „bleef aan den geest der Evangelische Maatschappij beantwoorden. „De *Evangelische Volksalmanak* had eene oplage van *elf duizend* „exemplaren, die niet voldoen kon aan alle aanvragen, zoodat „wij velen (die trouwens ook te laat bij ons inkwamen) moesten „afwijzen. De *Evangelische Bibliotheek* voldoet aanvankelijk aan „de verwachting en heeft, wat den inhoud van vele stukken be„treft, uit bevoegden mond grooten lof ingeoogst. Hare Commissie „(voor wie door het Hoofdbestuur een reglement is gearresteerd)„ zeide op het einde van haar verslag der voorjaarsvergadering: „dat zij in *twee* jaren tijds 154 vellen druks gemiddeld en 1260 „exemplaren heeft verspreid, tegen billijken prijs *een goed boek*

W. van Campen, L. van Cleeff Jr., P. Cool, J. Douwes Jr., Elise, W. Francken Az., H. A. C. Denier van der Gon, U. P. Goudschaal, Dr. B. ter Haar, Dr. A. J. Hamerster, Dr. D. Harting, Joh. Hooijkaas Herderscheê, G. P. Kits van Heijningen, Dr. S. Hoekstra Bz., A. H. van der Hoeve, Dr. P. Hofstede de Groot, Dr. C. P. Hofstede de Groot, Dr. R. Bennink Janssonius, Dr. F. J. J. A. Junius, J. Busch Keiser, J. P. de Keijser, Dr. P. A. Koppius, Dr. A. Kuenen, Dr. E. Laurillard, M. M. Schim van der Loeff, Dr. E. J. Diest Lorgion, Dr. L. S. P. Meijboom, L. G. Meijer, Dr. W. Moll, Ch. G. Montijn, J. Offerhaus, C. W. Pape, Dr. L. G. Pareau, Dr. A. L. Poelman, D. Pijzel, Dr. L. W. E. Rauwenhoff, L. A. C. Reigersberg, A. T. Reitsma, J. Herman de Ridder, Dr. R. C. H. Römer, Dr. W. H. Haverkorn van Rijsewijk, Dr. J. H. Scholten, Chr. Sepp, J. H. Sonstral, Dr. J. P. Stricker, Dr. J. Tichler, A. van Toorenenbergen, Dr. S. K. Thoden van Velzen, U. W. Thoden van Velzen, A. J. Trip, J. E. de Voogt, Dr. J. C. Zaalberg Pz., W. C. van der Zwaag.

„*voor de colportage geleverd*, haar schuld afgedaan, en daarbij „eene niet onaanzienlijke bate kan aanwijzen.„

Die colportage-bibliotheek verdient dubbel onze aandacht; vooreerst natuurlijk om de anti-Katholieke werken, waaruit ze bestaat, als A. Palearius, *Pleitrede tegen het Pausdom*, Dr. K. F. Merleker, *Geschiedenis van de Staatkunde des Pauses*, J. H. Sonstral, *Het Protestantisme vóór de Hervorming*, enz.; doch veel meer nog, wijl zij voor 't oog ook Katholieke boeken aanbiedt, als: G. H. Schubert, *Herinnering aan Bernard Overberg* (wiens katechismus in veler handen is), Dr. Ph. Joh. von Brunner, *Gebedenboek voor wèlonderwezen Katholieke Christenen*, Dr. R. Bennink Janssonius, *Gezangen der Katholieke Kerk*, waarvan eene tweede verzameling wordt aangekondigd. Dat is eene verraderlijke manier van doen om de Katholieken te misleiden. Reeds voor een geruimen tijd is ons eene bijdrage over die zoogenaamde *Gezangen der Katholieke Kerk* geworden; we denken er eerlang gebruik van te maken. Doch de hooggeachte toezender wist waarschijnlijk niet, dat het bundeltje aan het hoofd staat van de *Evangelische Bibliotheek*; zeker had hij anders ook daarover zijne verontwaardiging doen hooren. Hoe weinig men intusschen die gezangen vertrouwen mag, besluite men o. a. uit het einde der Voorrede: „Dat „ik — zegt de vertaler — in hetgeen hier is opgenomen, som„mige namen, uitdrukkingen, BEGRIPPEN VAN HET KERKELIJK „LEERSTELSEL DOOR EVANGELISCHE HEB VERVANGEN, zal, hoop ik, „niet worden gewraakt door den geest der vrijheid, van wien wij „den triomf der waarheid, der eenheid en des vredes over alle „scheiding tusschen Christenen biddend verwachten.„ — En in eene noot op zijne vervalschte vertaling van 't *Lauda Sion Salvatorem* en *Pange lingua* durft hij (bl. 67) vragen: „Zou er waarlijk het schoone „van beide liederen lijden, waar de leer der transsubstantiatie door „eene Evangelische voorstelling is vervangen?„

Nu de colporteurs ook zulke boeken te koop of ten geschenke aanbieden, mag het niet verwonderen, dat hier en daar een Katholiek, door het uiterlijke misleid, eenig werkje gekocht of aangenomen heeft, waarvan men dan in de verslagen zulk een ophef maakt. Doch dit is voor de Katholieken en inzonderheid voor de zielzorgers eene reden te meer, om tegen die gevaarlijke lieden te

waken en op hunne hoede te zijn. Zelven verklaren die marskramers, dat het van den ijver der priesters afhing of zij goed dan wel kwalijk ontvangen werden; „nu en dan — zoo durven zij openlijk schrijven — gaf hun de *laauwheid* of *zwakheid* van den Pastoor gelegenheid, om veel te spreken"; wat Pastoor zal zich niet verontwaardigd voelen op dat verwijt? Ligt echter kan het zijn, dat eenig zieleherder, met dat slag van rondventers onbekend, er de zijnen niet tegen heeft kunnen waarschuwen en wapenen. Men ziet uit het verslag hoe er geijverd wordt; het colporteurs-werk is gereglementeerd en georganiseerd; zij, de evangelisten en verdere arbeiders werken onder de leiding van het hoofdbestuur en van 't bestuur der plaatsen en streken waar zij rondtrekken; zij komen geregeld terug en laten niet los; vooral hebben zij 't op de *gemengde huwelijken* gemunt, en allerlei middelen staan hun ten dienste om daaromtrent eene naauwkeurige kennis in te winnen. Men ziet ook wat zij werken met *Almanakken*, met den Evangelischen en den Jansenisten almanak, met welken laatsten zij te eer de geloovigen bedriegen, wijl het een *Almanak voor Roomsch Katholieken* heet te zijn; — eene reden te meer, om voor de verspreiding van onze Katholieke Almanakken [1]) en in 't geheel van goede boeken en traktaatjes [2]) te ijveren. Dat de kinderen der duisternis het hierin toch niet winnen van de kinderen des lichts! Wat we van onze

---

[1]) Hetzij die van den heer Alberdingk Thijm, of der Vincentius-vereeniging, of van den boekhandelaar Sladoot te Groningen — De uitgever van den Almanak der Vincentius-vereeniging (B. Lenfring te Amsterdam) heeft dit jaar een *goed* werk gedaan, met het lieve en allernuttigste boekje *voor een ieder*, bij vooruitbestelling van ten minste 20 exemplaren, tegen 10 cents verkrijgbaar te stellen.

[2]) Gaarne bevelen we te dezer gelegenheid de *Godsdienstige Tractaatjes* aan, welke van het jaar 1842 tot 1859 maandelijks bij den heer Josué Witz uitkwamen, „doch waarvan de volgreeks gedurende 1857 en 1859 door opgerezene belemmeringen werd onderbroken", en nu „de eigendom en uitgave" door de Wed. J. R. van Rossum te Utrecht is overgenomen. Die Traktaatjes, zegt de uitgeefster, zijn genoeg en gunstig bekend, en behoeven geene aanprijzing; „voor diegenen echter, welke er minder mede bekend zijn, acht zij het niet nutteloos, ten minste *deze* opmerking te maken, dat *bij veelzijdige werking tot een gelijk doel onder de niet katholieke bevolking van Neder-*

bestrijders te wachten hebben, hoorden we reeds, en zegt ons nog eens het einde van 't Verslag: „INSPANNING VAN ALLE KRACHTEN, *eendragtig zamenwerken* blijft behoefte, waar nog zoo sterke magten zich aankanten tegen de vrijheid in Christus"; — en „indien „eenmaal onder Gods hoog bestuur ook groote wereldgebeurtenis„sen strekken, om de hinderpalen te verbrijzelen, die de verbrei„ding des Evangelies in den weg staan, dan moge ook door onzen „arbeid (der Evangelische Maatschappij) ons vaderland vatbaar „zijn, om den gezegenden invloed daarvan te ondervinden, en de „latere geschiedschrijver van de groote omwentelingen [?] in Rome's „Kerk Nederland andermaal kunnen noemen: *„de wèlbereide „„akker".*"

Zoo spreekt en werkt één der vele geheime of half-geheime Protestantsche genootschappen, als, behalve de *Evangelische Maatschappij*, daar zijn: *Welstand. Unitas, Christelijk Hulpbetoon, Phylacterion*, de *Gustaaf-Adolf-Vereeniging*, enz. enz. En ofschoon blijkbaar de vruchten niet zijn naar de vele middelen waarover zij beschikken: die gezamenlijke krachtsinspanning der Protestanten moet ons niettemin opwekken tot eene verdubbeling van ijver en waakzaamheid, en — laat ons dit vooral er bijvoegen — tot een te vuriger en aanhoudender gebed voor hen en voor ons zelven.

---

land, de onderneming welke zij zal voortzetten de *eenige* is van dien aard, welke onder de Katholieken bestaat." — Zij vertrouwt, „dat zij door die Eerwaardige geestelijken, welke haar de bearbeiding der opstellen hebben toegezegd, ondersteund, in staat zal zijn, aan eene zaak, waarvan het nut zoo algemeen erkend wordt, blijvende duur en bloei te geven." Moge haar vertrouwen niet verijdeld worden!

SPURGEON'S TABERNAKEL EN EXERCEER-PREEK.

We vonden in het Augustus-nummer der *Revue britannique* de volgende nadere mededeelingen over dien beroemden prediker, van wien we onlangs gesproken hebben; we moeten natuurlijk wat daar van dien zonderlingen man verhaald wordt, voor rekening des niet altoos even ernstigen schrijvers laten.

Spurgeon's populariteit - verhaalt hij - gaat zoover, dat hij enorme belastingen van zijne volgelingen heft; de eerste steen van zijn „tabernakel" (Baptistiesch kerkgebouw) is gelegd, en op dien steen (zonder beeldspraak) is in geld en bankbiljetten boven het reeds ingeschrevene eene som gerealiseerd welke tot 5000 pond sterling (*f* 60,000) is opgeklommen. Een onbekende had er 2000 pond van gezonden met de verklaring, dat, zoo men zijn offer wilde *verdubbelen*, hij het *verdriedubbelen* zou. In een half uur tijds was de steen door 3000 p. st. als door een wonderbaar geldelijk manna overdekt. Behalve den onbekende met zijne 6000 p. st. telt Spurgeon's genootschap rijke kapitalisten onder zijne leden, en onder anderen sir Morton Peto, den bouwer, millionair geworden, lid van het Parlement en baronnet. Sir Morton Peto, altoos grootsch in zijne giften, heeft reeds kasteelen, dorpen en kapellen (kerken) voor lieden zijner sekte (de Baptisten) gebouwd. Hij belooft. dat. mogt de inschrijving voor de oprigting des *tabernakels* niet voldoende zijn, om er eene kerk van te maken die 5000 menschen kan bevatten, hij al wat er aan ontbreken zal voor *zijne* rekening neemt. 't Is eene groote zedigheid van den heer Spurgeon, dat hij geen tempel sticht zoo groot als de Sint Pieter te Rome; maar hij geeft de hoop niet op, dat hij den Paus te Rome zelf nog eens zal gaan vervangen.

Spurgeon, gelijk men weet, neemt dikwerf zijne predikstof uit de tijdsomstandigheden; niets vermakelijkers, zegt de *Revue*, dan hem den geestelijken strijd te hooren beschrijven, waarvan hij zich den *generalissimus* noemt: „Alle Christenen, zeide hij onlangs, moeten met mij strijden, want ik lever slag tegen de zonde en de dwaling, en merkt wel op, dat ik in ons leger geen plaatsvervanger duld. Ziehier mijn krijgswetboek: 1°. Geen gemeenschap

noch vereeniging met den vijand; 2°. geen kwartier geven noch aannemen; 3°. de wapenen en ammunitie, op den vijand genomen, moeten door het vuur verteerd worden. Verbod aan de krijgsknechten des Heeren, zich er van te bedienen, bij voorbeeld: het kwaadspreken is een der kanonnen van den duivel; vernagelt me dat kanon en laat het smelten; keert het niet tegen den vijand zelven." — Voorwaar dit laatste artikel van het bellico-spirituele wetboek is door de ruimste liefde ingegeven; doch de heer Spurgeon onderhoudt het weinig, als het den Paus en de papisten, of zelfs de Puseyisten geldt, die, volgens hem, slechts verkapte papisten zijn.

Ziehier nog een staaltje van Spurgeon's welsprekendheid: "Broeders, zoo sprak hij onlangs aan het eind eener rede, vóór ik u laat heengaan, wil ik u eerst als Christen soldaten behandelen, en u laten exerceren. De eerste regel uit den Katechismus van den Christen soldaat is deze: *Knieën gebogen, handen gevouwen, 't oog ten hemel!* Dat is de houding des gebeds. Een legioen dat bidt is een legioen van helden. — Geeft verder acht op dit commando: *Gezwinde pas, voorwaarts, marsch!* Ja, Christenen! altoos voorwaarts en in gezwinden pas; niet met als de ganzen te loopen, komt men in den hemel. — Geeft acht nog eens: *Oogen toe, ooren toe en harten toe!* Ja, Christenen! oogen toe voor de verzoeking; ooren toe voor de komplimenten of bedillingen der wereld; harten toe voor de zonde.... dit is wel eene moeijelijk te bewaren houding te midden van de ijdelheden dezer wereld, maar gelooft mij, gij zult niet geschikt zijn om den strijd des Heeren te leveren, dan door die houding in acht te nemen.

Vervolgens laat Spurgeon de oogen, de ooren en de harten openen, als het voor den Christen soldaat te doen is om zijne broeders ter hulp te snellen, en hij eindigt met hem 't gebruik van 't blanke wapen te leeren, om op den vijand met de *furie* van een zoeaaf los te gaan. De rede, waar al die fraaije zaken in te vinden zijn, werd laatstleden Mei uitgesproken, om de dagorde van Napoleon III aan zijn leger van Italië te commentariëren, en aan de devote wereld te toonen, dat ook de heer Spurgeon verwinningen weet te behalen. 't Is zeker, dat die inschrijving voor het in aanbouw zijnde "tabernakel" een verwinning is. Moge de heer Spurgeon, wanneer zijn tempel zal volbouwd wezen, dien

met vrome harten meubelen! moge hij er den vrede preken, en de geloovigen van Engeland van hun panischen schrik voor een Franschen inval genezen!

SPROKKELING.

HET ENGELSCH TRAKTAATGENOOTSCHAP. — Dit is het oudste der bestaande godsdienstige genootschappen in Engeland; het vierde den 29 Mei zijn 60ste verjaardag. Gedurende de 10 laatste jaren heeft het „over de *vier millioen* geschriften tegen het Romanisme" — gelijk de *Vereeniging* zegt, — en evenveel tegen de ontheiliging van den Zondag verspreid. Voor verkochte geschriften heeft het ontvangen 76,000 p. st. (ƒ 912,000).

BERIGT EN CORRESPONDENTIE.

Wegens de uitgebreidheid der voorgaande artikelen zijn eenige stukken en bijdragen deels tot de volgende dubbele aflevering, welke ter perse is, deels tot den volgenden jaargang moeten verschoven worden.

Den geachten inzender uit A.— zal eerstdaags antwoord geworden.

BERENGARIUS VAN TOURS.

VIII.

Berengarius had dan in het jaar 1054 te Tours eene Katholieke geloofsbelijdenis afgelegd, en was ten gevolge daarvan met de Kerk verzoend. Men mogt nu verwachten, dat hij haar voortaan door zijne ketterij over het H. Sakrament niet meer ontrusten zou. Alles toch, wat hem tot hiertoe wedervaren was, toonde hem overtuigend het ijdele zijner misdadige poging, om eene nieuwe leer over de Eucharistie in te voeren. De liefdevolle vermaningen zijner vrienden Adelman van Luik, Hugo van Langres, Ascelinus, om de rust der Kerk niet te verstoren, maar tot de Katholieke waarheid terug te keeren; — zijne mislukte reis naar Normandië, waar hij noch den abt Ansfried van Préaux, noch den hertog Willem den Veroveraar voor zijne leer had kunnen winnen; — zijne beschaming te Brionne en te Chartres, waar men hem

tot zwijgen gebragt of zelfs tot erkenning der waarheid genoodzaakt had; — de dubbele veroordeeling zijner leer in de conciliën van Rome en Vercelli, beiden onder voorzitterschap van den H. Leo, den opperherder der gansche Kerk gehouden; — de algemeene tegenstand en verontwaardiging, welke zijne ketterij bij het Fransche episkopaat in de synode van Parijs had opgewekt; — eindelijk de afloop der synode van Tours, in welke hij zich genoodzaakt vond (hetzij opregt, hetzij geveinsd) persoonlijk de Katholieke waarheid te belijden; — waarlijk dat alles had hem de oogen voor goed moeten openen en hem doen inzien, hoezeer zijne leer over de H. Eucharistie in strijd was met de leer der gansche Kerk, en daarom nergens bijval vinden, wel een algemeenen afschuw wekken kon. Maar helaas! door zijnen hoogmoed verblind, had de rampzalige dwaalleeraar de hoop gekoesterd van zich eenen grooten naam te zullen maken; in plaats daarvan zag hij zich vernederd en diep beschaamd; dat kon, dat wilde hij niet dulden en hij herviel openlijk in zijne dwaling [1]).

Geschiedde dit reeds spoedig na het concilie van Tours? Met zekerheid kunnen wij hierop niet antwoorden; waarschijnlijk echter is er eenige tijd tusschen het concilie en zijnen herval verloopen. Hij had toch ondervonden, aan welken tegenstand zijne ketterij hem blootgesteld en hoe onmagtig daartegenover zijne partij zich betoond had; door zijne herroeping was het getal zijner aanhangers zeker nog verminderd, of althans veler onbepaald vertrouwen op hem diep geschokt; en het is daarom moeije-

---

1) Durandus Troarnensis, Pars IX; — met dit berigt eindigt het werk van dezen schrijver.

lijk te gelooven, dat hij met opoffering der pas verkregene rust zich reeds dadelijk aan eenen nieuwen strijd zal hebben blootgesteld. Hierbij komt nog het volgende in aanmerking. Leo IX stierf den 19 April 1054, omstreeks den tijd der synode van Tours, en werd opgevolgd door Viktor II; als gezant van den laatste kwam Hildebrand naar Frankrijk, hield daar vele conciliën en onder anderen in het jaar 1055 ook een concilie te Tours; maar van maatregelen, door Viktor II of diens gezanten tegen Berengarius genomen, vinden wij niets gemeld; dit zou onverklaarbaar zijn, zoo deze terstond zijne ketterij had hernieuwd, daar in dat geval zijne bestrijders niet zouden hebben nagelaten, hem van ontrouw en meineedigheid aan te klagen [1]).

---

1) Vele schrijvers (Baronius, Mabillon, Labbe, Natalis Alexander, Lupus en anderen) spreken van eene veroordeeling van Berengarius door Viktor II in het concilie van Florence. Den eenigen grond hiervoor vonden zij in de volgende woorden van Lanfrank (cap. IV): „de uitspraak (of het gevoelen) van Paus Leo ontging ook niet „aan zijnen opvolger Paus Viktor; maar al wat Leo in deze zaak „of in andere zaken, hetzij zelf heeft beslist, hetzij door anderen „doen beslissen, dat heeft ook Viktor door zijn gezag en het ge„zag van al zijne conciliën bekrachtigd;" derhalve, zoo besloten zij, heeft Viktor Berengarius veroordeeld te Florence, wijl hij daar in Junij 1055 een concilie heeft gehouden. Maar de gevolgtrekking is onjuist. Het doel van Lanfrank was, aan te toonen, dat zijne eigene leer *de leer der Katholieke Kerk* was en derhalve ten onregte door Berengarius „*het gevoelen van het domme volk*" genoemd werd. Daarom beriep hij zich op Paus Leo, die te Rome en te Vercelli zijne leer als waarheid erkend had: en op Paus Viktor, die in zijne conciliën — en dus ook te Florence — de uitspraken van zijnen voorganger *in het algemeen* bekrachtigd had. Geenszins echter volgt daaruit, dat Viktor ook het vonnis van Leo *tegen den persoon* van Berengarius bekrachtigde, waarbij deze buiten de kerkelijke gemeenschap gesloten werd. Overigens kon hiervan in het

Sudendorf wist dit echter anders uit te leggen. Dat er gedurende de regering van Paus Viktor geene maatregelen tegen Berengarius genomen werden, gaf hem aanleiding om den naam van Hildebrand te bezoedelen! Hij schrijft het volgende:

„Berengarius zweeg niet. Tegen wapengeweld vond „hij ongetwijfeld bescherming bij Gaufried, graaf van

---

concilie van Florence zelfs geen spraak zijn, wijl Berengarius het jaar te voren met de Kerk verzoend was.

Volgens de meening dier schrijvers, die wij hier bestrijden, werd het concilie van Tours — waarin die verzoening plaats had — gehouden niet in 1054, maar in 1055 *na* het concilie van Florence: hunne dwaling ten opzigte van laatstgenoemd concilie vindt hierin verschooning. Minder verklaarbaar is de handelwijze van Philipp Müller in zijn werk: *Die Römischen Päpste* (Wien, 1852, Achter Band). Te regt plaatst hij S. 303 de herroeping van Berengarius te Tours onder Paus Leo in 1054; en niettemin spreekt hij een weinig later, S. 320, van de veroordeeling van Berengarius door Paus Viktor in 1055 te Florence. Nog grooter wordt zijn misslag, wanneer hij daarbij voegt: „te Florence werd eene nieuwe meening van Berengarius veroordeeld, dat namelijk Christus na zijne verrijzenis niet door geslotene deuren bij zijne Apostelen gekomen was. Het is eene bloote vinding van dezen schrijver; wel wordt die dwaze stelling aan Berengarius door zijne tijdgenooten ten laste gelegd (zie: *De Katholiek*, Augustus 1858); maar behalve Müller berigt niemand ons, dat hij, hetzij te Florence, hetzij in eenig ander concilie, om die stelling veroordeeld is.

Nog een anderen misslag van dienzelfden schrijver stippen wij hier even aan. Hildebrand hield twee conciliën te Tours: in 1054 onder Paus Leo, en in 1055 (blijkens het *Chronicon Vindocinense* en het *Chronicon Malleacense*) onder Paus Viktor. In het eerste herriep Berengarius zijne dwaling: in het tweede kwam zij niet ter spraak: *nimmer*, zegt hij zelf, *heeft Paus Viktor in persoon of door gezanten met mij gehandeld over de tafel des Heeren.* En evenwel weet Müller ons, S. 326, te verhalen, dat Berengarius in dat tweede concilie voor de tweede maal zijne dwaling herriep, ja zelfs ons het formulier mede te deelen door hem bij die gelegenheid aangenomen! Gelukkig herkenden wij dat formulier dadelijk voor de geloofsbelijdenis, welke door de vergaderde bisschoppen van Normandië in het provinciaal concilie van Rouaan is vastgesteld.

„Anjou; voor vervolging van de zijde der Kerk bevei-
„ligde hem, naar het schijnt, Hildebrand. Konde deze
„al niet besluiten om Berengarius en diens leer te verdedi-
„gen, uit vrees van zijn aanzien en zijn verheven stand-
„punt in de Kerk op het spel te zetten; het moest hem
„toch ook te hard vallen, eene vervolging van den onge-
„lukkige te dulden, of daartoe de hand te leenen. Mogelijk
„ook durfde hij niet rekenen op het stilzwijgen van Gau-
„fried en Berengarius, *wiens leer hij in het geheim had*
„*goedgekeurd*, in geval hij den laatste hard behandelde,
„of eene zoodanige harde behandeling toeliet." — [Over
die *geheime goedkeuring* hebben wij genoeg gezegd in ons
vorig artikel, bl. 45 en 46.] — „Berengarius werd onder
„de Pausen Viktor II, Stefanus IX en Benediktus X
„door de Kerk met vrede gelaten. Wijl nu alle maat-
„regelen dezer Pausen onder de leiding van Hildebrand
„genomen werden" — [dus ook de maatregelen van Bene-
diktus X, een onwettigen Paus, die vooral door Hilde-
brand's bemoeijingen van den door hem overweldigden
Pauselijken zetel gestooten werd!] — „mag men deze den
„armen Berengarius verleende rust aan zijnen invloed
„toeschrijven" [1]).

Mendacem oportet esse memorem: die spreuk kwam ons onwillekeurig voor den geest, toen wij onmiddellijk na die dwaze en valsche voorstelling Sudendorf aldus hoorden voortgaan: „De kardinaal Hildebrand bleef bij zijne
„meening, dat Berengarius te Rome moest komen en
„maande hem herhaaldelijk daartoe aan. Nikolaas II hield
„in April 1059 een concilie te Rome.... op raad van
„Hildebrand ging Berengarius naar Rome, om voor dit

---

[1]) Sudendorf, S. 134.

„concilie zijne leer te verdedigen." Immers Sudendorf vergat het volgende daarbij aan te teekenen: derhalve, indien het in de bedoelingen van Hildebrand lag, Berengarius en diens leer te Rome te verdedigen, dan vreesde hij niet zijn verheven standpunt in de Kerk op het spel te zetten: of, zoo hij integendeel de hand wilde leenen aan de vervolging van den ongelukkige, dan rekende hij zeker op het stilzwijgen van Berengarius, wiens leer hij in het geheim had goedgekeurd; wijl Hildebrand de groote vriend en raadsman van Nikolaas II was, die door zijnen invloed op den Pauselijken stoel was verheven, en wijl Berengarius *op raad van Hildebrand* naar Rome reisde en voor het concilie verscheen, mag men aan hem de harde behandeling wijten, welke den armen Berengarius in dat concilie te beurt viel! Wij moeten echter billijk zijn; het Protestantsch vooroordeel wil in den grooten Hildebrand eenen aanhanger van Berengarius zien; maar dergelijke aanteekening zou immers dat vooroordeel niet bevorderd hebben?

Intusschen blijkt uit het bovenstaande, dat Berengarius zeker in het jaar 1059 tot zijne dwaling was teruggekeerd, wijl hij haar in dat jaar te Rome voor Nikolaas II kwam verdedigen. Zijne verschijning in dit tweede concilie van Rome is eene der grootste gebeurtenissen zijns vens; met haar eindigt een voornaam tijdvak zijner gechiedenis.

Paus Nikolaas hield reeds in het begin zijner regering (April 1059) te Rome eene aanzienlijke kerkvergadering, welke door honderd en dertien bisschoppen, vele abten en andere kerkelijke personen werd bijgewoond [1]). Onder

1) Lanfrancus, cap. I; — *Epistola Nicolai ad episcopos Galliae*, bij Labbe, Tom. IX, pag. 1096.

de leden der vergadering merken wij op den kardinaal Humbertus, bibliothekaris, en Hildebrand, aartsdiaken der H. Roomsche Kerk [1]), den H. Petrus Damiani, Desiderius, abt van Monte-Cassino, pas onlangs door Nikolaas tot kardinaal verheven en later zijn opvolger op den Pauselijken stoel, alsmede Lanfrank, destijds prior van Bec; de laatste kwam te Rome dispensatie vragen voor den hertog van Normandië, Willem den Veroveraar, die met zijne bloedverwante Mathilda, dochter van den graaf van Vlaanderen, in het huwelijk wilde treden [2]).

Allergewigtigst waren de besluiten dezer kerkvergadering. Sedert eenigen tijd hadden de keizers zich eenen te grooten invloed op de keuze van een nieuwen Paus aangematigd; maar eene schoone gelegenheid had zich nu aangeboden om dien schadelijken invloed te weren. Er waren bij den dood van Stefanus IX, den voorganger van Nikolaas II, te Rome grove ongeregeldheden voorgevallen en een onwaardig persoon had onder den naam van Benediktus X den Pauselijken troon overweldigd. Zoo iets moest voor het vervolg voorkomen worden. Een nieuwe kanon of regel werd diensvolgens vastgesteld — „een meesterstuk der wijsheid van Paus Nikolaas, of liever van Hildebrand", zegt de Protestant Voigt — door welken, op eene voor den keizer niet kwetsende wijze, het kiezen van den Paus voornamelijk aan de kardinalen werd opgedragen.

---

[1]) In de handelingen van het concilie wordt Hildebrand sprekende als *aartsdiaken* ingevoerd, bij Mabillon, *Annales*, Tom IV, pag. 686; — hij onderteekent ze echter als *subdiaken*, bij Labb, l. c. pag. 1260.

[2]) Milo Crispinus, *Vita B. Lanfranci*, cap. 2; bij de Bollandisten op den 28 Mei.

Bovendien werden de wetten op het coelibaat (in die droevige tijden maar al te dikwerf geschonden) met nieuwe kracht aangedrongen en vooral de strafbepalingen van den H. Leo IX tegen de overtreders dier wetten in het geheugen teruggeroepen. Zij die door Simonie eenig kerkelijk ambt hadden weten te verkrijgen, werden uit hunne bediening ontzet; met dezelfde straf werden ook zij bedreigd, die de heilige wijdingen zouden durven ontvangen van eenen bisschop die zich aan die misdaad had schuldig gemaakt; het huwelijk van bloedverwanten werd op nieuw verboden, de kloostertucht hersteld en meer andere dergelijke maatregelen werden door het concilie genomen. In een woord, Paus Nikolaas en het concilie waren met een heiligen ijver bezield voor de reinheid van zeden en de glorie der Kerk.

In diezelfde vergadering kwam nu ook nog de ketterij van Berengarius ter sprake, die, gelijk wij reeds zeiden, er persoonlijk tegenwoordig was. Vele schrijvers verzekeren, dat hij *op bevel van den Paus* naar Rome gekomen was. Reeds in eene zeer oude kronijk leest men: „door Paus Nikolaas opgeroepen ging Berengarius naar „Rome" [1]); en in het leven van Lanfrank door Milo Crispinus: „Lanfrank was bij dit alles tegenwoordig: „hij was naar Rome gegaan *én voor deze zaak* [van „Berengarius] én om dispensatie te vragen voor den „hertog van Normandië." Uit deze berigten zou men besluiten, dat de Paus, om aan de ketterij een einde te maken, Berengarius voor zijnen regterstoel geroepen had: beiden zijn zij echter zeker vijftig jaren na het gebeurde

---

[1]) *Fragmentum hist. Franc. a Roberto ad mortem Philippi Regis.*

opgesteld en het blijft derhalve de vraag, of hun gezag als geheel afdoende beschouwd kan worden. Lessing [1]) is dan ook van een geheel ander gevoelen, voor hetwelk hij een veel krachtiger bewijs meent te vinden in de woorden van Berengarius zelven: „ik ben *uit eigene be-* „*weging* naar Rome gegaan: *qui Romam tanto contendissem* „*labore ultroneus*" [2]); maar ook hier kan nog gevraagd worden, of men het woord *ultroneus* niet zeer goed vertalen kan met *vrijwillig*. Het gezegde van Lanfrank [3]): „toen gij naar Rome gekomen waart, *betrouwende op uwe vrienden*" kan zeer goed met de meening van Lessing worden overeengebragt: maar daarentegen doet de graaf van Anjou ons wederom aan eene oproeping van den Paus denken, wanneer hij aan Hildebrand, 's Pausen voornamen raadsman, schrijft: „Berengarius is dan op uw verlangen en schriftelijken aandrang naar Rome gegaan" [4]).

Misschien moeten al deze berigten met elkander in overeenstemming worden gebragt door te zeggen, dat Berengarius werkelijk naar Rome is opgeroepen door den Paus, maar ook van zijnen kant gaarne en vrijwillig aan die oproeping beantwoord heeft. Onderscheidene redenen konden hem daartoe bewegen. Veel moest er hem aan gelegen zijn, zich zoo mogelijk te Rome te herstellen van zijne nederlaag in de synode van Tours; te Rome had hij vrienden, op wier hulp en ondersteuning hij rekende [5]); de te Rome vergaderde bisschoppen waren

---

1) Lessing, S. 159. 2) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 72.
3) Lanfrancus, cap. II.
4) *De Katholiek*, Julij 1859, bl. 34.
5) Volgens Lanfrank (cap. II) kwam Berengarius te Rome „vertrouwende op hen, die hem, uit dankbaarheid voor zijne weldaden, hunne hulp hadden toegezegd"; Berengarius zelf (*de sacra coena*,

meerendeels Italianen, die, met zijne listen minder bekend, door dubbelzinnige voorstellingen aangaande zijn wezenlijk gevoelen gemakkelijker konden misleid worden; misschien hoopte hij den Paus zelven door dergelijke middelen gunstig voor zich te stemmen. Men verneemt dan ook uit zijn geschrift, dat hij, alvorens in het concilie te komen, met de bisschoppen zoowel als met den Paus over zijne leer heeft willen handelen, hoewel hij over den uitslag dier onderhandelingen alles behalve voldaan was. Wij zullen hem zelven dit laten verhalen:

„Ik weet vrij wat beter dan gij", schrijft hij aan Lanfrank, „wat ik met Nikolaas verhandeld heb. Ik heb „Paus Nikolaas met de grootste verwijten aangevallen „[hem vragende], waarom hij mij als het ware aan wilde „dieren had prijs gegeven, aan onhandelbaar volk, dat „van het *geestelijk nuttigen* van Christus' ligchaam niet „hooren wilde, maar op dat woord *geestelijk* de ooren „stopte. Maar ik konde van hem geenszins verkrijgen, „dat hij persoonlijk mij met Christelijke zachtmoedigheid „en vaderlijke aandacht hoorde, of — zoo dit minder „geschikt geschieden kon — dan bekwame personen aan„stelde, om met bedaardheid en zorg de schriften in te „zien: ik, die met zoo groote moeite vrijwillig naar Rome „was gekomen en daarom, zoo men mij al geene goed„keuring schenken kon, nog veel minder met overhaasting „veroordeeld, maar veeleer met geduld en Christelijke „zachtmoedigheid aangehoord en zoo noodig met medelijden „vermaand moest worden. Het eenige wat de Paus mij

---

pag. 65) spreekt van eenigen, die heimelijk in het concilie zijne leer goedkeurden.

„antwoordde was: ik moest het aan Hildebrand wijten. „De Paus heeft dus niets bevonden", enz. [1]).

In het midden latende, of hij werkelijk onbeschaamd genoeg geweest is van den Paus op zulke wijze aan te vallen, vestigen wij de aandacht op de zigtbare ontevredenheid en teleurstelling, die zich in zijne woorden uitspreken. Zijne zaak zou in het volle concilie behandeld worden; in dat concilie zouden personen zitting hebben (hiervan had hij zich reeds overtuigd), die van het *geestelijk nuttigen* van Christus' ligchaam niet hooren wilden: dat wil zeggen, die zijne leer en zijne kunstgrepen kenden en zeer goed wisten, wat hij door dat *geestelijk nuttigen* verstond; hij zou als een beschuldigde voor dat concilie teregt staan en, wat hij voorzien kon, veroordeeld worden; — dat alles strookte geenszins met zijne plannen noch wenschen. Wel wilde hij een onderzoek zijner leer; maar dit mogt niet aan een ieder, het mogt slechts aan „bekwame personen" worden opgedragen, dat is, aan zoodanigen, die hij voor zich winnen, of althans ligtelijk misleiden kon. Daarop drong hij dan ook bij den Paus aan, maar te vergeefs: Nikolaas II volhardde bij het eenmaal genomen besluit.

Zeer opmerkelijk is het antwoord, hetwelk Berengarius den Paus in den mond legt; als om zich te verontschuldigen, zou deze de schuld van alles op Hildebrand geworpen en gezegd hebben: „gij moet dat aan Hildebrand wijten: *solum mihi, ut in Hildebrannum ista conjicerem, papa respondit*". Zonneklaar blijkt daaruit, dat Hildebrand

---

[1]) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 72, 73. — Uit den zamenhang blijkt, dat hij dit gesprek met den Paus niet in het concilie zelf, maar eenigen tijd te voren gehad zou hebben.

ook in deze zaak 's Pausen raadsman geweest is, en derhalve aan zijnen invloed, aan zijn overleg de behandeling en veroordeeling van Berengarius door dit concilie moet worden toegeschreven. Wetende, hoevele Protestanten alle pogingen in het werk stellen, om Hildebrand voor een leerling en heimelijken aanhanger van Berengarius te doen doorgaan, waren wij natuurlijk zeer nieuwsgierig eens te zien, wat zij van die korte doch tevens veel beteekenende woorden wel gemaakt hadden; maar wat we zagen maakte op ons een zeer onaangenamen, een pijnlijken indruk.

Na de aangehaalde woorden van Berengarius te hebben medegedeeld, gaat Lessing aldus voort: „Hier is geen „spraak van Humbertus" [den opsteller van het geloofsformulier, dat Berengarius in het concilie bezweren moest], „maar alles SCHIJNT door de handen van den kardinaal „Hildebrand TE ZULLEN gaan; gelijk ik reeds zeide, kan „ik niet verklaren, op welke wijze deze in het eind *allen „invloed op de zaak verloor*" [1]). Het schijnt niet, maar het is wel zeker, dat het antwoord van den Paus aan Berengarius: *gij moet die harde behandeling, waarover gij klaagt, aan Hildebrand wijten*, hier door Protestantsche handen gegaan is. Bovendien, had Hildebrand inderdaad allen invloed op de zaak verloren, dit zoude, *blijkens het antwoord van den Paus*, eerder voordeelig dan nadeelig voor Berengarius geweest zijn. Maar zelfs dit is een louter verdichtsel; dat Hildebrand allen invloed op de zaak verloor, staat behalve in Lessing's boek overigens nergens te lezen en het is derhalve volstrekt geen wonder, dat Lessing de oorzaak van dit niet gebeurde feit niet wist aan te geven.

---

[1]) Lessing, S. 163.

Sudendorf begint met te spreken van de dikke duisternis, welke nog altijd over Hildebrand's handelwijze in het concilie van Rome verspreid ligt, over de genegenheid, welke Paus Nikolaas in den beginne aan Berengarius toonde (!), over de geheime aanhangers, die de laatste onder de leden van het concilie had, en gaat dan aldus voort: „zij hadden echter geenen aanvoerder, gelijk de „tegenpartij er eenen in den kardinaal Humbertus gevon„den had; want de kardinaal Hildebrand, NAAR WIEN „ZELFS DE PAUS BERENGARIUS HAD VERWEZEN, trok „zich, naar het schijnt, wederom terug in den veiligen „schuilhoek van het stilzwijgen" [1]). Sudendorf had wel zoo verstandig gehandeld met Hildebrand maar in die dikke duisternis te laten, waar hij tevens voor zich zelven een veiligen schuilhoek had kunnen vinden; want te durven vertellen, dat de Paus Berengarius naar den kardinaal Hildebrand verwezen had, als naar iemand, die de aanvoerder zijner partij zoude wezen en ten bewijze daarvoor zich (zooals Sudendorf in de noot doet) te beroepen op de woorden van Berengarius: *het eenige wat de Paus mij antwoordde was: ik moest het Hildebrand wijten*: waarlijk dat zal iedereen in hooge mate of dom, of onbeschaamd moeten noemen.

Het middel om aan zulke dingen nog eenigen glimp te geven, wordt ons aan de hand gedaan door Dr. Neander; men vertale het Latijn slechts vlakweg verkeerd, het wordt toch niet gelezen en de zaak is in orde. Zegt Berengarius: ik ben den Paus aangevallen met de hevigste verwijtingen over de schandelijke behandeling, die mij werd aangedaan, maar de Paus antwoordde mij anders

[1]) Sudendorf, S. 137, 138.

niet, dan: UT IN HILDEBRANNUM ISTA CONJICEREM: *gij moet die verwijtingen*, ISTA, *Hildebrand tegenwerpen*, dat is, de schuld van alles waarover gij klaagt aan Hildebrand geven; — dan make men eenvoudig daarvan: *gij moet alles maar aan Hildebrand* OVERLATEN!! [1]), dat is, stel het volste vertrouwen op Hildebrand, die zal wel voor u zorgen. Wel is waar, geen enkel woord van den zamenhang geeft zoo iets te denken, noch wettigt die ongehoorde vertaling; maar behoudt men ze niet, dan is Hildebrand geen heimelijk aanhanger van Berengarius meer: — daarentegen behoudt men ze, dan blijft er nog wel eene niet geringe moeijelijkheid over, hoe namelijk Berengarius door alles aan zijnen aanhanger Hildebrand over te laten, nogtans in het concilie veroordeeld werd; maar om haar uit den weg te ruimen, is er ligt eene of andere uitvlugt te zoeken. Lessing en Neander hebben dan ook uitvlugten gezocht, doch die slechts dienen om de verlegenheid meer aan den dag te brengen, waarin zij zich ten gevolge hunner verkeerde vertaling bevinden. „*Hoe het kwam, weten wij niet, maar Hildebrand verloor ten laatste zijnen invloed op de zaak*"! ziedaar de wijze, waarop Lessing zich trachtte te redden. De volgende oplossing van Neander is niet minder ongerijmd: „De Paus zeide aan Beren-
„garius, hij moest alles maar aan den kardinaal Hildebrand
„overlaten. Maar Hildebrand konde in deze zaak — in welke
„hij den heerschenden geest geheel tegen zich had en in
„welke zelfs velen, die overigens met hem door hetzelfde
„belang verbonden waren, zijne tegenstanders zijn moes-
„ten — hij KONDE in deze zaak niet met die kracht en

---

[1]) Neander, S. 343.

„sterkte handelen, waarmede hij voor het Pauselijk-theokra-
„tiesch systeem streed, of wel hij WILDE VOOR DEZE ZAAK
„ZOOVEEL NIET WAGEN (!), wijl andere zaken voor hem
„van grooter gewigt waren." Hier eindigt Neander, niet inziende, dat er aan zijne dubbele uitlegging nog iets ontbrak; want om haar te voltooijen had hij aldus moeten voortgaan: *hoe het kwam, weten wij niet*, maar Paus Nikolaas, die tamelijk van nabij wist, wat Hildebrand *kon* en wat Hildebrand *wilde*, vergiste zich hier **grootelijks**, door Berengarius te verwijzen naar den *onmagtigen of onwilligen* Hildebrand. Overigens ontbrak het Hildebrand niet aan *goeden wil*, want op zijn verlangen, op zijn schriftelijken aandrang, was Berengarius naar Rome gekomen; het ontbrak hem derhalve alleen aan *kracht*: en voor de eerste maal zien wij hem in zijn leven eene domme onvoorzigtigheid begaan; want toen hij Berengarius naar Rome liet komen, dacht hij niet aan *zijne onmagt* en vergat, dat hij in deze zaak *den heerschenden geest geheel* tegen zich had!!!

Maar neen; wij laten ons op zulke wijze onze argumenten niet ontfutselen. Berengarius zegt ons met ronde woorden, dat de Paus hem op al zijne klagten anders niet antwoordde, dan: „GIJ MOET HET AAN HILDEBRAND WIJTEN: UT IN HILDEBRANNUM ISTA CONJICEREM"; Hildebrand was dus volgens zijn getuigenis de oorzaak dat de Paus hem „als het ware aan wilde dieren, aan „onhandelbaar volk" had prijs gegeven en bijgevolg niet zijn geheime aanhanger, maar integendeel zijn verklaarde tegenstander. — Wij beschuldigen niemand gaarne van *kwade trouw*, vooral geene geleerden als Lessing, Sudendorf en Neander; maar in hunne woorden geen *blind vooroordeel* te zien, dat is ons onmogelijk. Neander is evenwel voor

de Protestanten van onzen tijd de hooggeroemde en onpartijdige geschiedschrijver bij uitnemendheid!

Nog een enkel woord over den Paus zelven. „*Paus Nikolaas was Berengarius in het begin niet ongenegen*", schrijft Sudendorf, en verwijst ter bevestiging daarvan naar het Chronicon van Hendrik Knighton, kanunnik van Leicester, Tegen zijne gewoonte in, is Sudendorf hier zeer gematigd in zijne uitdrukking, want de woorden van Knighton zijn veel beleedigender voor den Paus: „Berengarius heeft Paus Nikolaas SCHANDELIJK VERLEID „(*Berengarius foede Nicolaum Papam corrupit*): evenwel „op raad van sommigen heeft hij [de Paus] een algemeen „concilie vergaderd, daartoe alle prelaten, abten en ge„leerden opgeroepen, om Berengarius te bestrijden, en „alzoo zijne dwaling algemeen te doen verwerpen" [1]).

Knighton schreef omtreeks het jaar 1400, zooals Sudendorf zelf mededeelt [2]); men kent geenen ouderen schrijver, die zoo iets van Nikolaas II gemeld heeft; in het verhaal van Knighton komen meer fabelen en verdichtels voor, onder anderen „dat Berengarius, nadat „Lanfrank zich in het klooster van Bec had begeven, „hem voor dood hield, wijl hij niets van hem hoorde „noch zag, en daarom met gerustheid zijne ketterij in „Frankrijk trachtte te verspreiden; dat hij echter toen „Lanfrank zich te Rome tegen hem verzette, uitriep:

---

1) Bij Lupus, *Synodorum decreta et canones*, P. IV, pag. 225. Wij twijfelen, of men misschien lezen moet *fere* in plaats van *foede*; want wij vonden bij Bulaeus, *Historia universitatis Parisiensis*, Tom. I, pag. 427: „Henricus de Knygton, postquam dixit Nicolaum *fere* a Berengario fuisse corruptum". Deze lezing: „Berengarius had „*bijna* Paus Nikolaas verleid" laat zich zelfs beter met de volgende woorden vereenigen.

2) Sudendorf. S. 67.

„*of gij zijt Lanfrank, of gij zijt de duivel;* waarop Lan-
„frank antwoordde: *ik ben Lanfrank, maar gij zijt een*
„*ketter: en toen wij in de scholen gestreden hebben, waart*
„*gij er reeds op uit, om getuigenissen tegen het Katholiek*
„*geloof aan te voeren*" [1]). Met regt derhalve vragen wij: mag men zich met het berigt van zulken schrijver tevreden stellen? is zijn gezag welligt hier voldoende, omdat hij een Roomschen Paus beschuldigt? en waarom gelooft Sudendorf, hij, die elk ander berigt van Berengarius, hoe ongeloofelijk dit ook zijn moge, met het volste vertrouwen aanneemt, waarom gelooft hij juist in deze zaak meer aan Knighton van het jaar 1400, dan aan Berengarius? uitdrukkelijk toch schrijft de laatste aan Lanfrank: „ik weet beter dan gij, wat ik met Nikolaas verhandeld „heb; *ik heb Paus Nikolaas volstrekt niet kunnen be-*
„*wegen, om mij met Christelijke zachtmoedigheid aan te*
„*hooren*"; en een weinig verder: „nimmer hebt gij met „Christelijke zachtmoedigheid mijn gevoelen overwogen, „*evenmin als die Paus* en uwe synode" [2]).

Maar het wordt tijd, om ons met het concilie zelf te gaan bezig houden. „Uwe overige schriften", verhaalt Lanfrank, „zijn door den Opperherder der gansche Christen-
„heid, Paus Nikolaas zaliger gedachtenis, en door honderd
„en dertien bisschoppen te Rome aangehoord, onderzocht
„en veroordeeld. En gij zelf hebt wel met gebogen lig-
„chaam, maar niet met een vernederd hart, het vuur
„ontstoken, waarin gij te midden van het heilig concilie
„de boeken uwer verderfelijke leer geworpen hebt; terwijl
„gij met eenen eed hebt gezworen, het u door de verga-

1) Lupus, l. c. P. III, pag. 541; Bulaeus, l. c.
2) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 72 et 73.

„derde Vaderen voorgehouden geloof ongeschonden te „zullen bewaren en van dat oogenblik af uwe vroegere „leer over het ligchaam en bloed des Heeren niet meer „aan anderen te zullen prediken" [1]).

Er heeft dus volgens Lanfrank eene voorlezing, een onderzoek der geschriften van Berengarius plaats gehad. Of en wat de laatste daarop geantwoord heeft, is onbekend; juist de eerste bladzijden van zijn door Lessing ontdekt geschrift, waarin dit gedeelte van zijn antwoord moest voorkomen, ontbreken. Zijdelings wordt echter de waarheid van Lanfrank's gezegde door hem bevestigd, wanneer hij tot tweemalen toe erkent, zijne boeken in het vuur te hebben geworpen [2]). Ook Guitmundus verhaalt dit laatste [3]); terwijl men in eene zeer oude kronijk leest, dat onder die boeken ook het geschrift van Joannes Scotus was [4]).

Het bleef echter niet bij dit schriftelijk onderzoek: men vergunde Berengarius, ook mondelijk zijn gevoelen te verdedigen. „Toen gij", zegt Lanfrank, „ten tijde van „Nikolaas te Rome waart gekomen, betrouwende op hen, „die meer om de van u ontvangene weldaden, dan om „de redenen die gij hun had blootgelegd, u hunne hulp „toegezegd hadden, hebt gij, uwe vroegere meening niet „durvende verdedigen, Paus Nikolaas en zijn concilie „verzocht, u met woorden te verklaren en schriftelijk mede

---

1) Lanfrancus, cap. I.

2) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 61: Prophetica, evangelica et apostolica scripta in ignes conjicere, minime satis exhorrui. Pag. 62: Prophetica, evangelica et apostolica scripta in ignes ad vulgi jussionem conjeci. — VULGUS: dat is, de bisschoppen!

3) Guitmundus, *de veritate Eucharistiae*, lib. III.

4) *Fragmentum hist. Franc. a Roberto ad mortem Philippi Regis.*

„te deelen, wat men verpligt is te gelooven" [1]). En op eene andere plaats: „Paus Nikolaas.... gaf u verlof tot „spreken; maar wijl gij uwe leer niet durfdet verdedigen, „gebood hij goedgunstig op uw verzoek, dat men u het „geschrift [het opgestelde geloofsformulier] in handen zou „geven" [2]).

Hierop antwoordt Berengarius het volgende: „De Paus „heeft mij geen verlof tot spreken gegeven. Ook heb ik „niet gezwegen, omdat ik mijn gevoelen niet durfde ver- „dedigen — van hetwelk ik evenzeer overtuigd was, als „van de waarheid dat tweemaal twee vier is; maar omdat „ik met den dood bedreigd, voor eene regtbank teregt- „gesteld en mijne zaak op onwaardige wijze en met eene „onbeschrijfelijke opschudding behandeld werd. Evenmin „heb ik den Paus iets gebeden, zooals gij liegt in uw „schrijven; alleen heb ik, toen ik zweeg, inwendig „vreezende, dat zij mij onchristelijk behandelen zouden, „mij op den grond nedergeworpen.... Wat gij ook schrijven „moogt, ik stel, God is mijn getuige, mijnen roem in „het getuigenis van mijn geweten, dat ik dien duivel niet „inheb, dien gij mij toeschrijft; dat al wat ik te Rome „ter mijner verdediging wilde aanvoeren, aan den profeet, „den apostel, den evangelist, ja aan de waarheid zelve „ontleend was.... Dit erken ik met u als mijn overgroot „ongeluk, dat ik uit vrees voor den mij dreigenden dood „en overweldigd door de opschudding der dwazen, in „plaats van de waarheid te belijden en mij te verdedi- „gen, gezwegen heb: niet, dat ik ooit van de door mij „gekende waarheid ben afgeweken; hoewel het gezegde „van een edel en mij ver overtreffend persoon omtrent

---

[1]) Lanfrancus, cap. II. [2]) Lanfrancus, cap. V.

„een dergelijk concilie, dat hij had bijgewoond, mij niet „onbekend is: „*gedrongen door de schaar der onwetenden „„heb ik gezwegen, wijl ik vreesde, met regt voor eenen „„dwaas te worden aangezien, zoo ik te midden van dwazen „„mijne wijsheid wilde toonen*"" [1]).

Sommige Protestanten, bijv. Neander [2]), hebben in de bekentenissen, welke Berengarius doet, een bewijs voor zijne geloofwaardigheid willen vinden. Onzes inziens is juist het tegendeel waar en wederlegt en weêrspreekt hij zich zelven door die bekentenissen. Zoo hooren wij hem hier bevestigen, gezwegen, zich niet verdedigd en daarin *zeer verkeerd* gehandeld te hebben; maar hoe daarmede zijn gezegde te rijmen: *de Paus heeft mij geen verlof tot spreken gegeven?* En wie zal gelooven, dat hij *den Paus niets gebeden heeft*, wanneer hij zelf getuigt, zich in het volle concilie uit vrees voor eene onchristelijke behandeling ter aarde te hebben geworpen? Waarlijk zulke voorbeelden bewijzen niet voor zijne opregtheid: integendeel, zij doen hem kennen als iemand, die, niet kunnende loochenen wat openlijk geschied is, nogtans zijne handel-

---

1) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 73, 74. — Wiens woorden haalt hij op deze plaats aan? Sudendorf antwoordt op deze vraag, S. 138: „*die man van edel geslacht was zonder twijfel graaf Gaufried van Anjou*". Wij wenschten wel, dat Sudendorf wat meer *getwijfeld* had; hij zou dan beter onderzocht en zoo menigmalen niet gefaald hebben. Zonder twijfel zeggen wij op onze beurt: *het was graaf Gaufried niet.* Had Sudendorf, die zich eene bijzondere studie van Berengarius gemaakt heeft, diens schrijven tegen zijne laatste geloofsbelijdenis, onder Gregorius VII afgelegd, aandachtig gelezen (bij Martene, *Thes. nov. anecd.*, Tom. IV, pag. 104), hij zoude gezien hebben, dat Berengarius daar diezelfde woorden aanhaalt en tevens uitdrukkelijk zegt, wiens woorden het zijn; namelijk *niet van graaf Gaufried*, maar van eenen schrijver der zesde eeuw, *den bekenden Boëthius.*

2) Neander, S. 344, 345.

wijze zooveel mogelijk tracht te vergoelijken; en daarom aarzelen wij geen oogenblik een volledig vertrouwen aan Lanfrank te schenken, bij wien wij nog geene enkele maal eene onwaarheid gevonden hebben.

De kardinaal Humbertus werd nu belast met het opstellen van een geloofsformulier, hetwelk Berengarius ten bewijze zijner opregte onderwerping bezweren zou. Hevig en bitter zijn de uitvallen, welke Berengarius zich tegen dien kardinaal veroorlooft. Hij noemt hem in zijn eerste schrijven aan Lanfrank: „*den allerdomsten Bourgondiër*: „*ineptissimus Burgundus*" [1]); terwijl hij in zijn tweede geschrift zegt: „ik heb in dien Humbertus geen dienaar „Gods, maar *een lidmaat van den Antichrist* gevonden" [2]). Zijn voorbeeld vond natuurlijk navolgers. Voor Neander is Humbertus „*een der bekrompenste en onstuimigste* „*ijveraars*" [3]); voor Lessing: „*een trotsche, akelige man,* „*die zich beter dan iemand anders verstond op de kunst* „*van razen, tieren, verdoemen, dwingen*" [4]).

De kardinaal Humbertus was een der grootste mannen van zijn tijdvak, die dan ook door Lanfrank wegens „zijne godsvrucht, zijn geloof, zijne deugd en uitstekende kennis" geprezen wordt [5]). Gezamenlijk met den H. Petrus Damiani en den H. Gregorius VII streed hij onvermoeid en krachtig tegen het heerschend zedebederf dier tijden. Hij was de vriend en raadsman van vier achtereenvolgende Pausen, wier deugdzaam leven boven verdenking is en die met eenen heiligen ijver bezield alle pogingen in het

---

1) Dit geschrift is ons bewaard door Lanfrank: de aangehaalde woorden staan in diens tweede hoofdstuk.

2) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 29.

3) Neander, S. 344. 4) Lessing, S. 164. 5) Lanfrancus, cap. II.

werk stelden, om de talrijke misbruiken hunner eeuw tegen te gaan en uit te roeijen. De H. Leo IX nam hem met zich naar Rome, benoemde hem eerst tot aartsbisschop van Sicilië, vervolgens tot kardinaal-bisschop van Sylva-Candida en zond hem eindelijk aan het hoofd van een gezantschap naar Constantinopel, om in de woelingen van den Patriarch Michaël Cerularius te voorzien [1]). De opvolger van Leo, Viktor II, schonk hem „*om zijne verdiensten*" een privilegie, dat „*om zijnentwille*" ten eeuwigen dage aan de Kerk van Sylva-Candida verblijven zou [2]). Onder den volgenden Paus, Stefanus IX, was hij bibliothekaris van den Apostolischen stoel [3]); welke waardigheid hij onder Nikolaas II tot aan zijnen dood bleef bekleeden [4]). Kenden Neander en Lessing die feiten niet? of zoo zij ze kenden, hoe dan hunne valsche aantijgingen te verklaren?

Vooral had men zijne betrekking als bibliothekaris onder Nikolaas II niet uit het oog moeten verliezen. Men zou dan hebben ingezien, hoe natuurlijk het was, dat juist aan hem, en niet aan Hildebrand, het opstellen der geloofsbelijdenis werd opgedragen; hoe derhalve dit laatste volstrekt geene aanleiding geven mogt, om te denken aan eenen strijd tusschen hem en Hildebrand, bij welken strijd hij door „razen, tieren en verdoemen" de overhand behield en Hildebrand's invloed op deze zaak wist te vernietigen: iets dat bovendien uitdrukkelijk door Lanfrank

---

1) Lanfrancus, l. c.; Labbe, *Concil.*, Tom. IX, pag. 991.

2) Labbe, l. c. pag. 1078.

3) Zie de akte door hem als zoodanig onderteekend bij Labbe, l. c. pag. 1090.

4) Ciaconius, *Vitae Pontif. Roman.*, Tom. I, pag. 797 et 830. Zie ook de akten van Paus Nikolaas bij Labbe, l. c. pag. 1094; Pagi, ad annum 1058, n. 7 et 8; Mabillon, *Annales*, Tom IV, pag. 553 et 557.

reeds was tegengesproken, waar hij zeide: „Humbertus „heeft *anders niet* gedaan, dan u op verlangen der sy- „node het formulier te overhandigen" [1]). De waardigheid van bibliothekaris van den Apostolischen stoel was zeer naauw met die van kanselier verwant en beiden werden dikwerf door denzelfden persoon bekleed; een voorbeeld daarvan zagen wij reeds [2]) in den diaken Petrus, die bibliothekaris en kanselier was, maar daarom ook in de synode van Reims optrad als *promotor concilii*, dat wil zeggen, om de handelingen van het concilie te leiden. Onder de regering van Paus Nikolaas was er geen kanselier; Humbertus was alleen bibliothekaris, omdat *een bisschop* nimmer kanselier werd; niettemin schreef en onderteekende de bisschop-bibliothekaris, evenals een kanselier, de Breven en akte-stukken der Pausen [3]).

Het formulier, door Humbertus in zijne betrekking en op verlangen der synode opgesteld, was van den volgenden inhoud: „Ik Berengarius, onwaardig Diaken der St. „Mauritius-Kerk van Angers, kennende het waar, Katho- „liek en apostoliesch geloof, doem elke ketterij en vooral die, „welke mij tot heden is ten laste gelegd, namelijk: dat het „brood en de wijn, welke op het altaar gesteld worden, na de „konsekratie alleen een sakrament en niet het waarachtig „ligchaam en bloed van onzen Heer Jesus Christus zijn en „niet op zinnelijke wijze, tenzij alleen in een sakrament, „door de handen der priesters aangeraakt en verdeeld, „en door de tanden der geloovigen gebroken worden. Ik „stem in met het heilig Roomsch en apostoliesch geloof

---

1) Lanfrancus, cap. XVI.

2) Zie *de Katholiek*, Maart, 1859, bl. 158.

3) Thomassinus, *Vetus et nova Ecclesiae disciplina*, Tom. I, Pars. I, lib. 2, cap. 106, n. 10.

„en belijd met mond en hart, aangaande de sakramenten „van 's Heeren tafel dat geloof te houden, hetwelk mij, „als op evangeliesch en apostoliesch gezag gegrond door „Heere, den eerwaardigen Paus Nikolaas en deze heilige „kerkvergadering voorgesteld en voorgeschreven is, name„lijk: dat het brood en de wijn, welke op het altaar ge„steld worden, na de konsekratie niet alleen een sakra„ment, maar ook het waarachtig ligchaam en bloed van „onzen Heer Jesus Christus zijn, en op zinnelijke wijze „niet alleen in een sakrament maar in de waarheid door „de handen der priesters aangeraakt en verdeeld, door de „tanden der geloovigen gebroken worden; zwerende bij „de heilige en van ééne zelfstandigheid zijnde Drievul„digheid en op deze heilige evangeliën van Christus. Hen „daarentegen, die tegen dit geloof opkomen, verklaar ik „met hunne stellingen en volgelingen de eeuwige ver„doeming waardig te zijn. En zoo ik zelf mij ooit mogt „verstouten, iets daarmede in strijd te gelooven of te „prediken, dan moge ik met de gestrengheid der Kanons „gestraft worden. Na gelezen en herlezen te hebben, heb „ik vrijwillig onderteekend" [1]).

Aan het einde van dit artikel zullen wij op dit formulier terugkomen; hooren wij nu wat Lanfrank verder verhaalt: „Humbertus schreef bovengemelde geloofsbe„lijdenis, las haar voor en gaf haar met aller toestem„ming ook aan u, om ze te lezen en te belijden. Gij ge„hoorzaamdet, hebt het schrift aangenomen, het gelezen, „beleden aldus te gelooven, dit met een eed bevestigd,

---

[1]) Men vindt dit formulier bij vele schrijvers, onder anderen bij Lanfrancus, cap. II; Algerus, lib. I, cap. 19; *Decretum Gratiani*, dist. 2, de consecrat. can. *Ego Berengarius*; Baronius, op het jaar 1059; Natalis Alexander, l. c. XIII; Reuter, l. c. pag. 71.

„en eindelijk het eigenhandig onderteekend" [1]). Het antwoord van Berengarius op deze regelen bestaat slechts gedeeltelijk; te zamen evenwel met eenige andere plaatsen uit zijn geschrift, stelt dat gedeelte ons in staat om den voornaamsten inhoud van zijn antwoord mede te deelen.

Vooreerst erkent hij vrij duidelijk de algemeene goedkeuring, welke de leden der kerkvergadering aan het formulier van Humbertus geschonken hebben. „Humbertus", zegt hij, „heeft zonder mij te raadplegen of te hooren, „en zonder de zaak bedaard en behoorlijk volgens de „schriften te overwegen, geschreven wat hij wilde; en „wat Humbertus geschreven had, dat is met groote ligt„zinnigheid goedgekeurd door dien Nikolaas..... goedge„keurd door zeer velen, die het woord des Evangelies: „*onderzoekt de schriften*, of dat andere: *gij dwaalt*, *de „schriften niet kennende*, nimmer hebben verstaan" [2]). Zonder hier stil te staan bij zijne lasteringen tegen den Paus, „over wiens onwetendheid en zedeloosheid hij veel „zou kunnen schrijven", en op wien hij het woord van Isaïas toepast: *de profeet*, *die leugen leert*, *die is de staart*; of tegen de bisschoppen, van wie hij „vele dwaas„heden zou kunnen verhalen, die hij zelf gehoord heeft"; — zonder daarbij stil te staan, willen wij alleen de goedkeuring doen opmerken, welke blijkens zijne eigene woorden aan het formulier van Humbertus ten deel viel. Nog duidelijker geeft hij dit te kennen op eene andere plaats, waar hij spreekt van „eenigen, die hunne goedkeuring niet „gaven aan de handelingen van het concilie, die eigenlijk „alleen het concilie moesten genoemd worden, wijl zij „de waarheid kenden en leerlingen van Jesus waren,

---

[1]) Lanfrancus, cap. II. [2]) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 71.

„*echter alleen in het geheim, uit vrees voor de Joden*" [1]); want, hoewel wij niet kunnen beoordeelen, of hij hier waarheid spreekt en er werkelijk zulke Nikodemussen het concilie hebben bijgewoond, kunnen wij nogtans met zekerheid uit die woorden besluiten, dat *niemand der leden van het concilie* zich openlijk tegen het formulier heeft verklaard.

Ten tweede zegt hij het volgende over zijn eigen gedrag: „Ik heb in mijn hart de dwaling niet beleden. „Eigenhandig heb ik ook niet onderteekend, wat valsche„lijk aan u gemeld is: want niemand heeft van mij ge„vorderd, dat ik mijne toestemming zou uitspreken; ik „heb alleen, uit vrees voor den mij reeds dreigenden „dood, het geschrift, dat geheel en al zonder mijne voor„kennis gemaakt was, in handen genomen" [2]).

Het zou der moeite niet waardig zijn op deze kleine en nietige omstandigheden, die aan de hoofdzaak niets veranderen, nader aan te dringen, ware het niet, dat men van Protestantsche zijde gemeend had, aan de voorstelling van Berengarius meer geloof te moeten hechten, dan aan die van Lanfrank, en dat tevens van den anderen kant dat gestadig beknibbelen der waarheid eene kleingeestigheid aan den dag bragt, welke wij in het karakter van Berengarius niet onopgemerkt mogen laten. Lanfrank's berigt is onzes inziens tot in de minste bijzonderheid juist te noemen; dat van Berengarius draagt door zijne hooge onwaarschijnlijkheid het kenmerk van onwaarheid. Wie, die een greintje gezond verstand bezit en door geene vooroordeelen verblind is, zal willen gelooven, dat hij zijne toestemming niet heeft uitgesproken? dat geen der leden van het concilie zulks van hem vorderde, van hem, die door zijne

---

[1]) Ibid. pag. 65. [2]) Ibid. pag. 25.

ketterij reeds zoo groote onrust verwekt had? Wie kan zijne bewering gelooven van in een plegtig en talrijk concilie niet anders — men vergeve ons de uitdrukking — dan pantomiene gespeeld te hebben? hij zou zijne schriften hebben verbrand zonder spreken! op den grond zijn gevallen zonder spreken! het formulier in handen hebben genomen zonder spreken! de Vaders van het concilie zouden hem zonder spreken hebben laten vertrekken en zich met zijne gebaren hebben tevreden gesteld! en Humbertus, de opsteller van het formulier, welks laatste woorden luidden: „*na gelezen en herlezen te hebben, heb ik vrij-willig onderteekend*", hij zoude van Berengarius niet verlangd hebben, die woorden tot waarheid te maken! Wij laten het den „onpartijdigen" Neander over, al dien onzin meer geloofwaardig te achten, dan het uit den aard der zaak zelve zoo hoogst waarschijnlijke berigt van Lanfrank.

Eindelijk ten derde, Berengarius spreekt zeer duister en dubbelzinnig over het afleggen van zijnen eed. Vergissen wij ons niet, dan heeft hij in het bewaard gebleven gedeelte van zijn schrijven nergens ronduit erkend of geloochend, dien eed gedaan te hebben. Telkens, wanneer hem zijne meineedigheid door Lanfrank verweten wordt, verwijst hij naar het verloren gedeelte van zijn werk: „daarop heb ik vroeger reeds genoeg geantwoord; maar", voegt hij er bij, „zelfs al had ik bezworen, wat ik niet „bezweren moest (*si non juranda jurassem*) en, later tot „inkeer gekomen, dien eed niet gehouden, dan nog mogt „men mij van geene meineedigheid beschuldigen; want, „*iets verkeerds bezweren* is God verlaten, *dat bezworene* „*niet nakomen* tot God terugkeeren" [1]). En op eene

[1]) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 28.

andere plaats [1]): „Al had ik ook te Rome datgene, wat „gij zegt, bezworen (*etiamsi Romae, qualia dicis juras-* „*sem*), dan nog is uw besluit valsch. Ik kon immers uit „vrees voor den dood een ongeoorloofden eed doen, en „later dien eed breken, over dien eed berouw hebben..... „Gij noemt mij een ongelukkig en ellendig mensch, en „daarin zijn wij het eens; ook ik belijd mijne ongereg- „tigheid voor den Heer, (behalve ten opzigte van den „eed, want die was niet tegen mij: (*praeter quod ad jura-* „*mentum pertinet, quia fuit nullum adversum me*), wijl „ik uit vrees voor den dood gezwegen en de evangelische „schriften in het vuur geworpen heb.... Maar uw uitval „geldt evenzeer tegen Aäron den hoogepriester, tegen „den apostel Petrus en tegen Plato den wijsgeer, hoewel „ik mij in rang, waardigheid of kennis volstrekt niet bij „hen vergelijken wil; ook tegen den hoogepriester en den „apostel hadt gij kunnen zeggen: *ongelukkige, ellendige* „*menschen*! Want het is wel diep ongelukkig en ellendig, „de misdaad van afgoderij te plegen; of te vloeken en te „zweren, dien mensch niet te kennen, dien hij door god- „delijke openbaring zelfs voor God erkend had. Wist gij „het, o Aäron! dat de Schepper en bestuurder van het „heelal, uwe glorie, door u niet mogt veranderd worden „in de gelijkenis van een [gouden] kalf? erkendet gij, „o Petrus! door openbaring van den hemelschen Vader „in Christus den Zoon Gods? zoo ja, *was het dan niet* „*beter uw leven door een eervollen dood te eindigen*" [deze vraag had Lanfrank hem tegengeworpen] „dan u, hoog „verhevene mannen! aan zulke misdaad schuldig te maken".

Het schijnt ons toe, dat hij niet ontkende het formulier

---

[1]) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 60—63.

bezworen te hebben, maar beweerde, zijnen eed niet te hebben verbroken. Humbertus, zegt hij telkens, wilde hem het voortbestaan van brood en wijn na de konsekratie doen loochenen, maar zou door onverstand juist het tegendeel in het formulier hebben uitgedrukt; want door te schrijven: *brood en wijn zijn na de konsekratie niet alleen een sakrament, maar ook het waarachtig ligchaam en bloed van Christus*, had hij, hoewel tegen zijne meening, het blijven voortbestaan van brood en wijn erkend. 't Is een louter sofisme, waarover we niet verder behoeven te spreken. In verband nu daarmede heeft hij waarschijnlijk aan Lanfrank geantwoord: niet de meening van Humbertus, maar het formulier heb ik bezworen; derhalve schond ik dien eed niet, door later te leeraren, dat het brood ook na de konsekratie aanwezig blijft. Zijne uitdrukkingen: et *si non juranda* jurassem; etiamsi *qualia dicis* jurassem; juramentum, quia fuit *nullum adversum me*, zijn bij deze verklaring zeer begrijpelijk. Er konden echter velerlei bedenkingen tegen die uitlegging worden ingebragt; dit voorziende had hij een tweede antwoord gereed, hij kon zijne zwakheid belijden, die hem een ongeoorloofden eed had doen afleggen, maar haar tevens verschoonen door het voorbeeld van den apostel Petrus.

Doch hoe dit zij of niet, dat hij het formulier bezworen heeft, kan waarlijk niet betwijfeld worden, niet alleen omdat Lanfrank dit herhaaldelijk vermeldt [1]), maar ook wijl in het formulier zelf van dien eed gesproken wordt. Door die bezworene herroeping was er dan wederom een einde gemaakt aan de rampzalige dwaling aangaande het heiligst geheim onzer godsdienst; en het zal niemand ver-

---

1) Lanfrancus, cap. I, II, IV, V, XVI.

wonderen, dat het Opperhoofd der Kerk daardoor met eene ware blijdschap vervuld werd. „Paus Nikolaas", schrijft Lanfrank, „vol vreugde over uwe bekeering, zond „afschriften van uwen eed naar de steden van Italië, „Frankrijk, Duitschland en naar alle plaatsen, tot welke „het gerucht uwer ketterij had kunnen doordringen; opdat „de Kerken, die, vroeger door u verergerd, zich over „uwen afval en uwen strijd tegen de waarheid hadden „moeten bedroeven, evenzeer later zich zouden kunnen „verheugen en God danken voor uwen terugkeer en „uwe bekeering" [1]).

Hiermede zijn wij aan een keer- en rustpunt in de geschiedenis van Berengarius gekomen. Het plegtige vonnis tegen zijne ketterij uitgesproken door eene aanzienlijke kerkvergadering, waarin de Paus zelf het voorzitterschap bekleedde; zijne onmagt om die ketterij te verdedigen, welke uit zijne herroeping en afzwering duidelijk gebleken was; de algemeene bekendheid van het vonnis zoowel als van zijnen eed; waarlijk dat alles moest de oogen van velen zijner leerlingen openen. Zij, die hem tot hiertoe een blind vertrouwen geschonken hadden en meenden, dat zijne leer niet met de leer der Kerk, maar alleen met de verkeerde opvattingen in strijd was, welke hij op listige en verachtelijke wijze aan zijne bestrijders toedichtte, zij waren thans van het tegendeel overtuigd en moesten inzien, hoe zij zelven zich door zijne bedriegelijke voorstellingen hadden laten misleiden. Maar tegelijkertijd moest dat alles ook Berengarius den moed benemen, om vooreerst zijne dwaling openlijk te hernieuwen. Waarschijnlijk heeft hij, alvorens dit te durven bestaan, den dood van

1) Lanfrancus, cap. II.

Paus Nikolaas afgewacht; wij gelooven zulks met Lessing [1]) en eene voorname reden daarvoor vinden wij in de omstandigheid, dat er in de eerstvolgende conciliën, waarvan er zelfs een te Tours gehouden werd, volstrekt geene spraak is van zijnen herval in de dwaling.

Wij meenen daarom voor een oogenblik zijne geschiedenis te mogen laten rusten, en zullen in een volgend artikel de verkregene resultaten kort trachten zamen te vatten, daaraan eenige andere getuigenissen en feiten van datzelfde tijdvak toevoegen, om uit dat alles een schoon en krachtig bewijs zamen te stellen voor het algemeen en kinderlijk geloof in de elfde eeuw aan de Katholieke leer der Transsubstantiatie.

Maar wij mogen dit artikel niet eindigen, zonder het door Berengarius te Rome bezworen geloofs-formulier eenigzins toe te lichten. Twee vragen kunnen betrekkelijk dat formulier gedaan worden; de eerste, of *zijne leer* en de tweede, of *de Katholieke leer* daarin juist is voorgesteld.

De leer van Berengarius wordt met de volgende woorden uitgedrukt: „het brood en de wijn, welke op het „altaar gesteld worden, zijn na de konsekratie alleen een „sakrament en niet het waarachtig ligchaam en bloed „van onzen Heer Jesus Christus en worden niet op zinne„lijke wijze, tenzij alleen in een sakrament, door de „handen der priesters aangeraakt en verdeeld, door de „tanden der geloovigen gebroken" [2]).

---

1) Lessing, S. 52—54.

2) Ego Berengarius indignus Diaconus Ecclesiae sancti Mauricii Andegavensis, cognoscens veram, catholicam et apostolicam fidem, anathematizo omnem haeresim, praecipue eam, de qua hactenus infamatus sum, quae astruere conatur panem et vinum, quae in altari ponuntur, post consecrationem solummodo sacramentum, et

Moesten wij hem gelooven, dan zou Humbertus hem ten onregte die leer hebben toegeschreven. „Gij zegt", schrijft hij aan Lanfrank, „dat geen Katholiek deze stel-„lingen houdt" — [1. het brood des altaars *is alleen een sakrament;* 2. het is *alleen het ligchaam des Heeren*] — „en dat niemand er aan twijfelt, of de eerste „stelling de mijne is. Men moet verbaasd staan, hoe „iemand als gij zoo ligtvaardig zeggen kan, dat niemand „er aan twijfelt, of iets het mijne is, *wat nooit het mijne „geweest is* en wat uw Humbertus mij in zijn formulier „met dergelijke ligtvaardigheid heeft toegeschreven" [1]); — en op eene andere plaats: „uw Humbertus heeft, zonder „mij te hooren, geschreven wat hij wilde en valschelijk „als het mijne aangegeven, *wat het mijne niet was*" [2]). Bepaaldelijk noemt hij dan ook de volgende stelling eene Katholieke *waarheid*: „het brood en de wijn, welke op het „altaar gesteld worden, zijn na de konsekratie niet alleen „sakramenten, maar het waarachtig ligchaam en bloed van „Christus" [3]). Maar dit alles moet ons niet misleiden, want uit andere plaatsen blijkt, in welken zin die stelling voor hem *eene waarheid* was. Zoo zegt hij: „het brood en de wijn zijn „na de konsekratie Christus' ligchaam en bloed, *wat het „geestelijke betreft, of de zaak van het sakrament: quantum „ad spiritualitatem, vel rem sacramenti*" [4]); waarmede hij bedoelt: het brood blijft brood en wordt door de konsekratie alleen een sakrament, of teeken van inwendige genade, maar als wij dat brood eten, ontvangen wij op

---

non verum corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi esse, nec posse sensualiter nisi in solo sacramento manibus sacerdotum tractari, vel frangi, aut fidelium dentibus atteri. Consentio autem, etc.

1) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 80. Cf. pag. 66, 67, 113 etc.
2) Ibid. pag. 105. 3) Ibid. pag. 69. 4) Ibid. pag. 194.

eene inwendige en geestelijke wijze die genade, de zaak van het sakrament of Christus' ligchaam en bloed: en in zooverre kan men dat brood het ligchaam des Heeren noemen. „In dienzelfden geest zegt hij: „Christus vordert, „dat gij door het *ligchamelijk* eten en drinken van de „*uitwendige* zaken, *het brood en den wijn*, u herinneren „zult (commonefacias te) aan het *geestelijk* eten en drinken „van zijn ligchaam en bloed, *dat in den geest geschiedt*: „*quae fit in mente*" [1]).

Humbertus had de ketterij van Berengarius zeer juist geformuleerd. Hij wilde, dit getuigt Berengarius zelf [2]), als Katholieke leer aangeven, dat na de konsekratie brood en wijn op het altaar niet meer aanwezig, maar veranderd waren in 's Heeren ligchaam en bloed; het tegendeel, zulks wist hij, was het gevoelen van Berengarius, die beweerde, dat het brood brood bleef en door de konsekratie wel een sakrament of teeken van 's Heeren ligchaam, maar niet in den eigenlijken zin in dat ligchaam veranderd werd. Teregt derhalve formuleerde hij de ketterij aldus: „het brood en de wijn ZIJN na de konsekratie ALLEEN een sakrament en NIET het waarachtig ligchaam en bloed des Heeren". Maar de listige verklaringen en sofisterijen van Berengarius kennende, voegde hij er nog als diens leer bij: „en worden niet op zinnelijke wijze, tenzij alleen in een „sakrament door de handen der priesters aangeraakt en „verdeeld en door de tanden der geloovigen gebroken"; door welke laatste woorden hij hem iedere uitvlugt belette, zoodat dan ook Berengarius nimmer heeft durven beweren, dat daarin zijne leer niet uitgedrukt was.

Onze tweede vraag betreft het laatste gedeelte van het

---

1) Ibid. pag. 223. 2) Ibid. pag. 105.

formulier, waarin de Katholieke leer aldus wordt voorsteld: „het brood en de wijn, welke op het altaar gesteld „worden, zijn na de konsekratie niet alleen een sakrament, „maar ook het waarachtige ligchaam en bloed van onzen „Heer Jesus Christus en worden op zinnelijke wijze niet „alleen in een sakrament, maar ook in de waarheid door „de handen der priesters aangeraakt en verdeeld en door „de tanden der geloovigen gebroken" [1]).

Veel is er over en tegen deze woorden geschreven. Reeds in zijn eerste geschrift aan Lanfrank riep Berengarius uit: „Wie zal met zijne rede kunnen begrijpen „of zoodanig wonder mogelijk achten, *dat het brood ge-* „*broken wordt in Christus' ligchaam*, hetwelk na zijne ver- „rijzenis *volkomen onbederfelijk* is, en tot den dag des „oordeels in den hemel moet blijven" [2]). Evenzoo werpt hij in zijn tweede schrijven Lanfrank en den Katholieken gestadig de beschuldiging naar het hoofd: uit uwe leer volgt, dat 's Heeren ligchaam *gebroken kan worden en be-*

---

1) Consentio autem sanctae Romanae et Apostolicae fidei, et ore, et corde profiteor de sacramentis dominicae mensae eam fidem tenere, quam Dominus et venerabilis Papa Nicolaus et haec sancta synodus auctoritate evangelica et apostolica tenendam tradidit, mihique firmavit, scilicet: panem et vinum, quae in altari ponuntur, post consecrationem non solum sacramentum, sed etiam verum corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi esse et sensualiter, non solum in sacramento, sed in veritate manibus sacerdotum tractari, frangi. et fidelium dentibus atteri; jurans per sanctam et homousion Trinitatem et per haec sacrosancta Christi evangelia. Eos vero qui contra hanc fidem venerint cum dogmatibus et sectatoribus suis aeterno anathemate dignos esse pronuntio. Quod si ego ipse aliquando aliquid contra haec sentire aut praedicare praesumpsero, canonum severitati me plectendum submitto. Lecto et perlecto sponte subscripsi.

2) Apud Lanfrancum, cap. XVII.

derfelijk is [1]). Herhaaldelijk is dezelfde beschuldiging door vele Protestanten uitgebragt; die geloofsbelijdenis, zeide de Anglikaansche bisschop Joh. Cosin, is „al te afschu„welijk en door de Pausgezinden zelven afgekeurd: *horrida „nimis et ab ipsis Pontificiis improbata*" [2]); en volgens Lessing is zij „om hare *plompe* uitdrukkingen zelfs voor „de Katholieken aanstootelijk geworden" [3]).

En inderdaad sommige Katholieken hebben gemeend, dat men deze woorden van het formulier niet in den letterlijken zin verstaan mogt. Joannes Semeca, de Glossator van het *Decretum Gratiani*, in hetwelk het formulier opgenomen is, maakte de volgende aanmerking: „zoo gij de „woorden van Berengarius niet goed verstaat, vervalt „gij in eene ketterij, grooter dan de zijne [4]). Van deze aanteekening heeft Calvijn [5]) en hebben na hem vele Protestanten grooten ophef gemaakt, doch ten onregte, daar zij slechts waarschuwt tegen den verkeerden zin, welke aan die woorden gehecht *kan* worden; het concilie van Efese, schreef de kardinaal du Perron [6]), verklaarde tegen Nestorius, dat Maria Moeder Gods was, maar zoude men bij die verklaring niet zeer goed kunnen aanteekenen: „zoo gij dit

---

1) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 31, 45, 97, 118, 289, etc.

2) Cosin, *Historia transsubstantiationis papalis*, pag. 138.

3) Lessing, S. 161.

4) *Decretum Gratiani*, dist. 2, de consecr. can. *Ego Berengarius*: „Nisi sane intelligas verba Berengarii, in majorem incides haeresim, quam ipse fuerit. Et ideo omnia referas ad species ipsas: nam de corpore Christi partes non facimus."

5) Calvinus, *Institut.* lib. IV, cap. 17, n. 12. Hanc palinodiae formulam dictavit Berengario Nicolaus papa: verbis cousque prodigiosis, ut glossae author exclamet, periculum esse, nisi prudenter sibi caveant lectores, ne haeresim inde hauriant pejorem, quam fuerit Berengarii.

6) Du Perron, *Traité du S Sacrement de l'Euchar.*, 3 edit. pag. 706.

„niet goed verstaat en het toepast op de goddelijke *natuur*, „vervalt gij in eene ketterij, grooter dan die van Nestorius"?

Maar dit kunnen wij niet zeggen van de volgende uitdrukking eener andere Glossa op het kerkelijk regt: „Berengarius heeft oneigenlijk gesproken en is boven de waarheid uitgegaan" [1]). In dien zin zegt ook Richardus Middleton (Rich. de Mediavilla), dat de woorden *te ver* gaan [2]); en de H. Bonaventura, dat men die wijze van spreken niet volgen moet [3]): „men heeft „Berengarius aldus laten spreken", voegt de laatste er bij, „om zijne ketterij krachtiger tegen te gaan, want „men wilde hem doen belijden, *niet dat Christus' ligchaam „daar werkelijk gebroken wordt*, maar dat het daar *inder- „daad tegenwoordig is*", en dit stemt overeen met het gezegde van Innocentius III: „men schreef Berengarius „die woorden voor, opdat er geen adder onder het gras „verscholen zou blijven" [4]). Deze schrijvers wilden dus, dat men de woorden van het formulier niet letterlijk moet verstaan; bij het lezen daarvan, zeiden zij in overeenstemming met alle Katholieke godgeleerden [5]), moet men

---

1) *Decretum Gratiani*, dist. 2, de conseer. can. *Utrum sub figura*. Berengarius ibi hyperbolice locutus est et veritatem excessit.

2) Purgavit se per verba excessiva; bij Cosin, l. c. pag. 139.

3) S. Bonavent. lib. IV, dist. XII, art. 3, q. 1. „quod ergo objicitur de confessione Berengarii.... dicendum quod dictum est ratione specierum exteriarum, circa quas convenit esse attritionem, fractionem et masticationem. Nec modus iste loquendi est tenendus. Recepit tamen Ecclesia confessionem Berengarii et publicavit quamvis minus expressam ad elidendum suum errorem, qui non concedebat corpus Christi ibi esse verum, nisi sicut in signo. Unde propter hoc recepit, ut intelligeretur ibi vere esse, non vere dividi.

4) Ne remaneret anguis sub herba. Cf. Lupus, l. c. P. IV, pag. 229, 230.

5) S. Thomas, P. III, q. 77. art. 7; Suarez, in part. III, disp. 47, sect. 4; Cajetanus, Tom. II, Tract. II, c. 3, etc.

niet denken aan *een breken van 's Heeren ligchaam*, want dit was de bedoeling noch van deszelfs opsteller, Humbertus, noch van de Vaders van het concilie, maar aan *het breken der gedaante van brood.*

Wat nu zullen wij van die zoo besprokene woorden zeggen? Zullen ook wij zeggen: men mag ze niet letterlijk verstaan, want dan leiden zij tot het gevolg, dat 's Heeren ligchaam nu nog lijdelijk en bederfelijk is? Waren wij er van overtuigd, wij aarzelden geen oogenblik het voorbeeld van genoemde Katholieken te volgen; men mag niet onbillijk zijn, zouden wij zeggen, en iemands woorden strikt naar de letter verstaan, wanneer men weet, dat zulks met zijne bedoeling vlakweg strijdt. Maar dit is niet het geval; wij willen daarom aantoonen, vooreerst, dat de woorden, letterlijk verstaan, geenszins geregtigen tot de gevolgtrekking: „*'s Heeren ligchaam is nu nog „lijdelijk en bederfelijk*; vervolgens, dat zulke goddelooze stelling onmogelijk met de bedoeling van den kardinaal Humbertus en het concilie overeen te brengen is; en eindelijk, welken zin men volgens de letter zoowel als volgens de bedoeling van het concilie aan het formulier te hechten heeft.

I. De woorden van het formulier zeggen volstrekt niet, dat *het ligchaam des Heeren* gebroken wordt. Men leze slechts aandachtig: „*het brood en de wijn* zijn na de kon„sekratie niet alleen een sakrament, maar ook het lig„chaam en bloed van Christus, *en worden.... aangeraakt*, „*verdeeld en gebroken*". In plaats derhalve van daarin te vinden, dat *'s Heeren ligchaam* gebroken wordt, zou men er veeleer in kunnen vinden, dat *het brood* gebroken wordt.Evenwel ook dit laatste kan men er niet uit afleiden. Behalve toch dat deze opvatting regtstreeks strijdt met de

bedoeling van Humbertus, „*die verklaren wilde*", zegt Berengarius zelf, „*dat er geen brood bleef*", strijdt zij tevens met de woorden zelven; want dat aanraken, verdeelen en breken, waarvan hier gesproken wordt, geschiedt *na* de konsekratie, wanneer het brood geen brood meer, maar een sakrament en Christus' ligchaam is. De uitdrukking dus: *het brood wordt gebroken*, kan hier in den ganschen zamenhang niet anders beteekenen, dan: *dat, wat vóór de konsekratie brood was, wordt gebroken*; eene spreekwijze, gelijk aan die, welke wij in de H. Schrift vinden, waar van de in eene slang veranderde roede van Aäron gezegd wordt: „de *roede* van Aäron at de andere „roeden op"; eene spreekwijze, die bovendien volgens de Katholieke leer hier te eerder mogt gebezigd worden, wijl niet *het ligchaam des Heeren*, waarin het brood veranderd is, maar juist *datgene, wat van het brood na de konsekratie nog overblijft*, gebroken wordt, namelijk *de uitwendige gedaante.*

De reeds vermelde opwerping van Berengarius komt hiermede duidelijk overeen; hij vraagt niet: „wie kan gelooven, dat *het ligchaam van Christus* gebroken wordt"? maar: „wie kan gelooven, dat *het brood* gebroken wordt *in Christus' ligchaam? panem frangi in Christi corpore*".

Doch misschien zal men zeggen: men mag de woorden van het formulier aldus niet verstaan, het breken geschiedt volgens het formulier *op zinnelijke wijze, niet alleen in een Sakrament, maar in de waarheid*, hetgeen duidelijk toont, dat de opsteller een breken van *'s Heeren ligchaam* bedoeld heeft; ook ontkende Berengarius niet, dat het breken des broods (of wil men liever, het breken der gedaante van brood) op zinnelijke wijze geschiedde.

Eene volkomene oplossing van deze moeijelijkheid zullen

wij aanstonds geven, als wij den zin van het formulier verklaren zullen. Voor het oogenblik antwoorden wij slechts, dat deze bedenking *de bedoeling* van den opsteller betreft, maar zeker niet geldt *tegen den letterlijken zin* der woorden, waarover alleen wij op deze plaats spreken. Wij volharden derhalve, wijl die opwerping hier niet te pas komt, bij ons gezegde, dat die woorden in den letterlijken zin genomen voor ons in geenen deele „aanstootelijk, of, al te afschuwelijk" zijn, wijl die letterlijke zin ons volstrekt niet doet denken aan een breken van 's Heeren ligchaam.

II. Humbertus en het concilie geloofden niet, dat 's Heeren ligchaam gebroken wordt, en nu nog aan lijden of bederf onderhevig is, bij gevolg kon het onmogelijk hunne bedoeling zijn zoo iets aan Berengarius als eene Katholieke waarheid voor te stellen, welke hij en ieder geloovige belijden moest. Ter bevestiging hiervan zouden wij ons kunnen beroepen vooreerst op het volgende antwoord, hetwelk Lanfrank reeds aan Berengarius gaf: „of „gij verstaat ons geloof niet, of, zoo gij het verstaat, „tracht gij het tot uw eigen ongeluk door eene verkeerde „uitlegging te vervalschen. Want op zoodanige wijze ge„looven wij, dat de Heer Jesus Christus waarachtig en „tot hun heil genuttigd wordt door hen, die Hem waardig „ontvangen, dat wij met alle zekerheid vasthouden, dat „Hij in den hemel is, onbevlekt, onbedorven en onge„wond" [1]); en ten tweede op de praefatie, welke destijds op den vijfden Zondag na Driekoningen in bijna de geheele Westersche Kerk gezongen werd, waarin men leest: „*dat Christus onder* IEDER *gedeelte der Hostie* GEHEEL „EN ONGESCHONDEN *tegenwoordig is*" [2]): duidelijk blijk,

---

[1]) Lanfrancus, cap. XVII. [2]) Guitmundus, l. c. lib. I; Algerus,

dat geen Katholiek denken kon aan een breken van *'s Heeren ligchaam*, waardoor noodzakelijk onder *ieder gedeelte* der Hostie ook slechts *een gedeelte van Christus' ligchaam* zou zijn tegenwoordig geweest. Maar wij willen liever naar het gevoelen van Humbertus zelven, den opsteller van het formulier, onderzoeken; van den eenen kant wordt daardoor dit punt buiten twijfel gesteld, en van den anderen kant hebben wij er de volgende bijzondere reden voor.

Berengarius namelijk schrijft omtrent Humbertus: „om „zich boven mij te verheffen vreesde hij niet tegen de „klare waarheid in te zeggen, *dat Christus' ligchaam nog „bederfelijk is*" [1]). Niet begrijpende, dat zulks slechts eene gevolgtrekking is, welke Berengarius maakt uit het door Humbertus opgestelde formulier, voegt Lessing er bij: „het kan wel zijn, dat dit verfoeijelijk gezegde niet „bloot in de hitte van het dispuut aan Humbertus ont„vallen is" [2]). De hitte van het dispuut met den *zwijgenden* Berengarius zal nog al dragelijk geweest zijn; en dat verfoeijelijk gezegde is met het geloof van Humbertus te regtstreeks in strijd, dan dat het hem ooit zou hebben kunnen ontvallen. Dit willen wij bewijzen.

---

l. c. lib. I, cap. 15. Vere dignum et justum est.... aeterne Deus; et tibi hanc immolationis hostiam offerre, quae salutifero et ineffabili divinae gratiae sacramento et offertur a plurimis, et unum corpus Christi, Spiritus sancti infusione, efficitur. Singuli accipiunt Christum Dominum, et in singulis portionibus totus est; nec per singulas, minuitur, sed integram se praebet in singulis. Propterea dum ipsi quidem sumimus communionem hujus sancti panis et calicis, unum in Christo corpus efficimur. Per ipsius itaque majestatem te suppliciter exoramus, ut nos ab omnibus emundes contagiis, et in novitate vitae perseverare concedas, per eundem Chr. Dom. nostrum. Per quem majestatem tuam, etc. Bij Garet, l. c. pag. 217.

1) Bereng. *de sacra coena*, pag. 32. 2) Lessing, S. 166.

Er bestaan nog geschriften van Humbertus, door hem vervaardigd bij gelegenheid van zijn gezantschap naar Constantinopel en onder anderen een tegen den Griekschen monnik Niceta Pectoratus. Deze Niceta had aan de Latijnen het verbreken der Vastedagen verweten, wijl zij ook op die dagen de H. Mis deden en reeds op het derde uur van den dag; men moest, zeide hij, evenals de Grieken dit eerst omstreeks het negende uur doen en dan nog geen gewone Mis, maar eene *Missa praesanctificatorum* (gelijk aan die, welke bij ons op den Goeden Vrijdag geschiedt). Uit deze beschuldiging, meende Hnmbertus, bleek, dat Niceta het ligchaam des Heeren als een *ligchamelijk* voedsel beschouwde, hetwelk, gelijk het de Vaste verbrak, evenzoo ook aan het bederf van gewoon voedsel onderhevig was [1]). Daarom antwoordde hij hem met woorden, in onze taal moeijelijk weder te geven, maar die getuigen van zijn afgrijzen van zulke leer. „Gelooft gij dan", vraagt hij onder anderen [2]), „dat wij door het „ONBEDERFELIJK LEVEN te eten, evenals door *bederfelijke* spijs de Vaste breken?"

---

1) Mabillon (*praef.* 2. *in saec. IV*, n. 65—68) zegt, dat Niceta door Humbertus verkeerd begrepen werd: Niceta beweerde niet, dat de Latijnen door het communiceren de eigenlijke Vaste verbraken, want ook de Grieken communiceerden in hunne *Missa praesanctificatorum*; maar dat de plegtige Mis der Latijnen (*Missa perfecta*) te feestelijk was, om op een dag van Vaste of boetedoening opgedragen te worden.

2) *Responsio a fratre Humberto*, etc. bij Baronius, Tom XI (in appendice). Qui Christum manducat, procul dubio vitam aeternam manducat. Ergo o pestifer leno antiqui serpentis.... credis nos vitam incorruptibilem comedentes, corrumpere integritatem jejuniorum, velut aliquo cibo corruptibili? Horremus quidem dicere, sed compellimur a tua impudenti improbitate. Conaris Christum, imo ipsam Vitam, per digestionem sicut coenum olidum demittere in latrinam.

Lessing zelf gevoelde de kracht van dit bewijs: en toch wenschte hij Humbertus onder verdenking te brengen. Hij las en herlas diens geschriften en eindelijk, ja, daar meende hij tegenspraak bij den kardinaal te ontdekken, want hij vond eene plaats, waar Humbertus de Grieken berispt over hunne te weinige zorg voor de kleinere, bij het breken of nuttigen der H. Hostie gevallene, partikels en over andere grove misbruiken en oneerbiedigheden ten opzigte van het H. Sakrament [1])!! Wel was dit het eenige, wat Lessing vond, maar toch welke onzinnige vreugde bij die ontdekking! Twee zaken kon men er uit bewijzen: vooreerst HET GELOOF VAN HUMBERTUS AAN DE LIJDELIJKHEID VAN 'S HEEREN LIGCHAAM!! immers, volgens Lessing is het zoo klaar als de dag, dat men geene oneerbiedigheid tegen God kan begaan, dat zondigen eene onmogelijkheid is, wijl God niet lijden kan en bijgevolg kan niemand aan eene oneerbiedigheid tegen het ligchaam des Heeren denken, die dat ligchaam voor *onlijdelijk* houdt!! ten tweede, HET ONGELOOF DER GRIEKEN AAN DE ROOMSCHE TRANSSUBSTANTIATIE! hadden zij er aan geloofd, men zou bij hen zulke oneerbiedigheid niet ge-

---

1) Ibid. — Sanctum panem frangentes et sumentes, hinc inde decidentes micas non curatis. Quod etiam solet contingere, dum patinas sanctas foliis palmarum, aut porcorum setis fricatis inhoneste. Nonnulli quoque vestrum tam irreverenter corpus Christi reponunt, ut pyxides inde cumulent, et, ne decidat aut supereffluat, manu inculcant. Reliquias quoque oblationis velut communes panes nonnumquam usque ad fastidium sumunt, et si sumere non sufficiunt, subterrant, aut in puteum projiciunt. — Wij verstaan de laatste zinsnede van brood dat in de Mis bij het Offertorium opgedragen, maar niet gekonsakreerd werd; het werd ook in Latijnsche kloosters van die eeuw *na* de Mis als *gewijd* brood uitgedeeld. Cf. *Consuetudines Cluniacenses*, bij d'Achery, *Spicilegium*, Tom. I, pag. 679; — Lanfrancus, *pro ordine S. Benedicti*, edit Giles, Tom. I, pag. 107.

vonden hebben en die domme Humbertus moet wel een regte dolleman zijn geweest; leefde hij in onze dagen, hij zou zeker bij eene of andere gelegenheid de Predikanten hunne oneerbiedigheid en weinige zorg komen verwijten voor de overblijfselen van het nachtmaal!!

Humbertus geloofde dus niet aan de lijdelijkheid en bederfelijkheid van 's Heeren ligchaam. Derhalve, besluiten wij, al had hij ook in het formulier gezegd: *het ligchaam van Christus wordt gebroken*, wij zouden die uitdrukking niet *letterlijk*, maar *volgens zijne klare meening* moeten verstaan, gelijk wij doen, wanneer wij deze of dergelijke uitdrukking bij de H. Vaders of andere schrijvers vinden; maar hoeveel te minder mogen wij die uitdrukking in al hare letterlijkheid aan Humbertus toeschrijven, nu hij ze niet gebezigd heeft en zij met zijne meening in vollen strijd is?

III. Ten laatste willen wij nu nog, om de woorden der geloofsbelijdenis op te helderen, hare wording trachten te verklaren.

Het was eene moeijelijke zaak, Berengarius een formulier voor te leggen, hetwelk hij niet op eene of andere wijze in den zin zijner ketterij wist uit te leggen. Men denkt misschien: kon men hem niet iedere uitvlugt beletten door hem *de verandering* van het brood in 's Heeren ligchaam te laten belijden? Maar men behoeft zijne geschriften slechts in te zien, om zich te overtuigen, hoe deerlijk men zich hierin vergissen zou. „Het is het ge„voelen", schrijft hij, „van het Evangelie en van de „Apostelen, dat brood en wijn door de konsekratie op „het altaar veranderd worden in het waarachtig ligchaam „en bloed van Christus" [1]). Men staat eerst verbaasd

[1]) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 57.

over dit Katholiek gezegde, maar begrijpt spoedig zijne huichelarij, wanneer men hem vier regels verder tot Lanfrank hoort zeggen: „gij hebt niet aangegeven, van „WELKE verandering gij spreekt, want er zijn verschil- „lende soorten van wezenlijke verandering: *est enim* „MULTIPLEX *et vera conversio*". Toen men dan ook later te Rome onder Paus Gregorius hem een formulier voorschreef, waarin *die verandering* stond uitgedrukt, en zelfs ter voorkoming zijner valsche uitleggingen beschreven was als *eene verandering van zelfstandigheid*, vereenigde hij er zich dadelijk mede, meenende dat zulks zeer goed met zijne ketterij kon worden overeengebragt; zoodat de Vaders van dat concilie, hij zelf verhaalt het ons, ten laatste van hem de verklaring vorderden, dat hij dat formulier *niet volgens zijne* maar *volgens hunne bedoeling* verstond [1]).

Met het oog op deze handelwijze, waarvan Berengarius door het verklaren zijner in de synode van Tours afgelegde belijdenis reeds eene proef gegeven had, stelde Humbertus het formulier op. De hoofdzakelijke leer van Berengarius was, dat het brood door de konsekratie wel een sakrament, of bloot teeken van 's Heeren ligchaam, maar niet dat ligchaam zelf werd: daar tegen stelde Humbertus als Katholieke leer: HET BROOD EN DE WIJN, DIE OP HET ALTAAR GESTELD WORDEN, ZIJN NA DE KONSEKRATIE NIET ALLEEN ENN SAKRAMENT (een bloot teeken), MAAR OOK HET WAARACHTIG LIGCHAAM EN BLOED VAN CHRISTUS.

Dit was echter niet genoeg. Berengarius noemde deze

---

[1]) *Acta Concilii ab ipso Berengario conscripta*, bij Martene, *Thesaur. nov. anecd.*, Tom. IV, pag. 108.

stelling: *eene Katholieke waarheid* [1]), hetgeen natuurlijk bij hem beteekent: *zijne leer*; met het sakrament, of teeken, zeide hij, was noodzakelijk de zaak van 't sakrament, of Christus' ligchaam verbonden [2]); dat ligchaam was er echter slechts *op geestelijke wijze*, zoodat het door de geloovigen wel *met het hart*, maar *niet met den mond* ontvangen werd [3]). Om deze onkatholieke opvatting uit te sluiten, wilde Humbertus in het formulier *een ligchamelijk nuttigen* van 's Heeren vleesch en bloed uitdrukken en zeide daarom van het in Christus' ligchaam veranderde brood: HET WORDT DOOR DE HANDEN DER PRIESTERS AANGERAAKT EN VERDEELD, EN DOOR DE TANDEN DER GELOOVIGEN GEBROKEN.

Maar Berengarius aarzelde niet, ook die ligchamelijke behandeling te erkennen, zelfs durfde hij zeggen: HET LIGCHAAM VAN CHRISTUS wordt gebroken. „HET VLEESCH „van Christus wordt, gelijk de H. Augustinus zegt, bij „gedeelten gegeten, *het wordt met de hand gebroken*, „WAT HET SAKRAMENT BETREFT; maar het verblijft ge„heel en ongeschonden in het hart, *het wordt met het „hart gegeten*, WAT DE ZAAK VAN HET SAKRAMENT „BETREFT" [4]). Nog duidelijker en door een voorbeeld verklaart hij, in welken zin men zoo spreken kan: „Het „strijdt niet met de onbederfelijkheid en onlijdelijkheid „van Christus' ligchaam, wanneer men (niet eenvoudig, „maar met eene bijvoeging) zegt: het ligchaam van Christus „wordt gebroken in een sakrament, wordt ontvangen in „een sakrament. Zegt iemand: ik eer den Paus in [door]

---

1) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 69. 2) Ibid. pag. 114. 3) Ibid. pag. 148: FIDELIUM CORDE, NON ORE. 4) Ibid. pag. 237, 238.

„het goed behandelen van zijnen kardinaal, dan zal nie-
„mand hem tegenspreken, hoewel men zeer goed weet,
„dat die goede behandeling aan den Paus, die te Rome
„is, niet persoonlijk wordt aangedaan. Of zegt hij: ik
„zal den Paus onteeren door zijnen kardinaal te slaan, en
„doet hij dat werkelijk, dan zal niemand beweren, dat
„de Paus, die te Rome is, persoonlijk geslagen wordt.
„Dit is eene zeer bekende spreekwijze; waarom ook ieder-
„een, als er gezegd wordt: het ligchaam van Christus
„wordt in deelen gebroken in een sakrament, wordt ont-
„vangen in een sakrament, dadelijk begrijpt, dat daar-
„mede niets gezegd wordt tegen de onbederfelijkheid en
„onlijdelijkheid van Christus' ligchaam" [1]).

Die ligchamelijke behandeling en breking geschiedde derhalve volgens hem slechts *in een sakrament*, dat is, *in een bloot teeken*, dat wel het ligchaam van Christus *vertegenwoordigt*, gelijk in het gegeven voorbeeld de kardinaal den Paus, maar hetwelk dat ligchaam *volstrekt niet bevat*, zoomin als de kardinaal den Paus bevat. De wezenlijke tegenwoordigheid werd alzoo weder uitgesloten; en om dit te voorkomen, schreef Humbertus in het formulier, dat het breken van het in Christus' ligchaam veranderde brood plaats had, NIET ALLEEN IN EEN SAKRAMENT MAAR IN DE WAARHEID, dat is, niet in een bloot teeken, maar in de realiteit. Vandaar de opwerping van Berengarius: wie kan gelooven, dat het brood gebroken wordt *in Christus' ligchaam* [2])?

---

[1]) Ibid. pag. 273.

[2]) De woorden van het formulier: *in veritate* worden meestal vertaald door: *in waarheid, inderdaad*; uit hetgeen wij gezegd hebben, blijkt de onjuistheid dier vertaling.

Maar nog was men niet ten einde met de uitvlugten van Berengarius. Zelfs dat laatste kon hij toegeven, zoo men hem slechts vergunde eenig onderscheid te maken; dat breken geschiedde, zeide hij, én in een sakrament én in de waarheid; maar *op zinnelijke wijze* alleen in een sakrament of teeken en niet in de waarheid [dit wordt in het eerste deel van het formulier als zijne ketterij aangegeven,] — in de waarheid daarentegen slechts *op geestelijke wijze* [men herinnere zich zijne klagt over de bisschoppen, die van geene „geestelijke wijze" konden hooren spreken]. Op nieuw werd door deze uitlegging de wezenlijke tegenwoordigheid ontkend; Humbertus voorkwam haar door in het formulier te schrijven: OP ZINNELIJKE WIJZE NIET ALLEEN IN EEN SAKRAMENT, MAAR IN DE WAARHEID.

Hiermede vertrouwen wij deze geloofsbelijdenis genoeg te hebben toegelicht. Men ziet, dat daarin volstrekt geene spraak is van een breken van Christus' ligchaam, en dat het de eenige toeleg des opstellers was, om de wezenlijke tegenwoordigheid uit te drukken en het Berengarius onmogelijk te maken van, na de belijdenis te hebben aangenomen, te kunnen zeggen: ik heb de wezenlijke tegenwoordigheid niet beleden. Daarom schreef hij in het formulier volgens den letterlijken zin, die met zijne bedoeling juist overeenkomt: het na de konsekratie in Christus' ligchaam veranderde brood wordt niet alleen in een sakrament [dat is: een bloot teeken van 's Heeren ligchaam, hetwelk echter dat ligchaam niet bevat] op zinnelijke wijze gebroken; maar het wordt op zinnelijke wijze [dat is: niet op eene bloot geestelijke wijze] gebroken in de waarheid, in de realiteit, in een sakrament, dat 's Heeren ligchaam waarlijk bevat. Voor vroegere schrijvers moest

het moeijelijk zijn, de ware strekking en beteekenis van ieder woord dier belijdenis aan te geven; dit is thans zoo moeijelijk niet meer, nu het uitvoerig werk van Berengarius *de sacra coena* teruggevonden is, in hetwelk hij zelf ons met zijne looze en bedriegelijke woordverklaringen bekend maakt.

Wij eindigen hier met de woorden van iemand, dien men niet ligt onder de verdedigers van eenen Paus verwachten zou, namelijk van Luther. Sprekende van de Sakramentarissen, Zwingel, c. s. zegt hij: „Die geest-„drijvers, zoowel als de Glossa in het kanonieke regt, „doen Paus Nikolaas onregt aan, als zij hem verwijten, „Berengarius tot die belijdenis genoodzaakt te hebben.... „Gave God, dat alle Pausen in alle zaken zoo Christelijk „gehandeld hadden, als deze Paus ten opzigte dier be-„lijdenis met Berengarius gehandeld heeft" [1]).

---

1) Men begrijpt gemakkelijk, met welke ontevredenheid tegen Luther Lessing (S. 7 en 8) deze woorden aanhaalt.

DE BEKEERING

VAN

G. FR. DAUMER.

Meine Conversion. — Ein Stück Seelen- und Zeitgeschichte von G. Fr. Daumer. — Mainz, Fr. Kirchheim. 1859. X en 255 bladz. 8°.

De beroemde bekeerling Daumer, weleer door zijn verregaand ongeloof zoo berucht, kenschetst dit zijn jongste werk als een gedeelte geschiedenis eener menschenziel en van den tegenwoordigen tijd. Dat is zijn voortreffelijke arbeid inderdaad. Zoowel wat hij in het eerste gedeelte over den gang zijner eigene bekeering verhaalt, als hetgeen hij op de gedane of te verwachten beschuldigingen en opwerpingen in het tweede boek antwoordt, en de opstellen en korte verhandelingen van gemengden inhoud in het derde boek — het geeft ons alles een helderen blik in zijn eigen zieleleven niet alleen, maar brengt ons ook tot een klaarder inzigt van het intellectuele en godsdienstige leven dezer dagen, allereerst van Duitschland, doch o. a. ook van Frankrijk, Engeland en Amerika.

In 't verloop van Daumer's bekeeringsgeschiedenis troffen ons inzonderheid twee telkens meer uitkomende verschijnselen: vooreerst, de ontzettende behoefte die ieder

mensch, doch vooral een hooger, vuriger, stouter geest heeft aan een meer dan eindig, aan een bovennatuurlijk ideaal; eene behoefte, gepaard met een niet minder ontzettend gevaar, verderf, gemis — als hij in de keuze zijns ideaals geheel of ten deele verdoolt. Zoo was het een deels waar, deels zeer valsch ideaal, waar Daumer's geest op vlamde, dat in de dagen zijns ongeloofs evenzeer oorzaak was van zijnen hoogen, hoezeer nog niet Christelijken, eerbied voor de Moedermaagd, als van zijn diepen, geweldigen haat tegen alle Christendom. Ten andere trof het ons, dat de zoo verheven als klare redelijkheid der Katholieke geloofsleeringen eenen rusteloos jagenden geest als van Daumer onwillekeurig aantrok, meer en meer bevredigde, en hem eindelijk tot de Katholieke Kerk deed overgaan met eene gevolgelijkheid en overtuiging, welke hem zelven een oogenblik deden twijfelen en angstvallig maakten over de echtheid zijner bekeering; waaromtrent hij zich nogtans welhaast, en teregt, geruststelde met de gedachte, dat vooreerst die klare inzage niet zonder de hulp van boven noch door eigen kracht geschiedt, en ten andere op zich zelve nog de daad der bekeering niet is. Hij zelf zal 't ons nader toelichten, als we aan dat punt zijns levens genaderd zijn.

Onder den drang dier waarheden: wij behoeven en wij hebben een ideaal, en de rede wijst mij er heen: wáár en wáár alleen dat ideaal te vinden is — kwam Daumer, onder de hulp der genade, na een langen, moeizamen omweg eindelijk tot bekeering. 't Verwondere derhalve niet, dat hij nu vóór alles voor een ieder de daaruit op nieuw en zoo schitterend gebleken waarheid in het licht wil stellen: hoezeer de rede, wetenschappelijke vooruitgang, en 's menschen hoogste strevingen in harmonie

zijn met het geloof en de immer-geldende grondstellingen der Katholieke Kerk. In het geloofsstuk bijv. van Maria's Onbevlekte Ontvangenis, in dat *nieuwe* schepsel, vond hij bevestiging en geleidelijken grond tot zijne gansche ideale opvatting van die ook *nieuwe*, immer vruchtbare en altoos maagdelijke Moeder, de Kerk, uit wie allen voor een *nieuw* en oneindig leven moeten herboren worden.

Na deze opmerkingen geven we de geschiedenis van Daumer's bekeering, welke we tot ons leedwezen moeten inkorten, doch van tijd tot tijd met zijne eigene woorden zullen verhalen; we zullen er ter vervollediging eenige punten uit de beide andere gedeelten van zijn werk aan toevoegen.

De hoofdgedachte van het eerste boek of den gang van Daumer's bekeering ligt in het tot opschrift gekozen woord van Lactantius: „*de eerste graad der wijsheid is, het valsche in te zien, de tweede het ware te kennen*", en Daumer begint met ons het eigenaardige zijner bekeering aan te wijzen, welke niet een overgang van het Protestantisme tot het Katholicisme was, maar een terugkeer van onchristelijke denkwijze en streving tot het Christendom.

„Ik heb een stap gedaan — zoo begint hij zijn ver-„haal — die toch reeds, en bij minder eigenaardige „omstandigheden, zeer in 't oog pleegt te vallen en ge-„meenlijk naar ééne zijde van kwetsenden en belgenden „aard is, doch bij mij wel in zeer bijzonderen graad „verrassing en aanstoot wekken moest." — Immers het gold hier niet het Katholiek worden van iemand die

---

1) Primus sapientiae gradus est, falsa intelligere, secundus vera cognoscere.

waarlijk en werkelijk Protestant, dat is, Protestantsch-Christelijk, maar van iemand die van 't Christendom afgevallen en daarmede zoo algeheel en uiterst mogelijk in tweespalt en vijandschap was. „Bij den onophoudelijk „van ontkenning tot ontkenning voortgedreven gang der „moderne geestesontwikkeling is niet bloot een bijzondere, „maar de gansche sfeer van ons godsdienstig geloof en „leven betwijfeld en bestreden. Ik was als een der repre-„sentanten dier soort van tegenstelling en polemiek, ja „als de ergste bekend, ofschoon ik steeds eene gemeenlijk „niet opgemerkte en erkende zijde had, welke de be-„ginselen en voorboden eener geheel andere gedragslijn, „ja gedeeltelijk reeds die gedragslijn zelve deed kennen." Hoe hij dan uit dien toestand tot het Christendom teruggevoerd is, moet, zegt hij, in de geschiedenis zijner bekeering op de eerste plaats aangewezen worden; maar dan ook zijn de gronden te noemen, waarom hij zich tot de Katholieke Kerk wendde en niet tot de Protestantsche gezindte, waartoe hij vroeger behoorde. — Men moge, zegt hij, over zijne handelwijze oordeelen gelijk men wil, maar hij zal zijne bekeering voorstellen gelijk zij zich toegedragen heeft, in de hoop dat zijne ondervindingen tot eene opwekking mogen zijn voor anderen, om onder de genade en leiding van boven tot hetzelfde resultaat te mogen komen.

Waarom was Daumer een bestrijder des Christendoms? Het scheen hem eene vreeselijke tweespalt te vestigen tusschen den mensch met zich zelven en de wereld; eene tweespalt, die niet enkel zijn physiesch welzijn schaadde, maar werkelijk en jammerlijk ook de verstandelijke en maatschappelijke volmaking verhinderde waartoe hij be-

stemd is, en ik, zegt Daumer, zooveel mogelijk wenschte bij te dragen.

„Ik droomde van eene groote, heerlijke en zalige toe-„komst van 't menschelijk geslacht op aarde, van een „bloei der beschaving en humaniteit, welke die der Griek-„sche en Romeinsche oudheid verre nog zou overtreffen; „en het Christendom, 'twelk 's menschen blik van de „aarde, het natuurlijk tooneel zijner ontwikkelingen, af-„trekkend, hem naar zulk eene vreemdsoortige en dualis-„tiesch bepaalde toekomst rigt, en eene, naar 't mij „toescheen, zoo heilloos verzwakkende en doodelijke ver-„achting en verloochening zijner door God geschapen „en rijk begaafde natuur vergt, moest mij bij de dweepende „drift en drang waarmede ik ter verwezenlijking van dat „ideaal arbeidde, de grootste doorn in het oog zijn. Die „godsdienst poogde ik zooveel ik slechts vermogt, te „ondermijnen en omver te werpen, om voor het onver-„hinderde voortsnellen der menschheid tot het haar wen-„kende doel: volmaaktheid en geluk, de noodige ruimte „te banen."

Daumer was, naar hij zelf verklaart, een humanist van den vooruitgang en een idealist van een modern slag en karakter, doch die het veel ernstiger dan anderen van dien aard met zijne zaak meende. Daarom was hij der Christelijke godsdienst vijandig en bestreed haar met de hitte van het fanatisme; en al erkende en huldigde hij reeds toen in haar enkele punten van licht en luister, zij was overigens in zijn oog niets anders dan reactionaire barbaarschheid en bijgeloovigheid, in de tijden van verval en verduistering ontstaan en gegrondvest, bij de nieuwe beschaving niet voegend, ja daarmede over 't geheel in de uiterste tegenstelling. Wat de verschillende belijdenissen

betreft, die hij voor oogen had, het Protestantisme, waarin hij zijne maatschappelijke betrekking bekleedde, zag hij aan als een op zich zelf onvoldoenden trap van overgang, aan halfheid, verval en ledigheid lijdende, wat door niets bevredigends werd aangevuld, als een op zich zelf nietig en onvruchtbaar verschijnsel, slechts in zooverre van waarde en beteekenis, als het een schrede ter omverwerping des Christendoms in 't algemeen en een dier phenomenen van de wereldgeschiedenis was, gelijk zich op den weg tot degelijker, stelliger en meer levende vormen der menschelijke ontwikkeling voordoen. Ook de latere gedaanten van godsdienstgemeenschap boezemden hem geen achting of vertrouwen in: geheel iets anders bedoelde hij. Als zijne eigenlijke tegenstelling, dat is, als het ware, groote, levende, in zijne nooit opgegeven realiteit daarstaande Christendom, was hem steeds het Katholicisme alleen voorgekomen, en bespottelijk scheen hem de bewering, dat het een uitwas of namaaksel van het Christendom was, onnoozel de meening, dat men in eenig ander soort van Christelijke vroomheid en kerkelijkheid iets echters, iets in voller zin Christelijks bezat. Christelijk en Katholiek zijn, was voor hem hetzelfde; het allerminst echter wilde hij Katholiek wezen, juist daarom, wijl hij geen Christen wilde zijn. Had hij dit willen wezen, dan was hij, gelijk hij destijds schertsend aan eenen bijzonder dierbaren persoon schreef, „niet van „den Protestantsch-orthodoxen geloofsbloesem, niet een „erbarmelijk piëtistiesch conventikel-lid", maar Katholiek geworden: daar scheen hem het eenig ware, echte en volledige Christendom te zijn. Verre echter van dat te willen, brandde hij van verlangen om de gansche Christelijke godsdienst met al hare belijdenissen en sekten te

vernietigen, waartoe het toch, naar zijne meening, vroeger of later komen moest. „Ik was, schrijft Daumer, „niet „enkel dichter en philosoof, ik bespeurde eene soort van „alouden profeten-geest en messianischen roep in mij; ik „had den ijver, den moed, de onnadenkendheid en toome- „loosheid van iemand die met al zijne gedachten en krach- „ten naar een ideaal doel streeft, en wien niets anders „van belang of der moeite waardig schijnt, dan dat alleen. „Ongelukkig was dit nieuwerwetsch profetisme en mes- „sianisme eene anachronistische hersenschim, een demo- „niesch-plagende Fata Morgana, een lafenis en leven „voorspiegelend woestijnbeeld, waar de wandelaar met „brandenden dorst op afsnelt, om, bij 't inzien der gruw- „zame begoocheling, afgemat ineen te zinken, en, rondom, „werwaarts hij henenblikt, van de troostelooze akeligheid „eener eindelooze zandzee omgeven, wanhopig en ver- „smachtend weg te sterven."

Droevige, verpletterende ondervindingen heeft Daumer, die „zoo oud is als de loopende eeuw", in zijn leven en streven gehad. Geene in dien tijd opgekomen denkwijze, geene school of partij beviel hem. De philosophie, kritiek en wat studiën verder aan de vrije ontwikkeling des geestes arbeidden, het scheen hem alles veel te hol, te oppervlakkig, te ledig aan positieve gehalte en echte levenskiem. Hij kon, welke punten van aanraking hij er ook mede had, zich daar niet bij aansluiten. Het oude Hegelianisme, hoezeer het zich boven de sfeer der gewone rede voorgaf te verheffen en zich in een mysterieus gebied zocht terug te trekken, was hem te beperkt, bepaalde zich enkel bij het tegenwoordige en wat dit in zijne armoede en dorheid aanbood, terwijl hij toen reeds de verwijderdste,

idealistiesch bepaalde en verhoogde toestanden in het oog had. En, zegt hij, toen vervolgens de Nieuw-hegeliaansche ontwikkeling opkwam, begon een duivelsche lust in dood en vernietiging, een al het goddelijke uit den mensch en de natuur verdelgend atheïsme, eene alles verterende en ontbindende, en enkel dit verteren en ontbinden ten doel hebbende kritiek, en toen men tot praktische toepassing kwam, begon eene hersenlooze, demokratische gepeupel-opruijing, die slechts eene te magtiger en zegerijker reactie ten gevolge kon hebben, hare rol te spelen. Daaruit ontwikkelde zich eindelijk een gansch onverholen, bij beginsel opgezet, zoo verfijnd mogelijk opgedreven subjectivisme en egoïsme, een grof materialistische en mechanistische geestes- en zielemoord, een al het ideale en algemeene veroordeelend en het afzonderlijke slechts als zoodanig in geest- en gedachtelooze geïsoleerdheid beschouwend empirisme — verschijnselen, die niet lager, naakter, platter, schaamteloozer, stuitender en walgender konden zijn. „Dat was", roept Daumer uit, „het erbarmelijk, smadelijk eind van 't nieu„werwetsche denk- en beschavings-proces; tot die abstrakte „ontkennings-menschen en opzettelijke barbaren werd ik „ongelukkige zelf gerekend; en werkelijk bij hen had ik „mij te vervoegen, zoo ik iets in gemeenschap met anderen „wilde wezen en werken. Dit echter bleek, eer het nog „tot het uiterste kwam, eene volslagen onmogelijkheid. „Men deed zijn voordeel met mij en bestal mij, nam van „mij wat men kon gebruiken, verloochende mij evenwel „te gelijkertijd, pleegde allerlei soort van streken jegens „mij, en vervolgde en vertrad mij openlijk." Ieder hoofd en leider der beweging zocht eigenlijk zich zelven, wilde de hooge vertegenwoordiger van het verhevener standpunt des maatschappelijken vooruitgangs wezen en elk ander

onmeêdoogend in den afgrond nederstorten. Ruge alleen maakte hierop eene uitzondering en wilde ook een ander ondersteunen; doch met al de overigen was aan geene opregte zamenwerking te denken. In het door mij beoogde had niemand lust. „Ik stond alleen, ik werd in 't „geheel niet begrepen, zelfs niet door mijne meest be„vrienden, en de ontzettende, zoo niet uiterlijke, toch „inwendige eenzaamheid waartoe ik mij veroordeeld zag, „werd immer grievender, akeliger, onverdragelijker. Naar„mate mijn hart voor de menschheid klopte, mijn denken „en streven zich uitbreidde en 't al omvatte, zag ik mij „geïsoleerd en tot mij zelven beperkt; want alles sprong „uiteen en verstrooide zich."

Onder die omstandigheden kwam Daumer tot eene op 't eerste gezigt hoogst zonderlinge en bespottelijke gedachte, welk echter, bij nader inzien, ligtelijk door zijne eigenaardige natuur en streving te verklaren is. 't Was hem destijds onmogelijk, zich bij eenige Christelijke partij van geloovig en kerkelijk karakter aan te sluiten; dan had hij moeten huichelen, en dat kon hij niet. Veel gemakkelijker kon hij zich onder zekere voorwaarden bij het Jodendom aansluiten. In oude rabbijnsche schriften had hij zooveel merkwaardigs gevonden wat hem voor de tegenwoordige behoeften van toepassing scheen, bijv. die diepere, algemeener en verstandiger opvattingen van het Messias-idee. Hij vervaardigde een geschrift waarin hij aantoonde, wat ten dien opzigte het Jodendom, zoo het zich ernstig in zich zelf verdiepte, naar zijnen aard konde wezen. Hij liet zijn boek aan geleerde Joden zien, sprak met beschaafde personen der natie; men wilde er echter niets van weten, zoo min zij die onder hen nog godsdienstig als diegenen welke volslagen vrijdenkers waren.

De een sprak: „Dat leeft niet"; een ander: „Wij hebben lang genoeg geleden, nu moeten we leven en genieten"; een derde meende: „Hoe verder van 't Jodendom hoe beter", en meermalen was het hooge woord: „Het Jodendom maakt geen proselieten." Slechts een paar mannen, doch die niets konden uitrigten, waren op zijne zijde; en onder de vrouwen, die over 't geheel hem meer begrepen, vond hij er vooral eene, die verstandig, kiesch, edel, milddadig, grootmoedig, bewonderenswaardig was, die deed wat zij vermogt, doch niet meer dan hem persoonlijk troosten en verkwikken kon. „Toen nam ik", zegt Daumer, „mijn boek over het Jodendom en zijn „Messias-idee en leî het in de kist, waar nog meer zulke „doodgeboren werken vergaan. Ook dit door de wanhoop „ingegeven plan was in 't water gevallen; ik was met „mijne hersenschimmige ideën en proefnemingen ten „eind. Ik was een dwaas geweest en zag het aan den „drempel der grijsheid in, nadat ik mijn leven allerjammer„lijkst had verspild, en, dwaallichten en schijnbeelden „najagend, in niets anders dan moerassen, eenzame woeste„nijen en wildernissen geraakt was."

Men zou denken, dat Daumer nu tot het Christendom terugkeerde en tot de Katholieke Kerk overging — men vergist zich. Nog een langen weg had hij af te leggen, een weg, die hem wel eenigermate in 't gebied des Christendom voerde, doch niet met bewustzijn, instemming en aflegging van den ingewortelden haat, die hem tegen de Christelijke godsdienst in al hare vormen vervulde.

Het was in een vreeselijken, slapeloozen nacht, dat de klare, volle zekerheid van een volslagen gemisten levensweg en van smadelijk verijdelde verwachtingen, inspan-

ningen en opofferingen met verplettend wigt op zijne ziel nederviel. Toen schoot hem eene herinnering door den geest, die hem op eene geheel andere wijze van beschouwing bragt en het keerpunt vormde, waarvan hij verder tot de kennis der waarheid werd voortgevoerd. „Ik stond „op, verhaalt hij, en greep naar eene, onder een hoop „boeken begraven, verhandeling van Charles Nodier, „welke ik voor jaren gelezen maar geheel vergeten had, „en die mij nu op eens van oneindig groot belang was. „Ik las ze op nieuw en verslond den inhoud met on- „uitsprekelijke begeerigheid en bevrediging. Die her- „innering, die vond — zij spaarden mij een zelfmoord, „een vervallen in waanzin, stompheid, krankzinnigheid „en dergelijke. O wat kan een woord, een gedachte te „regter tijd een kleinood, een weldaad zijn, wat uit- „werkselen en gevolgen kunnen er uit ontspruiten!"

De mensch is niet het hoogste en laatste produkt van de schepping der wereld en de ontwikkeling der aarde. Hij is een gebrekkig georganiseerd en daarom ongelukkig en vruchteloos worstelend wezen, dat niet eeuwig kan duren, maar voor een ander moet plaats maken hetwelk nog niet bestaat. Hij is een bloot phenomeen van den overgang tot een hoogeren trap, tot een volmaakter en gelukkiger schepsel, dat in eene toekomstige scheppingsperiode tot bestaan zal komen, en sluitsteen, kroon, laatst, hoogst resultaat van 't gansche wereldproces uitmaken.

Dat is het hoofdidee, hetwelk Daumer zich uit die verhandeling [1]) opmaakte.

Hij had, naar zijne verklaring, hiermede dit gewonnen,

---

1) *Revue de Paris*, 1832. Août, p. 81—107.

dat hij de menschheid en de wereld, zooals ze nu zijn en hij ze had leeren kennen, naar welgevallen kon haten, prijs geven, en evenwel de van zijn wezen en denken onafscheidbare idealistiek redden. Vroeger had hij vol geestdrift dien vooruitgang aan het tegenwoordige geslacht verbonden, nu kon hij dit verwerpen en zijne verwachting op eene latere hoogere sfeer van levensontwikkeling overbrengen. Zijn geloof had weêr een vaderland, zijne verbeelding eene speelruimte gevonden; hij kon zich in idealen en verwachtingen verlustigen, terwijl hij heel het tegenwoordige aardsche leven met den ongelukkigen mensch aan 't hoofd, vol uiterste tegenspraak en verscheuring, er aan waagde, en den het dreigenden ondergang met onverschilligheid, ja met vreugde, zielsverlangst en ongeduld te gemoet zag.

De haat tegen het menschelijk geslacht [1]), welken men den eersten Christenen toedichtte, was in hem ten leven ontwaakt; en gelijk zij naar de verschijning des Heeren en den jongsten dag verlangden, zoo bespiedde hij de teekenen welke hem een naderenden omkeer in de natuur en menschenwereld schenen te verkondigen, waartoe het in menig opzigt zoo bijzondere, het in schrik en verwoesting, het in vruchtbaarheid en zegen zoo buitengemeene jaar 1857 overvloedige aanleiding en gelegenheid gaf. „Zoodanige vergelijkingen nogtans - zegt Daumer - „maak ik eerst bij mijn terugzien op dat verleden; des- „tijds merkte ik in 't minst niet, waar de vaart mijner „gedachten en gemoedsstemmingen heen ging."

In die dagen, dat hij alle hoop omtrent het als onver-

---

[1]) Odium generis humani. Tacitus.

beterlijk erkende menschengeslacht opgaf, hadden hem, zegt hij, ook andere zienswijzen en stelsels aannemelijk kunnen toeschijnen, als bijv. de opvatting van Schopenhauer of de in 't Oosten verbreide Buddhistische leer. Doch zulk een volstrekt pessimisme kon hem niet dienen; hij was van een veel te stelligen aard, en kon zijne gistende gedachten- en gevoelswereld noch in het Niet van Schopenhauer, noch in een Buddhistiesch *Nirwana* tot ruste brengen. „Schopenhauer en ik, — schrijft hij — „wij stelden de uiterste eindpunten van twee hoogst ver- „schillende en tegenovergestelde denkwijzen voor: *hij* „was de profeet des doods, *ik* die des levens; *hij* wilde „het opgeven en het einde, *ik* de volmaking en verheffing „van 't leven der wereld tot zijne hoogste magt en rijkste „ontwikkeling, zooals ik het vooral in mijn *Hafis* heb „uitgesproken." En Daumer, die nooit door het geluk begunstigd, veeleer altoos op zeldzame wijze door het ongeluk vervolgd, zelfs door toevallige omstandigheden buiten maatschappelijk verkeer gesteld werd, nam thans, eenzaam, onbegrepen, verlaten als hij leefde, die soort van poëzij en poëtiesch profetisme te bepaalder nog voor de subjectieve, idealistische anticipatie eener toekomstige wereld- en levens-ontwikkeling, waar geheel andere wezens dan nu, waar een hooger mensch, zoo die naam hier nog dienen kan, waar „de engel der toekomst", gelijk hij dat volmaakter schepsel plag te noemen, tot bestaan zoude komen.

Op die zalige toekomst hoopte hij niet enkel voor bestaan, aarde en leven in 't algemeen, maar ook persoonlijk voor zich. Hij geloofde aan een onverwoestbaar, onsterfelijk innerlijk in hem, aan eene geestelijke kern der individualiteit, welke met den dood wel in 't algemeen

innerlijke der natuur en des heelals terugkeert, doch niet in den zin der vernietiging, der abstrakte, pantheïstische oplossing van 't individu. Hem was de toestand des menschen na den dood slechts de absolute extase, de laatste, hoogste graad van 't somnambulisme en der clairvoyance, waarmeê bij levenden vooral de zoogenaamde *verrukkings-slaap* veel overeenkomst heeft. Daaruit, meende hij, keerde alles, na de volkomenste indompeling in de algemeene levensbron en na de zoetste, verkwikkelijkste rust, weder in het uiterlijke, ligchamelijke wezen en leven terug, en eene voortdurende wedergeboorte en „opstanding „des vleesches", gelijk zij door heidenen en Joden geloofd en in later tijd door Lessing en anderen weder voorgestaan was, zette zich door de gansche geschiedenis voort. Ook hij hoopte dan weder te leven, als de tegenwoordige overgangs-periode met de haar dreigende omkeeringen ten einde en die dag der voleinding, de sabbat der gezamenlijke geschiedenis en wereldontwikkeling zou aangebroken zijn.

Hij zonderde zich in een stil eenzaam dal [1]) van alles af, bewoonde een alleen staand, in het geboomte verscholen huisje, en leefde daar letterlijk als een kluizenaar, slechts door een arm, in lompen gekleed bedelkind bezocht, dat omtrent een half uur ver kwam, om hem eenige kleine diensten te doen en eenige geringe lastgevingen te ontvangen. Hier broedde hij een systeem uit, dat hij schertsend zijne *Eremitalphilosophie* noemde, en dat de nadere overgang tot zijne latere Christelijke en kerkelijke herschepping was. Hij legde zijne gedachten in eene reeks van opstellen, in den vorm van brieven, neder, en zond die aan eene hem altoos trouw

[1]) Kronthal bij Kronberg en Soden.

geblevene vriendin. Voor het publiek schreef hij niet; hij wilde geen enkelen regel meer laten drukken, en, hoezeer ook aangezet, Eschricht's toen verschenen brochure, die hij later in zijne *Enthüllungen über Kaspar Hauser* beantwoordde, niet eens lezen. Alles van dien aard was hem hoogst onverschillig, hij had met de wereld gebroken. Hij zag op de groene bosschen en heuvels uit; hij dronk de verkwikkende, hem toewaaijende woud- en weidegeuren in; met zijne verbeelding zweefde hij reeds in eene toekomstige wereld, welke hij zich schiep, en vergat het tegenwoordige voor zooverre het niet al te geweldig aan zich herinnerde. „Zoo zwak, zoo gebrekkig, zoo verlaten „en hulpeloos als ik was — verklaart Daumer — maakten „die dagen toch een der gelukkigste oogenblikken mijns „levens uit. Ik had den vruchteloozen strijd met niet te „verwinnen stompheid, boosheid en ruwheid opgegeven; „ik had de wereld, die ik, als een Atlas, op mijn „schouderen had gedragen, afgeschud en voelde mij „hemelsch ligt en wel. Ik schreef destijds brieven vol „luim en goddelijk vrijheidsgevoel, gelijk ik er nooit te „voren geschreven had en wel nimmer meer schrijven zal."

Dat geluk echter was van korten duur. De stille, in de groene natuur verscholen kluis was slechts voor éénen zomer tot Daumer's beschikking; met den herfst moest hij in de wereld terug; en hoe wenschte hij, dat reeds toen die verbeide algemeene omkeer mogt plaats hebben en eene wijze van bestaan eindigen waarvan hij ten eenenmale vervreemd was. Zich evenwel naar de onontgaanbare vorderingen des levens en van 't oogenblik moetende schikken, legde hij zijne nog niet afgewerkte *Eremitalphilosophie* ter zijde, nam Eschricht en Stanhope onder

handen en werkte zijn *Hauser* af. Zijne denkbeelden nogtans over eene algemeene, stelselmatige wereldontwikkeling verlieten hem niet; zooals hij 't zich dacht, meende hij haar gevolgelijk en geregeld te zien voortgaan, totdat hij op zekere leemten, vragen en bezwaren stuitte, welker oplossing hem niet gelukte; zoo kwam hij tot de volgende beschouwing:

De menschheid scheen hem in de klassieke oudheid tot zulk eene hoogte van beschaving opgeklommen te zijn als voor haar bereikbaar was. Hooger kon zij niet gaan. Zoo had er reeds destijds een omkeer als hij verwachtte, en de overgang tot die nieuwe wijze van bestaan moeten geschieden. Waarom nu die ontzettend lange vertraging? Is de menschheid dan aan een noodlottig en langzaam verval, verwilderen en vergaan van eenige duizenden jaren prijs gegeven? Zouden slechts enkele edeler naturen veroordeeld zijn, om te midden van dat afgrijselijk proces magteloos en beschimpt niets dan barbaarschheid, onverstand en slechtheid te zien zegepralen? — Beschouwde hij het jonge geslacht rondom zich heen, dan zag hij weder edele kiemen en beminnelijke naturen, waarvan het hem te schrikkelijk was, zulk een ondergang in het voorsnellend verderf te denken.

Hierbij voegde zich nog eene andere bedenking. Een nieuw schepsel moest worden, een hooger, beter, gelukkiger dan de mensch. Maar hoe? Zou de tegenwoordige ontwikkeling geheel afgebroken, zelfs physiesch een geheel nieuw begin gemaakt, als van onder op iets nieuws geschapen worden, om weder tot een aan den mensch toekomend toppunt op te klimmen? Of zou althans het beste deel der overigens ten verderve gedoemde menschheid tot grondslag eener nieuwe schepping gemaakt, en door

eene gedeeltelijke verandering het nieuwe uit het oude geslacht gevormd worden?

Dit laatste, hoe groot, hoe wonderbaar ook, scheen hem mogelijk, doch niet anders dan door het hernieuwend en herscheppend ingrijpen van hoogere magten in de verdorven menschenwereld. Want tot het bereiken van zoo hoog een doel, dacht hij, waren zelfs de alleredelste, allerbegaafdste menschennaturen door zich zelven niet in staat. En hier nu was het punt, waarop hem eindelijk een licht begon te dagen, dat hem tot een bewust, ja, wat veel meer is, tot een *begrepen* Christendom voortvoerde. „Onbewust", verklaart de schrijver, „had ik mij „reeds lang in 't element van echt Christelijke beschou„wing en gedachte-ontwikkeling bevonden en bewogen"; ja in den grond, naar de opvatting was ik er voorlang, bij al mijn ontkennen, veel dieper ingegaan, was ik meer Christen dan duizend anderen die het wanen te zijn. En nu verhaalt hij, hoe hij weder ook op bewuste en gewilde wijze Christen is geworden.

God, zegt men, heeft zich *geopenbaard*, en wel bijzonder in het Christendom, als de volmaaktste van al zijne openbaringen, de zuiverste en rijkste onthulling van goddelijke waarheid en wezen. Die godsdienst derhalve moest ons niet in een afgrond van twijfel en duisternis storten, maar ons uit den nacht tot het heldere licht der kennis overvoeren. Doch waarom, — die vraag toch kan men niet weêrhouden, als men het werkelijk bestaande vergelijkt — waarom is die godsdienst evenwel een zoo groot raadsel, een zoo diep verborgen geheim, een zoo harde steen des aanstoots voor 's menschen bevatting? waarom is daar zooveel twijfel en strijd? waarom is 't zoo moeije-

lijk, om met den besten wil en de meeste kennis tot een klaar en vast begrip der zaak te komen?

Hierover, zegt Daumer, ware veel te zeggen, doch hij houdt het voor gepaster, zich zonder nader onderzoek bij het feit te bepalen en dit, door het voorbeeld van zijn eigen leven en denken, toe te lichten. Daarbij rijzen hem uit zijne vorige jaren en jeugd zooveel herinneringen op, dat hij ook die moet doorloopen, om een regt begrip van den gang zijner gedachten, opvattingen, stemmingen en slingeringen te geven.

Zijn vader, verhaalt hij, was een man van zaken, een man van de wereld, van eene praktische natuur, van wien hij dus geheel en al verschilde. Doch hij had eene ook in hoogeren zin zeer verstandige en godsdienstig gezinde moeder, onder wier uitsluitenden invloed hij zich ontwikkelde. Stil, ziekelijk, en aan alle wildzang en vrolijkheid der jongensjaren van nature geheel vreemd, deed hij niet dan schrijven, musiceren, komponeren, dichten en denken, en was vooral met den bijbel bezig, waarbij eene van zijne grootouders geërfde folio-uitgave met platen veel aantrekkelijks voor hem had. Zijne vroegste gedichten en opstellen hebben een bijbelsch-vroom karakter; wat men hem van de godsdienst had geleerd, was hij goed meester, en de oude geestelijke, die hem met andere kinderen had onderwezen, liet reeds in de manier van zijn ondervragen blijken, dat Daumer hem het antwoord niet zou schuldig blijven. Niettemin klaagt hij, dat er van geestelijke zijde niet bezielend of verheffend op zijne jeugdige ziel gewerkt is. Het minste beviel hem de geliefkoosde kanselwelsprekendheid dier dagen. „Wan„neer ik, zegt hij, met mijn vader, gelijk we zondags „gewoon waren, naar de met menschen opgepropte Aegi-

„dius-kerk te Neurenberg moest gaan, en daar zulk een „gladden en ledigen modeprediker hooren, kwam mij dat „zoo vervelend en onuitstaanbaar voor, dat ik een reisbe- „schrijving in zakformaat medenam, en daarin steels- „gewijze onder de preek plag te lezen. Vond ik daaren- „tegen ergens een origineel, met bijzondere geestesgaven „uitgerust persoon, dan sloot ik er mij bij aan, al was „het ook, dat hij door alle andere menschen voorbijge- „zien en veracht werd en hij vergeten en in ellende leefde." Zoo o. a. verhaalt Daumer zijne kinderlijke betrekking tot een blind en diep armoedig geworden bontwerker, die, naar hij meent, van zijnen vader, destijds een welbemiddeld man, ondersteuning ontving. Die blinde was zeer vroom, maar eenvoudig en zonder vertoon, en boezemde hem vrij wat meer achting in dan die oude predikant, die wel vriendelijk jegens hem was, doch van wien hij hoorde dat hij rijk en gierig was en uit winzucht in kolen handelde, waarom men hem gemeenlijk den kolenboer noemde; of die ijdele, koketterende rationalist, dien hij in St. Aegidius hoorde. Die arme blinde had ook wetenschappelijke en archaeologische liefhebberijen, waaraan hij toen weinig voldoen kon; hij was in 't bezit van kleine oudheden en rariteiten, bepaaldelijk uit het gebied van het oude Katholieke kloosterleven, die Daumer van hem ten geschenke kreeg en nog gedeeltelijk bewaart. In zijne jeugd had die arme man de oude talen geleerd en bezat nog een Grieksch Nieuw Testament, hetwelk Daumer ook ontving en nog gebruikt. Het had hem op al zijn reizen verzeld, hij verstond het en kende het bijkans van buiten. Van hem ontving Daumer het eerste onderrigt in het Grieksch, en hij las het Nieuwe Testament in die taal voor hij haar in de school leerde, waar men zeer ver-

wonderd stond, dat hij reeds zooveel van die taal wist. Zijne familie en verwanten zagen in hem een aanstaanden geestelijke, en dachten, dat hij wel een groot theologiesch licht en een zuil van het Protestantsche Christendom zou worden; hij zelf geloofde, tot geen anderen stand geschikt en geroepen te zijn. Hij studeerde dan ook in de theologie, beklom als aankomend geestelijke den kansel en gaf katechetiesch onderrigt. Het te voren in den duistere voortkwijnende piëtisme stak te dien tijde het hoofd weder op, en te Erlangen, waar hij studeerde, had het een paar zeer geleerde vertegenwoordigers, door wie hij met een aantal zijner toenmalige vrienden in die rigting getrokken werd, en zich aan den invloed van Kanne en Schubert overgaf. Reeds toen echter had hij ondervonden, dat hij nergens op zijne plaats was en het niemand naar den zin konde maken, hoe goed en ijverig hij 't ook meende: „Over mijne te zeer in 't gebied der mystiek loopende „preken schuddeden de rationalisten het hoofd; in mijne „kathechese gispte de praktiesch vrome geestelijke, onder „wiens toezigt ik die oefening deed, dat ik mij al te lang „met de ontwikkeling der begrippen ophield. In eene „schriftelijk in te leveren preek maakte ik zelfs reeds „eene toespeling op de Katholieke Madonna — een schrik „en gruwel voor de stokstijve Protestantsche pruiken, „die daarover te oordeelen hadden. Met Kanne was ik „zeer intiem; maar hij verwierp in de verduistering zijner „laatste jaren alle poëzij en *ik* maakte gedichten! De „opstellen die ik hem voorlegde mogen veel wonderlijke „ongehoorde theosophie bevat hebben, welke hij juist niet „veroordeelen wilde, maar die met zijne voorstellingen „niet overeenkwamen; hij prees die welke de weerklank „zijner voorlezingen waren en zweeg van de mijne. Zoo

„was ik altoos onbekwaam, geïsoleerd, op zij' geschoven."

Slechts zelden had Daumer eenig geluk. Eens echter kwam hij voor een stipendiën-zaak bij een rijk heer van adel, die, blind en vol zwaarmoedige gedachten, den dood vreesde. Daumer wist den ouden treurigen heer met eene op physiologische feiten rustende theorie te troosten, die daarover zoo verrukt was, dat hij hem dadelijk 100 gulden gaf, „welke ik, zegt Daumer, tot groote verbazing mijner „in armoede vervallen moeder te huis bragt en in groote „blanke geldstukken op tafel legde. „Des levens Mei „„bloeit eenmaal en niet weder!" Ik bragt geen daalders „en dukaten meer te huis."

Wat het piëtisme betreft, waar Daumer te Erlangen in geraakt was, er kwamen allengs op dat punt dingen aan 't licht, die hem niet enkel van *die* separatistische strekking, maar in 't eind van alle theologie en geestelijken stand geheel afkeerig maakten. Een jongeling die tot dat, nu eens in vuilen wellust, dan in fanatieke gruwelen ontaardende, sekteleven vervallen was, had zich op eene schrikkelijke wijze verminkt, en ging ten gevolge daarvan jammerlijk ten gronde. Een ander, de dichter en latere archaeoloog Anselm von Feuerbach, zijn liefste en vertrouwdste vriend, was door de droefgeestige en piëtistische grillen die hij zich maakte, desgelijks den ondergang nabij. Daumer schreef van schrik en droefheid een naamloozen brief aan diens vader, den president von Feuerbach te Ansbach, en lichtte hem over den staat van zaken in. Dadelijk kwam hij naar Erlangen en nam zijnen zoon, die anders waarschijnlijk verloren zou geweest zijn, van die gevaarlijke plaats weg. Reeds vroeger was er onder de piëtisten te Neurenberg (tot wie Daumer nogtans te dier plaatse nog niet behoorde),

en verder ook onder de voorstanders van Christelijke en kerkelijke vroomheid aldaar veel treurigs voorgekomen en schandelijks gedaan. Een piëtistische tuinman sneed zich in een aanval van godsdienstige beangstiging en vertwijfeling den hals af. Een mij persoonlijk bekend predikant aan de St. Sebaldus-kerk, die zeer gezocht was en een geweldigen toeloop had, maakte zich aan eene tegennatuurlijke zonde schuldig en werd deswegens afgezet. „Dat alles - zegt Daumer - kon en moest eindelijk wel „een hoogst verplettenden en verdelgenden invloed op „mijne ziel en mijn leven hebben. Mijn geloof zonk heen; „ik voelde mij van allen steun en troost beroofd en ver„viel in zoo verlatene, duistere, wanhopige gesteltenissen, „dat ik niet langer dacht te kunnen leven en eene poging „deed om mij door onthouding van spijs te dooden. Ik „bragt het, zoo ik mij niet vergis, tot den negenden dag." De honger was reeds in matheid overgegaan; 't was dus geen physische drang, zegt hij, waarom hij zijn besluit liet varen; maar hij werd bij zijne onthouding, welke misschien als hongerkuur werkte, langzamerhand rustiger, en begon weder eenigen levenslust te gevoelen; „ik ver„mande mij, stelde mij op mijne eigen voeten en poogde „op die wijze voort te leven en mij eene nieuwe plaats „in de wetenschap en de wereld te behalen."

Met zijne voormalige studie en beroep wilde en kon Daumer zich niet meer bezig houden; hij ging, om tijd te winnen, nog op de universiteit te Leipzig, waar hem eene vrije tafel wenkte; hoorde er echter geen collegies, wijl hij de professoren aldaar uitlachte en verachtte; hij trok zich in zich zelven terug, en schiep zich in alle stilte een eigen stelsel, deed vervolgens te Munchen een philologiesch examen en werd leeraar aan het gymnasium

te Neurenberg. Daar echter kwam hij welhaast in konflikt met een „schooltiran", die vol sombere orthodoxie en paedogogische gestrengheid en hardheid was, en eens een kind zoodanig deed schrikken, dat het er ziek van werd en stierf. Het kwam tusschen hem en dien man, die, als zijne overheid, hem vreeselijk konde schaden, tot eene openlijke breuk. Hij zocht van daar te komen, arbeidde met de uiterste inspanning, schreef philologische en philosophische werken, werd echter dien ten gevolge ziek en verviel in zoo zwaar en ongeneeslijk lijden, dat hij zijn ambt moest nederleggen en ook in vervolg van tijd geen ander meer aannemen kon [1]). Later rukte de cholera aan, en zelotische predikers maakten van die gelegenheid gebruik om zich te doen gelden, waarbij zij zich echter voor denkende menschen erg bloot gaven. „Toen, zegt Daumer, brak ik in de polemiek los, die „mij zooveel haat en vijandschap op den hals gehaald „en van toen af aan mijn gansche leven zoo heilloos „verbitterd heeft. De strijd ging altoos meer in 't alge- „meene en principiële; bij mij ontwikkelde zich eene „altoos grootere opgewondenheid en weêrzin tegen theo- „logie en Christendom; aanvankelijk deed ik er van 't „speculatieve standpunt nog aanmerkelijke bekentenissen „aan; doch ook die nam ik terug, en ik zag in het „gansche verschijnsel slechts barbaarschheid, duivelarij „en verderf van 't menschelijk geslacht. Te dien tijde „bestudeerde ik bijbel en kerkgeschiedenis op nieuw, „doch enkel met het doel om daaruit wapens te halen

---

1) Buitendien vernemen we van den schrijver (bl. 145), dat hij thans, sedert een val te Frankfort, niet meer dan eenige weinige schreden kan gaan.

„voor mijne aanvallen op de godsdienst, die ik haatte „en op alle wijze voorhad te verlagen en te niet te doen."

Eer Daumer, na dit tusschenverhaal, voortgaat, doet hij nog eens nadrukkelijk uitkomen, hoe het eigenlijke verloop zijner bekeering is geweest: hij meldt en handhaaft het feit, zooals het zich geheel eigenaardig zijnerzijds heeft toegedragen, zonder evenwel daarbij de hoogere hulp te miskennen. Hij had, gelijk hij nu inziet, in al die tijden van wisseling en verschillende streving de godsdienst niet naar waarheid en grondig begrepen; maar dat alles moest, naar zijne meening, voorafgaan, om hem op dat standpunt van bewustzijn en kennis te brengen. Daartoe was de zonderlingste omweg, de eigenaardigste ontwikkelingsgang, vol van een gedurig en alle mogelijke vormen aannemend streven, denken, vorschen en proefnemen noodig. Hij moest na verschillende vergeefsche pogingen om naar 't gegeven Christendom te leven, er van afdwalen, geheel vervreemden, tot de uiterste tegenstelling voortgaan, om het allengs door zelfstandigen arbeid des geestes, eerst onbewust, en dan met bewustzijn en toenemende inzage, weder te naderen. Zelf, voor zooverre mogelijk, zelf moest hij het, afgezien van de historische werkelijkheid, langs subjectieven weg vinden, en 't moest zich dan ook, als inderdaad aldus objectief bestaande, zijner waarneming aanbieden; of hij moest, om zoo te spreken, gelijk Leverrier de planeet Neptunus, zelf het Christendom berekenen, dan werkelijk ontdekken, en zich in deze splinternieuwe ontdekking verheugen. Dan eerst kon hij zeggen: dat is het mijne, is mij niet vreemd, 't is hetzelfde wat ik zelf gewild en gedacht heb, maar 't is — gelijk alle realiteit tegenover het bloot subjectieve denken en voorstellen — nog veel rijker,

levender, bevredigender dan dat. Zóó is 't — betuigt Daumer — met hem geschied, dát natuurlijk verloop heeft zijne bekeering gehad. In die openhartige erkenning van 'tgeen *zijn* deel er bij was, vindt hij ook niets bedenkelijks noch gevaarlijks; veeleer daarin, dat men 's menschen kenvermogen zóózeer van de Christelijke geloofswaarheden zou scheiden, dat zij niet eens als donker voorgevoel, voorstelling, ideële eisch in zijn bewustzijn kunnen opkomen. Ware dit zoo, hoe zouden ze dan voor den mensch geschikt en gegeven zijn? De waarde, grootheid en goddelijkheid der feiten, welke het Christendom staven en uitmaken, kan er toch niet door lijden, dat men door een eigen, vrij denkproces er op gebragt wordt; — al heeft Leverrier de planeet Neptunus berekend en ontdekt, zij is daarom nog geen voortbrengsel van dien astronoom. En dat is 't wel wat men vreest, dat hetgene door 't menschelijke denken erkend en vastgesteld is, tot produkt er van verlaagd wordt, en aldus zijn objectief goddelijk karakter verliest. Men verwart echter 's menschen subjectieve voorstelling en ideëlen eisch met de hieraan beantwoordende en daarvan volstrekt onafhankelijke objectieve realiteit. Het Christendom is een groot goddelijk feit en werkelijkheid, en *die* vindt de denker niet uit, al kan hij ze door zijne redekracht en speculatie ook nog zoo naauwkeurig bepalen; *die* is historiesch gegeven, en kan slechts zóó gegeven zijn en aangenomen worden; de zaak des denkers is juist slechts het denken, en, op zijn gelukkigst, het aan de betrekkelijke feiten en voorwerpen beantwoordende, alzoo het *ware* denken, maar niet het voortbrengen dier feiten en voorwerpen zelf. Buitendien is zijne meening, dat ook bij iemand, die buiten het

Christendom en zijnen invloed staat, en met zulk een denkproces de waarheid wordt nader gevoerd, *God* in 't spel is — gelijk ook de schrift (Jo. VI, 44) van een „*trekken des Vaders tot den Zoon*" spreekt. Waar wij de waarheid erkennen en het goede doen, hebben wij hiervan aan eene hoogere kracht dan de onze de eer te geven [1]); daar is reeds eene, zij het ook voorloopige, voorbereidende, bedekte, voor de wereld zoowel als voor het individu zelf verborgene akte der genade, werking en verlichting van boven aan te nemen en te erkennen (II Cor. III, 5; Sap. VII, 15 vv.). — Hier sluit de schrijver zijne welgeplaatste tusschenvoeging, om het verhaal voort te zetten en te schilderen, hoe hij, op den aangeduiden weg voortstrevend, zich op eens tot zijne grootste verrassing gedrongen zag te erkennen, dat hij zich midden in 't gebied der Christelijke opvattingen en ideën bevond.

Hij had de menschheid als een verworpen en verloren soort van wezens aangezien; een beter, hooger, gelukkiger schepsel en geslacht moest optreden en de aarde beheerschen. Ja de aarde, het wezen, het leven in 't algemeen moest een grooten omkeer en verandering ondergaan, en dan eerst zou er voleinding, vrede en zaligheid wezen. — „Was ik toen niet - vraagt Daumer - ge-„heel in den kring der oud- en echt-Christelijke ideën

---

1) Want „zonder God — zegt de schrijver — kunnen wij slechts „dwalen en zondigen"; die uitdrukking moet blijkbaar niet te strak of in dien zin genomen, dat er in 't geheel geen *natuurlijke* kennis of deugd zou bestaan; maar zóó, dat hetgeen den ongeloovige tot het geloof, de Kerk, het eeuwig heil voortvoert reeds van God komt, die den geest verlicht, het hart stemt, enz., wat reeds het werk der voorkomende, „trekkende" genade is.

„verplaatst, zooals de Schrift ze uitspreekt, de Kerk ze „nog altoos vasthoudt en doet gelden? Is daar geen spraak „van een eersten en ouden Adam, van een geslacht, „tot verderf en verwerping veroordeeld, en van een „tweeden Adam en nieuwen mensch, die het volmaakte „tegenbeeld van den eersten en ouden mensch is? Hooren „wij daar niet van eene wedergeboorte, van eene nood- „zakelijkheid om weder kind te worden, van eene nieuwe „schepping, zooals zij in Christus *alleen* geldt, van een „volslagen afbreken van den ouden mensch, en van een „geheel nieuw begin, dat er te maken is; van eene toe- „komstige algemeene verandering der dingen; van een „jongsten dag en laatst gerigt, een nieuwen hemel en „eene nieuwe aarde, in welke geregtigheid woont; van „eene op deze nieuwe aarde in onvergankelijke pracht „schitterende stad Gods, het klare zinnebeeld van geheel „veranderde, met het tegenwoordige in 't geheel niet te „vergelijken wereldbetrekkingen en levenstoestanden?

„„En ik Joannes zag de heilige stad, het nieuwe „„Jerusalem, afdalen uit den hemel van God, toebereid „„als eene bruid voor haren bruidegom getooid. En ik „„hoorde eene stem, die zeide: Zie, de woning Gods „„is bij de menschen, en Hij zal bij hen wonen en zij „„zullen zijn volk zijn, en God zelf zal bij hen zijn „„als hun God. En God zal alle traan van hunne oogen „„afwisschen, en de dood zal niet meer zijn, noch rouw, „„noch klagt, noch smart, want het eerste is voorbij- „„gegaan. En die op den troon zat, zeide: *Zie, ik maak* „„*alles nieuw.*""

Dát was het, wat Daumer's zoekende, nooit voldane geest wilde, en waarvan hij droomde in zijne eenzame kluis, wat hem, wanneer hij het op zijne wijze tot in

't bijzondere poogde door te voeren, zoo onbeschrijfelijk gelukkig maakte. „Doch ook dit is, zegt hij, eerst slechts „idealistische [maar eens te verwezenlijken] voorstelling, „evenals mijn eremital-philosophiesch idee en phantasie. „Iets echter wat ik desgelijks in de toekomst plaatste, „wordt door het Christendom als reeds verschenen voor- „gesteld: de tweede Adam, de nieuwe, hoogere mensch, „dien ik verwachtte, is, naar het beweert, reeds op- „getreden, in zijne gansche waarheid en volmaaktheid „reeds verschenen, ofschoon eerst slechts in een eenig „individu, — welk eene gedachte, welk eene ontdek- „king, welk een gewin voor mij!

„Neen, men kan zich geen voorstelling maken van „de verrassing en den lichtglans van dezen vond, waaraan „ik nu gaarne al mijne oude, ingewortelde antipathie en „vijandschap ten offer bragt. Het nieuwe wezen, over „welks mogelijkheid en toekomende voortbrenging ik mij „zoo vruchteloos het hoofd gebroken had — ik zag het „nu op eens in den albekenden, ook mij zoo nabijge- „komen en toch miskenden godmenschelijken Stichter „der godsdienst waarin ik opgevoed, in welker geloofs- „en voorstellings-kring ik van kindsbeen af zoo metho- „diesch, zoo veelvuldig en toch zoo onvoldoende en ver- „geefs in- en omgevoerd was! Het had voor mij geheel „het karakter eener openbaring, van een straal van boven, „die, wonderbaar lichtend en overweldigend, in mijn zoo „hardnekkig verblind en verkeerd binnenste viel. Ik wil „en kan dezen omkeer en erkenning inderdaad ook niet „aan mij zelven alleen toeschrijven; zonder twijfel werkte, „gelijk reeds boven opgemerkt is, de genade en liefde „van omhoog mede, die mij niet somber in mijn wrok „en dwaling wilde laten volharden en wegsterven. Maar

„hoe verstokt is de mensch, hoe ingenomen met zijne „meeningen en ontwerpen; hoe zwaar valt het hem, eene „zaak die hij voorgestaan heeft te verloochenen, een bouw „dien hij ondernam op te trekken, met eigen hand ineen „te halen! Ik was bovendien een zeer bijzonder obstinaat „mensch, wien leven noch dood, eer noch schande, vrees „noch schrik, noch uitzigt op persoonlijk voordeel en „gewin vermogt te teugelen of te buigen. De Nazareër „verwon mij toch; en hij deed het door een groot en „heerlijk middel, dat wat zijner het waardigste is, en [meent Daumer] „in dit geval alleen baten konde: door „*geest* en *licht*."

(*Het slot in de volgende aflevering.*)

NIEUWE UITGAVE VAN DEN VATIKAANSCHEN CODEX.

CODEX VATICANUS. H ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ. *Novum Testamentum* Graece ex antiquissimo codice Vaticano edidit Angelus Maius S. R. E. Card. Ad fidem editionis Romanae accuratius impressum. Londini venumdant Williams et Norgate, et D. Nutt; Edinburgae, William et Norgate. Lipsiae, F. A. Brockhaus. MDCCCLIX. — 502 bl. gr. 8vo.

Reeds sedert een aantal jaren hebben alle vrienden der bijbelsche literatuur verlangend uitgezien naar de uitgave van den wereldberoemden *Codex Vaticanus* 1209, welke den tekst van het Oude en Nieuwe Testament bevat en in de kritiek met B wordt aangeduid. Van het midden der zestiende eeuw tot op onze dagen hebben de geleerdste mannen aan dien Codex de eerste plaats onder de handschriften des bijbels toegekend. Hug heeft in eene afzonderlijke verhandeling [1]) dat gedenkstuk beschreven en beoordeeld, en er den hoogsten ouderdom onder de bekende bijbel-manuscripten aan toegekend; hij stelt het in 't begin der vierde eeuw; en uit alles wat scherpzinnige navorschers over dien Codex berigtten, blijkt, dat hij in geen geval veel na het begin der vijfde eeuw te stellen is. Daaruit kan men ligtelijk begrijpen, dat de tekstkritiek eene buitengemeene waarde aan dat handschrift hechtte, de *lectiones variantes* met bijzondere vlijt verzamelde en bestudeerde, en de wensch steeds algemeener werd, dat iemand, voor die reuzentaak berekend, eene

1) *De Antiquitate codicis Vaticani Commentatio.* Friburgi, 1809.

gedrukte uitgave van den ganschen Codex bezorgen mogt. Het wekte dan ook niet weinig blijdschap in de geleerde wereld, toen het voor vele jaren bekend werd, dat de beroemde Angelo Mai, destijds Custos der bibliotheek van 't Vatikaan en Sekretaris der Propaganda, op die uitgave bedacht was, en reeds de hand aan 't werk had gelegd. Dat het een arbeid van vele jaren zou zijn, moest ieder erkennen, die slechts eenigermate de daarbij te overwinnen moeijelijkheden overwoog. Hierbij kwamen nog de veelzijdige andere werkzaamheden van den geleerden man, die zich te dien tijde ook met de uitgave van zijne *Scriptorum veterum nova collectio* [1]), zijne *Classici auctores*, zijn *Spicilegium Romanum* onledig hield. Vandaar, dat de druk der vijf deelen, welke den ganschen Codex bevatten, eerst in 't jaar 1838 voltooid kon worden.

Doch Mai was te naauwgezet, om zich bij eene latere herziening de gebreken en leemten van zijnen arbeid te verhelen, welke bezwaarlijk aan de verwachtingen der kritiek zoude voldaan hebben. Hij besloot deswegens tot eene nieuwe vergelijking (collatie), die bij de ongeloofelijke naauwkeurigheid, waarmede hij te werk ging, weder een aantal jaren vorderde; toen werd hij in 1854 te midden van de toebereidselen voor de verbeterde uitgave door den dood verrast. Onder zijne schriften bevond zich o. a. ook eene naauwkeurige opgave dier bladen, welke hij geheel op nieuw gedrukt wilde hebben, alsmede eene korte voorrede. Hij had helaas zijn plan, om den tekst van uitvoerige *Prolegomena*, waarin hij het noodige over palaeographie, ouderdom en lotgevallen van het hand-

---

[1]) Deel I—X verschenen van 1825—1838.

schrift nedergelegd had, te doen voorafgaan, niet ten uitvoer gebragt. Ook eene nadere beoordeeling der handschriften, waaruit hij de stukken, welke in den *Codex Vaticanus* ontbraken, had aangevuld, was niet te vinden.

De geleerde Barnabiet Carlo Vercellone ontving nu van kardinaal Altieri, den uitvoerder van Mai's uitersten wil, den eervollen last, dien arbeid ten einde te brengen en de nieuwe uitgave te ondernemen. Hij kweet zich met allen ijver van die moeijelijke taak, waarbij hem de uitstekende philoloog Spezi, professor in het Grieksch aan de *Sapienza* te Rome, met zijne hulp ter zijde stond. Om aan de gespannen verwachting zoo spoedig mogelijk te voldoen, achtten beide genoemde geleerden het beter, den tekst van het handschrift in 't licht te geven, zonder eerst, gelijk het in 't plan van Mai lag, eene naauwkeurige beschrijving er van te vervaardigen, daar buitendien Hug en Tischendorf wel weinig nieuws ter opmerking hadden overgelaten. En zoo verscheen eindelijk in 1857 dit aloude monument in eene dubbele uitgave, eene op gewoon papier voor 40, en eene fraaijere editie voor 50 scudi.

Van deze uitgave spreken we verder niet, dan voor zooveel de nieuwe op dien druk vervaardigd is. Ook treden we in geen bijzonderheden over den teksttoestand van dien *Codex*, over de volgreeks der daarin vervatte boeken en dergelijke. Uitvoerige inlichtingen hierover zijn deels in de inleidingsschriften [1]), deels in de Prolegomena der kritische bijbeluitgaven [2]) te vinden. Slechts zóóveel zij

---

[1]) Zie bijv. Reithmayr, bl. 228; Ad. Maier, bl. 535, en de door beiden aangehaalde werken; doch vooral Hug, t. a. p., en *Einleitung*, S. 234—239. Vierde uitgave.

[2]) Zie Scholz, *Prolegomena*, pag. XXXVIII; doch vooral de

hier opgemerkt, dat deze tweede uitgave van den tekst des Nieuwen Testaments alom zeker met vreugde en dank zal ontvangen worden. Om niet te spreken van den zooveel minderen prijs (*f* 8), beveelt zich deze editie reeds op het eerste gezigt aan door zeldzame netheid van druk, en over 't geheel door hare prachtige en toch hoogst eenvoudige en statige uitvoering. Hierbij echter komt nog de hoofdzaak: de trouwe afdruk namelijk van den tekst des handschrifts naar de Romeinsche uitgave, die uitnemend doorgevoerd is, en waarbij natuurlijk de grootste verdienste aan de Romeinsche uitgevers toekomt. Met de stiptste zorgvuldigheid is alles opgemerkt, wat tot inlichting over den geschreven tekst kan strekken. Zoo leest men dadelijk bl. 1 over de gevolgde orthographie: „In codice praetermittitur iota, quod dicimus subscriptum: accentus autem et adspirationis notae non posteriori sed priori diphthongorum litterae apponuntur. In his ego palaeographiam codicis conservandam non censui. Secus vero frequentem diphthongum *ει* pro *ι* praesertim producto constanter retinui quamquam secunda manus diphthongum in codice passim sustulit."

Gelijk men weet, wilde Mai den tekst des bijbels in zijn geheel geven; daarom moest hij de in onzen Codex voorkomende leemten aanvullen. Hiertoe gebruikte hij de voortreffelijkste Romeinsche handschriften, die ook reeds door andere geleerden vergeleken waren. De Brieven van Paulus, welke achter de Katholieke of Algemeene staan, breken in den *Codex Vaticanus* Hebr. IX, 14 midden

---

Prolegomena van Tischendorf voor zijn laatste (7e) uitgave van het N. T., bl. CXXXVI—CXLIX, waaraan eene enkele bijzonderheid hier ontleend is.

in het woord καθαριεῖ af; het overige van dien brief, en de Brieven aan Timotheus, Titus en Philemon nam Mai uit Codex 1761, waaruit ook Akten XXVIII, 29 genomen is; de Apokalyps uit Codex 2066, de slotverzen van 't Evangelie van den H. Marcus XVI, 9—20 uit den insgelijks door Birch en Scholz vergeleken Codex 220, waarbij het volgende aangeteekend staat: „Sequens Marci clausula in eo, quem nos exscribimus, codice vat. 1209. omittitur, relicta in membranis pura pagina. Res est notissima, et in aliis quoque nonnullis codicibus observata. Ceteroquin pericopam sine dubio retinendam esse propter aliorum codicum testimonia, atque alia multa sacrae criticae argumenta, exploratissimum est. Neque est heic reticendum Severi antiocheni scholion, etsi jamdiu cognitum, de hac pericopa. Ἡμεῖς δὲ ἐξ ἀκριβῶν ἀντιγράφων, ὡς ἐν πλείστοις εὑρόντες αὐτὰ, κατὰ τὸ παλαιστιναῖον εὐαγγέλιον Μάρκου, ὡς ἔχει ἡ ἀλήθεια, συντεθείκαμεν καὶ τὴν ἐν αὐτῷ δεσποτικὴν ἀνάστασιν μετὰ τὸ, ἐφοβοῦντο γάρ. Item aliud scholion: Ἐν πολλοῖς δὲ καὶ ταῦτα φέρεται, ἀναστὰς κ. τ. λ. Textus autem noster hujus pericopae sumitur ex codice vat. palatino 220, saeculi ferme decimi, unde eusebianas quoque questiones ante hos annos evulgavimus." — Andere kleine aanvullingen van minder belang, als Mt. XII, 47; Mc. XV, 28; Lc. XXII, 43—44 zijn uit andere oorkonden overgenomen, doch met naauwkeurige opgave van al die plaatsen. Zoo vinden we bij het veel bestreden vers I Jo. V, 7 aangeteekend: .... „Deest igitur celebre Iohannis de divinis tribus personis testimonium, quae res iamdiu criticis nota erat. Ceteroquin unus vaticanus graecus codex haud valde priscus testimonium id exhibet, quod passim latini codices vigilanter conservant, atque in his antiquis-

simus monasterii Cavensis apud salernum, cujus fidelissimum apographum, consilio meo, in vaticana bibliotheca his annis collocatum fuit. De Iohannaei testimonii authentia non disputo, quia iamdiu sacri critici omnia pro hac veritate argumenta protulerunt. Ceteroquin discipuli testimonio non indigemus, qui magistri voce satis erudimur *baptizate in nomine patris et filii et spiritus sancti.*

Evenzoo is overal opgemerkt, wat de *secunda manus* aan den oorspronkelijken tekst veranderd heeft; want reeds zeer vroeg heeft eene tweede hand in het algeheel verbleeken der inkt voorzien, en hierbij is een niet gering getal van verschillende lezingen ontstaan, en wel veel meer in de Evangeliën dan in de Brieven. Zelfs eene derde hand was werkzaam, gelijk dit bijv. gedeeltelijk de onderschriften der Brieven bewijzen. — Ook de aan onzen Codex geheel eigenaardige indeeling in hoofdstukken is op den rand aangegeven, doch voor 't gemak ook de tegenwoordige indeeling opgenomen. Bijzonder in 't oog vallend is de verdeeling van Paulus' Brieven, waar niet met elken Brief eene nieuwe telling der hoofdstukken begint, maar dezer getal eene door alle brieven voortloopende reeks uitmaakt. Evenwel is die opmerkelijke telling der hoofdstukken van het slot des briefs aan de Galathen [1]) in de gedrukte uitgave veranderd, en de Brief aan de Ephesiërs begint met hoofdstuk 60, waarover zich de uitgevers in eene aanmerking aan het einde van den tweeden brief aan de Thessalonicensen (bl. 429) verantwoorden met de reden: „*ne sectionum numerationem absurde perturbatam exhiberemus.*"

Als aanhangsel is er eene *antiquae collationis codicis*

---

1) Verg. Hug's *Einleitung*, I Th., S. 237.

comparatio cum nova achter gevoegd. Ten behoeve eener kritische uitgave van het Nieuwe Testament heeft, onder andere geleerden, inzonderheid Andreas Birch, de bezorger der koninklijke Deensche uitgave [1]), ons handschrift zorgvuldig vergeleken. Hij had het grootste gedeelte van het N. T., uitgenomen het Evangelie van Lucas en Joannes doorgezien, doch bij de zooeven genoemde Evangeliën van Bentley's vergelijking gebruik gemaakt en zijn kritiesch apparaat deels in gezegde uitgave der Evangeliën, deels in de later in 't licht gegeven *Variae lectiones ad textum Act. App.* etc. (Hauniae, 1798 en 1800) medegedeeld. Bij nog stipter vergelijking van den Codex zelven met den tekst van Birch en zijne *lectiones* bevonden de Romeinsche uitgevers, dat hij toch in vele punten niet zoo naauwkeurig was als men tot hiertoe gemeend had, en vooral zijne bewering: dat de spiritus en accenten *a prima manu* zijn, voor onjuist te houden is: „Aliter enim se res habet: etenim amanuensis ille, qui cunctas totius codicis litteras, vetustate pallescentes, atramento satis venuste, servata vetere forma, renovavit, idem accentus etiam spiritusque imposuit qui nulli fuerant a prima manu... Rei hujus veritatem codicis spectatores ipsi per se deprehendent." Om nu Birch's afwijkingen van den Codex, die overigens ten deele niet van belang zijn, te doen uitkomen, zijn de „*lectio vaticana Birchii in annotationibus*" en de „*codicis vaticani veritas in edit. nostra*" tegenover elkaâr gegeven.

Ondanks de enkele aanmerkingen van weinig beteekenis, door Tischendorf op de Romeinsche uitgave gemaakt, zal deze arbeid den minnaars van de bijbelsche

---

1) Quatuor Evangelia Graece etc., Hauniae 1788.

literatuur hoogst welkom wezen; en hun wensch 1) is ook de onze, dat we welhaast van de Romeinsche uitgevers de beloofde *Prolegomena* zullen mogen ontvangen.

DE DRIE REDENAARS VAN NOTRE-DAME.

De Eerwaarde en welbekende Bautain heeft dit jaar in den *Ami de la Religion*, in eenige artikelen over de Conferentiën van Notre-Dame te Parijs, de drie redenaars, welke zich in den tijd van vijf en twintig jaren aan die moeijelijke taak hebben gewijd, met elkander vergeleken en zijn bescheiden oordeel over het eigenaardige van ieders welsprekendheid uitgebragt. Het deed schrijver dezes genoegen, daarin meerendeels zijne eigene meening bevestigd te vinden, gelijk hij die reeds vroeger bevestigd hoorde, bij monde van een aanzienlijken Franschen leek, welke de drie paters Lacordaire, Ravignan en Felix veelmalen had gehoord, en omtrent het kenmerkende hunner kanselgaven geheel met hem instemde. We geven hier de voorstelling van Bautain naar den hoofdinhoud en veel verkort weder.

't Was, zegt hij, voor de conferentiën van Notre-Dame een bijzonder geluk, dat er achtervolgens gedurende het vierde eener eeuw altoos redenaars te vinden waren, die ze met gelijken of liever met altoos toenemenden luister konden voortzetten. Ze zijn door het blijvende van dien ijver en dat talent als eene hooge leerschool der godsdienst geworden, waar al de verlichtste mannen van het groote Parijs zich elk jaar in de wetenschap der eeuwige

1) Verg. de Weener *Literatur-Zeitung*, N°. 48.

dingen konden laten inwijden of volmaken; de digte menigte welke zich alle jaren rondom den kansel der metropolitaan schaart, strekt ten bewijze, dat die school bij de geleerde klassen der maatschappij geliefd is. Met elke vaste is de opening dier conferentiën eene belangrijke gebeurtenis, en waarbij men veel van den redenaar verwacht, de een in 't belang van 't geloof en de bekeering der zielen; de ander met het meer wereldsch uitzigt op eene meesterlijke strijdvoering en menschelijke welsprekendheid; maar allen, geloovigen of niet-geloovigen, nemen den kansel van Notre-Dame met eerbied aan. In aller oog is het voor Frankrijk een soort van Katholiek pleitgestoelte, dat jaarlijks het woord aangeeft van het godsdienstig onderrigt; en telkens als de redenaar de door hem te ontsluijeren waarheid in haar goddelijk licht had gesteld, deed hij de oude en nieuwe leeringen der menschelijke wijsheid voor den luister harer majesteit, welke van den hemel gedaald zich op aarde weerkaatste, openlijk verschijnen, en men zag ze voor dien glans verbleeken of vergaan.

Zoo keerden in de negentiende eeuw, en met dezelfde kracht van geloof, van gedachte en welsprekendheid, doch onder nieuwe, door den toestand der geesten gevorderde vormen, de schoone tijden der Christelijke apologetiek weder; en thans gelijk in de eerste eeuw der Kerk vond of vormde de Heer welsprekende stemmen, om de wonderen zijner magt en barmhartigheid te verkondigen; mannen, door de verborgen slagen zijner genade aan de wereld en hare bemoeijingen of ijdelheden ontrukt; of door Hem sedert lang in de rustige studiën des heiligdoms voorbereid; allen wedijverend in geloof, in geestdrift en talent om het eeuwig woord te doen zegevieren, door de wetenschap der menschen er aan te onderwerpen en tot diens glorie te doen strekken.

We gaan geene doorloopende vergelijking van die redenaars maken. Wij bewonderen hen allen; dat is ons genoeg, en we voelen geen behoefte om den grond of den graad onzer bewondering voor ieder hunner op te sporen. Wat ons daarbij vóór alles in 'tgeen zij deden behaagt, is de goede uitslag der zaak die zij zoo wél verdedigd hebben; en eigenlijk is het voor den geloovigen Christen weinig van belang te weten: met welke wapenen zij verwonnen, zoo slechts de verwinning aan Christus en zijne Kerk is gebleven. Gelijk zij

zelven, geven ook wij daarvan alle glorie aan God, en wij achten hen gelukkig, dat zij er de werktuigen van mogten zijn. Niettemin moeten wij hen toch eenigermate vergelijken, om de hun eigen hoedanigheden te doen uitkomen en hunne manier te kenschetsen.

Ontegenzeggelijk zijn de drie conferentie-predikers welsprekende mannen. Telkens als zij hunnen mond ontsluiten, hangt de menigte aan hunne lippen, waarvan zij voedsel en leven put, en hoemeer zij hun woord hoort, hoemeer zij het hooren wil. 't Is geene voorbijgaande aantrekkelijkheid, geen medeslepen der nieuwsgierigheid, geen gevolg der nieuwheid of van eenige andere gelukkige omstandigheid; maar eene overvloeijende bron die nooit verdroogt, omdat zij gevoed wordt door de wateren van den berg en de hem doordringende wolken des hemels. Doch de welsprekendheid, welke slechts één doel heeft, heeft verschillende middelen om dat doel te bereiken, en hoewel zij eerst dan volkomen, volledig daar is, wanneer zij die goddelijke middelen gelijkelijk vereenigt, bestaat zij evenwel en kan zij wonderbaar werken, wanneer het eene boven het andere uitgaat. Wáár toch is de mensch die, waarin ook, op aarde alles in zich vereenigt?

Het doel der welsprekendheid is, den wil te overreden of te winnen om dien tot een besluit en daad te brengen. Nu zijn er verschillende manieren om den wil meê te slepen, hetzij door den geest te verlichten, hetzij door de zinnen en de verbeelding in te nemen, of door het hart te treffen. Men wane echter niet, dat elk dezer middelen alleen of uitsluitend gebruikt wordt; zij werken allen gezamenlijk, maar in uitnemender of minder graad, en de grooter invloed dan van het eene of het ander onderscheidt den spreektrant des redenaars. Blijkbaar toch kan het woord de menschen niet overreden zonder hen eenigermate te onderrigten, te behagen of te treffen. De redenaars van Notre-Dame deden die drie dingen, maar het eene meer dan de beide andere; en daarom kunnen we, ter schatting van hun talent en zonder iemands verkleining, zeggen, dat de welsprekendheid van den eerste vol betoovering, de welsprekendheid van den tweede treffender, en die van den derde leerrijker was.

Inderdaad, we kennen geen betooverender redenaar dan Pater Lacordaire. Hij bemagtigt de zinnen met zijn doordringenden blik

met zijn vernuftig, altoos bewegelijk gelaat, door zijn bevallig gebaar, door zijne liefelijke maar zeer buigzame stem, door eene nederige en tevens fiere houding, kortom, door eene voordragt, waarvan de natuur de voortreffelijke elementen verschaft, maar die de kunst uitnemend volmaakt heeft. Hij verovert de verbeelding door grootsche en schoone, schier altoos onverwachte beelden, wat er den luister nog van verheft; en de tafereelen, die hij zijnen hoorders gaarne aanbiedt, reeds schitterend van de rijkste kleuren, worden dikwerf nog door de treffendste kontrasten verhoogd. Hij vervoert den geest met dien te verbazen door het plotselinge tot elkander brengen der uiterste dingen, door onvoorziene betrekkingen, door van verre ontleende analogiên. Hij doet eene menigte vonken springen uit alle onderwerpen, die hij met zijn doordringenden blik treft, en aldus sluit hij zijn gehoor als in een kring van vuren, of hij dwingt het als bij zekere toovermagt, om eensslags al wat hij opdaagt voor hunne oogen, te zien evenals hij. Dat alles is gekleed in een schitterenden, levendigen, krachtig geschakeerden, altoos bevalligen stijl, zelfs tot koket wordens toe, welks maatgeluid het oor bekoort, terwijl de aandacht door het plotselinge, het nieuwe, gansch eigenaardige wordt opgeprikkeld. Want Pater Lacordaire zegt niets gelijk een ander. Hij heeft het wonderbare talent van alles te verjeugdigen wat hij aanraakt, en zijn rijken stempel te drukken op al wat door zijn geest gaat en uit zijn mond voortkomt. Daarom behaagt hij vooral aan de jeugd, en voor de geletterde, kunstlievende en wereldsche jeugd verkondigt hij het evangelie beter dan iemand anders.

Van dien kant gelijkt Pater Ravignan in 't minst niet op zijnen voorganger. De hem eigene gave is, de zielen te treffen door de levendige en vooral hevige uitdrukking van zijn geloof. Zijn uiterlijk is hem hiertoe verwonderlijk dienstig. Wanneer men die schoone, strenge, ingekeerde, die door de sporen der verstorvenheid als met 's Heeren wonderen geteekende gestalte op den kansel zag verschijnen, werd men reeds van eerbied aangegrepen, van vertrouwen vervuld en geheel gestemd tot het aanhooren van den dienaar Gods, niet om genot, maar om voordeel uit zijn woord te trekken. Dan, wanneer hij begon te spreken, doordrongen de eerste toonen dier zoo plegtige stem, welke zich zoo schoon aan de majesteit des tempels

paarde en door die verheven gewelven met welgevallen scheen opgevangen en herhaald te worden, u dadelijk van eene heilige eerbiedigheid en wekten in de ziel eene soort van huivering op. Die eerste indruk was de prachtigste en krachtigste inleiding zijner redevoeringen. Zijne voordragt was eenvoudig, weinig bestudeerd, te weinig welligt, maar werd altoos voortgevoerd, soms heengerukt door 't gevoel van 't oogenblik. Hij zocht meer te bewegen dan te onderrigten en vooral dan te behagen. Niettemin onderrigtte hij degelijk, doch zonder het verstand levendig te prikkelen en zonder er de gedachten te doen toestroomen. Hij rigtte zich weinig tot de verbeelding, en 't was zeldzaam, dat hij zijn gehoor door schoone beelden of schitterende tafereelen boeide. Hij sleepte het meê door de bewegingen der ziel, door de uitingen zijns geloofs, door het vuur van zijnen ijver, door de vervoering der liefde, en, als ik zoo spreken mag, door zijnen dorst naar de glorie Gods en het heil der zielen. Men begrijpt, dat hij zich in die hooge geestdrift weinig om zijne volzinnen en gebaren bekreunde. Van tijd tot tijd had hij naar de ingeving van het oogenblik verheven woorden en grootsche houdingen. Maar over 't algemeen scheen hij, evenals de H. Paulus, de bestudeerde vormen der menschelijke welsprekendheid te versmaden om de kracht van Christus' kruis niet te verminderen. Hij sprak als apostel. Men voelde, dat hij zijne rede niet geschreven had, en nooit heeft hij zich de moeite gegeven, zijne schoone improvisatiën in haar geheel op te teekenen [1]); 't was hem genoeg, ze eens in de zielen te hebben geschreven. Maar die zielen welke hij getroffen had vond hij elders weder; en van al de groote predikers onzer dagen, heeft hij welligt de meeste zielen gered.

De welsprekendheid van Pater Felix zoekt, naar we zeiden, meer te onderrigten dan te bekoren en te treffen. Het is de leerende

---

[1]) We vinden evenwel in den *Ami de la Religion* van 25 Oct. ll., dat de Conferentiën van Pater Ravignan in vier deelen (bij Poussielgue-Rusand) verschenen zijn. Poujoulat, die enkel het verschijnen van het werk berigt, merkt er bij aan, dat hij reeds in het *Leven van Pater Ravignan* twee hoofdstukken aan de waardering en ontleding dier Conferentiën heeft gewijd, waarvan hij destijds het *volledig handschrift* voor zich had.

redetrant, onderscheiden van de betoogende en gevoelige of hartstogtelijke welsprekendheid. De gedachte heerscht er, gelijk het beeld in de tweede, en het gevoel in de derde soort. Wat nu de conferentiën van Pater Felix bijzonder onderscheidt, is, naar Bautain meent, dat hij de grondgedachten des Christendoms met doordringender en klaarder blik beschouwt en uiteenzet. Hij gaat meer tot op den grond en trekt er meer rijkdommen uit, ofschoon anderen diezelfde waarheden schitterender hebben kunnen verkondigen, of door eene warmer prediking meer de zielen roeren.

Pater Felix heeft te meer verdiensten van derwijze zijn ontzaggelijk gehoor te boeijen, als hij minder de natuurlijke hoedanigheden eens redenaars bezit. Hij sleept niet meê door het uiterlijke. Hij schijnt klein op den kansel; zijn gelaat, jeugdiger dan zijne jaren, heeft niets wat aangrijpt. Zijne stem heeft weinig omvang zonder veel doordringenden klank, en zijne eenigzins belemmerde voordragt beheerscht niet door het gezag der gebaarmaking, bekoort niet door de bevalligheid en harmonie der bewegingen; hij bemagtigt noch de zinnen noch de verbeelding door het uiterlijke gedeelte der welsprekendheid. Men moet hem hooren en vooral lezen om te schatten wat hij vermag. Ook heeft hij niet, of althans zelden, van die zielsvervoeringen, van die uitstortingen des harten, welke de welsprekendheid van Pater Ravignan onderscheidden en waar hij zijn gehoor door medesleepte. Bij hem is de voornaamste beweging in het verstand, en hij zoekt meer te verlichten en te overtuigen dan te bekoren of te treffen. Langs den weg van den geest en door middel van de gedachte poogt hij de waarheid in diegenen welke hem hooren te doen overgaan. Zijne voornaamste hoedanigheden zijn dan ook dat doordringende 'twelk regtuit tot den grond der gedachten gaat, zonder zich bij de meest in 't oog springende zijden op te houden; en dat heldere der uiteenzetting, welke van het middenpunt der vragen uitgaande en door eene fijne en scherpzinnige ontleding voortgevoerd, alles uit dat middenpunt doet voortkomen wat het behelst; evenals de werkkracht der natuur door eene onmerkbare ontvouwing al wat het zaad aan magt bevat er uittrekt en te zijnen tijde openbaart. Dan, gelijk mede de natuur na de ontwikkeling der plant in bladen, in bloemen en vruchten, er op nieuw het bestaan en de kracht van zamentrekt

in de korrel, onderpand der toekomstige wedervoortbrenging: zoo trekt hij door eene behendige zamenvatting de uitdrukking zijner gedachten verwonderlijk in eenige volle en digtgesloten stellingen bijeen, welke hij, om zoo te spreken, in het verstand zijner hoorders zaait, waar ze later als in een nieuwen grond ter voortplanting der waarheid andermaal ontkiemen zullen.

Met veel geoefendheid hanteert Pater Felix de twee groote werktuigen der rede: de ontleding en de zamenvatting der begrippen; en daar hij als Christelijk redenaar het geluk heeft, altijd eenige, door het goddelijk woord in de wereld gelegde waarheden ten grondbeginsel, en alzoo ten zekeren en onwrikbaren grondslag te hebben, zet hij de ontwikkeling dier groote denkdeelden met forsche kracht door, en past er de onverbiddelijke gevolgtrekkingen van toe op het menschelijk leven in al zijne vormen, op het bijzondere en openbare, zoo ter aanmoediging waar het er mede overeenkomt, als ter bestraffing indien het daarvan afwijkt. Nooit verliest hij het hoogere doel uit het oog, waarnaar wij allen, hetzij volken of bijzondere personen, moeten streven, noch den eenigen weg die er heenvoert. Nooit laat hij zich onderbreken, noch den draad zijner afleidingen ontschieten; en er is eene groote bekoorlijkheid in, — want ook op die wijze bekoort men, althans de ernstige geesten, — die heldere en gesloten rede te volgen, welke kalm, ofschoon altoos levendig, van de hoogte der beginselen tot de laatste gevolgtrekkingen afdaalt, achter zich een spoor van licht nalatende, dat heel de ontwikkeling overschijnt, gelijk de vloed, aan den berg ontschoten, waar hij door de vlakte kronkelt welke hij vruchtbaar maakt, overal door de schitterende weêrflikkeringen der zon zijnen weg teekent.

Maar hoe, zal men vragen, als Pater Felix vooral tot den geest spreekt, en tot de menschen die denken, hoe komt het dan, dat zijn woord de menigte trekt? Want de menschen van verbeelding en gevoel, zij die getroffen of bewogen willen worden, maken de groote meerderheid uit, en de ernstige denkers zijn zeldzaam. Dat is zoo, zegt Bautain, en zelf sta ik er verbaasd over, gelijk zij die de opmerking maken. 't Is onbetwistbaar, dat het gehoor van Notre-Dame is toegenomen in plaats van te verminderen, en 't is nu reeds een aantal jaren, dat de tegenwoordige confe-

rentie-prediker op die wijze de menigte onderrigt. Zij wordt er dus niet heengevoerd door het aanlokkelijke der nieuwheid. Integendeel de beginselen zijn moeijelijker en minder gelukkig geweest: met de jaren is de goede uitslag toegenomen en bekrachtigd. Pater Felix heeft derhalve zijn gehoor gevormd met zich zelven te vormen, en hij heeft het naar zijn eigen beeld gevormd. Hij heeft eigenlijk de leerende welsprekendheid op den kansel van Notre-Dame gevestigd, en men kan zeggen, dat hij daarmede het werk zijner voorgangers heeft voltooid, door de conferentie tot haar eigenlijk doel te brengen. Immers die soort van prediking is eerst door Mgr. Frayssinous en vervolgens door Mgr. de Quélen ingesteld, om de grondwaarheden des Christendoms te betoogen. Strikt nu betoogt men niet met beelden noch met gevoel; men betoogt langs den logischen weg, door den arbeid der gedachte, door de ontleding en zamenvatting der begrippen. Zóó alleen kan men de vragen grondig oplossen en in de geesten eene vaste overtuiging voortbrengen, welke van zich zelve rekenschap weet te geven; zóó, met een woord, eene zekere en onomstootelijke leering gronden. Dit is het laatste en tevens het eigen doel der conferentiën, welke noch preken noch herderlijke onderrigtingen moeten zijn, als welke onder wat vorm ook, hoezeer ze tevens onderrigten, vooral ten doel hebben, door het bekoorlijke en de zalving des woords tot de beoefening van het goede aan te zetten.

't Was dus zeer gelukkig, dat er na de welsprekendheid van Pater Lacordaire, en na de levendige en warme prediking van Pater Ravignan, een derde redenaar met eene nieuwe openbaring des geestes van omhoog, die op zoo verschillende wijze werkt, den arbeid der beide anderen kwam voltooijen en bekrachtigen, en door middel eener magtige rede aantoonen, dat de grondwaarheden der Christelijke godsdienst, welker welsprekende uiteenzetting hen geboeid, welker zalvende voorstelling hen getroffen had, ook alles in zich bevatten wat noodig is, om het verstand door eene leer vol van wetenschap en licht te bevredigen.

Die verdubbelde bijval, door middel van eene verschillende, doch met den aard der conferentie geheel overeenkomstige manier verkregen, bewijst verschillende dingen; vooreerst, dat de tegenwoordige conferentie-gever op den goeden weg is en regt op het doel

afgaat; ten andere, dat hij een opmerkelijk talent moet hebben, om de menigte door een meer leerend woord aan te trekken en geboeid te houden, dat wil zeggen, om hare belangstelling te wekken meer door de enkele blootlegging der waarheid dan door het bekoorlijke of het gevoelige der rede; en eindelijk, dat er vooruitgang is in den openbaren geest, eene zekere aanrijping der hoorders, zelfs der jongelieden, die thans het wetenschappelijk onderwijs der hoogste waarheden, hoe moeijelijk ook, gaarne hooren, en met dezelfde geestdrift de diepe gedachte der dingen zoeken te omvatten of te begrijpen, als zij er onlangs de schoonheid van bewonderden of de levendige indrukken van gevoelden. Aldus heeft de goddelijke geest, die het denkbeeld der conferentiën van Notre-Dame ingaf, allengs het onderrigt tot de hoogte dezer van boven gekomen gedachte opgevoerd, door langzamerhand langs zijne geheimvolle wegen én hen die ze moesten houden én hen die er vrucht van moesten trekken, de redenaars en de hoorders, op te leiden en te vervormen.

Non nova sed nove, zeide de H. Vincentius van Lerins, en bepaalde hiermede wat het Christelijk onderwijs behoort te wezen. Pater Felix volgt dien grondregel, het woord ook der leerende Kerk, getrouw; en men kan verzekeren, dat, zoo hij bewijs heeft gegeven van een verheven begrip, door een nieuw licht te werpen over eene waarheid zoo oud als het evangelie, hij tevens een grooten moed heeft getoond, met man tegen man den afgod van den stoffelijken vooruitgang aan te grijpen, om hem van zijn voetstuk af te werpen; of liever met de beide wedijverende ideën van den waren en den valschen vooruitgang tegenover elkaâr te plaatsen, gelijk weleer de heilige ark en het beeld van Dagon in den tempel der Philistijnen; de afgod is van zelf voor de magt der waarheid neêrgestort.

Pater Felix bezit bij uitnemendheid de hoedanigheden van den leerenden redetrant. Hij is een redenaar die met gezag onderwijst; vooreerst met het gezag van 't goddelijk woord, waarvan hij een waardig werktuig is; dan door het gezag eener hooge rede, die de schatten van dat woord doordringend, er met helderheid en zekerheid de gevolgtrekkingen van uitlegt en toepast. Zijne ontledingen zijn rijk, en zijne zamenvattingen krachtig. Maar in 't

algemeen heeft men ook de gebreken dier hoedanigheden, want er is niets volmaakts onder de zon; en Pater Felix is zedig genoeg om te erkennen, dat hij ten deze in de menschelijke onvolmaaktheid deelt. Het licht van den leerenden redetrant is bij wijlen wat koud; het verlicht meer dan het verwarmt; en wanneer de ontleding al te spitsvondig wordt, brengt zij dorheid en verwarring voort. De menigte is niet in staat, eene mikroscopische uiteenlegging te volgen en te waarderen. Slechts de groote lijnen en de in 't oog springende betrekkingen vat zij wel; en onder de verschillende wegen die naar het doel kunnen voeren, verkiest zij de breede en wel geopende paden welke er regtstreeks heen leiden. De spitsvondigheid brengt ook langwijligheden en herhalingen meê, en er zijn conferentiën bij, waarvan het tweede gedeelte onder een anderen vorm en bij wijze van toepassing nagenoeg geheel herhaalt wat in het eerste gezegd was. Daar komt eenige kwijning uit voort, welke zich vooral bij het lezen doet voelen, en de aandacht onder de rede zelve moet er door verflaauwen. De redenaar houdt bijzonder van het verdubbelen zijner gedachte door een anderen vorm van uitdrukking, en men moet bekennen, dat hij er menigmaal veel partij van trekt. Maar somtijds schijnt hij er een te ruim gebruik van te maken, en hoorder en lezer winnen er veeleer een overvloed van taal dan eene ontwikkeling van gedachte bij. Hij vat ook gaarne zijne uitleggingen in digtgesloten stellingen, die kort den hoofdinhoud wedergeven, zamen; en dat is een groot voordeel voor het onderrigt. Doch men moet die drangmiddelen voor het slot besparen, en welligt komen zij al te dikwerf in den loop der ontwikkeling, hetwelk den voortgang belet of belemmert, in plaats van te bevorderen. Overigens komen die nadeelen, welke veelal den mannen alleen van het vak in 't oog vallen, gedeeltelijk van den leerenden redetrant zelven, welke, als meer tot het verstand dan tot de verbeelding en het hart sprekende, zich meer om de gedachten dan om de tafereelen en gevoelsaandoeningen bekommert; en het overige wat den mensch eigen is, zal verdwijnen zoodra hij het wil.

Men denke echter niet, dat wij, met in de welsprekendheid van Pater Felix de uitnemende verdienste van het verstand en de gedachte te doen uitkomen, hem de gave ontzeggen van ook ter

goeder ure te behagen en te treffen. Naar we reeds opmerkten, bereikt de welsprekendheid haar doel slechts door die drie vereenigde middelen, maar in verschillende verhouding bij ieder redenaar; en ongetwijfeld zijn ook de kanselredenen van Pater Lacordaire en die van Pater Ravignan, waarvan de eersten het winnen door het bekoorlijke van den stijl, de anderen door de uitstorting des harten, ook van keurige of diepe gedachten en een rijk onderrigt doorvoed. De taal van den tegenwoordigen conferentie-prediker, welker voornaamste eigenschap de klaarheid is, heeft mede dikwerf bevalligheid en schittering, en grootsche tafereelen zijn er in de conferentiën van dit jaar aan te wijzen. Onder dit opzigt is er bij den redenaar met elk jaar een opmerkelijke vooruitgang. Zijn stijl is voller, breeder, schitterender geworden in de goede manier; dat is, meer door den luister der beelden en gedachten dan door het kunstwerk van den vorm; en 't zou ons niet verwonderen, wat overigens eene loutere gissing van onze zijde is, dat Pater Felix zijnen voorganger P. Lacordaire veel gelezen en bestudeerd heeft, wiens oratorische manier hij ons thans eenigerwijze schijnt weder te geven, zonder dat hij hem evenwel zoekt na te volgen; wat voorzeker niets aan zijne taal schaadt. Aldus dienen buitengemeene geesten elkaâr, menigwerf zonder het te weten; want als bij instinkt maakt men zich eigen wat men in anderen bewondert; en men vormt zich onwillekeurig op hetgeen men bemint. Men leert niet schrijven dan met zich door de groote schrijvers te laten bezielen. Doch de groote geesten maken enkel datgene tot het hunne wat aan hunne natuur past, en daarom blijven zij oorspronkelijk ook waar zij navolgen; of liever, niet den vorm van dezen of genen persoon volgen zij na, maar het schoone zelf, welks ideaal zich in dien vorm heeft weêrkaatst, dat zij door zijn middel bereiken.

Hiermede hebben we den hoofdinhoud van Bautain's oordeel over de drie kanselredenaars van Notre-Dame getrouw wedergegeven. Over 't geheel, naar we reeds zeiden, stemmen wij er mede in. Ééne enkele opmerking echter wenschen we er aan toe te voegen. Wij laten zijne, in ons oog te scherpe, scheiding van geest en verbeelding aan zijne plaats; maar zoo Bautain in zijne vergelijking van P. Lacordaire en P. Felix te regt aan den stijl des eersten

den voorrang toekent, doet hij, ofschoon hij er op schijnt te doelen, niet genoeg uitkomen, dat er dikwerf iets al te kunstmatigs en moeizaams in de stijlverhooging of stijlkleuring van Pater Felix op te merken is; en laat hij ten andere, naar ons bescheiden oordeel, geen regt genoeg wedervaren aan Lacordaire's hooge en meesterlijke leering, aan het oorspronkelijke, forsche, overweldigende van Lacordaire's geest, die in den strijd niet met kunstig berekende passen en bewegingen, maar met reuzenstap op zijns Heeren tegenstanders aantreedt, hen met zijn vlammend, in hem opgloeijend woord verplet, terwijl lang nog de naklank zijner magtige stem voorttrilt in de ziel, en 't ontzet of verrukt gehoor aamechtig zwijgt en bidt rondom hem heen.

Heeft Pater Felix, naar Bautain in kiesche bewoordingen doet raden, van Lacordaire geleerd, dan waarlijk is hij een meesterlijke leerling; maar Lacordaire is een, door zijne beide opvolgers nog niet overtroffen, genie!

VERSCHEIDENHEDEN.

TWEE PREDIKANTEN OVER DEN H. AMBROSIUS.

I.

Eene ontzettende tijding hebben wij mede te deelen: Ambrosius, de beroemde bisschop van Milaan, de groote leeraar onzer Katholieke Kerk, wien wij tot heden als een Heilige altijd vereerd hebben, diezelfde Ambrosius is onlangs wel niet Gereformeerd, maar toch ONROOMSCH geworden!

Quis talia fando
Temperet a lacrimis!

't kostte ons dan ook het bekend maken dier tijding! maar Goddank! het hooge woord is er eindelijk uit en daarom willen we nu in eens maar alles zeggen: dat noodlottig voorbeeld zal hoogst waarschijnlijk door de HH. Augustinus, Hieronymus, Hilarius en de overige kerkvaders gevolgd worden, en wij, helaas!... met den Jobsbode zullen we niet kunnen uitroepen: *ik alleen ben overgebleven*, want wij — wij zijn reeds *Onroomsch* geworden!

Maar in 's hemels naam, roept men ons toe, hoe weet gij dat alles? wie heeft het u verhaald? kunt gij staat maken op uwen berigtgever?

Staat maken op onzen berigtgever?.... oordeelt er zelven over: hij is niemand anders dan DE DOMINÉ OF PASTOOR VAN OIRSCHOT.

Een glimlach van twijfel, ja van ongeloof, speelt velen om de lippen. Was het de PASTOOR van Oirschot, denken zij, wij zouden ons minder op ons gemak gevoelen; maar nu het ook zeer goed een ander kan wezen, en wel de....

Waarde lezers! weest niet voorbarig; ons berigt vloeit uit een goede bron, het is afkomstig van den Heer H. M. C. VAN OOSTERZEE; zoo wij aan hem de dubbele benaming van DOMINÉ OF PASTOOR van Oirschot gegeven hebben, de oorzaak daarvan is alleen in onzen eerbied voor het regt te zoeken, want H. M. C. van Oosterzee heeft een wezenlijk regt, blijkens zijne eigene verklaring, op beide benamingen: regt op den naam van DOMINÉ volgens het spraakgebruik en regt op den naam van PASTOOR tegen het spraakgebruik. „Omtrent de beide laatste benamingen", het zijn 's mans eigene woorden, voorkomende in eene aanteekening op bl. 96 van zijn zoo aanstonds te vermelden geschrift, „begaat het spraakgebruik eene zeer grove feil: DOMINE IS HEER (*dominus*), PASTOOR „IS HERDER (*pastor*). En nu wordt in het dagelijksche leven de „naam PASTOOR gegeven aan die zielzorgers [het woord staat er], „welke juist de HEEREN over hunne gemeente zijn, en zich aan „het herderlijke weinig laten gelegen liggen," [die allerliefste dominé of pastoor van Oosterzee!] „terwijl de naam DOMINE wordt toegekend aan hen, die van heerschappij over hunne gemeente niets „willen weten [o neen, volstrekt niets!], maar er naar streven „hare HERDERS te zijn."

Men zou kunnen vragen, hoe of toch dat spraakgebruik in de wereld gekomen is. Wij voor ons achten die vraag overbodig na de verklaring van van Oosterzee, dat het „eene zeer grove feil" en derhalve geheel en al verkeerd is. Zeker het is verkeerd; zoowel als dat andere spraakgebruik, dat aan ons den naam van KATHOLIEKEN geeft, in plaats van aan de Groninger godgeleerden, die er toch waarlijk — evenals van Oosterzee naar den Pastoorsnaam — naar STREVEN! Maar dat kan onmogelijk zoo blijven, en weldra zal men de puristen onzer taal hooren spreken van H. M. C. VAN OOSTERZEE, KATHOLIEK PASTOOR TE OIRSCHOT!

Wij echter zijn geen puristen en houden ons daarom aan het bestaande spraakgebruik. Een dominé, dit weten wij nu eenmaal, is eigenlijk iemand, „die van heerschappij over zijne gemeente niets wil weten, maar er naar streeft haar herder te zijn." Zulk een dominé is H. M. C. van Oosterzee, onze berigtgever; — wie zal zijne geloofwaardigheid in twijfel durven trekken?

Evenwel, wij weten het, er zijn van die onverbeterlijken, die

aan alles twijfelen, zelfs aan het woord van een „strevenden" dominé; om hunnentwille treden wij in eenige nadere bijzonderheden. De bekende Geneefsche predikant, Bungener, had door een zeer eenvoudig middel den H. Ambrosius weten te bewegen om *Onroomsch te worden*: door namelijk twee voorlezingen te houden over dien kerkvader en de vierde eeuw. Het zou voor ons een geheim zijn gebleven, daar Bungener zijne voorlezingen „afzonderlijk niet in den handel gebragt, maar alleen voor vrienden bestemd" had, tot wier getal wij niet behooren. Gelukkig echter was Ds. van Oosterzee een dier vrienden. Met eene welwillendheid, welke zijne landgenooten op prijs moeten stellen, bragt hij Bungener's voorlezingen in den Nederlandschen handel, door er eene Vertaling van te leveren, en verkondigde daarin aan het Nederlandsch publiek den afval van den H. Ambrosius [1]); rekenende „het mijnen „landgenooten evenzeer eene dienst bewezen indien ik ze over„zette, als het ondienst zou geweest zijn er ook de andere rede„voeringen van de Heeren de Gasparin en de Pressensé bij te „voegen". Met dat vleijend kompliment voor beide laatstgenoemde Protestanten hebben wij niets te maken, want zij zijn vreemdelingen; maar wij als landgenooten van Ds. van Oosterzee kunnen hem niet dankbaar genoeg zijn voor de ons bewezene dienst; waarlijk, zonder erg zouden wij zijn voortgegaan met onze vereering van den H. Ambrosius, van eenen Onroomschen Ambrosius! nu kunnen wij een anderen, een echt Roomschen, Heilige op den 7 December van onzen feestkalender plaatsen!

't Was in diezelfde maand December (de dag wordt niet aangegeven) van het jaar 1858, dat Ds. van Oosterzee het belangrijk *Voorberigt* voor zijne vertaling schreef. Omdat het ons dadelijk op de hoogte brengt, laten wij het voor het grootste gedeelte hier volgen. Wel zal de stijl niet behagen, maar zulks verwondere niemand: ook het schrijvende predikanten-gilde heeft zijne DII MINORES.

„Hoe klein dit boekske zij, is het echter hoogst merkwaardig

---

[1]) *Ambrosius en de vierde eeuw* door F. Bungener. Uit het Fransch vertaald door H. M. C. van Oosterzee, predikant te Oirschot. Schiedam, H. A. M. Roelants, 1858.

„om het geheel nieuwe, dat men er in zal aantreffen". Menigeen sprak vroeger met den Wijzen Man: *er is niets nieuws onder de zon*; doch sedert Salomon is de wereld ontzaggelijk veel vooruitgegaan en vooral in de drie laatste eeuwen zijn er wijzere mannen verschenen; attentie derhalve voor het *geheel nieuwe*, dat ons thans nog wordt aangeboden!

„Wij waren tot dusver veelal gewoon, de H. Schrift en deze „alleen tegenover de beweringen en aanmatigingen van het pausdom „te stellen; die bestrijding met de gewijde oorkonden, als de *beste*, „zuiver*ste* *historische* kenbron van het Evangelie mag dan ook „nimmer worden verwaarloosd. Maar [voorbeeld van stijl] veel te „lang heeft het tegen Rome protesterende *beginsel* gezwegen *op* „*hetgeen* generzijds wordt beweerd *ten aanzien* der overeenkomst „*met hetgeen* zich *aangaande* Kerk, Kerkleer en Kerkbestuur laat „afleiden uit de Kerkvaders. Zwijgen was hier TOESTEMMING, vooral „waar men zich *vermoeide* met het betoog, dat de stem der Kerk-„vaders hier niets bewees, dewijl het de vraag niet is, hoe het „Christendom in hunnen tijd werd opgevat, maar alleen, hoe het „volgens Jezus en zijne Apostelen moet opgevat worden. Bij deze „overigens zeer juiste redenering" [zeer juiste?... kan een beschaafd Protestant in onze eeuw van verlichting en ontwikkeling nog hechten aan de opvatting dier ongeleerde en onbeschaafde Apostelen?] „onderstelde men ingewikkeld, dat het min geraden was, den strijd „tegen Rome te voeren op het grondgebied der patristiek."

Bij deze zeer juiste redenering van Ds. van Oosterzee — eere wien eere toekomt — onderstellen wij even ingewikkeld, dat hij den strijd tegen Rome op het grondgebied der patristiek voor „meer geraden" houdt, zelfs waar het eenen H. Ambrosius geldt: „Ambrosius, die alleen een geheel tuighuis oplevert van wapenen „tegen de „protestantsche" beschouwing der oude Kerk, gelijk „men dan ook de meeste uitgaven zijner werken slechts behoeft „te zien met eene titelplaat, waar gemijterde priesters en allerlei „toestel van het Romanisme verkondigen, wat er in te vinden zal zijn." — Men kan nu gemakkelijk begrijpen, waarom van Oosterzee, bl. 66, de uitgave der Benedictijnen *verreweg de beste* noemde: op de titelplaat dier uitgave is althans geen *gemijterde* priester te vinden. Overigens zijn zulke titelplaten niet genoeg af te keuren. Welk

Protestant — wij maken eene eervolle uitzondering voor Bungener en van Oosterzee — zal bij het zien eener titelplaat met gemijterde priesters en allerlei toestel van het Romanisne, durven vermoeden, dat daarachter onroomsche geschriften te lezen staan? En bovendien het gevaar is groot zelfs voor Predikanten als van Oosterzee, — wel niet om afgoderij te plegen, wijl het slechts *gedrukte* en geen *gesnedene* beelden zijn — maar om zich zoolang met het beschouwen, beoordeelen, verafschuwen en verfoeijen dier prenten bezig te houden, dat er ten laatste geen tijd meer overschiet, om het boek zelf behoorlijk in te zien. Waarlijk van Oosterzee had REDEN, wij zijn er ten volste van overtuigd, om misnoegd te zijn op die titelplaten!

Intusschen is Rome tamelijk veilig, beschermd als het wordt door den H. Ambrosius met zijn „geheel tuighuis van wapenen"! helaas! hoe groot is de verblindheid van 's menschen geest! Ds. van Oosterzee weet ons dat anders te vertellen: „Die hooggeroemde „patroon van Rome", zegt hij, „wordt door Bungener in deze „bladzijden GEHEEL EN AL AAN HET PAUSDOM ONTNOMEN. Met „aanhaling uit de werken van den Kerkvader, met ONWEDERLEGBARE „bewijzen wordt hier aangewezen, dat Rome grootelijks ten onregte „zich op Ambrosius beroept, en dat de schriften van den Milane„schen bisschop een wapen zijn, dat Rome zich wel wachten mag, „tegen anderen te wenden, daar het voor niets of niemand zoo „gevaarlijk is als voor — Rome zelv'." — Waarlijk wij mogen Ambrosius niet langer dulden in de rij onzer Heiligen: zijn naam moet worden overgebragt op de lijst der verbodene boeken!

„Die methode is NIEUW, maar juist gezien en juist toegepast. „Zij heeft [voorbeeld van stijl] dit voor zich, dat zij ontslaat van „het, bij beroep op de schriften des N. V. alleen, noodwendige „van te bewijzen, dat deze en deze alleen de zuiverste kenbron „en de eenige toetssteen der christelijke waarheid zijn. Zij neemt „den vijand de wapenen uit de hand."

Terwijl Ds. van Oosterzee alzoo de schriften des Ouden Verbonds prijs geeft, toont hij tevens in dat „noodwendige van te bewijzen" weinig behagen te vinden; waarschijnlijk wijl het den vijand de wapenen in de hand laat en hij als ongeoefend ridder met gewapenden liefst niet in aanraking komt. Liever stelt hij daarom de

vraag, welke volgens "EENE ZEER JUISTE REDENERING" niet te pas komt: hoe het Christendom ten tijde der Kerkvaders is opgevat, en prijst Bungener, die deze NIEUWE, GEHEEL NIEUWE methode heeft uitgedacht.

Wie staat niet verbaasd over den rijkdom der kennis van Ds. van Oosterzee? zich tegen Rome op de Kerkvaders beroepen is eene NIEUWE methode! hij weet dus niets van de pogingen der eerste hervormers, om onze Kerkvaders tot Protestanten te maken! hij heeft, om ten minste iets te noemen, nooit een oog geslagen in de *Institutiones* van Calvijn, het *Examen Concilii Tridentini* van Chemnitz, de *Loci communes* van Petrus Martyr of Vermigli! nooit hooren spreken van den *Catalogus testium veritatis*, waarin Flacius Illyricus bijna alle schrijvers ook der eerste eeuwen tegen Rome in slagorde schaart en met name den H. Ambrosius als een zijner getuigen aanvoert! hij is volkomen onbekend gebleven met de werken van de Mornay, Aubertin, Claude, en onzen Hollandschen van den Honert, die allen zich *vermoeid* hebben met het betoog, dat Rome's leer over de H. Eucharistie met de leer der kerkvaders in strijd is! hij weet niet, hoe nog voor weinige jaren een Ds. van Vollenhoven beproefde, onzen H. Cyrillus van Jerusalem aan het Protestantsche nachtmaal te doen aanzitten! en evenmin heeft hij ooit iets vernomen van de antwoorden dier talrijke Katholieke schrijvers, die in plaats van de wapenen over te geven, ze aldus wisten te gebruiken, dat de Protestanten het "min geraden oordeelden, den strijd tegen Rome te voeren op het grondgebied der patristiek"! Neen, antwoordt Ds. van Oosterzee, daar weet ik niets van, de methode van Bungener is NIEUW, is GEHEEL NIEUW!! haar moeten wij volgen, want zij neemt den vijand de wapenen uit de hand!! Arme Icarus, die den wagen van Phoebus wildet beklimmen, om iets nieuws onder de zon te zien! helaas waar zijn de vleugelen, die uwe onkunde bedekten!

Dat oud versleten wapen, dat geen Protestant heeft kunnen gebruiken zonder zich zelven te kwetsen, dat ook door Ds. van Oosterzee, wij voorspellen het hem, niet straffeloos zal gebruikt worden, wordt derhalve als een *nieuw* wapen door hem aangegrepen; hij denkt zich onverwinnelijk en trekt vol moed ten strijde. "Voorzeker", besluit hij, "is de bestrijding van Rome niet het

„hoogste, wat de onderzoeker der Christelijke waarheid beoogt,
„maar Rome dwingt in deze dagen, meer dan ooit, tot den strijd.
„Wij kunnen het dus niet helpen: [wel zeker niet, beste man!]
„aanval noopt tot zelfverdediging. En" [heerlijk koppelwoord, dat:
EN] „moge dat boekje *anderen* opwekken, om ook *andere* kerkvaders
„op dezelfde wijze te behandelen. De waarheid kan er slechts bij
„winnen; en, [nogmaals: EN] om de laatste woorden van dit
„kleine geschrift over te nemen: „het eenige middel om de waarheid
„„te bewaren, [Bungener schreef: te bezitten] bestaat in haar
„„onophoudelijk te zoeken. Die ophoudt haar te zoeken, verliest
„„haar."" Droevige vertooning, die immer en zonder ophouden
zoekende predikanten; zij zeggen de waarheid te *bezitten*, maar
zien haar niet en willen haar niet zien, want zij moeten blijven
zoeken: staat de waarheid op het punt, zich voor hunne oogen
te vertoonen, zij sluiten die opzettelijk en draaijen en wenden en
keeren zich, bevreesd als zij zijn van hun zoeken te moeten staken,
want DIE OPHOUDT HAAR TE ZOEKEN, VERLIEST HAAR!! Zoeken!,
zoeken en altijd zoeken, maar vinden — nooit. Ziedaar 't Pro-
testantisme!

II.

Wij gaan nu eenen blik werpen in het geschrift zelf. Alvorens echter onze eigenlijke taak te beginnen en te zien, wat de predikanten ons over den H. Ambrosius vertellen, nemen wij even de overige wondere zaken in oogenschouw, die zij ons als een toegift op hunnen arbeid over Ambrosius hebben opgedischt.

„Na Constantijn begon de Westersche Kerk zich te ontwik-
„kelen; vroeger was het Oosten het voorname tooneel van den
„voortgang en de ontwikkeling des Christendoms geweest", bl. 2
en 3. — Het onderaardsche Rome, die schoone Kerk der Kata-
komben met hare duizenden martelaren, wier bloed het zaad der
Christenen was, rijst ons hier voor den geest; daar gebeurde
zeker niets? daar viel niet te denken aan eenen voortgang, aan
eene ontwikkeling van het Christendom? wij weten er maar eene
uitlegging op: Bungener en van Oosterzee zoeken bij voorkeur

op de oppervlakte, in die diepte kon bij gevolg hun blik onmogelijk doordringen.

„De Grieksche taal was in zeker opzigt die des Christendoms! „en niets is meer in strijd met de geschiedenis dan de verheffing „van het Latijn tot de heilige kerktaal der Christenen"! bl. 3. — Dat onverdraagzame Rome! de Grieksche taal is zoo heerlijk schoon, dat Rome zelf haar nog heden ten dage als de heilige kerktaal der Grieksche of Oostersche Katholieken laat gebruiken; maar waarom dan haar niet voorgeschreven ook als de kerktaal der Latijnsche of Westersche Kerk, waar dat Latijn al heel ongepast is? met het Grieksch zou men vrede gehad hebben, en glinsterend van genoegen zou Ds. van Oosterzee de heilige kerkdienst — dat wil zeggen de predikatie — in het Grieksch verrigten!

„De Westersche Kerk is onze moeder. Het is wel treurig, dat „wij die moeder hebben moeten verloochenen", bl. 4. — TREURIG? is dat het woord? een kind dat zijne moeder VERLOOCHENT, wekt andere gevoelens.

„Het is altijd Aristoteles en de mol. Deze wijsgeer schreef ergens, „dat de mol blind is, en er zijn twintig eeuwen verloopen eer men „de oogen van den mol heeft ontwaard", bl. 6. Dank zijner scherpzigtigheid weet Bungener ons de oogen van den mol aan te wijzen: „de zoogenaamde zegepraal van de Kerk onder Constantijn was", zegt hij, „*geene overwinning voor de Kerk*". Ds. van Oosterzee neemt dien bespottelijken onzin zonder de minste bedenking over: maar wat zullen we er van zeggen? — het is altijd Aristoteles en de mol. Doch ook de reden wordt ons door Bungener blootgelegd, waarom die zegepraal geene overwinning voor de Kerk was: „dewijl „juist van toen af zich nieuwe misvormingen dagteekenen, ver„meerderd met het voltooien [sic] van vroegere". Dat heeft ons niet regt duidelijk willen worden; niet eene oude misvorming, die met eene nieuwe, maar eene nieuwe misvorming, die met eene oude of vroegere vermeerderd wordt en dan eigenlijk nog met het voltooijen van vroegere; wij houden 't voor een misvormden stijl, waarin een misvormd denkbeeld wordt uitgedrukt: doch — misschien is 't Predikanten-stijl!

Evenmin hebben wij tot zekerheid kunnen komen omtrent het leven of den dood van het heidendom in de vierde eeuw. „Het

„heidendom", zegt van Oosterzee, bl, 10, „had nog overal zijne „instellingen; alles was nog, gelijk wij het uitdrukken zouden in „zijn geheel. Julianus.... behoefde het heidendom niet te herstellen, „want alles was nog in wezen en in leven, meer in leven zelfs „dan in de derde eeuw [dus *levend*], want het heidendom had „*getracht* weder *te verrijzen ten leven*," [dus *dood, maar met beweging*] „en het aanwenden van pogingen daartoe is reeds een be„wijs, dat er nog *levenskiem* aanwezig is [dus *in de geboorte*]. „Julianus geloofde aan de mogelijkheid daarvan, doch zijne zwakke „pogingen werkten slechts uit, dat het heidendom onwedersprekelijk *een ligchaam bleek te zijn zonder ziel* [dus *levenloos*]. Doch „hoe het zij, *dat ligchaam werd opgeheven* [*totale vernietiging*]; het „*overschaduwde* het keizerlijke rijk. Onder Valentinianus ging Rome „voort met het vereeren zijner goden in 152 groote en 183 kleine „tempels" [*zonder ziel, zonder ligchaam en toch in volle glorie*]. — Een weinig verder lezen wij bl. 26, dat Gratianus het Overwin„nings-beeld liet wegnemen, waardoor aan Rome, aan het groote „rijk" (dat wil zeggen, het heidendom) „*het hart werd uit den* „*boezem gescheurd*", alles behalve eene kleinigheid, doch de senaat meende een middel gevonden te hebben, om den keizer te noodzaken „*tot het heelen der geslagen breuke*": dat *uitscheuren* was zeker op zeer zachte wijze geschied, of anders meende de senaat het heel goed ook zonder hart te kunnen doen, als „*de breuke*" maar geheeld was. — Eindelijk lazen wij nog, bl. 61: „Het heiden„dom had slechts een oogenblik *het leven hernomen*, maar *om des* „*te sneller te sneven* [???]; Ambrosius stierf in de volle overtuiging, „dat de barbaren de zaak van het Christendom zouden bevorderen „door het keizerrijk te doen vallen. Maar *het ten ondergebragte* „heidendom had, *in den boezem zelven van de nieuwe godsdienst*, „zich een toevlugtsoord gekozen en TAL VAN OVERWINNINGEN be„reid." — Bij het lezen dezer beschouwingen over het heidendom zou menigeen zich bijna verbeelden, eene predikatie van Ds. van Oosterzee in de Grieksche heilige kerktaal te hooren.

Na er goed over te hebben nagedacht, scheen het ons het waarschijnlijkste toe, dat Bungener en van Oosterzee tot de school van Pythagoras behooren en aan eene zielsverhuizing gelooven. Zoo toch laat zich dat gestadig geboren worden, leven, sterven en

herleven van het heidendom het beste verklaren; zoo ook laat het zich begrijpen, hoe het heidendom een toevlugtsoord koos in den boezem der nieuwe godsdienst; en zeer goed zijn daarmede de volgende *dicta* van Bungener te rijmen: „het is in zeker opzigt „eene algemeene waarheid, dat Rome bestemd was om heidensch „te zijn en te blijven", bl. 10; — „die Kerk [van Rome] schijnt „veroordeeld om in hare geschiedenis een afdruk te geven van al „de trękken van die des heidendoms", bl. 33; — „de plegtigheden „der heidenen, ontdaan van hetgeen haar vooral afkeuringswaardig „maakte in der Christenen oog, werden van lieverlede door dezen „aangenomen, WAARUIT EEN ANDER HEIDENDOM ONTSTOND," [dezelfde ziel in een ander ligchaam] „dat maar al te droevige vorderingen „heeft gemaakt". bl. 56.

Die heidensche ziel woont dus thans in de Roomsche Kerk; 't kan evenwel wezen, dat zij in de vierde eeuw eene andere woning had. Want er waren destijds twee partijen, „namelijk die der Arianen en de *zich noemende* regtzinnigen", zegt van Oosterzee in eene aanteekening op bl. 19; maar waar de Paus is, daar moet immers noodzakelijk het heidendom wezen en Paus Liberius „WAS ARIAANSCH", bl. 141 (de geschiedenis ziet hier wel eene fout, maar blijkens den zamenhang is het geen drukfout); denkelijk derhalve woonde het heidendom toen nog in de Ariaansche woning. Maar in onzen tijd huist het daar niet meer; die woning dient thans tot verblijf aan echte Christenen!

Mogten wij aan deze laatsten eenen raad geven, wij zouden hun zeggen: weest toch op uwe hoede voor die heidensche Kerk van Rome, want zij is onverzadigbaar: „zoolang de Kerk niet „alles heeft, heeft zij niets", bl. 40; — en zij is daarbij uiterst listig en geslepen: „hetgeen Rome niet als grondstelling onder „woorden *zou durven brengen*, stelt het eerst, AL IS ZULKS IN „STRIJD MET DE WAARHEID, voor, omkleed met de gedaante van „een persoon in de geschiedenis, en dan is het niet Rome, maar „de geschiedenis, die het zegt; de dooden kneden de levenden." bl. 58. Merken wij hier even en in het voorbijgaan aan, dat wij dat KNEDEN, hoe eigen ook aan van Oosterzee, (hij laat het insgelijks den H. Ambrosius doen, die „de feiten kneedt, evenals de woorden", bl. 120) al heel leelijk vinden; leelijk als de dooden

het doen, leelijk als Ambrosius het doet, maar nog veel leelijker als twee levende predikanten het doen en zich verstouten, die handeling op onzen grooten Kerkvader uit te oefenen; — menigeen zal veel liever letten op het vreemdsoortige kleed, hetwelk van Oosterzee gebruikt: „omkleed met eene *gedaante*" !!

Mogten wij nog verder gaan en in bijzonderheden treden, dan zouden wij vooral de Protestanten aanraden, veel en dikwijls aan de heidensche elementen der Roomsche Kerk te denken; bijv. om iets te noemen, aan de gelofte van zuiverheid, den maagdelijken staat, het coelibaat der priesters, dat alles BLOOTE NAVOLGING VAN 'T HEIDENDOM IS! „De maagdelijke staat was vergood in „Vesta.... in het Oosten opgelegd aan vele priesters en prieste„ressen; zelfs te Rome was, buiten de Vestaalsche maagden, nog „aan eenige priesters het huwelijk verboden. Het Christendom had „dus [dat: *dus* is onbetaalbaar] het voorkomen van niets te doen „dan hetgeen door het heidendom was voorgedaan en het was niet „schrander berekend om heidenen te lokken", bl. 115. Zie, dat is eerst een waar woord, men begrijpt er zoo in eens uit, dat het echte Christendom voldoening van alle lusten moet prediken, want dat is zeer schrander berekend, om — men kan het niet juister uitdrukken — de heidenen TE LOKKEN!!

Wil iemand nu weten, hoe die heidensche elementen, het coelibaat en de gelofte van zuiverheid, in het Christendom kwamen, de predikanten wijzen ons twee oorzaken aan: 1. „de verflaauwing „van het geestelijk leven. Zulks schijnt wonderspreukig", bl. 115; en 2. „de openbare meening, die zich sedert lang ten aanzien van „dit onderwerp had gevormd, te onwederstaanbaarder, naarmate „zij minder rustte op eene apostolische overlevering. Dit laatste „schijnt wonderspreukig", bl. 109, 110; — en toch, zoo is de aard des menschen! ieder koopman, elk handelaar zal het dadelijk toegeven, want: „*Men zal denkbeeldige schulden afdoen en wezenlijke „onbetaald laten*", ibid. Voor de derde maal, maar nu zeggen wij het en met eene kleine verandering: dit alles is zeer wonderspreukig.

Jammer dat dit coelibaat nog aanleiding voor disputen moest worden tusschen vrienden als Bungener en van Oosterzee. Volgens Bungener heeft de Roomsche Vulgata „eene tastbare vervalsching"

begaan, met I Tim. III, 11, te vertalen door: *mulieres similiter pudicas*, *de vrouwen moeten eerbaar zijn*, in plaats van: *uxores de huisvrouwen*. Beste vriend! roept van Oosterzee hem toe, welk een abuis! de Grieksche heilige kerktaal, waarin die brief aan Timotheus geschreven is, en waar gij en ik zoo dol veel van houden, heeft immers geen bepaald woord voor „*huisvrouw, gehuwde vrouw*"? het gaat mij toch aan het hart, om te zeggen, dat die Roomsche Vulgata JUIST vertaald heeft en schrijf daarom alleen: „ik kan daarin dus nog geene *zoo tastbare* vervalsching „vinden", bl. 111. — Maar naauwelijks is die zaak aldus bijgelegd, of er rijst een tweede verschil, en wel over het coelibaat der Grieksche Kerk. De priester dier Kerk mag, volgens Bungener, „*eenmaal priester zijnde*, niet huwen; doch zijn huwelijk „blijft bestaan, indien hij het heeft aangegaan, *eer hij priester* „*werd*". 't Is eene *vergissing*, meent van Oosterzee; wijl „de „Grieksche Kerk het hertrouwen aan een weduwenaar geworden „lageren geestelijke — de hooge of [of?] kloostergeestelijkheid „huwt er geheel niet — verbiedt", bl. 112. Eerbied, lezers! voor die diepzinnige aanteekening van van Oosterzee! 't is het Hegeliaansche ja en neen.

Nog een ander heidensch element der Roomsche Kerk kan nooit genoeg opgemerkt en verafschuwd worden, namelijk: *hare fabelleer*. Men vindt daar: „die fabel-Maria, wier leven en daden nu reeds „de stof zouden leveren tot een boekdeel twee drie, ongerekend „nog wat er later zal bijkomen..... tegenwoordig wedijvert men, „wie de meeste fabelen bijeenzamelt of uitvindt..... Maria, de echte „Maria is nooit meer vereerd geworden dan door ons", bl. 125. — We zitten te schudden van 't lagchen; twee predikanten gevangen in de strikken van Rome! de Maria-vereering door hen aangenomen *in beginsel*! Maria *nooit meer vereerd dan door hen*! PASTOOR van Oosterzee, die benaming komt ons weêr onwillekeurig voor den geest, want wie weet waartoe die vereering nog voeren kan!

Wij koesteren evenwel de hoop, dat de beide predikanten niet tot de uiterste gevolgen komen zullen, want die zijn verschrikkelijk: „Wat blijft er van den Christus over in de landen, in „welke de Maria-dienst zich in hare volle ontwikkeling vertoont?

„Welke plaats behoudt de Heer in geest en hart? Wie spreekt „daar over Hem? Wie denkt daar aan Hem?" bl. 123.

Neen, zoover mogen de Roomschen gaan, maar zoover zal van Oosterzee nimmer gaan: de krachtige regels, die nog in dit jaar zijne pen ontvloeiden, geven er ons de stellige verzekering van. 't Was bij gelegenheid, dat een orthodox *protestant* had durven schrijven: *onder een aantal van* 2500 *leeraren* (*in Nederland*) *zijn er waarschijnlijk geen* 500, *die „Christus en dien gekruisigd" prediken.... herhaaldelijk heb ik hun aantal door zeer verstandige tot de Kerk behoorende mannen op niet meer dan* 250 *hooren schatten.* „Wij", antwoordde daarop Ds. van Oosterzee met verontwaardiging in N. 5. van de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, „die de bewustheid „in ons omdragen, dat wij, zij het dan onder veel gebrek, GEEN „ZWAARDER HOON KENNEN, dan dat wij „Christus en dien ge„kruisigd" niet zouden prediken, — wij mogen dien smaad niet „op ons kleven laten." — [Dominé VOELDE, hoe zwaar die hoon, die smaad is.] — „In dit algemeen gelezen Tijdschrift protesteer „ik openlijk tegen die lasterlijke aantijging.... 't strijdt niet tegen „de urbaniteit, die men in eene eigenlijk theologische discussie „met regt vordert, indien wij Ds. Bungener, of eigenlijk zijnen „Nederlandschen vertaler, Ds. van Oosterzee in openbaren ge„schrifte oproepen, om de boven aangehaalde beschuldiging door „bewijzen te staven of als lasterlijk te herroepen. Het eerste niet „*kunnende*, houd ik het er voor, dat zij het laatste *moeten*." — Wij hebben bij deze aanhaling een klein abuis begaan; in de *Letteroefeningen* stond: „Dr. Thomson, of eigenlijk zijnen Nederlandschen berigtgever"; waarschijnlijk omdat het zoo goed in den zin paste, maakten wij er van: „Ds. Bungener, of eigenlijk diens Nederlandschen vertaler, Ds. van Oosterzee".

Met de *urbaniteit* strijdt evenmin de volgende liefelijkheid, tot welke eene redevoering van Symmachus (een heiden, die echter *aan Jupiter, Mars, etc. niet geloofde*) aanleiding gaf: „Men weet „zeer wel, wat er zij van het INNERLIJK geloof DER MEESTEN, „die uitwendig tot de zich Catholiek noemende Kerk behooren. „Zij buigen zich voor het geheel der leerstellingen als goddelijk; „maar *gelooven zij de bijzondere deelen*?.... *gelooven zij b. v. in de „heiligen*? Voorzeker, GELIJK SYMMACHUS IN JUPITER EN MARS.

„ *Gelooven zij in den Paus*? Ongetwijfeld, EVEN ALS SYMMACHUS „ IN HET STANDBEELD VAN DE GODIN DER OVERWINNING. *Gelooven zij* „ *zelfs de grondwaarheden, het gezag, de onfeilbaarheid*? Ja voor „ zoover het afgetrokken denkbeelden zijn, voor zoover men groote „ woorden plaatst tegenover de onderlinge verschillen der Protes- „ tanten. Maar dat gezag, die onfeilbaarheid VRAGE EENS om eenen „ onbepaalden invloed op hunne rede, op hun geweten, EN DAN „ ZAL BLIJKEN HOE GELOOVIG ZIJ ZIJN. Maar hunne Kerk wacht „ zich wel, hen op die proef te stellen", bl. 35 en 36. Hadden wij reden om te zeggen, dat *wij* reeds Onroomsch waren geworden?

Bijzondere aanmerkingen verkiezen wij niet te maken, maar vergenoegen ons met eene algemeene.

Van tijd tot tijd vindt men in verhalen, van Protestanten afkomstig, EEN PASTOOR beschreven; meestal is het een dom, verwaten, waanwijs, heerschzuchtig, onverdraagzaam mensch, vol huichelarij en ondragelijk in den omgang; slechts zeer enkele malen wordt hij door schrijvers, die zich uiterst verdraagzaam achten, voorgesteld wel als een goedhartig man, maar wiens plompe, slinksche, boersche manieren iedereen doen lagchen. Treedt daarentegen EEN PREDIKANT op, dan ziet men in den regel — (de uitzondering betreft de orthodoxen, die gewoonlijk met koude gelaatstrekken, ijskoud hart, gruwbare hardvochtigheid en onuitstaanbaren geestelijken hoogmoed worden uitgeschilderd) — een welopgevoed, beschaafd persoon, door zijne fijne manieren aangenaam in den omgang: begaafd met talenten van kennis en wetenschap, en evenwel zonder verwaandheid en verdraagzaam ten opzigte van andersdenkenden tot aan de uiterste grenzen, kortom „ iemand die van heerschappij over zijne gemeente niets wil weten, maar er naar streeft haar herder te zijn."

Het zijn phantasiën, welke wij voor het oogenblik niet beoordeelen. Maar wij zagen zooeven eene realiteit, Ds. Bungener, gelijk hij zich in de boven aangehaalde woorden levend ten toon stelt; en dit wilden wij slechts vragen: met welk type heeft hij de meeste overeenkomst? — Menigeen, gelooven wij, zal nu nog meer geneigd zijn, om met Ds. van Oosterzee het bestaande spraakgebruik af te keuren en althans Bungener PASTOOR willen noemen.

Aan Ds. van Oosterzee mogen wij dien naam nog niet toekennen; voor hem geldt weder: "het is altijd Aristoteles en de mol"; om ons "EENE DIENST" te bewijzen, gaf hij ons niet zijne, maar Bungener's woorden, niet zijn eigen, maar Bungener's portret. Die dienst komt te meer in aanmerking, wijl zij hem in eene groote moeijelijkheid bragt. Hij kon, gelijk hij dat meermalen zeer naïef doet, ook op deze plaats eene aanteekening maken en b. v. zeggen: "het verwijt van ongeloof en huichelarij, dat Bungener tot mijne Roomsche mede-Christenen rigt, is hatelijk, een welopvoed man onwaardig en lasterlijk." Hij kon ook, zonder eenige aanteekening te maken, stilzwijgend zijne goedkeuring hechten aan Bungener's taal en zich met Bungener als het ware vereenzelvigen. Wat deed Ds. van Oosterzee?... Hij maakte op de volgende bladzijde eene aanteekening — over "Jupiters waakzame ganzen"!!

Welke rijke verscheidenheid in dat boekwerk van 144 bladzijden wordt aangetroffen, behoeven wij niet meer te zeggen: ieder woord is daar goud waard en wij zullen niet trachten dien rijkdom uit te putten. Derhalve gaan wij over tot de hoofdzaak, het geloof van den H. Ambrosius, dien wij zoo gaarne weder Roomsch zouden maken: eene moeijelijke taak, tegenover twee geleerden als Bungener en van Oosterzee!! Onze lezers beseffen dit en zullen ons daarom gaarne, wij vertrouwen het, uitstel verleenen tot eene volgende aflevering.

HET KERKELIJK JAAR. DOOR P. VAN DER PLOEG. Pr. [1]).

De lezers van *de Katholiek* herinneren zich de vroeger in dit maandschrift medegedeelde voorlezingen over het Kerkelijk jaar [2]); en zij zullen zich met ons verheugen, dat de geachte schrijver

---

1) Te 's Gravenhage, bij Gebr. J. en H. van Langenhuysen, XIV en 246 bladz. royaal 8vo.

2) Van het jaar 1844—1848 (deel VI—XIV).

die artikelen, in één boekdeel vereenigd, thans afzonderlijk heeft uitgegeven.

Van een bijzonder belang toch achten we eene grondige kennis van de verheven feestgetijden der Katholieke Kerk, welke, gelijk de schrijver (bladz. 31) zegt, „in hunne opvolging de heilige geschiedenis van het rijk Gods, naar de voornaamste tijdperken van hare ontwikkeling, voorstellen en vertegenwoordigen, en wel van de eerste verwachting des Verlossers af tot den dag toe van het groote gerigt en de eeuwige vervulling." Die feesten derhalve zijn „de vertegenwoordiging eener reeds vervulde of voorspelde toekomst, tot zoolang er geen tijd meer wezen zal."

Daar nu Christus het middenpunt uitmaakt der gansche wereldgeschiedenis, omdat Hij onze eenige *Middelaar* is, door wiens verdiensten wij vergiffenis onzer zonden, vereeniging met God en het eeuwig leven kunnen bekomen, en omdat Hij te gelijk ons hoogste *toonbeeld* is, dat wij in de verschillende betrekkingen, waarin we geplaatst zijn en in alle omstandigheden des levens moeten nastreven: zoo volgt ook, dat alle feesten van het Kerkelijk jaar op Christus betrekking hebben, dat zij allen eene levendige voorstelling bevatten van de verschillende daden, waarin het groote verlossingswerk werd voorbereid, voortgezet en voltrokken. Daarom vooral zijn ons die feesten zoo dierbaar, omdat ze geene bloote herinnering zijn aan die belangrijkste feiten der geschiedenis, waardoor over het eeuwig lot van het gansche menschelijk geslacht beslist werd: maar omdat Christus in de door Hem gestichte Kerk altijd voorleeft; omdat Hij daarin voortdurend zich zelven opoffert aan zijnen Hemelschen Vader, en ons waarlijk deelgenoot maakt van de vruchten dier groote Verlossingsdaad. „In *geschiedenis* of *daad*, zegt de schrijver (bladz. 10), plant zich alzoo het leven dezer godsdienstige maatschappij of Kerk voort, ... en in *dezelfde* opvolging, als de verlossing door Christus eenmaal is uitgewerkt, wordt zij in de heilige geschiedenis, welke van de Kerk uitgaat, onophoudelijk gevierd en voortgezet."

Hiermede is de hoofdgedachte aangegeven, welke we ons van de kerkelijke feesten moeten vormen: het gansche werk van Professor van der Ploeg is eene eenvoudige en grondige uiteenzetting dier hoofdgedachte.

Hij verdeelt het kerkelijk jaar in vier groote feestgetijden. De eerste feestkring is die van Kersmis. „Deze vertegenwoordigt de verwachting, de komst of verschijning, de verdere openbaring en kindschheid des Heeren, alsook zijn volgend leven, waarin Hij zich als den weg, de waarheid en het leven vertoont, en strekt zich uit tot op den 70sten dag vóór Paschen." (Zie bladz. 31 en 32.)

De tweede feestkring is die der Verlossing, welke door het lijden van Christus is volbragt. „Voorbereiding tot dien heldenkamp, strijd, zegepraal en bezitneming van het veroverde rijk, zijn de hoofdgedachten van dezen feestkring, welke 70 dagen vóór den dag der zegepraal aanvangt, en met de Hemelvaart des Verwinnaars sluit." (Zie bladz. 110.)

De derde feestkring is die van Pinkster, waarin we de zending van den H. Geest en de voltooide stichting der Kerk vieren. Eerst wordt gesproken over de voorbereiding tot dit feestgeheim en de Pinksterdagen, of het verwachten en de nederdaling van den H. Geest; vervolgens over de voortzetting van het Pinksterfeest in de Kerk; en ten derde over de invallende feestdagen in verband met dezen feestkring. (Zie bladz. 191.)

Op de vierde plaats komen Allerheiligen- en Allerzielendag met hunne feestviering, die ons wijzen op den ondergang der dingen in den tijd, op den dag van den grooten oogst en op het algemeen oordeel, door welke plegtige daad de Regter van levenden en dooden de wereldgeschiedenis zal sluiten en waarop het eeuwige leven volgt. (Zie bladz. 19 en 277.)

Bij de behandeling dier feestkringen heeft de schrijver voortdurend met de meeste juistheid de betrekking aangegeven, waarin de verschillende feesten tot elkander staan; den innigen band, waardoor zij onderling vereenigd zijn; en tevens de hoofdgedachte, welke ieder dier feestgetijden uitdrukt.

Men vindt hier natuurlijk geen leerstellig betoog van de groote waarheden, welke de verschillende feesten ons verkondigen, — zulks lag geheel en al buiten het plan van dit werk — maar doorloopend de grondideën aller feestvieringen en daarmede overvloedige stof aangegeven, welke men, hetzij op den kansel of bij het onderrigt, breeder uiteenzetten en verklaren kan.

Ook onder een letterkundig oogpunt beschouwd, hechten we

eene hooge waarde aan het werk van den Hoogleeraar: wij worden daar bekend gemaakt met de schoonheid en verhevenheid der kerkelijke poëzie; wij vinden er niet slechts eene trouwe en gelukkige overzetting van vele lofzangen en gebeden der Katholieke Kerk; maar bovendien heeft de Schrijver bij de behandeling der feestgetijden vele schoone verzen, zoowel van hem zelven als van een aantal onzer vroegere en tegenwoordige dichters, er tusschen gevoegd; en de meesten dier gedichten getuigen het ons, dat er geen teederder en tevens krachtiger poëzie is, dan die welke aan de Christelijke godsdienst wordt ontleend of dienstbaar gemaakt.

Wij hebben ook met genoegen opgemerkt, dat enkele punten, als bijv. de zondagen van den Advent, de kerkelijke processiën, in deze afzonderlijke uitgave eenigzins uitvoeriger zijn behandeld; het getal der feesthymnen is o. a. met eene schoone vertaling van het *Stabat Mater* [1]) en vooral van het *Dies irae* verrijkt. Eene naauwkeurige opgave van heel den Inhoud gaat het werk vooraf.

Wij houden ons overtuigd, dat de verspreiding van dit belangrijk boek tot eene grondige kennis van de verheven feestgetijden der Katholieke Kerk veel zal bijdragen.

Ook de Uitgevers hebben zich voortreffelijk van hunne taak gekweten en gezorgd, dat de uitvoering en geheel het uiterlijke aan het innerlijke van het werk beantwoordden. Zoowel als de *Godvruchtige Overwegingen en Gebeden* van Thomas van Kempen, door denzelfden Schrijver, doet het *Kerkelijk jaar* eere aan hunne pers.

ACHTERUITGANG VAN „WELSTAND".

We hebben herhaaldelijk uitvoerige berigten over de „*Maatschappij tot bevordering van Welstand, voornamelijk onder landlieden*",

---

[1]) We zien daar, dat de zesde stroof van dien klaagzang is uitgevallen; elders vonden we haar door den schrijver aldus vertaald:

Wie kan, zonder meê te weenen,
Christus' Moeder hooren stenen,
Daar zij met haar Zoon hier treurt?

het oudste der Protestantsche geheime genootschappen hier te lande, aan onze lezers medegedeeld, en op de altoos toenemende jammerklagten der woordvoerders en verslaggevers over den gedurigen teruggang dier vereeniging opmerkzaam gemaakt. Nu is het zooverre gekomen, dat men half uit zijne duisternis te voorschijn treedt en openlijk „een woord tot aanbeveling" van *Welstand* aan de *Protestantsche Bladen* (van October jl.), die anders tot dusverre geen enkel berigt van *Welstand* hadden ontvangen, heeft toegezonden; welk woord ook door Ds. O. G. Heldring met eene nieuwe aanbeveling van zijnen kant in de *Vereeniging* der volgende maand is overgenomen. We geven hier den hoofdinhoud van dat niet onbelangrijk stuk weder, en moge er de achteruitgang van *Welstand* duidelijk uit blijken, 't is en blijft niettemin eene ontzettende magt, welke op den duur in 't geheim tegen de Katholieken werkzaam is, gerugsteund door tal van andere geheime genootschappen, als *Unitas*, *Hulpbetoon*, *Phylacterion* en soortgelijke, welke allen tot hetzelfde onedele doel: *verarming der Katholieken*, langs verschillende wegen zamenspannen.

De Maatschappij tot bevordering van *Welstand*, voornamelijk onder landlieden, is — naar de „aanbeveling" in de *Protestantsche Bladen* — eene Protestantsche stichting, en werd bij hare eerste oprigting, nu 37 jaren geleden, „de *Protestantsche* Maatschappij" genoemd; want van alle vereenigingen tot handhaving der Protestantsche belangen was zij hier te lande de eerste, en een tijd lang de éénige. De ontwerper en oprigter van *Welstand* was Ds. J. van Heusden, te Hilvarenbeek. Nog heugt het aan enkele weinigen van de oudste leden, hoe in de eerste algemeene vergadering, op den 1 October 1822 te Breda gehouden, de toenmalige voorzitter zijne blijdschap over de oprigting en zijne hoop op verderen bijval uitsprak. Die hoop werd niet te leur gesteld; immers die maatschappij, zoo klein en zwak bij hare eerste wording, is tot eene inrigting opgevoerd die 20 jaren later, toen zij in haren hoogsten bloei stond, een getal van 4778 leden telde, hare werking over 65 gemeenten [1]) en daaronder verscheidene die op het punt stonden

[1]) Waarvan 42 in Noord-Braband, 13 in Gelderland, 4 in Zuid-Holland, 1 in Noord-Holland, 8 in Overijssel, 2 in Zeeland en 2 in Limburg.

van verloren te gaan, kon uitbreiden, en thans in het bezit is van 99 boerenwoningen, met over de 800 bunders land.

En toch — zoo vervolgt de „aanbeveling" — is het er verre van af, dat deze maatschappij zou geworden zijn, wat zij na zoovele jaren wel had mogen wezen, *de zaak der Protestantsche Kerk in het Vaderland.*

De zaak der Protestantsche Kerk!... Schijnt deze bewering te aanmatigend: het woord eens Apostels, aan 't hoofd van dit opstel geplaatst, [*Zij het dat één lid lijdt, zoo lijden al de leden*] moge haar regtvaardigen. „Slaan wij het oog op den kwijnenden toestand van een aantal gemeenten, die in haar den voornamen, zoo niet den eenigen, waarborg vinden voor haar voortdurend bestaan; in welk eene verhouding staan deze dan tot het ligchaam der Nederlandsche Protestantsche Kerk, die, naar de laatste telling die bekend is geworden (van 1 Januarij 1857), 1,972,778 zielen telt! En bedenken wij daarbij, dat van de 11 gezindten, welke te zamen dat getal van bijna twee millioenen zielen uitmaken, de Hervormde Kerk alleen 1300 gemeenten, maar de Maatschappij van Welstand nog geen 2800 contribuërende leden telt; hoe ver is het er dan af, dat deze inrigting de zaak der Gereformeerde, laat staan die der Protestantsche Kerk geworden is. Ware het te veel gevergd, dat ieder duizendtal Protestanten aan *Welstand* drie leden gaf, of wilt gij liever [*dus vraagt de „aanbeveling" voort*] dat die 1300 Gereformeerde gemeenten door elkander haar slechts ieder vijf leden opleverden, en gij zaagt naar dien maatstaf het getal reeds tot 6000 of daarboven aangegroeid, en alzoo meer dan verdubbeld!

„Wanneer wij gewagen (zoo lezen we al verder) van den kwijnenden toestand dier kleine gemeenten — die zelfs in de meest bevoorregte provinciën des Rijks niet ontbreken — dan komen uit den aard der zaak die van Noordbraband het meest in aanmerking. Welnu, wanneer wij over de zoodanige in dat gewest het oog laten gaan, welke allen beneden de 200, en de meesten ver beneden de 100 zielen tellen, dan ontdekken wij een getal van 45, welke met hare 66 combinatiën te zamen nog geen 5000 zielen hebben!

„Vijf duizend zielen in vijf en veertig gemeenten, in die ge-

meenten verspreid over honderd elf dorpen [1]), voorwaar een zeer gering getal! En wat moet nu van die kleine kudden worden, zonder voortdurende hulp van *Welstand*. Helaas! hetzelfde wat vóór het bestaan dier Maatschappij van minstens 25 andere geworden is: langzaam uitsterven — combineren — vernietigen!

„Ja maar, zegt men, de Protestantsche bevolking is immers in de laatste jaren ook in Noordbraband niet teruggegaan? Op zichzelf, 't is waar, niet, maar vergelijkenderwijze wel. Laat ons zien. De officiële volkstelling van December 1839 gaf in Noordbraband de steden en de meer talrijke landgemeenten in een zeker gedeelte der provincie daaronder begrepen, het cijfer van 47,535 Protestanten, tegen 328,741 R. Catholieken; terwijl die van December 1858 het getal opleverde van 47,974 Protestanten tegenover 359,413 R. Catholieken; derhalve in 19 jaren aan de zijde der Protestanten eene winst van 439 zielen, dat is, nog niet één pCt., terwijl de R. Catholieken 30,372 zielen aanwonnen, dat is, nagenoeg tien ten honderd.

„Maar zoo [dus luidt nu de droeve vraag] blijkt het dan misschien onvermijdelijk te zijn, wat in de schatting van velen reeds werkelijk het geval is, dat Noordbraband bestemd is om eene schier uitsluitend R. Catholieke provincie te zijn?„

En het even mistroostig antwoord is: Wanneer de Maatschappij van *Welstand*, van jaar tot jaar in ledental teruggaande, eindelijk moet ophouden te bestaan; of althans, zonder nieuwe ondersteuningen te kunnen doen, zich vergenoegen moet met de bestaande te onderhouden; ja, wij mogen het ons niet ontveinzen, dan is er geen ander vooruitzigt. Want bij al de pogingen tot behoud onzer kleine gemeenten in dat gewest — en ook gedeeltelijk in andere provinciën — gedurende nu 37 jaren aangewend; het is zoo: wanneer wij de steden en enkele talrijke dorpsgemeenten uitzonderen, het meerendeel dier kleine gemeenten heeft de middelen tot zelfstandig voortbestaan in zich-zelf niet, maar moet op de hulp der Protestantsche Maatschappij, als op het voorname middel van haar behoud, het oog gevestigd houden.„

---

[1]) Genomen uit het verslag der Provinciale Staten in de Zomervergadering van 1858.

Zeer natuurlijk volgt nu in de „aanbeveling" de menigwerf gedane vraag: Maar is dan het behoud van die kleine gemeenten „van dat belang, dat daarvoor zoo groote offers, en dat op den duur, gebragt moeten worden?"

Het gegeven antwoord is, dunkt ons, weinig voldoende en dient alleen om de eigenlijke, elders meermalen en klaar uitgesproken reden te bewimpelen. Het kwade geweten, dat het kwade vermoedt, fluistert van binnen: Als er eens geen Protestantsche voorposten meer waren in die reeds „schier uitsluitend R. Catholieke provincie"!.... en die Roomsche provincie is zoo digt bij het Roomsche België!.... wee ons dan met onze kostbare boerenwoningen, onze honderden bunders kostbaar land, met onze eigene bedehuizen en pastoriën! Die Roómschen zouden er mede doen, gelijk wij Protestanten in der tijd met al het hunne hebben gedaan. En zij zullen nog denken: 't Is slechts eene geringe schadevergoeding voor zoovéél als wij hun hebben ontnomen en onthouden!....

Want let eens, lezer! op deze eerste reden, die men voor het groote belang dier kleine gemeenten aanvoert: „Voorwaar", — dus lezen we — „niemand, die het Protestantisme een goed hart „toedraagt, kan het ooit met onverschillige oogen aanzien, dat „onze kleine gemeenten, VOORAL AAN DE GRENZEN DES LANDS, „bij toenemend verval, van de weldaden der zuivere Evangelie-„prediking, onderwijzing en vorming, verstoken geraken, en *hare „eigene bedehuizen en pastoriën de bezitting van anderen worden „zouden*"!!

Die zoogenaamd „zuivere Evangelieprediking" is er immers bijgehaald, om eenigermate die hatelijke „*grenzen des lands*" te dekken; maar eene gansche provincie van landverraad te verdenken en haar openlijk van landverraad verdacht te maken, om ettelijke guldens meer voor een werk der duisternis uit te lokken, gewis, men moet tot een geheim genootschap behooren, om van zulke middelen gebruik te maken en heil te verwachten.

De overige redenen, om de belangstelling in die kleine gemeenten op te wekken, komen, in weinige woorden zamengevat, hierop neêr:

Men mag geene Hervormde gemeente gering achten, al is zij

klein en minder bevoorregt naar het uitwendige; want dat klein getal landlieden, „uit de eenige onvervalschte bron onderwezen", is „te midden van duizenden andersdenkenden, eene aanschouwelijke openbaring van de eerwaardij van het Protestantisme, waarin men er naar streeft om het Christelijk element onvervalscht te bewaren."

Stoot u, lezer! nu eens niet aan die oude leugen, welke met den dag grover wordt, naarmate er met den dag al meer van het Christelijk element wordt weggeprotesteerd, — die vermeende „eerwaardij" dan is in die kleine gemeenten aanschouwelijk geopenbaard"; „niet dat daarin alles zoo is als men het wenschen zou", neen, maar toch leden en leeraren kunnen „de vergelijking met talrijke landgemeenten doorstaan". Want bij het stoffelijk wordt ook het geestelijk belang beoogd.

„En daarom dan, doen wij een beroep op uwe Godsdienst en Vaderlandsliefde, o Protestantsche Kerk, o talrijke en bloeijende hervormde gemeenten in Nederland!" .... Voor *Welstand* hebt gij vooral in de laatste 15 jaren te weinig gedaan; treedt toe, zoo gij nog geen lid waart; keert terug, zoo gij het niet meer zijt; denkt bij uw testament aan *Welstand*, treedt toe ook gij, minder gezegenden! kleinere bijdragen zijn ook welkom. Sedert eenige jaren is in sommige steden op den gedenkdag der hervorming eene collekte ingevoerd, „om de kas van *Welstand* te helpen stijven", mogt dat overal navolging vinden. Komt dan, Vaderlandsche gemeenten, helpt elkander! Denkt aan „het leerzaam tafereel van weldadigheid" in den Jerusalemschen tempel, hoe de rijken *veel* geld in de schatkist stortten, maar ook de arme weduwe niet werd uitgesloten en haar penningske offeren mogt. Welnu, Geloofsgenooten! „laat die schatkist des tempels u het zinnebeeld van de *Protestantsche Maatschappij tot bevordering van Welstand, voornamelijk onder landlieden*, zijn!"

Dat is de hoofdinhoud der lange aanbeveling van *Welstand* in de *Protestantsche Bladen*, waarmede de volijverige leeraar van Hemmen, O. G. Heldring, zich gaarne vereenigt, doch niet zonder eerst op zijne wijze het *geheime* dier soort van genootschappen gegispt te hebben. Hij toch had liever de volle openbaarheid van *Welstand's* arbeid gezien, „maar moest steeds de wijze redenen

respecteren, die daartegen ingebragt werden." In den loop van 50, 60 jaren zijn er, zegt hij, zulk een aantal kleinere Protestantsche gemeenten te niet gegaan, dat hij en iedereen voorzeker zich in de werking eener vereeniging moet verblijden. welke "door overplaatsing van Protestanten en aankoop van gronden" de nog overige gemeenten van dien aard voor een wissen ondergang poogt te behoeden. 't Is hem en zijnen lezers maar al te dikwijls verweten, dat zij op het vele goede in de Protestantsche genootschappen te weinig acht geven.

Maar, moest hij altoos antwoorden, "onbekend maakt onbemind; nimmer toch is het mij gelukt in een dezer Genootschappen en hunner veelzijdigen arbeid een blik te kunnen werpen. Zij schijnt hem toe ook liever in stilte te willen voortwerken." Doch daarom had hij wel lust, "om ook den arbeid en werkkring van alle deze vriendekringen te leeren kennen", en hij wenscht nu hartelijk, dat het woord tot aanbeveling van *Welstand* "ook onder hen (orthodoxe lezers der *Vereeniging*) velen tot eene opwekking moge zijn om het ongekende te leeren kennen, en met trouwen ijver zich daaraan te sluiten."

Aan de genomen maatregelen en den dringenden smeektoon der "aanbeveling" kan men genoeg zien, dat *Welstand* verre is van te bloeijen; intusschen hechte men niet te veel aan die gedurige jeremiaden, met velerlei doel aangeheven: — die geheime genootschappen zijn en blijven eene duistere, altoos dreigende magt, tegen welker aanslagen men altoos op zijne hoede moet zijn, al is het ook dat menig Protestant met al die soort van vereenigingen, blijkens het afnemend ledental, al minder ingenomen wordt, en anderen, zooals bijv. een schrijver in *de Tijdspiegel* (Nov. jl.), er openlijk den draak mede steken.

In een luimig opstel, met het opschrift: "*Stem uit Amerika*" — "Genootschap tot afschaffing van genootschappen", laat een quasi-groot-ijveraar voor alle soort van vereenigingen zijne tegenstrevers, die "afbrekers", die "slopersbazen", die "anti-poke-your-nose-mannen", aan het woord, en natuurlijk met hunne redeneringen gansch niet aangenomen — immers hij zelf bekleedt niets minder dan de hooge waardigheid van voorzitter op dat wijd gebied — was hij er integendeel zoo over verontwaardigd, "dat hij

voor het oogenblik geen gronden kon vinden, om hen meê te verpletten; weshalve hij, in de droefheid zijner ziel, al zijn confrères aanspoort, om zich daarop wel te willen spitsen." Die afschaffers hebben dan een aantal bezwaren tegen dergelijke genootschappen: dat zij o. a. de particuliere weldadigheid dooden; den zin dooden om *zelf* op de meest gepaste wijze weldadigheid te oefenen; men geeft zijn gulden of rijksdaalder in dit en dat genootschap en slaapt daarbij, wel voldaan over zich zelve; vromelijk in; zij werken de liefde tegen; immers de beweldadigden voelen jegens niemand *persoonlijken* dank; de uitdeelers zijn slechts uitvoerders der bepalingen van een onpersoonlijk genootschap en stemmen gemeenlijk "met hunne zalvende nederigheid" hunne uit de hoogte begenadigden tot weinig wederliefde en erkentelijkheid, om niet te gewagen van de huichelarij, "die nu vele genootschappen in stand houdt"; want bij verlamming van eigen veerkracht worden "vermomde traagheid", "vleijerij", geveinsde godsdienstijver bezoldigd, daar de begunstigden "de kommiezen der philanthropie en vroomheid te ieder uur ter peiling moeten toelaten, daarvoor hun gelaat in plooijen zetten, die iets anders zeiden dan hun hart." Ze bevorderen dus alles behalve de verbroedering tusschen rijken en armen, waarop de philanthropie zoo groot gaat. Doch behalve dit alles, en nog veel meer, hebben de afschaffers tegen de nuttelooze geldverspillingen die de genootschappen na zich slepen, en zij trachten door allerlei becijferingen die aanklagt te regtvaardigen. "Werkt, zeggen zij, een genootschap over het geheele land, dan hebt ge dadelijk een centraal bestuur, in correspondentie met geheel het rijk, dan hebt ge gedrukte redevoeringen, rekeningen, rapporten, dan hebt ge algemeene vergaderingen, besloten door maaltijden, dan hebt ge vergoeding van reiskosten, en wat niet al. Maar zelfs al werkt men in kleiner kring, dan zijn er toch altijd ongelden, het gevolg van vergâringen, bezoldiging van handlangers, drukloonen, enz. Al die uitgaven leveren een schromelijk verlies op (zoo redeneren zij voort), een verlies, dat wij niet als zoodanig zouden beschouwen, als òf het doel prijselijk, òf bereikbaar, òf langs dien weg het beste bereikbaar was; maar dat zal ons, bij het ontwikkelen van onze verdere bezwaren (waarvan we er enkele aanstipten), wel anders blijken. Hier, zeggen

zij, merken we, om het verlies van materiële kracht tastbaar te maken, dit alleen op, dat de aandrift, die oorspronkelijk den oprigter van een genootschap en eenige enthusiasten bezielde, spoedig bekoelt en wegsterft in de afdeelingen, zoowel bij bestuurders als leden. Wij weten wel, hoorde ik vaak, hoe het in die vereenigingen toegaat. Eerst wordt er door een ijverig philanthroop een aantal leden geworven. Deze doen in den regel niets dan hunne contributie passen, en achten zich juist daarom van alle zorg voor het beoogde belang ontslagen en laten alles aan het bestuur over. Aanvankelijk gaat dat nog zoo wat, maar als het genootschap hier en daar „door den dood of vertrek naar elders „ „ „ smartelijke verliezen „ „ komt te lijden, dan worden vaak tot bestuurders verkozen, achtbare en deftige mannen voorwaar, maar die reeds vooruit verklaren, dat zij uithoofde van menigvuldige bezigheden, liever verschoond wenschten te blijven, doch, dat zij zich *voorloopig* de vereerende keus zullen laten welgevallen, en, vast rekenende op algemeene medewerking, immers naar vermogen, de belangen van het genootschap zullen zoeken te behartigen. Maar dan ontaardt spoedig alles in sleur; er wordt nu en dan hier en daar een greep gedaan; er worden eenige onkosten gemaakt, dikwijls voor de leus, en het hoofdbreken komt aan, als de bouwstoffen moeten geleverd worden voor het algemeen verslag. Waarlijk, dat is zeer vermakelijk. Met een kloppend geweten scharrelt men alles bijeen, wat nog zoo wat op werkzaamheid gelijkt, en als men dat in klinkende phrasen gegoten heeft, staat men in 't eind nog verbaasd over de bezielende geestkracht, die men ontwikkelde. Zoodoende wordt een algemeen verslag natuurlijk een kolossale zeepbel met fraaije kleuren, maar die bij de minste aanraking den ingesloten wind vrij maakt. „

Bij zulke aanvallen van Protestantsche zijde moet het ons niet verwonderen, dat genootschappen als *Welstand*, *Hulpbetoon*, *Unitas* en dergelijke achteruitgaan, en bij al de magt waarover ze nog altoos beschikken, zulke noodkreten aanheffen.

VERMEERDERING EN VERMINDERING DER NEDERDUITSCHE HERVORMDE GEMEENTEN, SEDERT 1795.

In de laatste aflevering des tweeden deels van het *Kerkhistoriesch Archief*, 1859, (bladz. 485—496) is door Ds. de Waldkirch Ziepprecht eene niet onbelangrijke opgave medegedeeld van „de Nederduitsche Hervormde gemeenten, welke sedert 1795 opgeheven of in getal van predikanten verminderd, of daarentegen nieuw gesticht of hersteld of in getal van predikanten vermeerderd zijn." — Naar de twee gegeven lijsten (van vermindering en van vermeerdering) der predikantsplaatsen, is er in de verschillende provinciën van het Koningrijk der Nederlanden sedert 1795 geweest:

	Vermindering.	Vermeerdering.
Gelderland	9	19
Zuid-Holland	10	12
Noord-Holland	29	13
Zeeland	26	5
Utrecht	5	8
Friesland	3	18
Overijssel	3	10
Groningen	8	12
Noord-Braband	44 (?)	4
Drenthe	—	12
Limburg.	8	5
	145	118,

zoodat het getal standplaatsen van Nederduitsche Hervormde predikanten sedert 1795 met 27 verminderd is. Men merke echter hierbij op, dat onder de rubriek *vermeerdering* een aantal vervallen, maar weder *herstelde* predikantsplaatsen begrepen zijn.

Uit gezegde plaatslijsten ontleenen we de volgende bijzonderheden.

LIJST DER VERMINDERING OF OPHEFFING SEDERT 1795.

GELDERLAND.

Acquoy, in 1824 voor vast gecombineerd met *Gellikum* en *Renoy*.

Groenlo, 2de predikantsplaats ingetrokken in 1839.

Nijmegen, 5de predikantsplaats opgeheven in 1814.

ZUID-HOLLAND.

Delft, 7de en 6de predikantsplaats ingetrokken in 1816.

Gorinchem, 4de " " " 1807.

Gouda, 5de " " " 1820.

Kage, van 1824 tot 1845 vereenigd met *Warmond en Voorhout*; hersteld 1859; heeft van 1854 tot 1859 een adjunct-predikant gehad.

Leiden, 10de predikantsplaats ingetrokken in 1821.

Schoonhoven, 3de " " " 1814.

NOORD-HOLLAND.

Amsterdam, sedert 1800 met *drie* predikanten verminderd, had 30, thans 27 predikanten.

Edam, 3de predikantsplaats ingetrokken in 1836.

Enkhuizen, vóór 1795 bediend door *zes* predikanten, had tot 1813 *vijf*, tot 1823 *vier*, en sedert dien tijd *drie* predikanten.

Haarlem, vóór 1795 bediend door *tien* predikanten, heeft er thans nog *zeven*.

Hoorn, 5de predikantsplaats opgeheven in 1808.

Monnikendam, 3de " " " 1800.

Muiden, 2de " " sedert 1807.

Volendam, in 1806 is aldaar de betrekking van vasten hulpprediker ingetrokken.

ZEELAND.

Te *Aardenburg* is in 1804, te *Arnemuiden* in 1800, te *Axel* in 1795, te *Brouwershaven* in 1818, te *Hulst* in 1795, te *Sluis* in 1807, te *IJzendijke* in 1796 de 2de predikantsplaats opgeheven.

Goes, 4de predikantsplaats opgeheven in 1811.

Middelburg, had tot 1795 *twaalf* predikanten benevens een stadspredikant, thans nog *zeven*.

Vere, twee predikantsplaatsen ingetrokken in 1815, nog eene in 1850; thans bediend door *één* predikant.

Vlissingen, tot 1795 bediend door *zeven* predikanten, tot 1816 door *twee*, (en sedert dien tijd door *drie*).

Utrecht.

Te *Montfoort* is in 1810, te *Wijk bij Duurstede* in 1811 de 2de predikantsplaats ingetrokken.

Utrecht, vóór 1800 bediend door *twaalf* predikanten, sedert 1815 door *negen*, (en sedert 1845 door *tien*).

Friesland.

Te *Hindelopen* is in 1808, te *Stavoren* na 1797 de 2de predikantsplaats opgeheven.

Overijssel.

Deventer,	7de	predikantsplaats	ingetrokken	na 1795.
Goor,	2de	"	"	in 1809.
Ootmarsum,	2de	"	"	" 1841.

Groningen.

Appingadam, 2de predikantsplaats opgeheven in 1812; — verder eenige combineringen van gemeenten.

Noord-Braband.

In die provincie zijn sedert 1795 niet minder dan 37 combineringen of vereenigingen van afzonderlijke standplaatsen geschied; verder:

Bergen op Zoom,	3de	predikantsplaats	ingetrokken	in 1809.
Geertruidenberg,	2de	"	"	" 1806.
Grave,	2de	"	"	na 1811.

's Hertogenbosch, ingetrokken de 5de predikantsplaats in 1806, de 4de in 1809.

Heusden, ingetrokken de 3de predikantsplaats na 1815, de 2de in 1852.

Steenbergen, ingetrokken de 2de predikantsplaats in 1804.

Limburg.

Maastricht, bediend door *vijf* predikanten tot 1797, thans door *drie;* verder, enkele combineringen.

LIJST DER VERMEERDERING SEDERT 1800.

Gelderland.

Te *Aalten* in 1817, te *Barneveld* in 1818, te *Varsseveld* in 1844, te *Apeldoorn* in 1853 een 2de predikant; te *Winterswijk* in 1841, te *Nijkerk op de Veluwe* in 1857 een 3de, en te *Zutphen* in 1829 een 5de predikant; verder twee *herstelde*, twee *nieuwe* gemeenten (*Hoenderloo*, 1858; *Haarloo en Waterhoek*, 1858), en eenige van andere gemeenten *afgescheiden* standplaatsen.

Zuid-Holland.

Te *Scheveningen* in 1820, te *Sliedrecht* in 1833, te *'s Gravezande* in 1858, te *Charlois* in 1859 een 2de predikant; te *Vlaardingen* in 1822 een 3de, te *'s Gravenhage* (in plaats van den Hoogduitschen) in 1831 een 10de, in 1857 een 11de, te *Rotterdam* in 1844 een 13de predikant. — *Ééne nieuwe* gemeente, *Stellendam*, 1820.

Noord-Holland.

In 1840 *de Helder en Willemsoord* een 2de, in 1859 een 3de predikant. — *Nieuwe* gemeenten 7: *Eijerland op Texel*, 1841; *Zandpoort*, 1845; *Houtrijk en Polanen*, 1855; *Anna-Paulowna-Polder*, 1857; *Haarlemmer-Meer*, 1858; *Broek op Langendijk* en *Hoorn op Terschelling*, 1859.

Zeeland.

Ééne nieuwe gemeente: *Wilhelminadorp*; — en *vier* herstelde standplaatsen.

Utrecht.

Nieuwe gemeenten 4: *Elst bij Amerongen*, 1820; *Leusden*, 1829; *Hoogland*, 1838; *Soesterberg*, 1860. — Te *Veenendaal* en *Zeist* in

1839 een 2de, te *Utrecht* in 1845 een 10de, te *Amersfoort* in 1858 een 4de predikant.

Friesland.

Nieuwe gemeenten 14: *Hoornsterzwaag* c. a., 1832; *Engwierum*, 1835; *Appelscha*, 1839; *Zwaag Westeinde*, 1840; *Ter Horne*, 1845, *Eernewoude*, en *Bergumerheide*, 1852; *Huins en Lions*, *Korte Zwaag*, 1854; *Ter Wispel*, *Haulerwijk*, *Kollumerzwaag*, *Dragstercompagnie*, en *Augsbuur* (*Lutkewoude*), 1858. — Te *Sneek* is in 1802 een 5de, te *Leeuwarden* in 1819 een 7de, te Dragten in 1858 een 2de predikant gekomen.

Overijssel.

Nieuwe gemeenten 6 of 7: *Wilsum*, 1830; *Ommerschans* (sedert 1729 vakant), 1832, *Dedemsvaart*, 1834; *Colmschate*, 1843; *Usselo*, 1845; *Lutten*, 1854; *Daarle*, 1856. — Te *Enschedé* in 1855 een 3de, te *Zwolle* in 1858 een 6de predikant; voorts een hulpprediker voor het Instructie-Bataillon te *Kampen*.

Groningen.

Nieuwe gemeenten 8: *Holwerda*, 1827; *Onderendam*, 1829; *Stadskanaal*, 1831; *Zevenhuizen*, 1835; *Muntendam*, 1841; *Ommelanderwijk*, 1846; *Uithuistermeden*, 1847; *Horsten*, 1859. — Verder *drie* herstelde standplaatsen, en te *Veendam* in 1857 een 2de predikant.

Noord-Braband.

Nieuwe gemeenten 3: *Moerdijk*, 1815; *Boxmeer*, en *Lage Zwaluwe*, 1816; — en *Made* van *Drimmelen* gescheiden, 1859. — Het verdient opmerking, dat, zoo er in al die laatste jaren, sedert de Protestantsche geheime genootschappen zoo ijverig in en voor Noord-Braband werkzaam zijn, slechts deze ééne enkele predikantsplaats (en nog door scheiding) bijgekomen is, daar ook sedert 1825 niet ééne eenige combinering meer heeft plaats gehad. *Welstand*, gelijk men weet, is begonnen in 1822; de overige genootschappen dagteekenen van veel later.

Drenthe.

Nieuwe gemeenten 9: *Veenhuizen*, 1824; *Annerveen* en *Gieterveen*, 1841; *Eekst*, 1842; *Hoogesmilde*, 1845; *Frederiksoord en Willems-*

oord, en *Hollandsche veld*, 1852; *Grollo en Schoonloo*, 1854; *Nieuwe Buinen*, 1855. — Voorts te *Assen* in 1835, te *Veenhuizen* in 1837 een 2de, te *Meppel* in 1854 een 3de predikant.

LIMBURG.

Éene nieuwe gemeente: Weert, 1859; en vier herstelde gemeenten.

Op het totaal (118) der vermeerderde predikantsplaatsen zijn 56 of 57 geheel *nieuwe* gemeenten (waarvan nagenoeg de helft in Friesland, dat het meest aanwon, Groningen en Drenthe). Het jaar 1855 gaf *drie*, 1856 en 1857 elk *één*, 1858 *zeven* en 1859 *vijf* geheel *nieuwe* gemeenten. *Nieuwe* gemeenten door splitsing tellen we er 8 of 9, waarvan 7 in Gelderland; *herstelde* gemeenten omstreeks 15; het overige cijfer is van toegevoegde predikanten in steden en eenige grootere landgemeenten.

Uit deze toeneming van 118, vergeleken met de aanzienlijker vermindering of opheffing van 145 predikantsplaatsen in de loopende eeuw, kan men zich genoegzaam een oordeel over den voor- of achteruitgang der Nederduitsch-Hervormden opmaken. Hun gezamenlijk getal gemeenten is thans omstreeks 1300.

EINDE VAN HET ZES EN DERTIGSTE DEEL.